

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
"ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ"**

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОЇ
СТАБІЛЬНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ
ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ НА
ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

2017

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

**«ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ
ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ»**

Збірник наукових праць

Київ 2017

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

**«ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ
ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ»**

Збірник наукових праць

*За загальною редакцією доктора історичних наук, професора
А.І. Кудряченка*

Київ 2017

УДК 94 : 351.746.1 + 327 «XXI»
Т-65

Рекомендовано до друку Вченою Радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(Протокол № 6 від 8 червня 2017 р.)

За загальною редакцією д.і.н., проф. А.І. Кудряченка

Рецензенти:

Манжола В.М. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Машевський О.П. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дудко І.Д. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Редакційна колегія:

Ялі М.Х., к. політ. н., с.н.с. – відповідальний редактор

Вовк В.М., к. філол. н., с.н.с.

Розумюк В.М., к. політ. н., с.н.с.

Шморгун О.О., к. філос.н., доцент

Трансформація стратегічної стабільності та проблеми ядерної безпеки на початку XXI століття: збірник наукових праць / За заг. ред. д.і.н., проф. Кудряченка А.І.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» – К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. – 296 с.

У збірнику наукових праць представлені статті учасників Міжнародної наукової конференції «Трансформація стратегічної стабільності та проблеми ядерної безпеки на початку XXI століття», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» у листопаді 2016 року.

На широкому аналітичному та фактографічному матеріалі досліджено особливості трансформації стратегічної стабільності та проблеми міжнародної ядерної безпеки як на глобальному й регіональному, так і на національному рівнях.

Видання орієнтоване на істориків, політологів, фахівців у галузі соціогуманітаристики та інших фахівців, які цікавляться проблемами ядерної безпеки в сучасному світі.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання

© Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
ISBN

ЗМІСТ

Розділ I. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ І КРИЗА СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

ШМОРГУН О.О. Цивілізаційні витоки кризи глобальної системи міжнародної безпеки та шляхи її подолання.....	6
ПОТЄХІН О.В. До питання про інституційний аспект міжнародної стабільності і безпеки.....	31
ТОЛСТОВ С.В. Концепції міжнародної безпеки: методологічні підходи та понятійні принципи.....	41
ТОДОРОВ І.Я. Російська інвазія в Україну як системний виклик міжнародній безпеці.....	67
ПОЛІЩУК О.М. Окремі аспекти організації планування у сфері національної безпеки України.....	76
ЛАКІШИК Д.М. Роль США і країн ЄС у регіональних безпекових проблемах Європи.....	87
ГОЛОПАТЮК Л.С., ПОСТРИБАЙЛО В.І. Стратегічна стабільність після президентських виборів у США: виклики для Європи.....	96
ИЛЬИН В.В. Символическая власть и культурная политика как условие международной безопасности.....	104
ВЕТРИНСЬКИЙ І.М. Особливості кореляції геополітичної стратегії зі стратегією національного розвитку для транзитивних країн.....	117
БОБРО Д.Г. Гібридні загрози національній безпеці України в ядерній сфері...	129

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ І КОНТРОЛЮ ЗА НЕСАНКЦІОНОВАНИМ ПОШИРЕННЯМ ЯДЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

СКАЛЕНКО О.К. Глобальносистемна транспсихоінформаційна основа антиядерних міжнародних відносин.....	142
ЦВАТИЙ В.Г. Ядерна безпека, ядерні технології та екологічна дипломатія в умовах поліцентричного світу ХХІ століття: зовнішньополітичний та інституціональний аспекти.....	148
НОВИЦЬКА О.В. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї на Близькому Сході.....	162
ВОВК В.М. Ядерний тероризм і виклики міжнародній безпеці.....	167
СОЛОШЕНКО В.В. Сучасна атомна енергетика: досвід ФРН.....	179
МУДРІЄВСЬКА І.І. Розвиток мирної ядерної енергетики в Об'єднаних Арабських Еміратах.....	190
ВОНСОВИЧ О.С. Ядерна зброя як один із чинників дестабілізації безпекової ситуації у світі.....	203

ПЕРГА Т.Ю. Екологічне співробітництво США та СРСР у період розрядки міжнародної напруженості.....213

Розділ III ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА: СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ

ВАСИЛЬЦІВ О.О. Соціальний захист постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС в аспекті міжнародного досвіду.....224

ВАСИЛЬЄВ О.А. Стан ядерної енергетики України – загроза національній безпеці.....233

СОЛОШЕНКО Н.В. Ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи 1986 р. та внесок українських військовослужбовців.....243

ЯЛИ М.Х. Взгляд на Чернобыльскую катастрофу 30 лет спустя: политический анализ.....260

МЕТЕЛЕВА Т.А. Чернобыль: историческая травма и иррациональный страх (украинская специфика преодоления).....275

РОЗДІЛ І

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ І КРИЗА СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

УДК 94:008(100)+327

Шморгун О.О.

кандидат філософських наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методології всесвітньої історії
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИТОКИ КРИЗИ ГЛОБАЛЬНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

У статті показано концептуальну обмеженість існуючих базових футурологічних підходів до розуміння історичного процесу, їх нездатність побудувати ефективну прогностичну модель майбутнього. Проаналізовано гео економічні засади сучасної багатополюсної геополітики, яка насправді не має нічого спільного з проголошуваними соціальними утопіями постіндустріалізму та фінансової цивілізації. Показано, що всі спроби забезпечення загальносвітової стабільності й розвитку на основі як новітніх інформаційних технологій, так і західного воєнного гегемонізму, ігноруючи інтереси країн світової периферії та напівпериферії, на практиці призвели до протилежних наслідків: небезпеки чергового оберту гонки, в тому числі ядерних, озброєнь. Розкриваються цивілізаційні витоки глобальної системи міжнародної безпеки, стрімкого наростання всесвітньої воєнної конфліктності.

Ключові слова: міжнародна безпека, ядерне роззброєння, футурологічні моделі, війна в Україні.

В статье показана концептуальная ограниченность существующих базовых футурологических подходов к пониманию исторического процесса, их неспособность построить эффективную прогностическую модель будущего. Проанализированы геоэкономические основы современной многополюсной геополитики, которая на самом деле не имеет ничего общего с провозглашаемыми социальными утопиями постиндустриализма и финансовой цивилизации. Показано, что все попытки обеспечить общемировую стабильность и развитие на основе как новейших информационных технологий, так и западного воюнного гегемонизма, игнорируя интересы стран мировой периферии и полупериферии, на практике привели к противоположным результатам: опасности очередного витка гонки, в том числе ядерных, вооружений. Раскрываются цивилизационные истоки глобальной системы международной безопасности, стремительного нарастания всемирной воюнной конфликтности.

Ключевые слова: международная безопасность, ядерное разоружение, футурологические модели, война в Украине.

The article shows the conceptual limitations of existing basic futurological approaches to understanding of the modern historical process, their inability to build an effective predictive model of the future. Considered geo-economical aspects of modern multipolar geopolitics that actually has nothing to do with the proclaimed social utopias and financial postindustrial civilization. It is made clear that all the global efforts to ensure stability and development on the basis of advanced information technologies or the Western military hegemony, ignoring the interests of the global semi-periphery in practice led to the opposite effects: the danger of the next round of the arms race, including nuclear. Revealed the origins of civilization crisis of the global system of international security and the rapid growth of global military conflict.

Keywords: *international security, nuclear disarmament, futurological models, the war in Ukraine.*

Прогресизм як постіндустріалізм

Основною передумовою та гарантією ефективності системи міжнародної безпеки є загальносвітова геоекономічна стабільність. Очевидно, що забезпечення цієї стабільності передбачає існування позитивного тренду загальносвітового економічного розвитку, за якого економічно і технологічно розвинені держави здатні виступати локомотивом модернізації глобальної економіки. Не випадково один з найбільш маститих футурологів Е. Тоффлер відзначав, що ідея хантінгтонівських «хвиль демократії» — невідворотності розповсюдження принципів ринкової економіки і демократичних цінностей у світовому масштабі – явно була навіяна його фундаментальною працею «Третя хвиля», в якій описано активний перехід розвинених індустріальних країн до постіндустріальної стадії. Ця стадія всесвітньо-історичного розвитку отримала також назву «інформаційного суспільства», «посткапіталізму», «нооекономіки», «фінансової цивілізації» і навіть «трансіндустріалізму». Йдеться про спосіб виробництва, за якого головним «продуктом» діяльності людини стане знання, а домінуючою формою власності, відповідно, інтелектуальна. Внаслідок цього начебто зміниться і сама природа ринкових механізмів, оскільки завдяки гранично гнучким і автоматизованим виробничим процесам із програмним керуванням стане можливим оперативно надавати товарам нові якості, внаслідок

чого покупець поступово почне орієнтуватися насамперед не на стандартизовані товари масового споживання, а на нехай і недешеві, але вироби з якісно новими унікальними властивостями. Така трансформація класичних ринкових механізмів начебто і дозволить уникнути товарного перевиробництва та забезпечить максимальну екологічність промислового розвитку та задоволення найвибагливішого попиту.

Крім того, провідні ідеологи цього напрямку, такі як Д. Белл, У. Ростоу, Ж. Еллюль, П. Друкер, Д. Гелбрейт стверджували, що за допомогою «зеленої революції» (меліорації, хімізації, рекультиваци) стане можливим досягти рівня суспільства масового споживання всьому людству, а отже і розв'язати демографічну та продовольчу проблеми у глобальному масштабі. Також прогнозувались і небачені успіхи в царині медицини, фармакології, електронної промисловості, кібернетики (впритул до створення штучного інтелекту, освоєння людиною космічного простору та промислової колонізації сонячної системи і навіть здійснення контакту з позаземними цивілізаціями).

Саме в цей час стала дуже популярною й ідея конвергенції, тобто поступового зближення планування і ринку, соціалізму і капіталізму. Зрозуміло, що подібний процес, як тоді здавалось, максимально сприятиме зниженню рівня загальносвітової військової напруженості і, врешті-решт, забезпечить послаблення, а у подальшій перспективі і припинення, військового протистояння двох наддержав, що з часом зробить непотрібною не лише зброю масового ураження, а й величезні арсенали звичайних озброєнь.

Проте СРСР, оголошений «імперією зла», не витримав конкуренції зі «світом капіталу» і під тиском насамперед внутрішніх нерозв'язних антагонізмів припинив своє існування, а західний світ, як стверджувалось, саме на основі запровадження радикально-ліберальних «рейганоміки» і «тетчеризму» в черговий раз продемонстрував свою здатність долати тимчасові труднощі. Із цього було зроблено висновок: альтернативи ліберальному глобалізму не існує, позаяк капіталістичний суспільно-економічний і політичний устрій має безмежні можливості до самооновлення і самовдосконалення. Що ж до тих чи інших

кризових явищ, передусім у царині економіки, то вони, на думку науково-технологічних прогресистів, носять тимчасовий характер «хвороби росту».

У цьому ж дусі останнім часом у ЗМІ проголошується настання «четвертої хвилі», «четвертої промислової революції», шостого, а в недалекій перспективі і сьомого «технологічного укладу» тощо. Що, своєю чергою, начебто забезпечить значне пом'якшення, а в перспективі і зовсім усуне нинішній конфлікт між індустріальним і постіндустріальним технологічними укладами, які вже згадуваний Е. Тоффлер у своєму бестселері «Футурошок» спочатку пояснював нездатністю сучасної людини швидко адаптуватись до нового, ще небаченого у людській історії ритму життя і соціальної динаміки, тобто намагався вивести соціальні антагонізми з психологічних чинників.

Дещо пізніше цей же дослідник починає визнавати, що входження в інформаційне суспільство породжує велику кількість фундаментальних проблем, обумовлених саме соціальною дезадаптацією внаслідок якісно нових вимог постіндустріалізму до освіти, перекваліфікації, соціальної мобільності витісненої робототехнікою «зайвої» робочої сили, а також зникнення традиційного для моделі «welfare state» державного патерналізму по відношенню до соціально незахищених верств тощо. Про це ж саме пише Д. Белл у «Культурних суперечностях капіталізму» та Ф. Фукуяма в книзі з вельми символічною назвою «Великий розрив».

А ще пізніше у вже згадуваній фундаментальній праці «Третя хвиля» Е. Тоффлер буквально на першій сторінці заявляє, що конфлікт між застарілою інфраструктурою «другої хвилі» — класичного індустріалізму і третьою хвилею постіндустріального суспільства, що народжується, вже набув характеру справжньої війни. Тобто фактично з цього випливає, що реакційні сили мають зиск від економіки «другої хвилі» і тому за будь-яку ціну гальмують новації, а значить і породжують соціальні конфлікти як всередині своїх держав, так і ззовні, де ці конфлікти набувають характеру вже збройного протистояння передусім між вже постіндустріальним західним світом та світовою периферією.

В роботі «Нова парадигма могутності: знання, багатство, насильство на порозі XXI століття» Е. Тоффлер також зазначає, що сьогодні багатство і знання є своєрідною зброєю придушення військової конфліктності у будь-якій точці земної кулі, що фактично значною мірою нівелює значення класичної, у тому числі і ядерної зброї, спрямованої не на створення переваг, а на знищення супротивника. А у книзі «Революційне багатство. Як воно буде створено і як воно змінить наше життя», написаній разом зі своєю дружиною, цей відомий американський аналітик, описуючи загальносвітові негаразди і небезпеки процесу глобалізації, переконує, що вони будуть подолані за рахунок неминучого підвищення не просто рівня масового споживання, а й якості життя у світовому масштабі, цим самим надаючи обґрунтування фукуямівській ідеї «кінця історії» — настання ери безконфліктності і добробуту для всього людства.

Таким чином, головна ідея реаніматорів технологічно-ліберального прогресизму в наш час полягає в тому, що *зادля подолання системної кризи не тільки не потрібно відмовлятися від неоліберальної глобалістської стратегії тотальної лібералізації економічного, інформаційного і геополітичного простору «через голову» національних держав, а, навпаки, слід якомога швидше на глобальному рівні подолати проект «національної держави» як такий, бо, на думку технологічних детерміністів неоліберального штибу, він вже системно і історично вичерпав себе, і необхідно якнайшвидше переходити до суспільств мережевих, які зроблять абсолютно прозорими національні кордони (зокрема модель ЄС під назвою «Європа регіонів»)*. Адже причини нинішніх деструкцій і збільшення рівня нестабільності і конфліктності, за великим рахунком, начебто обумовлені саме так званим фазовим переходом до вже навіть не інформаційного, а, за визначенням, введеним Е. Кастельсом у його знаменитій трилогії «Інформаційна ера», «інформаціонального» або «мережевого» суспільства.

Але проблема в тому, що стрімко наростаюча хвиля світових економічних катаклізмів, попервах найбільш відчутна у фінансовій сфері, почала виступати

помітним дисонансом до описаної ідилії глобальної стабільності в глобалізованому світі. Поступово стало зрозуміло, що загальний тренд світового розвитку суперечить маніловським прогнозам футуристів із табору постіндустріальних утопістів. Зокрема, не виправдались сподівання на надзвичайну прибутковість «четвертого сектору» інформаційних технологій, частково перебільшену внаслідок нерозуміння механізмів формування додаткової вартості у сфері «високих» технологій, а частково свідомо завищену з метою отримання надприбутків від зростання ціни акцій нового сектору економіки. Крім того, як в рекламі безвідходних енергозберігаючих технологій (водневий, електричний двигун, холодний ядерний синтез, керована термоядерна реакція, сонячні батареї тощо), так і в уявленні про тотальну роботизацію промислових процесів завдяки їх граничній екологічності і здатності продукувати необмежену кількість товарів, проглядає все той же технологодетерміністський соціальний утопізм. Адже всі ці новації або є проблематичними з погляду фундаментальних законів взаємозв'язку енергії і речовини, являючи собою все ту ж «теорію» вічного двигуна, або недостатньо рентабельні у масовому виробництві, або, нарешті, не забезпечують якісно новий рівень енергозбереження і екологічної чистоти (вже не кажучи про складність вирішення вже наявних глобальних екологічних, демографічних, енергетичних і продовольчих проблем).

Так само роботизація сама по собі не усуває обмеженості ресурсів, необхідних для забезпечення однакових стандартів споживання як у країнах «золотого мільярда», так і країнах «світової периферії». Натомість вона буквально пожирає лівову частку енергії, природних та інтелектуальних ресурсів світу і породжує нові соціальні проблеми.

І це за ситуації, коли за цитованим свого часу К. Марксом французьким прислів'ям – «мертвий хапає живого», тобто сучасний плутократично-фінансовий тоталітаризм, подібно до тоталітаризму комуністичного і нацистського, не тільки справді гальмує розвиток і запровадження нових технологій, вже не кажучи про побудову адекватного максимальній творчій

самореалізації особи суспільного ладу, а й активно використовує ці новації, наприклад досягнення тієї ж інформаційної революції, для свого самозбереження. Що переконливо показали вже Дж. Орвелл та О. Хакслі, Г. Маркузе, а пізніше О. Зиновєв («Глобальний людинник»). Саме тому прірва у рівні життя між розвиненими країнами та країнами «світової периферії», чисельність населення яких стрімко зростає, не тільки не зменшується, а, навпаки, вже набула відверто загрозливого характеру (на початку 60-х рр. співвідношення у рівнях життя між розвиненим «золотим мільярдом» і «чорноробочою» рештою світу складало 1:60, а у двохтисячних, за різними підрахунками, воно вже вимірювалось пропорцією 1:90 і навіть більше).

У наш час стан гуманітарної катастрофи у багатьох не просто «слаборозвинених» країн, а країн, штучно затриманих у своєму розвитку неокolonіальною політикою міжнародних фінансових інститутів, породив масову еміграцію — небачене за масштабами «переселення народів», у тому числі з територій так званого пострадянського простору, зокрема України. Адже ці формально суверенні державні утворення, громадянам яких прозахідні реформатори обіцяли стрімке входження у посттоталітарний світ масового споживання, замість докорінного покращення життя за рахунок запровадження демократії та ринку буквально звалилися у прірву катастрофічної деіндустріалізації, тіньової економіки, втрати інноваційного потенціалу та різних форм тиранії з притаманним їй невпинним зростанням рівня злочинності, корупції, незаконного вивозу капіталу.

А під час падіння фінансових ринків у 2008 році, а невдовзі і падіння глобального виробництва, стало остаточно очевидно, що світова економічна криза набула небезпечних форм і є лише проявом всеохоплюючої кризи наявної моделі світового соціально-економічного розвитку, включаючи її політичну і навіть духовно-світоглядну складову. Причому всі спроби подолати цю кризу за традиційною неоліберальною схемою додаткових фінансових вливань з метою пожвавлення попиту і наступного стимулювання світової економіки більше нагадують гасіння пожежі бензином. Емісійні активи, що за задумом повинні

були підтримати на плаву банки як основу новітньої «фінансоміки», здебільшого потрапляють на спекулятивні ринки, а промисловість на тлі загальносвітового тренду падіння купівельної спроможності населення неминуче занепадає.

Тотальне ж перекредитування як засіб підтримки рівня життя і збереження середнього класу (простіше — життя в борг як засіб прискорення економічного розвитку і підтримки на плаву «середнього класу» та ілюзій «сталого розвитку») насправді призводить до неминучої втрати купівельної спроможності населення і падіння рівня життя не тільки аграрно-індустріальних, а й так званих постіндустріальних країн, і, в кінцевому підсумку, уповільнює загальносвітові темпи економічного розвитку. Про це, зокрема, пише П. Крауч у працях «Постдемократія» та «Дивна не-смерть неолібералізму».

А безпосереднім наслідком цього процесу, своєю чергою, є стрімке збільшення кількості регіональних військових конфліктів (серед яких і російсько-український) і їх перетікання у форму так званої гібридної війни, на тлі чого різко зростає загроза виникнення глобального воєнного конфлікту, в тому числі з використанням ядерної зброї.

Vid Realpolitik do Realgeopolitik

Як наслідок «кризи жанру» інформаційно-постіндустріальної соціальної утопії на передній план дедалі сильніше виступають концепції, витримані в душі навіть не «реальної політики», а скоріше свого роду «реальної геополітики» та геоекономіки. Суть цих ідей коротко можна сформулювати таким чином: «світом править і завжди буде правити сила, позаяк головним мотивом міжнародної політики будь-якої держави є боротьба за ресурси, необхідні не тільки для виживання, а й для підтримання високого рівня комфорту тих, хто має переваги в економічних і військових засобах глобальної експропріації».

Зокрема, якщо говорити про пострадянський простір, згідно з подібним силовим геополітичним підходом, після знищення СРСР головним завданням «вільного світу» і США як його економічного і військового лідера було насправді зовсім не встановлення пресловутої економічної і політичної демократії в країнах, що утворились на уламках однієї з двох супердержав, а

забезпечення повного і незворотного демонтажу радянського ВПК та збройних (насамперед ядерних) сил. При цьому нав'язування пострадянським країнам «шоку без терапії» скоріше трактується як форма контрибуції на користь Заходу, який переміг у холодній війні, *тобто свого роду виступає справедливою винагородою для «імперії добра», яка справді витратила величезні зусилля і ресурси для перемоги над «імперією зла», а сьогодні перебуває в авангарді боротьби зі світовим тероризмом.*

Що ж до жертв будь-яких агресій, наприклад України, то, на відміну від прибічників «хвиль демократії», з точки зору *Realgeopolitik* головний гравець на геополітичній шахівниці нікому не зобов'язаний допомагати безкорисно, тим більше, що допомога слабкому, який не здатний сам за себе постояти — загалом невдячна справа. Не випадково після добровільного ядерного роззброєння інтерес США до України, влада якої намагалась отримати політичні дивіденди від цієї ініціативи і навіть виступити ініціатором всезагального ядерного роззброєння, різко згас.

Водночас, якщо у 60-ті рр. минулого століття адептами агресивної політики Пентагону розкручувався міф про нейтронну бомбу як «абсолютну зброю» вибіркової дії, що майже не руйнує інфраструктуру і тим самим надає новий сенс застосуванню ядерної зброї, то сьогодні популярною стала версія, згідно з якою стабільність т.зв. світового порядку забезпечуватиметься завдяки використанню надточної і надпотужної неядерної зброї та електронних засобів виведення з ладу систем управління.

Більше того, взято на озброєння досягнення саме інформаційного суспільства. Активно пропагуються засоби психотропної зброї нелетального характеру, здатної частково або повністю виводити з ладу живу силу за допомогою впливу на фізіологію і психіку. Нарешті, за умов використання можливостей сучасних ЗМІ, стає можливим зомбування за допомогою промивки мізків та постійного прихованого збору інформації, стеження і контролю практично за кожною людиною, про що, зокрема, пише в останніх книгах уже згадуваний Е. Тоффлер.

Підсумовуючи можна сказати, що так звані яструби, спираючись на методологію класичної геополітики, фактично виходять з того, що новий світовий порядок «керованого хаосу», побудований на праві сильного, буде принаймні значно більш справедливим аніж стан катастрофічного хаосу, в який час від часу закономірно зривається відповідно вертикально структурований світ.

Передусім до класиків подібного жанру потрібно віднести З. Бжезінського, в працях і численних виступах якого з часів програмної «Великої шахівниці», що має виразний підзаголовок «Панування Америки та його геостратегічні імперативи», перспективи тієї чи іншої країни і сучасного світу завжди оцінюються насамперед не на основі технологічно-ринкового оптимізму, що буцімто створює умови для всезагального роззброєння, а з позицій існуючого в світі балансу сил. Економічний потенціал будь-якої держави за такого підходу насамперед розглядається як основа її військового потенціалу, а її інтереси — як прагнення до геополітичного домінування.

У своїх працях, ідеї яких часто покладались в основу реальної стратегії США, згадуваний американський експерт, незважаючи на економічні успіхи Китаю, беззастережно віддавав пальму першості світового лідерства США, підкреслював, що військово залежний від НАТО Євросоюз і надалі залишатиметься у фарватері їхньої політики, а Росія вже не відновиться у статусі агресивної імперії, справедливо підкреслюючи, що саме незалежна Україна — необхідна умова для відвернення російської загрози.

Утопічність геополітичного реалізму

Але проблема полягає в тому, що у більш віддаленій перспективі реалізація геополітичних проектів, спрямованих на забезпечення переважно національних інтересів США, не призвела до очікуваних геополітичними реалістами наслідків.

Так, втягування Піднебесної у глобальний економічний і фінансовий (тобто насамперед доларовий) простір, максимальне сприяння розвитку Китаю та інших східно-азійських країн у якості світової фабрики дешевого ширпотребу і винос з метою отримання надприбутку в ці регіони з дешевою робочою силою

промислових виробництв Заходу, врешті-решт вдарили бумерангом по самих розвинених країнах, спричинивши падіння якості життя. Адже витіснені у сферу послуг зайві робочі руки у самих США на що, зокрема, звертає увагу П. Дж. Бюкенен в книзі з промовистою назвою «Смерть Заходу», легко заміщуються тими ж емігрантами і спричиняють масову декваліфікацію «блакитних комірців». Саме про це сповіщав з глибокою тривогою новообраний президент Д. Трамп у недавньому виступі перед Конгресом.

Взагалі, розкручування різного роду іпотек і системи «життя в кредит», яке в кінцевому підсумку різко знизило рівень життя більшості населення в самих економічно і технологічно розвинених країнах, значною мірою стало можливе завдяки саме надексплуатації робочої сили за межами «світового ядра» і штучного зниження ціни на експортні товари і ресурси країн «світової периферії» [1].

Для Китаю ж стратегія економічного демпінгування заради збільшення експорту, що досягалось за рахунок недотримання екологічних стандартів та ігнорування елементарного соціального захисту, за умови здороження робочої сили передусім внаслідок тривалої політики «одна сім'я – одна дитина», обернулася величезними диспропорціями соціально-економічного розвитку. Так, на тлі продовження світової економічної кризи, що супроводжується загальносвітовим падінням купівельної спроможності та реіндустріалізації в розвинених країнах, заради підтримки високих темпів економічного розвитку і збереження високої зайнятості, а значить і політичної стабільності, китайська влада розпочала квазікейнсіанську політику гігантських нерентабельних капіталовкладень, що, по суті, не мають належної прибуткової віддачі. А це, своєю чергою, уже призвело до величезного боргу, співставного з американським зовнішнім дев'ятнадцяти трильйонним зовнішнім боргом [2]. Зокрема, на 2016 рік борг Китаю уже складав приблизно \$27,2 трлн., або 255% ВВП. Це поки що менше, аніж у теж кризової Єврозони (271%), Великобританії (266%) або давно стагнуючої у неоліберальному «болоті» Японії (394%). Але

вкрай небезпечною є швидкість зростання цього боргу, адже на кінець 2008 року китайський борг складав тільки 147% ВВП) [3].

З іншого боку, активно запозичуючи західні технології, Китай зробив економічний ривок і наростив військові м'язи (у тому числі ракетно-ядерний потенціал). Маючи величезні людські резерви, ця супердержава перетворилась на потужного самостійного геополітичного гравця, який прагне захопити тихоокеанські комунікації і ринки збуту (згадаймо небезпечний перманентний конфлікт між Китаєм і США за контроль над Південним морем), а також подібно до західних геополітичних гравців винести свої економічні проблеми назовні.

Нав'язування «шоку без терапії» під виглядом радикально-ліберальних реформ і неоколоніальну експлуатацію усього так званого пострадянського простору, спроби недопущення за жодних обставин відновлення «Імперії зла» під гаслами про необхідність зміцнення міжнародної безпеки також не увінчалися успіхом. Адже для реалізації цієї стратегії на пострадянському просторі потрібно було *небачено збагатити і привести до влади антинаціональні компрадорські еліти, готові проводити реформи ціною геноциду власного народу*. Згадаймо, В. Путін є ставлеником ельцинського клану, що отримав всю повноту державної влади з метою гарантування безпеки і збереження награваного «новим росіянам». Отже, *західні плутократичні псевдоеліти, що сприяли приходу до влади «младореформаторів», які, під виглядом радикальних реформ, влаштували і в Росії, і в Україні гуманітарну катастрофу, так чи інакше причетні до виникнення нинішньої російської етно-фундаменталістської кримінально-імперсько-люмпенської тиранії*.

Правлячому в Росії «спецслужбістському» клану вдалось використати сучасні інформаційні технології для розпалювання небаченої шовіністичної істерії, під прикриттям якої відбувається анексія частини суверенної території України. А головне, з метою гарантувати свою недоторканість і підвищення геополітичного статусу путінський режим уже в 2018 році планує розгортання балістичних ракет третього покоління «Воевода» та ракет шахтного базування четвертого покоління «Сармат» (за класифікацією НАТО «Сатана-2») з кількома

гіперзвуковими маневреними боєголовками і багатьма імітаційними цілями, які у разі постановки їх на бойове чергування складають смертельну загрозу для самих США.

Причому навіть у випадку, якщо президент США Д. Трамп з непередбачуваністю його внутрішнього і зовнішнього курсу, піде на відновлення партнерських стосунків з Росією задля забезпечення її державної цілісності з метою недопущення втрати контролю над ядерними боєприпасами, зокрема, буде повністю скасовано нинішній режим санкцій, це лише продовжить агонію нинішнього путінського режиму та з великою ймовірністю штовхне його на нові імперські військові авантюри, які пришвидшать внутрішню дезінтеграцію Росії і збільшать ймовірність в ході її остаточного розпаду втрати контролю над російським ядерним потенціалом. При цьому лише збільшиться загроза застосування ядерної зброї самою правлячою в Росії бандократією.

Не вирішують проблеми і натяки Д. Трампа щодо можливості обміну принаймні частини ядерної зброї Росії на скасування діючих проти російського агресора санкцій. Росія ніколи не піде на скорочення, які в очах одурманеного антиамериканською пропагандою населення сприйматимуться як здача імперських «національних інтересів», а головне, усуне реальну загрозу для США і Китаю. *Адже саме за логікою геополітичного прагматизму після цього ядерні держави просто не стануть з нею більше рахуватись. Яскравий приклад чого — ставлення Заходу до України. Отже, фактично ядерна зброя – головна гарантія існування путінського режиму!*

Крім того, внаслідок використання подібної системи «множинних стандартів», сумним прикладом якого є невиконання нехай навіть недостатньо юридично оформлених Будапештських гарантій територіальної цілісності України з боку США, Британії і, звичайно ж, Росії, існує велика ймовірність форсування розроблення і створення ядерної зброї економічно і військово недостатньо потужними країнами, *для яких вона може стати єдиним гарантом збереження власного суверенітету.*

Те саме можна сказати і про політику США на Близькому Сході, позаяк спроба під виглядом боротьби з тероризмом поставити під свій контроль цей регіон з найбільшими в світі запасами високоякісної, найбільш рентабельної для видобування нафти, також дестабілізували Близький Схід, значною мірою сприяли появі екстремістських фундаменталістських рухів, а також виникнення міжнародних терористичних організацій, що сьогодні вже зазіхають на створення всесвітньої ісламської теократії (вже не кажучи, що самим США ця військова експансія принесла значно більше прямих фінансових та репутаційних збитків, аніж очікуваних дивідендів).

До того ж путінська політика на Близькому Сході, спрямована на захист сирійського режиму, а головне, окупація України, спирається на все ту саму геополітичну міфологію права сильного. Адже у всіх виступах нинішнього російського лідера на тему міжнародної безпеки під гаслом «чому їм можна, а мені — ні?» весь час прямо чи опосередковано лунають звинувачення Заходу в тому, що він перший порушив і продовжує порушувати базові засади ялтинської системи міжнародних відносин.

Не випадково політику Дж. Буша Молодшого на Близькому Сході і насамперед вторгнення до Іраку обережно не схвалюють Ф. Закарія («Майбутнє свободи: неоліберальна демократія в США та за їх межами» та «Постамериканський світ майбутнього»), Ф. Фукуяма («Америка на роздоріжжі») та відкрито нещадно критикує не тільки адепт «відкритого» неоліберального суспільства Дж. Сорос («Мильна бульбашка американської переваги», «Епоха помилок. Наслідки війни проти терору»), а навіть згадуваний метр трансатлантичного геополітичного гегемонізму З. Бжезінський («Вибір: світове панування чи глобальне лідерство», «Наступний шанс: три президенти і криза американської супердержави»).

Нарешті, усе тривожніше лунають і оцінки стану самої американської економіки, яка, попри постійні запевнення про початок економічного зростання, насправді не пододала періоду стагнації. В Євросоюзі економічна криза доповнюється демографічною та кризою національної ідентичності класичних

європейських націй [4]. І все це за великим «гамбурзьким рахунком» обумовлено стратегією фінансового імперіалізму, яка вже фактично перетворилась на глобальну лихварську систему відчуження національних багатств [5].

Отже, можна впевнено стверджувати, що стратегія, яку Дж. Сорос визначає як «геополітичний реалізм», також зазнала краху. Адже головної мети, яку той самий З. Бжезінський не стомлювався повторювати багато років, а саме забезпечення світової стабільності за збереження військово-економічної гегемонії США, досягти не вдалося. Причому не тільки Китай усе активніше демонструє свій економіко-військовий гегемонізм, фактично ставши новим центром геополітичної сили, а й нинішні лідери Росії, зрозумівши, що повне роззброєння, позбавляючи Росію статусу великої держави, робить надто «легко замінними» представників нинішньої тиранії, взяли курс не тільки на імперську регіональну військову експансію, а й на докорінну модернізацію і розширення арсеналів звичайної і, що особливо трагічно, ядерної зброї [6]. Що, як визначає З. Бжезінський, наприкінці 2016 року у статті «Криза світової влади та потрібний союз США, Китаю і Росії», своєю чергою збільшує непередбачуваність розвитку світових подій і загрозу широкомасштабних війн. *І це, на нашу думку, переконливо доводить, що на практиці глобальні реалісти виявляються не меншими утопістами у негативному сенсі цього слова, аніж утопічні оптимісти* [7].

Проблема стадіально-цивілізаційної альтернативи

На перший погляд глобальний постіндустріалізм та геополітичний гегемонізм передбачають докорінно відмінне бачення механізму реалізації своїх стратегій. Зокрема, технократичний оптимізм фіксує увагу на позитивності місії Заходу для розвитку країн, що все ще пасуть задніх у різноманітних рейтингах економічного і соціального розвитку. А певні слабкі місця, недоліки цього процесу, як зазначалось, оцінюються як тимчасовий побічний продукт цих у цілому прогресивних процесів, здебільшого викликаний неготовністю інерційних традиційних суспільств першої і другої хвилі до сучасної небаченої глобальної динаміки.

Звідси, між іншим, і просторікування про те, що той же МФВ зробив і робить дуже багато корисного, стимулюючи прогресивні реформи у кризових країнах. А всі негаразди, начебто пов'язані з діяльністю цієї організації, обумовлені тим, що її рекомендації або неправильно зрозуміли, або неправильно використовують. Такій версії максимально сприяє те, що офіційні меморандуми МФВ, навченого попередніми спробами «бунту на кораблі» в різних регіонах світу, здебільшого мають розпливчастий характер, не афішуються в місцевих ЗМІ і затверджуються кулуарно тими компрадорами при владі, яким за оцінками самих речників МФВ в жодному разі не можна доручити багатомільярдні кредити через небезпеку їх, м'яко кажучи, «нецільового» використання.

Що ж до «тверезо мислячих» проімперських геоаналітиків, то, визнаючи існування вертикальної структури сучасного світу і те, що лише її верхня частина користується благами сучасної цивілізації, вони оцінюють такий стан речей цілком природним, неминучим, і, фактично, довічним, обумовленим принциповою недорозвиненістю більшості народів світу. Оскільки ж в біологічному і соціальному світах головні мотивації відбуваються за принципом «хто сильніший, той і правий», а допомога слабкому обтяжує «благодійника» невігідними для нього зобов'язаннями, то порушення державами або союзами, що взяли на себе місію забезпечення хоча б відносної загальносвітової військової стабільності, будь-яких офіційних домовленостей і угод з метою встановлення «світового порядку» не повинно розглядатися як акти агресії або неоімперіалістичної політики. За такого бачення міжнародні миротворчі організації, в тому числі ООН, діяльність яких спрямована на досягнення загальнолюдських інтересів, у принципі не можуть бути ефективними через утопічні програмні завдання. Тому і виникають побоювання, що новообраний президент США Д. Трамп врешті-решт розміняє Україну на лояльність Росії у неафішованому протистоянні американської супердержави з Китаєм і Європою.

Адже подібний геополітичний прагматизм, якщо не утилітаризм, часом лунає і з уст Д. Трампа стосовно майбутніх стосунків з Росією, які начебто

будуть визначатися не абстрактними моральними заповідями, а тим, що в поточний момент вигідно США для реалізації власних національних інтересів.

Що ж до діяльності тих же МВФ, Світового банку та інших міжнародних західних фінансових організацій, то за такого підходу весь час підкреслюється, що вони не є благодійними установами, а борги за будь-яких обставин потрібно віддавати. Саме тому є достатньо підстав вважати, що головна причина трактування конфлікту на Донбасі як АТО, замість того, щоб назвати речі своїми іменами, тобто військовою окупацією Росією частини території України і розв'язання війни з метою остаточного розчленування української держави, полягає в тому, що таке адекватне визнання України воюючою стороною, що чинить опір агресору, ускладнило б застосування до вкрай знесиленої воюючої країни-союзника грабіжницьких вимог МВФ.

Насправді слід констатувати, що обидва описані вище, здавалося б, несумісні геостратегічні підходи до розуміння логіки історичного процесу є лише двома сторонами однієї медалі (стратегія «благодійницького» фінансово-імперського неокolonіалізму у формі кредитно-лихварської експансії як завжди доповнюється і прикривається «реалістичною» «політикою канонерок»). І вони не тільки описують цей процес у химерно викривленому вигляді, а й, що більш небезпечно, по суті приховують тоталітарно-неоліберальну імперіалістичну природу багатьох вимірів сучасного глобалізму, *провокуючи подальше загострення конфлікту між космополітичним неоліберальним екстремізмом (за Дж. Соросом, «ринковим фундаменталізмом») та породжуваним ним таким же глобалістським етнорелігійним фундаменталізмом).*

Уся ж відмінність утопічного прогресизму від геополітичного прагматизму полягає в тому, яким чином оцінюється перевага у володінні Заходом інформаційними технологіями як основою економічної чи військової експансії, які насправді «ідуть пліч -о- пліч».

Тому не випадково свого часу знаний аналітик Г. Кан, що був засновником і директором Гудзонівського науково-дослідного інституту, де розроблялись довгострокові науково-технічні соціально-економічні і військово-технічні

прогнози за замовленнями як уряду США так і фінансово-промислових транснаціональних корпорацій, у своїх книгах «Щодо термоядерної війни» (1960), «Думки про немислиме» (1962), «Про ескалацію: метафори і сценарії» (1965) зятято обстоював і навіть виправдовував необхідність використання ядерної зброї у майбутній світовій війні. І водночас в якості одного з найвідоміших футурологів той же Г. Кан у своїх працях, що отримали великий розголос, таких як «Рік 2000» (1967), «Майбуття. Роздуми про 70-ті – 80-ті роки» (1972), «Наступні 200 років» (1976), «Економічний розвиток світу» (1979), «Майбутній бум» (1982), «У Землі достатньо ресурсів» (1984) активно пропагував можливості досягнення загальнопланетарної соціальної гармонії на основі наростаючої лавини науково-технічних новацій.

В наш час Е. Тоффлер, як зазначалося вище, оспівує неминучість настання у всесвітньому масштабі Третьої хвилі, яку запровадить Захід, що переможе реакцію індустріальної фази за допомогою таких «озброєнь» як технології і знання та назавжди покладе кінець ядерній загрозі людству. І водночас у недавній книзі «Війна і антивійна: виживання на початку 21 століття» він же наголошує на тому, що володіння зброєю третьої інформаційної хвилі дає Заходу незаперечну перевагу у боротьбі за геополітичне домінування над державами з озброєннями, що виповідають рівню другої (індустріальної) і першої (аграрної) «хвиль».

Нарешті, співець глобального кінця військових і соціальних конфліктів Ф. Фукуяма у книзі «Сильна держава», фактично ототожнюючи американський націоналізм з імперіалізмом, визнає необхідність підтримки світового порядку не коштом задекларованих принципів мирного співіснування, а за допомогою військово-економічного гегемонізму США. Цей же автор у книзі «Наше постлюдське майбутнє» висловлює соціал-дарвіністські погляди і також апелює до засобів фармацевтичного і генетичного контролю над людством.

І дуже небезпечно, що в самій Україні вже вийшли десятки, якщо не сотні публікацій, присвячених побудові довгострокових прогнозних сценаріїв, авторів

яких також можна чітко розділити на все тих же «утопістів» і «реалістів», що аж ніяк не сприяє розумінню механізмів вирішення глобальних проблем сучасності.

Чи насправді розпочалась Третя світова війна?!

Важливо зазначити, що в обох базових підходах сучасної західної футурології та «теоріях» запобігання Третью світової війни і ліквідації всіх видів зброї масового ураження за допомогою «Третью хвилі» залишається за кадром той надзвичайно важливий факт, а саме те, що в сучасному світі вже давно застосовується і планується застосовуватись і надалі «зброя» величезної руйнівної сили, дивовижна особливість якої полягає в тому, *що її використання подається як вища форма благодійництва, особлива глобальна миротворча місія по відношенню до країн, що вже не стільки прагнуть увійти в постіндустріальну фазу, скільки намагаються звести кінці з кінцями, все більше деградує під тиском боргового тягаря.*

У даному випадку йдеться зовсім не про особливі види генетичної або фармакологічної зброї і навіть не про інформаційну війну, яка стала важливою складовою так званої гібридної війни. А про форму руйнівної експансії, пов'язану з глобальними процесами, що отримали делікатну назву «нееквівалентний економічний обмін» між розвиненими країнами та країнами світової навіть не периферії, а скоріше вже резервації. Цей особливий тип зброї масового ураження, який справді кожний день відбирає десятки тисяч життів, виник ще на етапі формування механізмів світового лихварства та його переростання у фінансовий імперіалізм (колоніалізм фінансово-лихварського типу завжди виступав каталізатором, а то й причиною військових інтервенцій і навіть світових війн). А потім досяг величезних масштабів після Другої світової війни, коли були створені міжнародні фінансові організації, а американський долар набув статусу світового платіжного засобу, і водночас з'явилися нові фінансові інструменти та інформаційні мережі для небаченої інтенсифікації розвитку фіктивних фінансових активів, за допомогою яких отримуються цілком реальні ресурси і послуги.

Частково про механізми вказаної експансії йшлося вище. Можна згадати і про непрямі прибутки або вигоди обумовлені політикою МВФ на зниження інфляції шляхом підвищення відсоткових ставок і стискання грошової маси. Йдеться передусім про придушення потенційного конкурента в особі національного виробника, стимулювання імпорту, в тому числі імпорту західного капіталу. Крім того, збереження стану перманентної економічної кризовості «недієздатних держав» («Failed States») знецінює національні валюти, збільшує попит на зовнішні запозичення, зміцнює долар як світову резервну валюту і збільшує потребу в ньому, що саме по собі дозволяє США отримувати від цього великий реальний зиск.

Але ще важливіше, що всі форми неолиберального співробітництва з міжнародними фінансовими інститутами, які започатковувались для боротьби з бідністю і безкорисної допомоги країнам, що потерпають від гуманітарних катастроф, передбачають, надто за рішеннями «вашингтонського консенсусу», скорочення соціального захисту, чим, власне, значною мірою обумовлена нинішня орієнтація стрімко зростаючих правих рухів на начебто опозиційну «американському імперіалізму» Росію [8].

Не випадково навіть Дж. Сорос, який заробив величезні статки на світових фінансових спекуляціях, в роботах «Криза світового капіталізму» та «Про глобалізацію» вимушений визнати, що МВФ, який створювався для підтримки купівельної спроможності і економічного розвитку країн, що потрапили у кризову ситуацію, розробляв свої перші програми за ситуації фіксованих валютних курсів і золотого стандарту, що утруднювали неконтрольований вивіз капіталу. Крім того, цей міжнародний спекулянт визнає, що за задумом ініціатора створення даної міжнародної установи видатного економіста Дж. Кейнса, статут МВФ мав передбачати спільну відповідальність позичальника і кредитора за ефективність використання кредитів (до цього ж закликав ще у середині 80-х років минулого століття і засновник «Римського клубу» А. Печчеї у бестселері «Людські якості. Шість цілей для людства»).

Сьогодні ж світові фінансові установи обслуговують інтереси розвинених країн і передусім американської ФРС, що, за великим рахунком, шкодить самим США. З цими організаціями пов'язані новітні механізми глобальної неокolonіальної надексплуатації країн-позичальниць, що значною мірою перетворило потужні фінансові банківські установи на тіньові криміналізовані структури, які почали активно обкрадати і американських вкладників. Йдеться не тільки про кредити міжнародних фінансових організацій, а всю систему позичання за допомогою випуску держав, що опинились у скрутній ситуації короткострокових державних фінансових акціонерних запозичень під грабіжницький процент.

Ці явища докладно вивчали і описали Дж. Стігліц («Глобалізація і її тягар»), Дж. К. Богл («Битва за душу капіталізму»), Д. Харві («Коротка історія неолібералізму»), Д. Келфф («Антиамериканський бізнес. Піднесення нової європейської моделі економіки»), І. Валлернстайн («Історичний капіталізм»), Н. Хомський («Прибуток на людях» та «Новий військовий гуманізм»), П. Кругман («Найзаплутаніша проблема: втрата нашого шляху в новому столітті»), Е. Тодд («Після імперії. Есе про загнивання американської системи»). Дж. Перкінс («Сповідь економічного вбивці»).

Про деструктивність загальносвітового «позичкового» тренду свідчить той факт, що поляризація доходів внаслідок реалізації неоліберальної стратегії є безпрецедентною: 8,4% землян сьогодні володіють 4/5 світового багатства, а 2/3 населення планети ділять між собою жалюгідні 3% активів. При цьому роль монополій стрімко збільшується! [9]. Як наслідок сукупний борг країн, що розвиваються, який на початку 80-х років складав близько 1,8 трильйона доларів, лише за 2015 рік виріс на 1,6 трильйона доларів і складає 62 трильйони доларів [10].

Якщо ж говорити про нашу країну, то для того, щоб переконатись у правильності сказаного, достатньо ознайомитись хоча б з останніми офіційними меморандумами, які підписала Україна з МВФ за ситуації, коли вона фактично перебуває в стані війни з офіційно визнаним Заходом агресором. Зокрема

повідомлялось, що нещодавно голова МВФ К. Лагард висловила серйозну стурбованість стосовно критичного характеру демографічної ситуації в Україні і при цьому одночасно з її ж вуст лунають дифірамби на адресу В. Гонтаревої, яка насправді несе безпосередню відповідальність за тотальне зубожіння українців [11].

Справді, особливістю демографічної ситуації в Україні є кризовий стан здоров'я і життєздатності населення — високий рівень захворюваності дітей та дорослих, і, що особливо трагічно, передчасна смертність громадян у працездатному віці, перевищення більш як втричі чоловічої смертності над жіночою. Україна — друга за зростанням смертності країна в світі! І водночас усі вимоги «реформ» МВФ, в тому числі і згідно з останнім меморандумом, спрямовані на продовження політики скорочення «зайвих» бюджетних витрат за рахунок населення, яке майже поголовно вже перебуває у жебрацькому стані, і на те, щоб якомога швидше за безцінь розпродати українську землю.

Наприклад, вимога пенсійної «реформи», згідно з якою пенсійний вік має розпочинатись з 63 років легко корелюється з середньою тривалістю життя чоловіків в Україні, яка складає сьогодні 63,8 роки; тобто внаслідок цих нововведень бюджет отримає істотні додаткові надходження для виплати боргів за рахунок того, що значна частка населення просто не доживатиме до пенсії. І це за умови, що у відповідності до стандартів ООН в світі встановлена межа бідності на рівні 5\$ на день, а в Україні за нинішнім законодавством прожитковий мінімум складає 1,8\$ [12].

Таку політику справді важко визначити інакше, як геноцид [13]. Укупі з війною, що триває в Україні третій рік, вона породила втечу мільйонів українців в еміграцію (додатково до мільйонів тих, хто вже виїхав раніше). При цьому наш антиросійський союзник Польща, в якій уже перебувають мільйони українських вимушених переселенців, офіційно оголосила активне додаткове залучення максимальної кількості робочих рук з України [14]. Тому зовсім не випадково є поява в ЗМІ заголовків на кшталт такого «Нас свідомо знищують, роблячи на цьому бізнес» [15].

Але ще раз підкреслимо, що така глобальна економічна стратегія, справді й економічно, і духовно нищить самі розвинені країни, що і констатував Д. Трамп у своїй інавгураційній промові. Саме цей занепад став причиною стрімко наростаючої світової економічної кризи і нерозривно пов'язаного з нею загострення військової конфліктності та зростання небезпеки застосування ядерної зброї. Не випадково передвиборчі декларації про відмову від монополії банківського капіталу над промисловим і повернення до протекціоністського курсу на реіндустріалізацію США принесли Д. Трампу такі високі політичні дивіденди.

На закінчення слід зазначити, що сьогодні на наших очах глобалізований світ «просідає» під власною вагою та геополітично і гео економічно фрагментаризується (безпосереднім показником чого є і сучасна політико-економічна криза гранично космополітизованого ЄС). Тому антикризова модель суспільного розвитку, яка не має нічого спільного з описаними вище глобальними сценаріями, має передбачати досягнення максимального синтезу геополітичного глобалізму та регіоналізму на основі відродження ролі модерної національної держави.

У контексті проведеного аналізу стає зрозумілим марність нескінченних ремствувань щодо ядерного роззброєння України та необхідності відновлення її ядерного потенціалу. Адже дискусії з цієї проблеми постійно точаться навколо питання, чи здатна була наша країна утримувати, відновлювати і в разі потреби застосовувати ядерну зброю, виходячи з своїх фінансових можливостей і наявності відповідних кадрів і технологій. Насправді, головна причина доцільності демонтажу українського ядерного потенціалу знаходиться в зовсім іншій площині. Досвід двадцяти п'яти років намагань побудови незалежності показав, що українські громадяни всіх етнічних ідентифікацій виявились неспроможні консолідуватись у повноцінну політичну націю і, тим більше, у готовий до нещадної боротьби з будь-якими антинаціональними і антисоціальними внутрішніми і зовнішніми силами повноцінний народ [16].

Внаслідок цього до політичних і економічних «командних висот» прийшли, активно підтримані міжнародною фінансовою плутократією, компрадорського істеблішменту, в тому числі люмпенізовані представники так званої п'ятої колони, що існують за рахунок дограбовування залишків накопиченого багатства поколіннями мешканців України національних багатств. Адже в Україні практично всі сфери суспільного життя, економічні і політичні інститути економічні галузі та регіони поділені між мафіозними кланами. Вже не кажучи про тіньові сфери обороту наркотиків, алкоголю, експорт зброї, гральний бізнес або проституцію. А тому небезпека порушення умов зберігання ядерної зброї і навіть її передачі за гроші в руки кримінальних терористичних структур зденаціоналізованими і маргіналізованими представниками українського політикуму і армії справді була і залишається сьогодні надто великою.

Те ж саме стосується і багатолітньої дискусії з приводу запровадження в Україні вільного продажу населенню вогнепальної зброї, якого, разом з відновленням ядерного статусу Україні, на програмному рівні вимагає новостворена на основі батальйону Азов політична партія парламентського типу під назвою «Національний корпус» та деякі інші праворадикальні політичні сили. На наш погляд, це недоцільно з тих самих причин: відсутній належний рівень національно свідомої і, тим більше, патріотично вмотивованої критичної маси громадян, здатних не прийняти не тільки псевдоідеали тоталітарної за своєю суттю неоліберальної ідеології, а й доморощені рясно угноєні неофеодальним релігійним консерватизмом домодерні етноцентричні цінності. А за такої ситуації навіть масовий продаж зброї населенню не тільки нікого не врятує, а ще погіршить криміногенну ситуацію.

І за нашим глибоким переконанням, майбутнє не тільки України і ЄС, а й людства у цілому в кінцевому підсумку буде залежати від того, чи будуть здатні здорові національні сили, які неодмінно активізуються на тлі неминучої геополітичної фрагментації світу практично на всіх континентах, консолідувавшись на основі модерно національних цінностей, виробити альтернативну стратегію суспільно-економічного розвитку та гідно протистояти

силам як ринково фундаменталістської, так і релігійно фундаменталістської реакції.

Список використаних джерел і літератури:

1. Шморгун О. Фінанси і майбутнє глобальної економіки // Перехід-IV. – 2000. – №1. – С.94-109.
2. Китайский долг превысил долг США: насколько устойчива ... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.south-invest.com/dolg?language=ru>
3. Долг Китая стремительно растет. Его показатель уже в три раза превышает опасный уровень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2016/09/20/657812-dolg-kitaya-stremitelno>
4. Шморгун О. Демографічна катастрофа як чинник глобальної воєнної загрози. Частина 1// Інформаційно-аналітична газета «Контраст». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kontrast.org.ua/news/2592.html>
5. Шморгун О. На війні як на війні – 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/history/na-viyni-yak-na-viyni-2.html>
6. Шморгун О. Українсько російська партія на світовій геополітичній шахівниці // Віче, № 7-8, 2016. — С.53-56.
7. Бжезінський З. «Криза світової влади та потрібний союз США, Китаю і Росії». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Krizis-mirovoi-vlasti-i-troistvennyi-soyuz-SShA-Kitaya-i-Rossii-18528>
8. Шморгун О. Демографічна катастрофа як чинник глобальної воєнної загрози. Частина 2. // Інформаційно-аналітична газета «Контраст». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kontrast.org.ua/news/2591.html>
9. А. Жмеренецкий Как выжить в будущем. Восемь трендов, которые вскоре изменят мир. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/society/371851/>
10. Долг развивающихся стран лишь вырос на \$1,6 трлн до \$62 трлн в 2015 году. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vedomosti.ru/economics/articles/2016/03/18/634108-dolg-razvivayuschihya-stran>
11. Шок! Стала известна настоящая «цена» транша МВФ для Украины. Это уже слишком... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bombanews.pro/%D1%88%D0%BE%D0%BA->
12. ООН установил черту бедности. Показатели украинцев оказались в 4 раза меньше. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsgood.com.ua/?p=3705>
13. Повний текст меморандуму з МВФ. Геноцид українців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/105923-povnij_tekst_memorandumu_z_mvf._genotsid_ukrajintiv.
14. Польша оголосила про важливі зміни для українських мігрантів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eizvestia.com/uk/news_politics-ukr/full/283-polshha-ogolosila-pro-vazhlivi-zmini-dlya-ukrainskix-migrantiv
15. Нас намеренно уничтожают, делая на этом бизнес: Украина – вторая по росту смертности страна в мире. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsgood.com.ua/?p=8265>
16. Шморгун О. Модерні етнонаціональні процеси: потенціал антикризового розвитку України/Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал – №2, – К. 2016. –30-49.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ МІЖНАРОДНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ І БЕЗПЕКИ

Інституційна теорія призводить до очікування, що держави можуть і повинні співпрацювати, щоб переслідувати свої власні і спільні інтереси, тому що спільні стратегії дають більше переваг, ніж односторонні. Інституціоналізм має деякі співзвучні положення, але більше розбіжностей з політичним реалізмом. На основі досвіду США встановлюються масштаби і обмеження союзницької поведінки. Відповідно до думки Р. Арона, підкреслюється ідея постійних і випадкових союзників. Висновок: інституціалізоване військово – політичне співробітництво може позитивно вплинути на стан міжнародної безпеки і стабільність.

Ключові слова: інституціалізм, військово-політичний союз, США, міжнародна безпека.

Институциональная теория предполагает, что государства могут и должны сотрудничать, чтобы преследовать собственные интересы, потому что общие стратегии дают больше преимуществ, чем односторонние. Институционализм имеет некоторые сопоставимые положения, однако больше различий с политическим реализмом. На основании опыта США устанавливаются масштабы и ограничения союзнического поведения. В соответствии с Р. Ароном, подчеркивается идея существования постоянных и случайных союзников. Выводы: институционализованное военно-политическое сотрудничество может положительно влиять на состояние международной безопасности и стабильности.

Ключевые слова: институцианализм, военно-политический союз, США, международная безопасность.

Institutional theory leads to expect that states may and have to cooperate to pursue their own and common interests because cooperative strategies produce more benefits than unilateral ones. Institutionalism has some common ideas but more differences with political realism. On the basis of the US experience the scales and limitations of alliances behavior are lighted up here. According to R. Aron, an idea of permanent and occasional allies is stressed. The conclusion: the institutionalized military-political cooperation can have positive impact on the state of international security and stability.

Keywords: institutionalism, military-political alliance, the USA, international security.

Х. Хафтендорн, Р. Кохане та С. Волландер визначають міжнародні інституції як «стійкі кластери норм, часто пов'язані з організаціями, які діють поверх міжнародних кордонів. Безпекові інституції створені для захисту територіальної цілісності держав від ворожого використання військової сили; охорони державної самостійності (автономії) від політичного впливу у вигляді загрози силою; та запобігання ситуаціям, що можуть загрожувати власноруч визначеним життєвим інтересам держав» [1, с. 3]. Можна було б погодитися з цим визначенням, надто в сучасну епоху всесвітнього розповсюдження норм та ідей, для яких в умовах глобалізації немає кордонів. Але, на нашу думку, в ньому зайвим є слово «часто» – норми без формалізованих структур не здатні виконувати функції безпекових інституцій, зокрема стабілізувати міжнародну ситуацію.

Згідно з інституційною теорією (і це дещо споріднює її з класичним політичним реалізмом), держави, які переслідують власні інтереси (пріоритетним з яких є виживання країни), а не керуються альтруїзмом, є головними акторами на міжнародній арені. Держави не завжди ведуть себе раціонально, тобто, прагнучи максимальної вигоди (раціоналізм), можуть втрачати здатність розрізняти бажане та доступне. Сучасний світ є анархічним, тобто в ньому немає влади, вищої за владу окремої держави. Інституційна теорія є більш оптимістичною у порівнянні з реалізмом у конкретному пункті, який є наріжним для нашої теми, – вона не поділяє його категоричне заперечення можливості застосування тривалого стабільного співробітництва (союзів) в анархічному світі [2].

Інституційна теорія припускає, що держави можуть співробітничати заради спільних інтересів, які виникають та зберігаються залежно від того, наскільки спільні дії (стратегії співробітництва) дають більше користі, ніж односторонні дії. Більш того, «союзи здатні просувати різні, але сумісні інтереси» (Д. Морроу) [3, с. 905]. Г. Снайдер констатує наявність загального потягу держав вступати в союзи з іншими країнами, дотримуючись логіки «дилеми в'язнів» з багатьма учасниками, яку продукує міжнародна система [4, с. 33-34]. Він також відзначає,

що склад альянсу виникає у результаті взаємних переговорів (торгу), але теорія не в змозі визначити детермінанти цього процесу.

Союзницьке співробітництво далеко не завжди означає гармонію у відносинах між партнерами: держави побоюються бути використаними своїми партнерами та за деяких обставин у них виникають сумніви у перевазі здобутків над втратами в процесі співробітництва. Потенційна небезпека бути використаним для досягнення чужих цілей ніколи не може бути повністю усунута, але її можна мінімізувати взаємною транспарентністю дій партнерів, доброю інформованістю про їхні наміри, створенням системи стимулів до лояльної співпраці та санкцій за порушення союзницьких зобов'язань. Співробітництво не завжди можливе, але коли його можна досягти, інститути (тут і далі ми вживаємо цей термін як синонім «організації») спроможні стимулювати взаємодію, зробити членів союзу відповідальними за свою політику та сприяти спільним безпековим стратегіям [5].

Співробітництво як таке, зазначає Р. Кохане, є досить суперечливим терміном, якому може бути властиве багато відмінних якостей – у діапазоні від гармонії до незгоди: «Коли превалює гармонія, політики дієвців *автоматично* просувають досягнення цілей іншого. За наявності незгоди, політики дієвця перешкоджають досягненню цілей іншого та не пристосовані до того, щоб зробити їх більш сумісними. Утім, співробітництво вимагає, щоб дії окремих суб'єктів чи організацій, які не є гармонійними, були узгоджені між собою в процесі координації» [6, с. 380]. Співробітництво може бути полегшено або стабілізовано завдяки визначенню спільних цілей, ролей та правил. За Д. Марчем і Д. Олсоном, інституціоналізація – це виникнення інституцій та поведінка в них. Цей процес включає розвиток практик та правил у контексті їх ужитку [7]. Як резюмує Д. Капорасо, «у той час, як індивіди приходять у світ з широким правом вибору, структура вибору та чіткі стійкі конфігурації вибору є частиною наявного середовища. Індивід може розглядатися як мікрокомпонент в інституційній теорії, але відносини та інституції не є продуктом вільного вибору індивідів, навпаки, саме агенція (організація – авт.) робить їх структурно

детермінованими» [8, с. 623]. Інститути (організації) є необхідним компонентом виживання та співіснування країн. Вони виникають у результаті цілеспрямованих дій задля досягнення визначених цілей, але це зовсім не означає, що в кінцевому рахунку результат буде відповідати намірам творців цих організацій, а проголошені цілі не завжди справді визначають зміст роботи організації.

Дослідники розходяться в оцінках того, наскільки союзницькі інституції є автономними по відношенню до окремих держав-членів. Перші 165 років своєї історії Сполучені Штати не утворювали будь-які військово-політичні союзи, крім одного, а саме – підписаного з Францією під час війни за незалежність. Лідери США слідували пораді Дж. Вашингтона «триматися подалі від постійного союзу з будь-якою частиною закордонного світу», згодом закріпленої в інавгураційній промові Т. Джефферсона: «Мир, торгівля і чесна дружба з усіма країнами; зобов'язуючих союзів – ні з ким» [9]. З часів Другої світової війни лідери США різко змінили цю політику і підписали низку оборонних пактів. У результаті Сполучені Штати юридично зобов'язані захищати більше шістдесят держав на п'яти континентах (27 союзів – у Європі і всі вони пов'язані з НАТО), тобто 25% населення світу, на які припадає 75% світового обсягу виробництва. Якою мірою через ці зобов'язання Сполучені Штати були втягнуті у війни, яких в іншому випадку вони могли уникнути? Це ключове питання для оцінки ролі союзів для зовнішньої політики США. Майже сімдесят років Сполучені Штати підтримували глобальну мережу альянсів, яку піддав нищівній критиці президент США Д. Трамп як «непомірний тягар для безпеки Америки».

Свого часу його попередник Б. Обама підтвердив зобов'язання США щодо захисту союзників у ході загострення криз у відносинах між Північною та Південною Кореєю, Іраном та Ізраїлем, Росією і Україною, Китаєм, з одного боку, та Японією і Філіппінами – з другого. Прихильники Трампа, у тому числі чимало експертів-міжнародників, адептів «політичного реалізму» стверджують, що такі зобов'язання небезпечні і повинні бути скасовані. Згідно з їхньою точкою зору, союзи США є не цінним надбанням для безпеки Америки та міжнародної

стабільності, а «приводними ременями до війни», що з ними буцімто «пов'язаний ризик для Сполучених Штатів бути втягнутими у конфлікт за стратегічно маргінальні території проти ядерних держав». Деякі американські дослідники навіть порівнюють мережу альянсів США з павутинням європейських зобов'язань у сфері безпеки, які призвели до розв'язування Першої світової війни [10]. На думку близьких до Д. Трампа експертів з питань безпеки, Сполучені Штати повинні зменшити ризик втягування у небажаний конфлікт шляхом кардинального перегляду союзницьких відносин або взагалі знищення існуючої мережі військово-політичних альянсів [11]. Як писали класики політичного реалізму Дж. Міршеймер та С. Волт у 2016 р., «у Європі США повинні припинити свою військову присутність та перетворити НАТО на організацію для європейців. Немає достатніх причин тримати сили США в Європі, оскільки жодна країна не має здатності домінувати у цьому регіоні. Головні суперники – Німеччина і Росія, – будуть занепадати по мірі того, як їхнє населення зменшуватиметься, і жоден інший потенційний гегемон не може з'явитися. За загальним визнанням, залишити європейську безпеку європейцям означало б підвищити потенціал для занепокоєння. Але якщо конфлікт й виникне, це не погрожуватиме життєво важливим інтересам США» [12, с. 123]. У разі реалізації таких пропозицій відбудеться найбільший, революційний зсув у зовнішньополітичній стратегії США після Другої світової війни.

Американський вчений М. Беклі на основі дослідження союзницької поведінки США у період 1948-2014 рр. стверджує, що в основному держава зберігала свободу дій, тобто союзам не властива сила «оплутувати» (entangle) своїх членів нездоланими узами. Отже, згідно з його аналізом, лише п'ять епізодів за цей час можуть тією чи іншою мірою розглядатися як випадки, коли Вашингтон був вимушений втручатися задля виконання союзницьких зобов'язань. До таких він відносить тайванські кризи 1954 р. та 1995-96 рр., війну у В'єтнамі 1962-1973 рр. та збройні втручання у Боснії та Косово у 90-ті роки. Але навіть у цих випадках «союзницьку компоненту» виділити важко, тому що у кожному з них наявні й інші, не менш вагомні мотивації участі

Сполучених Штатів. Водночас «Вашингтон ретельно зважував й обмежував підтримку союзників; союзники стримували Сполучені Штати від ескалації їхньої участі у конфліктах; США стримували ворогів та союзників від такої ескалації, бувало траплялося все із згаданого. Звичайно, Сполучені Штати втручалися на боці союзників у багатьох випадках, але у більшості з них США керувалися спільністю інтересів із своїми союзниками, а не формальними союзницькими зобов'язаннями. Насправді, у багатьох випадках американські політики були головними прибічниками військових дій і переконували союзників приєднатися до них» [13, с. 10].

«Оплутування» відбувається, коли держава втягується у військовий конфлікт з одним або декількома союзниками. Поширеною серед реалістів та неореалістів є точка зору, згідно з якою «союзи ставлять держави перед унікальними ризиками та викликами, тому що альянси можуть втягувати країну до конфліктів, яких в іншому випадку вона могла уникнути, а союзники перед загрозою можуть не виконати свої зобов'язання» [14, с. 21]. Суть «оплутування» полягає у тому, що лояльність щодо союзника виявляється вищою за власні інтереси. Держава керується моральними, юридичними або репутаційними мотивами при дотриманні союзницьких зобов'язань без урахування своїх власних інтересів або навіть всупереч їм. У багатьох дослідженнях це явище, внаслідок піонеру у вивченні природи союзницької співпраці Г. Снайдеру, називають «провокацією» [15, с. 181, с. 316-317]. Утім Т. Кім переконливо доводить, що термін «провокація» слід використовувати тільки тоді, коли союзник підбурює конфлікт з третьою стороною для того, щоб втягнути своїх партнерів по альянсу до нього. Відповідно до класифікації М. Беклі є наступні варіанти союзницького «оплутування» [13, с. 13]. По-перше, є випадки прямої оборони, за якої держава змушена союзницькими зобов'язаннями підтримати союзника у війні. Це відбувається у разі як провокації, так і тоді, коли держава захищає атакованого союзника, який утримувався від провокаційної поведінки. Друга форма «оплутування» включає випадки, в яких держава вступає у збройний конфлікт, щоб зберегти свій авторитет як гаранта безпеки навіть тоді,

коли їх союзники ще не втягнуті у конфлікт. У таких випадках держава не захищає своїх союзників, але прагне переконати їх у своїй рішучості використовувати силу від імені інших. Наприклад, деякі автори стверджують, що Сполучені Штати втрутилися в боснійську війну в 1995 році винятково задля того, щоб продемонструвати свою відданість НАТО [16, с. 99-102]. Третя форма «оплутування» включає в себе випадки співробітництва, за яких існування альянсу та прагнення його зберегти та розвинути мотивує державу у її прагненнях розширити сферу своїх інтересів для того, щоб підсилити союзницькі відносини. У якості прикладу наводять американо-японський союз.

Нарешті є випадки, за яких альянс робить державу мішенню для іншої країни. Наприклад, відомі автори, стовпи політичного реалізму стверджують, що існуючий де-факто союз США з Ізраїлем ставить Сполучені Штати у перехрестя прицілу деяких близькосхідних країн і, тим самим, збільшує ймовірність того, що збройні сили США будуть атаковані [17]. Загальним для різних форм «оплутування» є те, що союз втягує державу у військовий конфлікт всупереч її власним інтересам. Концепція «оплутаності» спирається на відмінність між а) близькістю інтересів держав та б) формальною угодою між державами про військово-політичну співпрацю. Союзи, як правило, зберігаються й у разі, коли спільні інтереси зникли, як і змінилася ситуація, що призвела до їх створення – навіть в умовах значного конфлікту інтересів країн-членів. «Оплутаність» відрізняється від ситуації ланцюгової реакції, яка виникає, коли держава підтримує союзника, оскільки його поразка або дезертирство поставлять під загрозу її інтереси. У випадках ланцюгової реакції формальні союзницькі зв'язки можуть не відігравати вирішальної ролі для рішення виступити на боці союзника. Альянс може втягувати державу в конфлікт, за Дж. Снайдером, коли її репутація опиняється під загрозою у разі невиконання союзницьких зобов'язань, підштовхує її керівництво до інтерпретації союзницьких інтересів і норм як власних, провокує супротивників та підбадьорює союзників [4, с. 9-10]. Відповідно до теорії, що її розвиває Дж. Снайдер, держава, яка порушує навіть один з пунктів союзної угоди, ризикує підірвати довіру до всієї системи своїх

зовнішніх зобов'язань і у такий спосіб значно послабити свої міжнародні позиції.

Під час дискусій щодо «оплутаності» нерідко сприймається як аксіома той факт, що держави нездатні або не бажають обмежувати обсяг своїх союзницьких зобов'язань, хоча це далеко не так. Численні дослідження показують, що союзи рідко надають необмежений перелік зобов'язань щодо надання підтримки, але, навпаки, прагнуть забезпечити собі вільні руки у разі збройного конфлікту. Такі бар'єри для оплутування особливо властиві союзам між великими і невеликими державами (так званим асиметричним альянсам). Коротко кажучи, більшість союзницьких договорів є не надто конкретними щодо зобов'язань сторін-учасниць, відкритими для подальших переговорів про їхній зміст та, як правило, слабкіші союзники мають значно жорсткіші обмеження для маневру під час конфлікту, ніж сильніші держави [18, с. 429].

За словами С. Волландер, інституції пропонують можливості «для моніторингу і санкціонування поведінки іншого, приходячи до взаємоприйнятних домовленостей, та підвищують прозорість у питаннях намірів та безпекових інтересів» [19, с. 5]. С. Волландер має на увазі ситуації, коли держави починають з позиції недовіри. На практиці здебільшого інституціалізоване співробітництво у сфері безпеки має вихідною точкою відносини, позначені відсутністю ворожнечі, взаємних викликів. У рамках НАТО, наприклад, співробітництво спирається на взаємність інтересів протягом десятиліть. Як пише С. Волландер, під час свого втілення у роки «холодної війни» Альянс задовольняв функціональні потреби своїх членів шляхом розробки інституційних засад для відвернення радянської загрози та допоміг зберегти та розвинути мирні відносини між союзниками по НАТО. Союз по суті служить для розвитку співпраці у зазначеному вище сенсі шляхом регулювання політики окремих держав у галузі оборони і безпеки для досягнення загальних цілей [20, с. 713-717]. Навіть якщо стримування не спрацює, альянс може сприяти мирному врегулюванню, заохочуючи ворогуючі сторони знизити рівень

взаємних претензій. Іншими словами, альянс впливає на позиції сторін конфлікту та розширює діапазон потенційних рішень [21, с. 801].

Р. Арон правий, коли пропонує провести «радикальний вододіл між союзниками тимчасовими та союзниками випадковими», оскільки це єдиний можливий шлях до створення високоефективного, надійного інституціалізованого союзу. «Постійними союзниками треба вважати такі держави, котрі, хоч би якими різними були їхні інтереси, не мисляться в передбачуваному майбутньому як суперники, що опиняться у протилежних таборах. У ХХ столітті Велика Британія і Сполучені Штати були постійними союзниками, тому що англійський політичний клас дійшов мудрого висновку, згідно з яким у той день, коли Англія перестане бути володаркою морів, Pax Americana стане єдиним прийнятним заміником Pax Britannica. Франція і Велика Британія теж мали всі підстави вважати себе постійними союзниками від 1914 р. Утім Великій Британії слід було б, можливо, із роздратуванням, але без тривоги чи невдоволення, дивитись на зростання, тимчасове й хистке, французької могутності. Посилення постійного союзника не має викликати ані неспокою, ані заздрощів» [22, с. 51]. До речі, думка Р. Арона дотична до відповіді на питання, чому союзи не виконали функцій стримування сковзання Європи до Першої світової війни, а також пояснює, що нерозуміння важливості постійних союзників та інституціалізації у належний спосіб союзницьких відносин, призвели у кінцевому результаті до наступного акту трагедії – Другої світової війни.

Не менш плідною є оцінка Р. Ароном ситуативних або випадкових союзників. «Посилення випадкового союзника ... слід розглядати в довготерміновому плані як очевидну загрозу... Випадкові союзники не зв'язані з тобою чимось іншим, аніж спільною ненавистю до ворога, спроможного вселити достатній страх, аби забути про суперництво, яке розділяло ще вчора і яке знову розділятиме завтра держави, що уклали тимчасовий союз. До того ж не виключено, що ці випадкові союзники є, за самою своєю природою ... постійними ворогами... Рузвельт, відмовившись вести війну з урахуванням

можливих повоєнних реалій, мріючи про те, що три (або й два лідери) розділять панування над усім світом, віддавши перевагу російській імперії перед імперіями французькою та британською, сплутав випадкового союзника із союзниками постійними і не зміг розгледіти істотної ворожості, прихованої під маскою тимчасового співробітництва». Р Арон пише про дві політичні поразки, яких зазнав Захід після перемоги своєї зброї – «перша поразка – це спроба переможеного (Німеччини у Першій світовій війні. - Авт.) здобути реванш, і друга – надмірне посилення тимчасового союзника, але постійного ворога (Росії. - Авт.) [22, с. 51]».

Інституціалізоване військово-політичне співробітництво має позитивне значення для міжнародної стабільності з низки причин. По-перше, союзи допомагають долати перешкоди на шляху до співпраці, такі як недовіра, невпевненість у намірах партнерів та побоювання надвисоких операційних витрат. По-друге, вони відіграють важливу роль у вирішенні проблем колективних дій, таких як фрірайдинг (надмірне використання спільних ресурсів), відносна ціна досягнення результату, дезертирство (зрада) держави-партнера та її самостійні дії, які шкодять спільним інтересам. По-третє, вони надають практичні засоби для координації політики (обмін інформацією, бюрократичні процедури та ін.) [23].

Список використаних джерел і літератури:

1. Imperfect Unions. Security Institutions over Time and Space. - Ed. by H.Haftendorn, R.Keohane, C.Wallander – Oxford-New York: Oxford University Press, 2002 - P.3
2. Milner H. The Assumption of Anarchy in International Relations Theory : A Critique// Review of International Studies.- 1991.- January.- P.67-85; Powell R. Anarchy in International Relations Theory: The Neorealist-Neoliberal Debate//International Organization.- 1994.- Spring.- P.313-344
3. Morrow J. Alliances and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances//American Journal of Political Sciences.- 1991-Fall.- P.905.- P. 904-933.
4. Snyder G. Alliance Politics./ Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1997.- P.33-34.- 414 p.
5. Keohane R. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy.- Princeton: Princeton University Press.- 1984.- 304 p.
6. Keohane R. International Institutions: Two Approaches// International Studies.-Vol.32.-N4.- December 1988.- P.380, - P.379-396.
7. March J. and Olsen J. The Institutional Dynamics of International Political Orders//Exploration and Contestation in the Study of World Politics.- Ed. by Katzenstein P., Keohane R. and Krasner S.- 3-d ed.- Cambridge: MIT Press, 2002.- P.303-330.
8. Caporaso J. International Relations Theory and Multilateralism//International Organization.- Vol.46.-N3.- 1992 Summer. - P.623,- P.599-632.

9. Див. Потехін О. Нейтралітет і позаблоковість: про альтернативи військово-політичному союзу/ЄвроАтлантика. - 2010.-N3.- С.6-16.
10. Chong J. and Hall T. The Lessons of 1914 for East Asia Today: Missing the Trees for the Forest/ International Security.- Vol. 39.- N 1.- 2014.- P. 19–26.
11. Posen B. Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy.- Ithaca, N.Y.: Cornell Univ.Press, 2014.- 225 p.; Walt S. Taming American Power: The Global Response to U.S. Primacy. -New York: W.W. Norton, 2005.- 309 p.- P.218-249; Parent J. and MacDonald P. The Wisdom of Retrenchment: America Must Cut Back to Move Forward// Foreign Affairs.- Vol. 90.- No. 6.- 2011.-P. 32–47.
12. Mearsheimer J. and Walt S. The Case of Offshore Balancing. A Superior U.S. Strategy /FA The Best of 2016.- P.107-126. foreignaffairs.com
13. Bectley M. The Myth of Entangling Alliances: Reassessing the Security Risks of U.S. Defense Pacts//International Security. - Vol.39.- N4.- Spring 2015.- P. 7-48.
14. Miller G. The Shadow of the Past: Reputation and Military Alliances before the First World War. – Ithaca and London: Cornell Univ. Press, 2012.- 286 p.
15. Snyder G. Alliance Politics. – Ithaca and London: Cornell Univ. Press, 1997. - 414 p.
16. Layne C. From Preponderance to Offshore Balancing: America's Future Grand Strategy// International Security.- Vol. 22.- No. 1.- Summer 1997.- P. 86-124.
17. Mearsheimer J., Walt S. The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy// Middle East Review. - Vol.13.- N3.- September 2006.- P.29-87.
18. Leeds B. Do Alliances Deter Aggression? The Influence of Military Alliances on the Initiation of Militarized Interstate Disputes// American Journal of Political Science.- Vol. 47. - No. 3.- July 2003.- P.427-439.
19. Wallander C. Mortal Friends, Best Enemies: German-Russian Cooperation after the Cold War.- Ithaca, NY and London: Cornell Univ. Press, 1999.- 240 p.
20. Wallander C. Institutional Assets and Adaptability: NATO after the Cold War// International Organization.- Vol.54.-N4.- 2000.-P.705-735.
21. Fang S., Johnson J., and Leeds B. To Concede or to Resist? The Restraining Effect of Military Alliances// International Organization.- Vol. 68.- No. 4.-September 2014.-P.775-809.
22. Арон П. Мир і війна між націями.- К.: Юніверс, 2000.- 688 с.
23. Hall P. and Taylor C. Political Science and the Three New Institutionalisms/ Political Studies. - Vol.44(5).- 1996.-[Електронний ресурс].-Режим доступу: http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/2782/pdf/dp96_6.pdf.

УДК 94: 327.51 (477)

Толстов С.В.

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу трансатлантичних досліджень
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПОНЯТІЙНІ ПРИНЦИПИ

Міжнародній взаємодії у сфері безпеки присвячена низка концепцій, які претендували на пояснення специфіки відносин, пов'язаних з проблемами війни і миру та застосуванням сили. Загалом концепції міжнародної безпеки можна умовно поділити на теоретичні та організуючі. У статті розглянуто основні риси концепцій балансу сил, гегемонічної стабільності, балансу загроз, колективної безпеки, кооперативної безпеки, мирного співіснування,

стримування та стратегічної стабільності. На думку автора, аналіз та класифікація концепцій міжнародної безпеки потребують визначення їх головних організуючих принципів, покладених в основу концептуального моделювання. З'ясування цих принципів дозволяє порівнювати поширені концептуальні підходи за сутнісними ознаками, пов'язаними зі світоглядними розбіжностями та виокремленням пріоритетних сфер міжнародної взаємодії.

Ключові слова: баланс сил, гегемонічна стабільність, баланс загроз, колективна безпека, кооперативна безпека, мирне співіснування, стримування, стратегічна стабільність.

Международному взаимодействию в сфере безопасности посвящен ряд концепций, претендующих на объяснение специфики отношений, связанных с проблемами войны, мира и применения силы. Концепции международной безопасности можно условно разделить на теоретические и организующие. В статье рассмотрены основные аспекты концепций баланса сил, гегемонической стабильности, баланса угроз, коллективной и кооперативной безопасности, мирного сосуществования, сдерживания и стратегической стабильности. По мнению автора, анализ и классификация концепций международной безопасности требуют определения их главных организующих принципов, положенных в основу концептуального моделирования. Выявление этих принципов позволяет сравнивать распространенные концептуальные подходы по существенным признакам, связанным с мировоззренческими особенностями и выделением приоритетных сфер международного взаимодействия.

Ключевые слова: баланс сил, гегемоническая стабильность, баланс угроз, коллективная безопасность, кооперативная безопасность, мирное сосуществование, сдерживание, стратегическая стабильность.

There are several international security concepts that claim to explain the specific nature of the relationship on issues of war, peace and the use of force. These concepts can be divided into theoretical and organizing ones. The article reviews the main aspects of different concepts, namely the balance of power, hegemonic stability, balance of threats, collective and cooperative security, peaceful coexistence, deterrence and strategic stability. The author suggests that the analysis and classification of international security concepts require determination of the main organizing principles underlying the conceptual modeling. Identification of these principles allows to compare the conceptual approaches related to the worldview peculiarities and highlighting priority areas for international cooperation.

Keywords: balance of power, hegemonic stability, balance of threats, collective security, cooperative security, peaceful coexistence, deterrence, strategic stability.

У широкому розумінні поняття «безпека» означає комплекс суспільно-політичних уявлень та організаційних заходів, які відображають прагнення організованих соціальних суб'єктів, насамперед державних та суспільно-

політичних утворень, до існування у найбільш сприятливих умовах. Чинниками безпеки вважаються гарантування стабільних умов внутрішнього розвитку та захист від зовнішніх ризиків і небезпек. На практиці такий стан зазвичай вважається умовним або ідеальним. Натомість для визначення реального стану безпеки застосовується оцінка ризиків та загроз, яка потребує визначення реальних внутрішніх і зовнішніх можливостей суб'єкта взаємодії та вдосконалення засобів нейтралізації деструктивних впливів.

На відміну від національної безпеки окремих суспільно-політичних утворень та колективних спільних інтересів окремих міждержавних спільнот, які мають певні логічно окреслені контури, структурні межі, та визначаються в термінах національних або колективних інтересів, міжнародна безпека вважається сферою взаємодії політик різних суб'єктів (держав, їх об'єднань, коаліцій та союзів). Їх інтереси мають різні точки дотику, однак можуть визначатися різними мотиваціями та перебувають у залежності від зовнішніх і внутрішніх чинників. Така специфіка зумовлює суб'єктивність підходів до проблематики міжнародної безпеки.

Питання міжнародної безпеки традиційно привертають увагу багатьох дослідників у різних країнах. До найбільш відомих робіт загального характеру належать колективні праці переважно американських та англійських авторів за редакцією Дж. Бейліса [1], М. Брауна [2], Е. Коллінза [3], П. Уїльямса [4], а також дослідження Р. Данройтера [5], Е. Ротшильд [6] та ін. Серед українських дослідників істотний внесок у розробку проблематики міжнародної безпеки внесли О. Бодрук [7, с. 8], І. Храбан [9] та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні та окресленні базових понятійних та «організуючих» методологічних принципів, покладених в основу найбільш поширених концепцій міжнародної безпеки.

Міжнародна безпека пов'язана з усіма основними напрямками міжнародного спілкування, починаючи з проблем війни і миру і закінчуючи конкуренцією, співпрацею та способами здійснення впливу в повсякденних умовах. У вузькому сенсі дефініція міжнародна безпека визначається владно-силовою конфігурацією

міжнародної системи та охоплює військово-політичні відносини між провідними державами та створеними ними угрупованнями, коаліціями та союзами. У широкому сенсі поняття безпеки охоплює весь комплекс міжнародних відносин, включаючи економічні, енергетичні, екологічні, кліматичні, міграційні, соціальні та деякі інші проблеми в регіональному та глобальному контекстах.

Проблеми міжнародної безпеки входять до сфери компетенції міжнародних організацій, конференцій та постійно діючих міжнародних форумів, присвячених оцінці та регулюванню співвідношення силових потенціалів, озброєнь та способів застосування сили.

Серед основних категорій, які застосовуються для інтерпретації стану та умов міжнародної безпеки, найчастіше використовуються такі поняття та дефініції, як виклики та загрози, влада і вплив, гегемонія, домінування, суперництво, стабільність (дотримання статус-кво) та способи її порушення (нерівновага, ревізіонізм, гегемонізм), а також чисельні термінологічні різновиди та похідні від понять інтереси та сила (співвідношення сил, баланс сил, вакуум сили тощо).

Визначення змісту міжнародної безпеки ускладнюється тим, що планування безпеки відбувається насамперед на національно-державному рівні, тоді як стан і тенденції міжнародної безпеки є результатом взаємодії різних суб'єктів, що мають відмінні інтереси та обстоюють неоднакове тлумачення способів їх реалізації. Порівняння цих двох уявлень дозволяє стверджувати, що на практиці сприйняття міжнародної безпеки завжди має суб'єктивний характер, оскільки на нього впливає індивідуальне бачення міжнародних реалій та процесів з точки зору політиків, що представляють ті чи ті держави та суспільства. Натомість спроби з'ясування та визначення сукупних загальних інтересів мають обмежену ефективність. Вони виглядають більш вдалимими у разі укладення союзів та коаліцій, або запровадження інституцій, покликаних здійснювати постійний діалог з низки важливих проблем. Проте і в цьому разі досягнення спільних рішень залежить не лише від вироблення певних принципів та узгодження підходів, але й від урахування взаємних інтересів політичних лідерів різних

держав та співвідношення сил у межах союзів, коаліцій та міждержавних угруповань. Тому в найбільш загальному сенсі принципова розбіжність між уявленнями про національну та міжнародну безпеку полягає у відмінностях визначення їх предмету та функцій. За цих обставин національна безпека передусім неодмінно вказує на цілеспрямовану політику та процес, що мають свідомо сформульовані завдання та ситуативно визначені результати. Натомість міжнародна безпека вказує насамперед на певний мінливий стан та віддзеркалює безперервний процес взаємодії, який є результатом перетину загальних об'єктивних тенденцій та індивідуальних устремлінь національно-державних та недержавних акторів міжнародних відносин.

Стан і характер міжнародної безпеки визначається системою владно-силових відносин провідних держав світу. З цього погляду міжнародна безпека має розглядатися як постійна функція взаємодії держав світу, насамперед тих, які відіграють провідну роль у військово-політичних, економічних та фінансових відносинах, а також найважливіших недержавних акторів. В модальному сенсі міжнародна безпека не має чітких критеріїв оцінки, оскільки інтереси різних учасників мають відмінний і подекуди взаємовиключний характер. Це не означає, що оцінка стану міжнародної безпеки взагалі неможлива, утім ускладнює формування збалансованих критеріїв з точки зору певного спільного, або сукупного інтересу державно організованих суб'єктів.

Понятійний апарат міжнародної безпеки складає низка категорій – гранично загальних фундаментальних понять, які відображають найбільш суттєві зв'язки та відносини реальної дійсності. До переліку таких загальних понять, які найчастіше застосовуються в галузі безпекових концепцій та досліджень, належать: силовий потенціал, співвідношення сил, баланс сил, стабільність, війна і мир, загроза, конфлікт, індивідуальна оборона, агресія, гонка озброєнь, обмеження озброєнь, контроль над озброєннями, мирне співіснування, гегемонія, розповсюдження та нерозповсюдження зброї масового ураження тощо.

Деякі з цих категорій можна тлумачити в якості складових елементів, або організуючих принципів міжнародної безпеки. Суттєве значення для розуміння стану міжнародної безпеки мають такі понятійні складові, як структура міжнародної системи, зміст політичних відносин між провідними державами, гонка озброєнь, обмеження озброєнь і контроль над озброєннями, розповсюдження/нерозповсюдження зброї масового ураження, ступінь міцності й дотримання різних режимів, дієвість принципів міжнародного права, регіональні особливості міжнародних відносин та рольові функції окремих держав.

На цій основі виникають і висуваються різні концепції безпеки, які виконують роль обґрунтування та тлумачення об'єктивних тенденцій та/або способів їх пояснення. При цьому безпекові концепції можуть виступати в якості теоретичних гіпотез із відповідним науковим обґрунтуванням, якщо вони містять розгорнуту систему поглядів на певні явища та пропонують способи розуміння, розрізнення й тлумачення емпіричного матеріалу. З цією метою формулюються певні моделі, – специфічні комплекси уявлень або «конструктивні принципи», – які визначають та створюють специфічні й пов'язані між собою доказові інструменти, висновки та припущення.

Темі міжнародної взаємодії у сфері безпеки було присвячено кілька концепцій та теоретичних розробок, які претендували на більш-менш універсальне пояснення специфіки відносин, пов'язаних із проблемами війни і миру та застосуванням сили. Загалом концепції міжнародної безпеки можна умовно поділити на теоретичні (умоглядні, абстрактні) та організуючі, що передбачають і пропонують докладання певних організаційних зусиль для втілення «керівної ідеї» та досягнення бажаного результату.

Слід окремо наголосити, що об'єктивні критерії оцінки міжнародної безпеки як явища та історично обумовлених ситуацій, які стосуються безпекових проблем, можливі лише на підставі формулювання спільних, узагальнених інтересів планетарної спільноти держав та суспільств. Зрозуміло, що така платформа матиме здебільшого умоглядний характер, оскільки ігноруватиме

індивідуалістичні уподобання окремих впливових державних суб'єктів або розчинятиме їх у більш загальному контексті.

Застосування такого узагальненого підходу, побудованого на конструюванні сукупних інтересів глобальної спільноти, передбачає визнання за ним вищого статусу в порівнянні із суб'єктивно оформленими та обтяженими конкурентними прагненнями індивідуальними інтересами окремих держав. Однак на практиці тенденції міжнародної безпеки залежать насамперед від політичних уподобань та інтересів провідних держав та іноді недержавних структур, які можуть істотно впливати на політику окремих країн або корегувати формування їх зовнішньополітичних стратегій та спрямування конкретних заходів.

Таким чином, у практиці міжнародної взаємодії оцінки стану та тенденцій міжнародної безпеки визначаються або з точки зору інтересів домінуючих політичних кіл окремих держав, у тому числі через певні концепції національних інтересів (пріоритетний напрям, поширений у практичній політиці), або з точки зору телеології міжнародної системи, яка передбачає мінімізацію ентропії та забезпечення умов виживання та позитивного розвитку людства (абстрактно-конструктивістський та науково-аналітичний напрям, який репрезентовано у формі концепцій безпеки людини, соцістальної безпеки, сталого розвитку та в «Цілях розвитку тисячоліття», схвалених резолюціями ГА ООН) [10].

Становище окремих держав та ступінь їх захищеності від зовнішніх загроз суттєво різняться. Відтак, у кожному конкретному випадку політичні кола окремих країн по-різному тлумачать стан міжнародної безпеки і визначають способи реагування на зовнішні виклики та загрози, з якими та чи та країна стикається у стосунках з іншими державами та угрупованнями у процесі реалізації свого зовнішньополітичного курсу.

Слід було б очікувати, що концепції міжнародної безпеки мають надавати глибоке й адекватне пояснення природи безпекових стосунків або хоча б претендувати на всеосяжність та універсальність їх застосування. Проте на

практиці досягти цього вдається далеко не завжди. До головних причин, які обмежують появу універсальних концепцій міжнародної безпеки, належать:

- суб'єктивність встановлення точки зору чи точки відліку, від якої залежить визначення позитивних та негативних змін у міжнародних процесах;
- можливість переходу міжнародної системи у різні стани, які визначаються зміною розстановки сил та рольових функцій окремих держав та інституцій;
- гіперболізація тенденцій та окремих факторів, узятих за основу при побудові відповідних концепцій попри обмеженість їх значення для практики міжнародних відносин або зменшення значення у разі зміни стану міжнародної системи;
- тлумачення проблем міжнародної безпеки крізь призму стану і потреб безпеки окремих країн та їх угруповань.

На думку автора, серед пояснюючих чи організуючих концепцій міжнародної безпеки, висунутих у різні часи, доцільно звернути увагу на концепції балансу сил, гегемонічної стабільності, балансу загроз, колективної безпеки, кооперативної безпеки та мирного співіснування.

Більшість із перелічених концепцій намагалися розв'язати принципові питання, пов'язані зі співвідношенням безпеки та стабільності. У міжнародних відносинах стан стабільності найчастіше позначається збереженням миру, а стан нестабільності – війнами та конфліктами. Для позначення упорядкованості відносин між державами як елементами міжнародної системи застосовуються такі поняття, як порядок, мирне співіснування, збереження статус-кво тощо. Проте відсутність збройних конфліктів ще не означає сталого миру, оскільки конфлікти, конкуренція та боротьба за владу можуть відбуватися і в латентних формах, які далеко не завжди доходять до відкритого застосування сили.

Відчуття стабільності різними учасниками міжнародної системи теж не може бути однаковим. Стан міжнародної безпеки так само не може сприйматися однаково державами, які мають різні потенціали, розташовані у різних регіонах та стикаються зі специфічними загрозами. Тому найчастіше стабільність вважається бажаним станом для тих країн, які посідають домінуюче становище,

або для держав, що не мають достатніх засобів для політичного та військового захисту власної безпеки. Натомість держави, що прагнуть підвищити свій статус і вплив у міжнародній системі, вважаються ревізіоністами й порушниками статус-кво, тому що їхні дії сприяють розхитуванню стабільності. Отже з практичного погляду стабільність можна визначити як доволі абстрактний – бажаний, хоча й практично недосяжний умовний стан. При цьому у теоретичному сенсі поняття стабільності залишається важливим інструментом оцінки структури міжнародної системи.

Попри посилення економічної взаємозалежності та збільшення інтенсивності комунікацій міжнародна система характеризується відносною слабкістю об'єднуючих факторів і регулюючих механізмів, таких як міжнародне право, міжнародні режими, міжнародні організації. Натомість зберігається й посилюється вплив чинників диференціації, таких як політична негомогенність, цивілізаційні та релігійні розбіжності, соціокультурні суперечності, нерівномірність розподілу ресурсів, розрив у рівнях розвитку, способи застосування впливу. Врахування цих чинників є важливим у контексті аналізу наявних концепцій міжнародної безпеки, оцінки їх операційності та ступеня адекватності сучасним тенденціям міжнародної взаємодії.

Серед сучасних концепцій міжнародної безпеки концепція балансу сил вважається найбільш поширеною та всеохопною. Основні категорії цієї концепції будуються на постулатах політичного реалізму. В широкому розумінні «баланс сил» вважається одним з універсальних принципів теорії міжнародних відносин. Однак баланс сил не обов'язково передбачає наявність силової рівноваги, яка виступає лише у формі окремого, умовного й відносного стану владно-силової комбінації. Натомість оперування цією категорією передбачає дескриптивний та факторний аналіз розстановки сил між провідними міжнародними гравцями, їх союзами та коаліціями [11, 12, 13].

У межах концепції балансу сил спостерігаються спроби методологічного синтезу різних підходів, побудованих на інтерпретації взаємозалежності між владно-силовою конфігурацією міжнародної системи та станом міжнародної

безпеки. Розбіжність поглядів на цю проблему визначає відмінності між основними школами політичного реалізму. Предмет суперечок між прибічниками різних шкіл політичного реалізму стосувався питання про те, який владно-силовий потенціал повинна мати держава, аби почувати себе у безпеці, та в яких системах потенціал конфліктності є найвищим чи найнижчим. Прибічники *наступального реалізму* обґрунтували тезу, згідно з якою держави повинні постійно прагнути до посилення засобів захисту власної безпеки за рахунок нарощування сили. Натомість представники школи *оборонного реалізму* стверджували, що нагромадження військової могутності приречене на невдачу, оскільки конкуренти та опоненти теж вдаватимуться до гонки озброєнь. Своєю чергою, прихильники теорії гегемоністської стабільності виходили з того, що накопичення можливостей однією державою може спричинити стабілізуючий вплив на міжнародну систему, адже спроби конкурентів наздогнати домінуючу країну виявляться марними. Однак, як переконливо довів Д. Ф'яменжі (Університет Болоньї), всі ці школи фактично описували різні ситуації у межах континууму владно-силових можливостей.

Д. Ф'яменжі запропонував інтегровану схему владно-силових співвідношень і мотивацій безпекової поведінки [14], аргументи якої зводяться до наступного:

- якщо держава слабка, накопичення силових можливостей сприяє збільшенню її безпеки, що на загал збігається з поглядами школи *наступального реалізму*;

- держава, яка продовжує накопичувати свої військові можливості, спричиняє прагнення відновити баланс сили з боку інших держав, і це знову ставить її безпеку під загрозу, що є базовим аргументом школи *оборонного реалізму*;

- коли держава стає надто потужною, супротивники змушені пристосовуватися до її домінування і рівень безпеки цієї держави знову починає зростати (базовий аргумент теорії гегемоністської стабільності).

Поєднавши перелічені підходи у формі «параболи безпеки», Д. Ф'яменджі дійшов висновку, що всі описані ситуації по суті відображають різні стадії та форми безпекового позиціонування. Саме вони створюють три опорні точки параболи, що окреслює взаємозалежність і співвідношення владно-силових можливостей та стану безпеки держави в якості центру сили.

Концепція гегемоністської стабільності була запропонована Р. Гілпіном у 1981 р. [15, 16]. Згідно з нею періоди найбільшої стабільності міжнародної системи, яка перебуває у постійному еволюційному стані, пов'язані зі стійким домінуванням держав-гегемонів, які в історичному контексті почергово посідали домінуючі позиції. Натомість за біполярного чи багатополлярного стану відносини між провідними державами будувалися на основі принципів стримування та балансу сил. Тому, за Р. Гілпіном, біполярній та багатополлярній системам властиві менш стабільні умови та стани міжнародної безпеки.

Поділяючи теорію структурного реалізму К. Уолтца, Р. Гілпін відзначав вплив структурних чинників міжнародної системи на окремі держави, включаючи державу-гегемона. Прояви такого впливу у вигляді часткового контролю держави-гегемона Р. Гілпін вважав структурним елементом міжнародних відносин, який вказує на певні форми підпорядкування, властиві міжнародній системі. Водночас він відрізняв рольові ознаки держави-гегемона, стверджуючи, що домінування не тотожне лідерству. На його думку, лідерство потребує, аби міць наддержави використовувалася для значніших політичних цілей, аніж вузькі національні інтереси однієї держави.

Концепція балансу загроз, запропонована С. Уолтом у другій половині 1980-х рр., продовжувала й доповнювала концепцію балансу сил з точки зору мотивації рішень владних суб'єктів. Концепція балансу сил передбачала реакцію урядів держав на можливе розбалансування міжнародної системи у зв'язку з посиленням якоїсь держави або виникненням коаліції держав. Натомість головний принцип концепції балансу загроз стосується специфіки сприйняття поведінки державних акторів у разі зміни співвідношення сил. В основу концепції було покладено базове твердження, згідно з яким у разі відчуття

серйозної загрози держави створюють союзи чи збільшують зусилля з метою скоротити власну вразливість. При цьому правило балансування зберігає своє значення. Однак створення союзів, яке відображає форму захисту від переважної загрози, не є винятковою формою реагування. Держави можуть пристосовуватися до політики країни, яка є джерелом небезпеки та ставати її союзником чи сателітом. У цьому сенсі враховується не лише розподіл влади, але й рівень загрози, який залежить від географічної близькості, наступального потенціалу та агресивних намірів сторони, яка порушує статус-кво [17].

Сутнісна ознака концепцій колективної та кооперативної безпеки полягає в припущенні високого ступеня взаємної зацікавленості держав-учасниць, глибині узгодження їх цілей та способів реагування. Колективна безпека передбачає домовленості сторін у протидії наявним чи ймовірним загрозам, й зосереджує зусилля переважно на негативних гарантіях безпеки. На відміну від союзницьких відносин та колективної оборони, сторони обмежуються дипломатичними зобов'язаннями. Такі зобов'язання не передбачають глибоких і постійних форм зв'язку та автоматичних гарантій взаємного захисту в разі нападу. Механізм колективної безпеки, який застосовується у процедурі Ради Безпеки ООН, передбачає можливість як позитивних форм безпекового реагування (врегулювання криз, спільні дії проти країни-агресора), так і суттєві елементи запобігання прямому конфлікту між великими державами – постійними членами РБ ООН.

Появі концепцій кооперативної безпеки передувала висунута К. Дойчем у 1957 р. ідея «співтовариства безпеки» (*security community*), яка знайшла численних прихильників серед європейських лібералів та соціал-демократів. В основу цієї концепції було покладено наявність та усвідомлення спільних інтересів держав, що досягли значного рівня інтеграції одне з одним та поділяють необхідність утворення певної спільноти. Взаємодія в середовищі такої групи країн вважалася підставою для інтенсивної співпраці як основи стабільного мирного співіснування та налагодження дружніх взаємин на постійній основі. Послідовники К. Дойча запропонували модель регіонального

«комплексу безпеки», учасники якого відчують щільну взаємозалежність та взаємну потребу у розв'язанні суперечностей на підставі спільної участі (Б. Б'юзен).

У деяких із запропонованих моделей кооперативної безпеки акцент зроблено на посиленні ролі міжнародних інститутів та правових норм з метою унеможливлення конфліктів як між їх учасниками, так і з боку держав, що утворюють зовнішнє середовище. Інші моделі кооперативної безпеки акцентували увагу на впровадженні універсальних моральних норм та пріоритеті прав особистості як основного критерію загальної безпеки.

Загалом ідея кооперативної безпеки робить наголос не на безпосередній відсічі можливій агресії, а на превентивних заходах стосовно потенційно можливих викликів і загроз стабільності, здатних гарантувати попередження агресії. Вважається, що загальна участь держав не обов'язково вимагатиме створення формальних інститутів взаємодії, оскільки використання неформальних постійних комунікацій може бути не менш ефективним, аніж укладення оборонних союзів. Спроби застосування механізмів кооперативної безпеки мали місце в діяльності ОБСЄ, в тому числі у вигляді створення моніторингових місій, превентивної дипломатії та застосування посередницьких послуг. Утім ці спроби не мали істотного успіху через розбіжність інтересів та підходів учасників. За цих обставин уряди низки країн схилилися до скасування принципу консенсусу в ухваленні спільних рішень. З одного боку, це збільшило б ефективність ухвалених рішень, однак з другого – поставило б під сумнів суверенітет країн-учасниць, загрожуючи зруйнувати існуючі форми колективної взаємодії.

Окремі версії концепції кооперативної безпеки пропонували поєднання елементів колективної безпеки, колективної оборони та нових підходів у сенсі розширення участі потенційних учасників у попередженні та врегулюванні конфліктів нового покоління [18, 19]. Виконання цих завдань вимагало напрацювання й використання організаційних форм взаємодії та наявності певних інструментів. Як стверджував представник Європейського центру з

вивчення питань безпеки ім. Дж. Маршалла Р. Коен, кооперативна безпека має поєднати елементи колективної безпеки, колективної оборони та засоби розв'язання конфліктів нового покоління. При цьому колективна безпека спрямована на підвищення рівня солідарності суверенних держав з метою їх захисту від агресії з боку одне одного. Колективна оборона надає учасникам своєї організаційної структури захист проти агресії ззовні. Натомість кооперативна безпека, поєднуючи в собі елементи двох зазначених типів, може також утілювати активне сприяння забезпеченню стабільності в прилеглих зонах, які оточують «простір кооперативної безпеки». Такий зовнішній вплив міг би позитивно позначитися на стані безпеки всіх членів організації, які беруть пряму участь у формуванні безпекового простору [18].

Доцільно відзначити унікальність цієї схеми, запропонованої на основі досвіду безпекових стосунків країн-учасниць євроатлантичних структур, насамперед ЄС і НАТО. Водночас спроби пристосування ідеї кооперативної безпеки до перспектив багатополюсного світу спричинили висунення пропозицій про побудову глобальної мережі альянсів та регіональних спільнот безпеки на чолі з НАТО [20].

За всіх відмінностей і розбіжностей, західні концепції кооперативної безпеки виходять з уявлення, що центральний елемент такої системи безпеки має становити «ядро ліберально-демократичних держав», які поділяють спільні цінності та норми. Функціонально модифікована структура нової системи безпеки має поєднувати чотири основні елементи або ланки – індивідуальну безпеку, колективну безпеку, колективну оборону та розширення стабільності. Важливим аспектом взаємодії вважаються також спільні заходи у сфері економіки та в інших галузях, спрямовані на поліпшення середовища безпеки та зменшення вірогідності виникнення нових загроз» [19, с. 21].

Помітне місце у безпековому дискурсі посідають концепції мирного співіснування. В західній неоліберальній політології значного поширення набули різні версії концепції демократичного миру, згідно з якими демократичні країни менш схильні до участі у війнах та вирішення спорів за допомогою застосування

сили [22, 23, 24]. Утім критики цих теорій цілком слушно звертають увагу на складність доказового підтвердження цих постулатів статистичними даними, включаючи широку участь США у війнах та конфліктах у віддалених регіонах світу попри те, що численні інтервенції та антикризові військові операції США та їх союзників мотивуються необхідністю встановлення демократії чи потребами боротьби з тероризмом [25].

Загалом аргументи про обмеження та згасання конфліктів у гомогенних міждержавних спільнотах, для яких є характерною однорідність політичних режимів, економічних систем, ідеологічних установок та близькість культурних традицій, виглядають цілком слушними. Найбільш прийнятним аналітичним інструментом у цьому сенсі видається взаємозв'язок між рівнем розвитку, соціального добробуту та ментальною схильністю суспільств до участі у війнах та конфліктах. Проте ці застереження не поширюються на вибір способів реагування на кризи та конфлікти у регіонах, які визнаються принципово важливими з точки зору інтересів великих держав. Так само наслідки воєнних операцій за участі країн демократичного Заходу можуть істотно відхилитися від початкових оцінок окреслених цілей.

Доцільно зауважити, що попри певні ознаки зовнішньої подібності, радянська концепція мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, висунута за часів М. Хрущова, ґрунтувалася на принципах балансу сил. Її сенс полягав у досягненні стратегічного паритету на основі взаємного ядерного стримування, яке визначало неприпустимість прямого воєнного зіткнення СРСР зі США та НАТО. Утім ці застереження не виключали «вільного змагання» та опосередкованої конфронтації наддержав у країнах «третього світу».

Становлення нової багатополлярності стало поштовхом для дискусій про способи співіснування нових і старих великих держав у межах мультицивілізаційної багатополлярної міжнародної системи. Після фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. характер відносин між провідними геополітичними гравцями ставав дедалі напруженішим, поєднуючи елементи взаємозалежності та латентної конфронтаційності. Попри очікування теоретиків

неоліберальної школи, що набули популярності наприкінці ХХ ст., роль економічних зв'язків у формі комплексної взаємозалежності не слід переоцінювати. Хоча у 2015 р. частка США в китайському експорті становила 17,62%, на думку експертів цей показник не варто тлумачити як чинник критичної залежності. До того ж, як засвідчує емпіричний досвід, у минулому найбільш гострі суперечності виникали між ключовими торговельними партнерами, які нерідко ставали супротивниками у великих війнах.

Прогнози, пов'язані із загостренням міжнародної напруженості, зумовлюють посилення уваги до концепцій стримування, які ґрунтуються на базових критеріях співвідношення та балансу сил. У політичній практиці поняття стримування застосовується у двох значеннях – пасивному, або оборонному, яке вказує на те, проти чого застосовуються засоби стримування, та наступальному, яке передбачає спонукання того чи іншого актора до певного способу поведінки.

Оборонне (запобіжне) стримування властиве державам, зацікавленим у збереженні балансу та статус-кво. Натомість стримування, яке передбачає елементи примусу, знаходить утілення в політиці держав, що прагнуть до гегемонії або виконують лідерські функції. При цьому межа між упередженням та застосуванням примусових засобів вельми умовна. Дослідники відзначають, що традиційне пасивне стримування у формі демонстрації військових можливостей з метою «профілактики» агресивних намірів опонента (containment) традиційно підпорядковувалося намірам утримати інші країни від перегляду свого статусу, спроб агресії або розширення раніше здобутих сфер впливу. Натомість активне стримування (deterrence) передбачало цілеспрямований вплив на волю супротивника шляхом демонстрації можливості покарання. За часів біполярності спроби активного стримування, насамперед з боку США, не були частими, оскільки принаймні з початку 1970 рр. в основу політики США та СРСР було покладене неписане правило, згідно з яким наявність стратегічних ядерних сил в обох сторін унеможлиблює пряму

масштабну війну між ними через усвідомлення спроможності опонента завдати відповідно-зустрічного ядерного удару.

Свого часу, оцінюючи ядерне протистояння США та СРСР, американський дослідник Т. Шеллінг сформулював припущення щодо двох різновидів балансу сил – стабільний і нестабільний. На його думку, стабільним слід вважати такий стан, за якого «жоден із супротивників, що завдасть удару першим, не отримає переваг у вигляді позбавлення іншої сторони можливості завдати удару у відповідь» [26, р. 232].

В умовах формування багатополлярної міжнародної системи перенесення акцентів з пасивного стримування на активне (примусове) викликає застереження, пов'язані зі зростанням загрози застосування ядерної зброї, або навіть можливістю її обмеженого застосування у разі ультимативного висунення певних неприйнятних вимог чи створення прямих загроз безпеці тієї чи іншої великої держави.

Раннім аналогом політики активного стримування вважається американська концепція «гнучкого реагування» (flexible response), ухвалена 1961 р. Зазначена концепція ґрунтувалася на застосуванні шкали ескалації конфліктів різної інтенсивності. Передбачалося, що дії СРСР можуть поставити США перед необхідністю вибору між застосуванням ядерної зброї та відступом у якійсь регіональній кризі. В такому випадку американська воєнна доктрина припускала можливість застосування ядерної зброї певних типів, однак їх використання рекомендувалося обмежити територією регіону, безпосередньо охопленого конфліктом. Американські військові аналітики припускали, що супротивник усвідомлює небезпеку тотальної ядерної війни та керуватиметься принципом уникнення взаємного ядерного знищення.

Розповсюдження ядерної зброї в 1990 рр., а також розвиток глобальної програми протиракетної оборони США супроводжувалися подальшим розхитуванням уявлень про неможливість практичного застосування ядерної зброї. На це вказували зміни у військових доктринах РФ, США та деяких інших держав.

З приходом до влади в США адміністрації Б. Обама потенційні варіанти застосування ядерної зброї були істотно звужені. На відміну від адміністрації Дж. Буша-молодшого, яка передбачала можливість використання ядерної зброї у відповідь на напади із застосуванням хімічної чи біологічної зброї, за президентства Б. Обама адміністрація США офіційно зобов'язалася не використовувати ядерну зброю проти неядерних держав, які є учасниками Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Натомість акцент у забезпеченні стратегічної стабільності було перенесено на високоточні та інші види сучасних озброєнь. Правило про незастосування ядерної зброї не поширювалося на Іран та Північну Корею, а також на умовні ситуації, позначені потенційною можливістю виникнення конфлікту за участі ядерних держав.

Офіційні коментарі до воєнної доктрини США, оприлюднені 5 січня 2012 р., містили виразний ухил у бік раціоналізації та скорочення оборонних видатків. Перегляд основних напрямків воєнного будівництва супроводжувався скороченням ядерного потенціалу та перерозподілом коштів на розробку високоточних, кібернетичних і космічних систем озброєнь [27].

Згода адміністрації Б. Обама дотримуватися відносного паритету ядерних озброєнь з РФ за Договором про СНО-3 від 8 квітня 2010 р. поєднувалася з прагненням протидіяти подальшому поширенню ядерної зброї та розповзанню ядерних технологій. Хоча на практиці набуття ядерної зброї Індією та Пакистаном можна також розглядати як прояв чинника взаємного стримування, в західних експертних колах побутує переконання, що набуття цього виду озброєнь великою кількістю незахідних країн може призвести до посилення хаосу в міжнародній системі та полегшить доступ радикально-екстремістських угруповань до засобів зброї масового враження.

З боку урядових кіл та лідерів республіканської партії США висловлюється критика з приводу низької ефективності системи ядерного контролю МАГАТЕ. Праве крило республіканців вимагало укласти новий міжнародний кодекс поведінки в атомній енергетиці. Передбачалося, що цей документ має запровадити жорстку заборону на використання високозбагаченого урану та

плутонію й унеможливить постачання ядерних технологій до країн, які за станом на 1 січня 2004 р. не мали доступу до технологій в атомній енергетиці. Пропонуючи посилення режиму ядерного нерозповсюдження, впродовж останніх десятиліть адміністрації США переслідували мету запобігти виникненню ситуацій, коли наявність ядерних озброєнь у країн - не членів НАТО могла б бути використана як засіб активного стримування самих США чи як засіб силового тиску окремих «незахідних» держав на політику сусідніх країн з метою реалізації власних політичних та економічних цілей.

Стратегічна концепція НАТО (листопад 2010 р.) також містить визнання стримування, що побудоване на поєднанні ядерних потенціалів і звичайних озброєнь, ключовим елементом спільної стратегії його членів принаймні доти, доки в світі існують ядерні озброєння.

Російська воєнна доктрина (в редакціях 1997, 2000 та 2010 рр.) декларує можливість застосування тактичної ядерної зброї в ситуаціях, критичних для національної безпеки РФ, «коли під загрозу поставлено саме існування держави». Ядерні озброєння також вражаються засобом активного стримування в разі використання проти Росії та (або) її союзників ядерної та інших видів зброї масового ураження і можуть застосовуватися у відповідь на великомасштабну агресію із застосуванням звичайної зброї [28, 29].

Після розпаду СРСР із російських офіційних документів було вилучено зобов'язання не застосовувати ядерну зброю першими. У документі про «Основні положення воєнної доктрини РФ», ухваленому в 1993 р., про умови застосування ядерної зброї взагалі не згадувалося. Від того часу спостерігалася тенденція до зниження Росією порога ядерного стримування, аж до низки демонстративних погроз і заяв, виголошених після анексії Криму.

В коментарях щодо змісту ядерних положень Концепції національної безпеки та Воєнної доктрини РФ російські експерти вказують на можливість застосування ядерної зброї у великомасштабній регіональній війні чи навіть у локальних війнах, або у відповідь на появу прямих загроз, перелічених у російських доктринальних документах. Таке позиціонування мотивується

потребою в нейтралізації силових переваг сил з боку США і НАТО, а в перспективі – також і з боку Китаю.

Попри очевидне зменшення ролі ядерного стримування у війнах та конфліктах кінця ХХ – початку ХХІ ст. та активний розвиток неядерних високоточних видів зброї, очікування щодо скорочення ролі ядерного стримування виглядають сумнівними. Поряд із вдосконаленням систем протиракетної оборони ядерна зброя залишається найбільш ефективним засобом силового стримування та залякування ймовірного супротивника. Застосування ядерної зброї розглядається як потенційно можливе у разі виникнення критичних ситуацій, спричинених загостренням напруженості між провідними державами, насамперед між США та Китаєм, у разі прямого конфлікту за володіння шляхами транзиту, ресурсами чи набуття доступу до їх використання.

З точки зору російської воєнної доктрини стратегічні наступальні озброєння виконують головну роль у забезпеченні міжнародного статусу РФ. У програмній статті з проблематики національної безпеки (2012 р.) В. Путін запевняв, що російське керівництво «за будь-яких обставин не має наміру відмовлятися від потенціалу стратегічного стримування та буде його зміцнювати» [30]. Характеризуючи завдання РФ у військовій сфері, В. Путін припустив, що у міру створення зброї, заснованої на нових фізичних принципах, у перспективі «роль стратегічного балансу ядерних сил у стримуванні агресії та хаосу буде поступово знижуватися». Позаяк за результатами їх застосування «ефективність нових систем озброєнь буде співставна з ядерною зброєю», вони видаватимуться «більш «прийнятними» з політичної та воєнної точок зору». Однак до того часу головна увага російського керівництва має приділятися розвитку та модернізації сил ядерного стримування. В. Путін стверджував, що Росія надасть асиметричну та ефективну відповідь на плани США щодо створення глобальної системи ПРО. За його словами, «гарантією збереження глобального балансу сил може слугувати або створення власної, вельми витратної та поки що неефективної системи ПРО, або здатність долати будь-яку систему протиракетної оборони і захистити російський потенціал удару у відповідь, що набагато результативніше.

Саме цій меті мають слугувати Стратегічні ядерні сили і структури повітряно-космічної оборони» [30].

Програма модернізації збройних сил РФ до 2020 р. передбачає будівництво та розгортання понад 400 нових міжконтинентальних балістичних ракет наземного і морського базування, 8 ракетних підводних човнів та близько 100 космічних апаратів воєнного призначення. Поряд із цим, передбачається розгортання 28 полкових комплектів зенітних ракетних систем С-400, 38 дивізійних комплектів зенітно-ракетних комплексів «Вітязь», 10 бригадних комплектів оперативно-тактичних ракетних комплексів «Іскандер-М». Згідно з десятилітнім планом, до 2020 р. частка нових типів озброєння в російській армії має досягти 70% поряд із модернізацією систем старого зразка. Загалом російська воєнна стратегія ґрунтується на збереженні паритету стратегічних наступальних озброєнь зі США та «традиційній» концепції стримування, побудованій на рівновазі загроз. В якості головного аргументу ця концепція передбачає збереження «стратегічної стабільності», що передбачає здатність РФ завдати нищівного ракетно-ядерного удару по території США, який не зможе упередити чи перехопити американська система ПРО.

Доцільно зазначити, що параметри американо-російського Договору про СНО-3 про заходи з подальшого скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (2010 р.) дозволяли РФ істотно збільшити кількість розгорнутих носіїв ядерної зброї. Умови договору передбачають, що протягом 7 років США та РФ мають довести сумарну кількість носіїв стратегічних наступальних озброєнь до 700 одиниць (для розгорнутих міжконтинентальних балістичних ракет, балістичних ракет на підводних човнах і важких бомбардувальників) та 800 одиниць з урахуванням нерозгорнутих носіїв. При цьому станом на початок 2013 р. стратегічні ядерні сили РФ мали на озброєнні 492 одиниці розгорнутих носіїв СНО та 1480 боєголовок, а США, відповідно, 792 розгорнутих носіїв та 1654 боєголовки. На початку 2016 р. співвідношення показників СНО становило по носіях – 521 одиницю в РФ і 741 у США, та по боєголовках – 1481 одиницю у Росії та 1735 у США. Таким чином договір

дозволяє РФ збільшити кількість розгорнутих засобів доставки СНО приблизно на 200 одиниць, тоді як США мають скорочувати їх кількість.

На відміну від російської доктрини, яка намагається зберегти силовий баланс часів біполярності, військове керівництво США приділяє значну увагу спробам модифікації концепції ядерного стримування. Упродовж останнього десятиліття ці вправи стосувалися обґрунтування розширеного стримування. Воно подається у формі погрози США використати нестратегічну ядерну зброю у відповідь на напад Росії чи інших супротивників на союзників по НАТО чи союзників США в Азії. Адміністрація Б. Обама підтвердила ці зобов'язання в періодичному огляді ядерної ситуації 2010 р. [31, р. 31].

Розширене стримування вважається частиною ширшої концепції, що має назву «регіональна архітектура безпеки». В огляді ядерної ситуації стверджувалося, що регіональна архітектура безпеки – це ключова частина американської стратегії регіонального стримування в умовах зменшення ролі ядерної зброї та скорочення її кількості. Тому архітектура регіонального стримування має включати ефективний ракетний захист від зброї масового ураження, звичайні озброєння та інтегровану командну систему контролю та управління, підкріплені «сильними політичними зобов'язаннями» [31, р. 32].

За президентства Б. Обама основна увага приділялася таким елементам політики стримування, як підвищення ролі ракетної оборони, вдосконалення точності наведення звичайних озброєнь, розроблення новітніх засобів, пристосованих для знищення джерел нових загроз при загальному скороченні ролі ядерної зброї. Проте у разі виникнення масштабних конфліктів військові штаби ядерних держав передбачають можливість застосування модифікованих тактичних ядерних систем. Ця тенденція загалом підтверджує розроблення нових сценаріїв ядерного реагування та відповідних концепцій стримування (наприклад, у формі «гнучкого стримування»).

У політичних колах США поширені наміри переглянути колишню радянсько-американську модель стратегічної стабільності, що ґрунтувалася, а частково й досі ґрунтується на утриманні значних стратегічних ядерних

потенціалів, які правлять за гарантію взаємного знищення. У зв'язку з цим оглядачі вказують на прогресуючу девальвацію традиційних моделей ядерного стримування, чому можуть сприяти розгортання глобальної системи ПРО США, збільшення стратегічного ядерного потенціалу КНР, поява нових ядерних держав та хаотична мілітаризація космосу [33]. До подальшого перегляду концепції стримування підштовхують виробництво та розгортання новітніх видів озброєнь, включаючи крилаті ракети дальнього радіусу дії та переоснащення балістичних ракет США боєголовками з неядерними боезарядами.

Прибічники концепції гнучкого стримування передбачають можливість виникнення ситуацій, які зумовлюватимуть необхідність силового припинення ескалації конфлікту із застосуванням звичайних озброєнь, коли ворог «бореться за власне виживання», або ведення війни із застосуванням звичайних озброєнь проти супротивника, що має ядерну зброю. Сучасний ядерний арсенал вважається набагато ефективнішим, аніж у роки «холодної війни», оскільки дозволяє завдавати запобіжних ударів – знищувати ядерні озброєння супротивника до їх застосування. Тому одним із завдань концепції гнучкого стримування вважається попередження супротивника про неминучість відповідного реагування у разі порушення стабільності чи виникнення ситуації, в якій «зневірений супротивник» може застосувати ядерну зброю з метою погрози союзникам США чи завдання ядерного удару по американських військових базах за кордоном. Оцінка таких загроз має передбачати здатність США відповісти на ядерний напад або шляхом використання звичайних збройних сил, або за допомогою завдання ядерних ударів з метою придушення ядерних сил супротивника. У таких випадках прогнозується можливість застосування високоточних ядерних боєголовок різної потужності [34, р. 40-42]. При цьому висловлюються застереження, що пріоритет слід надавати застосуванню ядерних зарядів малої потужності, позаяк це дозволить звести до мінімуму втрати серед цивільного населення.

Огляд поширених концепцій міжнародної безпеки дозволяє сформулювати наступні висновки та узагальнення:

1. Концепції міжнародної безпеки, які претендують на всеосяжність та універсальність, будуються на різних світоглядно-методологічних принципах та підходах. Оскільки в основу кожної з них покладено різні, й подекуди істотно відмінні методологічні критерії, їх складно класифікувати за суто функціональними ознаками, пов'язаними з різними сферами міжнародної взаємодії (військовою, політичною, економічною, соціокультурною тощо).

2. У межах класифікаційного підходу в якості елементу аналізу концепцій безпеки може використовуватися встановлення їх онтологічних ознак, пов'язаних основними методологічними течіями та школами політології міжнародних відносин (реалізм, неолібералізм, конструктивізм, неомарксизм).

3. У кожній з розглянутих концепцій міжнародної безпеки простежується спроба абсолютизації ролі та значення певних елементів міжнародних відносин або структурних чинників міжнародної системи, покладених в основу побудови теоретичної конструкції.

4. Усі розглянуті у статті концепції міжнародної безпеки, побудовані на основі різних методологічних підходів, відображають застосування принципів узагальнення, спрощення та абстрагування. Такий спосіб теоретичного конструювання дозволяє визначити головні критерії оцінки процесів міжнародної взаємодії, на основі яких будується певна узагальнена модель, що претендує на універсальність та всеосяжність.

5. На думку автора, для полегшення аналізу та класифікації концепцій безпекового характеру в кожному конкретному випадку виглядає доцільним визначення головного організуючого принципу або організуючих принципів, покладених в основу концептуального моделювання. З'ясування цих принципів дозволяє порівнювати поширені концептуальні підходи за сутнісними ознаками, пов'язаними зі світоглядними розбіжностями та виокремленням пріоритетних сфер міжнародної взаємодії.

6. У різних концепціях міжнародної безпеки в якості основних організуючих принципів використовуються співвідношення або баланс сил (концепції стримування, стратегічної стабільності, мирного співіснування), гегемонія (концепції стримування та гегемоністської стабільності), баланс інтересів (концепції колективної та кооперативної безпеки), політична та соціальна гомогенність (концепція демократичного миру), безпека людини (концепція соціетальної безпеки). Утім у деяких випадках можна спостерігати комбіноване застосування різних організуючих принципів, наприклад, балансу інтересів і балансу загроз у концепціях кооперативної безпеки, чи поєднання принципів гомогенності та балансу інтересів у концепції демократичного миру. Так само у концепціях глобального управління зустрічаємо поєднання принципів балансу сил, гегемонії та балансу інтересів, а в концепціях стримування – комбінацію принципів співвідношення сил та балансу загроз.

Список використаних джерел і літератури:

1. Baylis J. (ed.). *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies* / J. Baylis, J.J. Wirtz, C.S. Gray (eds.). Fifth Ed. – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 456 p.
2. Brown M.E. (ed.). *New Global Dangers: Changing Dimensions of International Security* / M.E. Brown, O.R. Coté, S.M. Lynn-Jones, S.E. Miller (eds.). – Cambridge MA, London : The MIT Press, 2004. – XXV, 552 p.
3. Collins A. (ed.). *Contemporary Security Studies*. Fourth Ed. / A. Collins (ed.). – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 544 p.
4. Williams P.D. (ed.). *Security Studies: An Introduction* / P.D. Williams (ed.). – London, New York : Routledge, 2008. – 464 p.
5. Dannreuther R. *International Security: The Contemporary Agenda* / R. Dannreuther. 2nd ed. – Cambridge, UK : Polity Press, 2013. – 336 p.
6. Rothschild E. What is Security? / E. Rothschild // *Deadalus*. – Summer 1995. – Vol. 124, No. 3. – P. 53-98.
7. Бодрук О.С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспект: монографія / О.С. Бодрук. – К. : НІПМБ, 2001. – 354 с.
8. Бодрук О.С. Фактор сили в сучасному світі. Геополітичні зміни сучасної міжнародної безпеки після трагічних подій 11 вересня 2001 р. // *Політика і час*. – 2002. – № 3. – С. 57-67.
9. Храбан І.А. Концепції колективної та кооперативної безпеки // *Політика і час*. – 2006. – № 1. – С. 24-43.
10. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 г. [A/RES/55/2] / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_621
11. Поздняков Э.А. Баланс сил в мировой политике: теория и практика / Сб. ст.; под ред. Э.А. Позднякова. – М. : ИМЭМО, 1993. – 178 с.

12. Kaufman S.J. The balance of power in world history / S.J. Kaufman, R. Little, W.C. Wohlforth. – New York : Palgrave Macmillan. 2007. – 296 p.
13. Levy J.S., Thompson W.R. Balancing on Land and at Sea. Do States Ally against the Leading Global Power? / J.S. Levy, W.R. Thompson // *International Security*. – Summer 2010. – Vol. 35, No. 1. – P. 7-43.
14. Fiammenghi D. The Security Curve and the Structure of International Politics: A Neorealist Synthesis / D. Fiammenghi // *International Security*. – Spring 2011. – Vol. 35, No. 4. – P. 126-154.
15. Gilpin R. War and Change In World Politics / R. Gilpin. – Cambridge, MA. : Cambridge University Press 1981. – 288 p.
16. Gilpin R. The Political Economy of International Relations / R. Gilpin. – Princeton : Princeton University Press, 1987. – 449 p.
17. Walt S.M. The Origins of Alliances / S.M. Walt. – Ithaca : Cornell University Press, 1987. – 321 p.
18. Коэн Р. Кооперативная безопасность. Структурная схема для лучшего будущего? // *Терроризм и антитеррористическая деятельность*. / Р. Коэн; Ч. 1. – Garmisch-Partenkirchen : George C. Marshall Center, 1999. – 70 с.
19. Коэн Р., Михалка М. Безопасность на базе сотрудничества: новые перспективы международного порядка / Р. Коэн, М. Михалка; Центр им. Маршалла, публ. № 3. – Garmisch-Partenkirchen : George C. Marshall Center, 2001. – IV, 92 p.
20. Brzezinski Z. An Agenda for NATO. Toward a Global Security Web / Z. Brzezinski // *Foreign Affairs*. September/October 2009. – Vol. 88. – No. 5. – P. 2-20.
21. Carter A.B. A New Concept of Cooperative Security / A.D. Carter, W.J. Perry, J.D. Steinbruner. – Washington, DC : The Brookings Institution Press, 1992. – 65 p.
22. Bueno de Mesquita B. An Institutional Explanation of the Democratic Peace / B. Bueno de Mesquita, J.D. Morrow, R.M. Siverson, A. Smith // *American Political Science Review*. – 1991/1992. – Vol. 93, No. 4. – P. 791-807.
23. Maoz Z., Russett B. Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946/1986 / Z. Maoz, B. Russett // *American Political Science Review*. – 1993. – Vol. 87, No 3. – P. 624-638.
24. Rosato S. The Flawed Logic of Democratic Peace Theory / S. Rosato // *American Political Science Review*. – 2003. – Vol. 97, No. 4. – P. 585-602.
25. Garnett J. The causes of war and the conditions of peace / J. Garnett // J. Baylis, J.J. Wirtz, C.S. Gray (eds.). *Strategy in the contemporary world : an introduction to strategic studies*. 4th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2013. – P. 19-38.
26. Schelling T. The Strategy of Conflict / T. Schelling. – Cambridge : Harvard University Press, 1960. – 309 p.
27. US Department of Defense. Sustaining US Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. – Washington DC : Department of Defense, January 5, 2012. – III, 8 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf
28. Военная доктрина Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 21 апреля 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/politics/2000-04-22/5_doktrina.html;
29. Военная доктрина Российской Федерации. 5 февраля 2010 г. Утверждена Указом Президента Российской Федерации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.kremlin.ru/ref_notes/461
30. Владимир Путин: «Быть сильными: гарантии национальной безопасности для России» // *Российская газета*. – 2012. – 20 февраля.
31. US Department of Defense, Nuclear Posture Review Report, Washington, D.C., April 6, 2010. – XVI, 49 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

- https://www.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/NPR/2010_Nuclear_Posture_Review_Report.pdf
32. Statement of Ellen O. Tauscher, Undersecretary of State for Arms Control and International Security // Nuclear Posture Review. Hearing before the Committee on Armed Services [S. HRG. 111–824]; U.S. Senate, 111th Congress, 2nd sess., April 22, 2010. – P. 13-17.
 33. Lieber K.A., Press D.G. The New Era of Nuclear Weapons, Deterrence, and Conflict / K.A. Lieber, D.G. Press // Strategic Studies Quarterly. – 2013. – Vol 7, No 1. – P. 3-12.
 34. Lieber K.A., Press D.G. The Nukes We Need: Preserving the American Deterrent / K.A. Lieber, D.G. Press // Foreign Affairs. – 2009. – Vol. 88, No. 6. – P. 39-51.

УДК 327(477+73+061.ЄС)

Тодоров І.Я.

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій,
Ужгородський національний університет

РОСІЙСЬКА ІНВАЗІЯ В УКРАЇНУ ЯК СИСТЕМНИЙ ВИКЛИК МІЖНАРОДНІЙ БЕЗПЕЦІ

У статті розглядається руйнування фундаментальних засад міжнародних відносин. Напад на Україну є однією з ланок у агресивній політиці російського уряду, який прагне взяти реванш за поразку в «холодній війні». Провідні інститути безпеки, особливо ООН та ОБСЄ продемонстрували свою нездатність своєчасно вносити відповідні рішення, щоб протидіяти військовій агресії. Події навколо України також показали відсутність ефективного реагування з боку Європейського Союзу. Політичне та військове співробітництво з НАТО є життєво важливим для України, проте Альянс також неспроможний на адекватні результативні дії. Російські маріонетки, терористичні «ДНР» і «ЛНР» відкрито відкидають існуючі міжнародні стандарти. Лише консолідований Захід разом з Україною потенційно спроможний зупинити російську агресію.

Ключові слова: *принципи міжнародного публічного права, ООН, ОБСЄ, Європейський Союз, НАТО, російська агресія, терористичні ДНР та ЛНР.*

В статье рассматривается разрушение фундаментальных основ международных отношений. Нападение на Украину является одним из звеньев в агрессивной политике российского правительства, стремящегося взять реванш за поражение в «холодной войне». Ведущие институты безопасности, особенно ООН и ОБСЕ продемонстрировали свою неспособность своевременно вносить соответствующие решения для противодействия военной агрессии. События вокруг Украины также показали отсутствие эффективного реагирования со стороны Европейского Союза. Политическое и военное сотрудничество с НАТО является жизненно важным для Украины, однако Альянс также не способен на адекватные результативные действия. Российские марионетки, террористические «ДНР» и «ЛНР» открыто отвергают существующие

международные стандарты. Только консолидированный Запад вместе с Украиной потенциально способен остановить российскую агрессию.

Ключевые слова: *принципы международного публичного права, ООН, ОБСЕ, Европейский Союз, НАТО, российская агрессия, террористические ДНР и ЛНР.*

The article studies the «unexpectedness» of the Russian aggression, the destruction of fundamental principles of public international law by Russia. The attack on Ukraine is just one of the links in the aggressive policy of the Russian government, which seeks to take revenge for the defeat in the «Cold War». Leading security institutions, especially the UN and the OSCE demonstrated their inability to timely make appropriate decisions to counteract military aggression. Events around Ukraine also showed the lack of effectiveness of the European Union's policy. Terrorist quasistates of DNR and LNR openly reject existing international standards. Ukraine supports the efforts of the international community aimed at the long overdue reform of institutions that should ensure international security. The political and military cooperation with NATO is vital for Ukraine in its struggle against the Russian imperialism. The conditions of ending the Russian-Ukrainian war are considered.

Keywords: *principles of public international law, UN, OSCE, EU, NATO, Russian aggression, terrorist DNR and LNR.*

Збройна агресія Російської Федерації проти України стала довгостроковим чинником впливу на міжнародні відносини. Внаслідок дій РФ впродовж 2014-2016 рр. було кинуто виклик системі глобальної та регіональної безпеки, а також чинній системі міжнародного права. Майже всі міжнародні гарантії безпеки для України (зокрема в межах Будапештського меморандуму) виявилися недієздатними в умовах, коли агресором виступив один із гарантів – Російська Федерація. Напад на Україну є однією з ланок агресивної політики керівництва РФ, яке прагне взяти реванш за поразку в «холодній війні» та відновити імперію на пострадянському просторі. Міжнародні механізми, створені для підтримки миру і стабільності у світі, виявилися неготовими до такого розвитку подій.

Тому питання студіювання сучасного стану міжнародних відносин у зв'язку з сучасною російською агресією мають неабияке наукове і практичне значення. Наукові розвідки в цій царині поки є доволі нечисельними. Зокрема, можна виділити праці О. Глушкова [2], О. Задорожного [5], А. Киридон [8],

І. Лоссовського [9], О. Палія [13], О. Потехіна [15], Ю. Радковця [16], І. Рущенко [18], К. Скоркіна [19], Ю. Темірова [22], П. Хоменського [24], С. Шергіна [25].

Метою статті є розгляд російської агресії в Україну як системного виклику всій сучасній міжнародній безпеці.

Досягнення цієї мети відбувалося шляхом вирішення наступних завдань: з'ясування змісту міжнародно-правової бази зруйнованої Росією 2014 р.; дослідження нездатності провідних інститутів безпеки, особливо ООН та ОБСЄ адекватно реагувати на російські агресивні виклики; визначення наявності ефективного реагування з боку Європейського Союзу та НАТО на дії РФ.

Реалізація визначених мети та завдань здійснювалася на основі використання міжнародних і національних правових актів, медійних повідомлень.

У березні 2014 р. були порушені принаймі 9 з 10 основних принципів міжнародного публічного права (всі принципи *jus cogens*). Зокрема, принципи суверенної рівності держав, незастосування сили та загрози силою, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності (недоторканості) держав, мирного вирішення міжнародних суперечок, невтручання у внутрішні справи, загальної поваги до прав людини, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Більшість цих принципів зафіксовані у численних міжнародних правових актах: Статуті ООН [21], Декларації про принципи міжнародного права 1970 року [3], Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. [6] та інших, учасником яких була і залишається Російська Федерація.

У 1994 році Україна, Росія, США і Велика Британія в Будапешті підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Франція та Китай приєдналися до цього Договору в вигляді публічних заяв). Сторони взяли на себе зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України. У пункті 2 меморандуму було вказано: «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від

погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України, і ніяка їхня зброя ніколи не використовуватимуться проти України...» [10]. У разі, якщо Україна стає жертвою агресії, країни-підписанти цього меморандуму зобов'язані вимагати негайних дій Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Росія дезавувала Будапештський Меморандум про гарантії безпеки, незалежності, суверенітету та існуючих кордонів у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Росія порушила взяті на себе зобов'язання щодо цього меморандуму.

РФ фактично дезавувала Договір про дружбу, співпрацю і партнерство між Російською Федерацією і Україною, відповідно до якого сторони взяли на себе зобов'язання поважати територіальну цілісність один одного [4]. Між Україною і Росією в 1997 році було укладено угоду про статус і умови перебування Чорноморського флоту на території нашої країни. В рамках цієї угоди вихід російських військових за межі дислокації був втручанням у внутрішні справи України [23].

Після окупації Криму розпочалася друга фаза збройної агресії Російської Федерації проти України. В квітні 2014 року контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами Російської Федерації збройні формування проголосили створення «Донецької народної республіки» (7 квітня 2014) і «Луганської народної республіки» (27 квітня 2014) [7]. Фактично йдеться про збройний конфлікт міжнародного характеру – війна, в якій безпосередню і активну участь бере РФ – військами, найманцями, поставками озброєнь, техніки, боєприпасів. І головне, створення і функціонування т.зв. «ДНР» і «ЛНР» є продуктом виключно спецслужб Російської Федерації.

Факти свідчать про посилення небезпеки масштабного збройного зіткнення, насамперед на Європейському континенті. Так, ще у 2007 р. РФ вийшла з Договору про звичайні збройні сили в Європі, чим усунула контроль за переміщеннями своїх збройних сил і зняла всі флангові обмеження. Це створило

сприятливі умови для проведення РФ повномасштабних військових навчань на Кавказі, перегрупування значних сил і вторгнення у Грузію 2008 р. Схожий сценарій було реалізовано і в Україні 2014 р. Користуючись відсутністю відповідальності в межах згаданого Договору, РФ нині вживає заходів щодо розміщення в АР Крим потужного військового угруповання й носіїв ядерної зброї. Нарощуючи власний військовий потенціал, РФ стимулює нову гонку озброєнь і таким чином збільшує ризики збройних конфліктів у Європі. Україну не може не турбувати те, що воєнна доктрина РФ передбачає використання ядерної зброї навіть в умовах звичайного збройного конфлікту або коли виникатиме загроза інтересам її громадян на території інших країн. Про те, яку мету ставить перед собою Росія, точно висловився британський аналітик Дж. Шерр: «На Заході не запитують, а знають: Росія переживає труднощі в економіці, у цій сфері і в тій, і в інших. Зрозуміло, це не може тривати довго, і росіяни хочуть знайти вихід. А вони чомусь стріляють. Чому б це? А відповідь же гранично ясна – тому, що росіяни правильно розуміють: Захід настільки ж слабкий політично, наскільки Росія слабка економічно. Вони вважають, що все вирішує політична змінна, і вірять, що єдність Заходу, принаймні в нинішньому вигляді, тріщить і довго не протягне» [1].

На підвищення рівня ризиків у міжнародному безпековому середовищі інтенсивно впливає міжнародний тероризм, який стає гнучкішим, змінює свої засоби дії та форми існування. На зміну віртуальним терористичним мережам приходять квазідержавні формування, такі як т.зв. ДНР і ЛНР на сході України, що контролюють певні території, на яких фактично панує право сили. Їхня тактика полягає в жорстокому насильстві, захопленні територій, намаганні перекроїти кордони держав, залякуванні та вбивствах мирного населення, якими терористи прикриваються під час ведення бойових дій, встановленні контролю за ресурсами тощо. Терористичні квазідержави, з одного боку, прагнуть набути ознак легітимності, а з іншого – демонстративно відкидають існуючі міжнародні норми. Ситуація набуває ще більш небезпечних масштабів, коли таке утворення фактично існує виключно завдяки РФ, що переслідує власні геополітичні цілі, а

як постійний член РБ ООН має можливість блокувати зусилля міжнародної спільноти, спрямовані на протидію загрозі тероризму.

«Гарантії безпеки», надані Україні відповідно до Будапештського меморандуму 1994 р., мережа стратегічного партнерства зі світовими потугами, в т.ч. з РФ, яку роками вибудовувала українська влада, не стали ефективним запобіжником проти агресивних дій з боку Росії. Намагання держав-гарантів за Будапештським меморандумом (США й Великої Британії) звернутися до Ради Безпеки ООН в березні 2014 р., застосувавши міжнародний механізм, передбачений п. 4 цього документа, виявилися марними через вето РФ, яка володіє цим правом як постійний член Ради Безпеки ООН. Позитивний для нашої держави підсумок розгляду питання української кризи на засіданні Генеральної асамблеї ООН 27 березня 2014 р. (світ ста голосами проти одинадцяти відмовився визнати приєднання Криму до РФ) стало підтвердженням справедливості позиції України [12]. Однак прямих наслідків для Росії ухвалення цього документа не мало через рекомендаційний характер резолюцій Генеральної асамблеї. Загалом у 2014-2016 рр. питання українсько-російської війни неодноразово ставилося на розгляд Ради Безпеки ООН, було підготовлено кілька доповідей ООН щодо України. Однак справедливого покарання за порушення засадничих статей Статуту ООН, дво- та багатосторонньої договірно-правової бази, базових принципів міжнародної безпеки для Російської Федерації так і не настало. Актуальним завданням зовнішньої політики України залишається підтримка зусиль міжнародної спільноти, спрямованих на давно назрілу реформу інститутів, які мають забезпечувати міжнародну безпеку. Це стосується передусім обмеження можливості держав – постійних членів Ради Безпеки ООН застосовувати право вето у випадках розв'язання ними воєнної агресії проти інших держав, а також підозри щодо їх причетності до тяжких міжнародних злочинів (геноцид, злочини проти людяності), сприяння тероризму та сепаратизму в інших державах тощо. Об'єктивна нездатність через принцип одноголосності постійних членів РБ ухвалення Резолюції Ради Безпеки ООН стосовно агресії РФ проти України

стала головним фактором через який заперечують саму агресію. Агресія залишається актом агресії за основними кваліфікаційними ознаками Резолюції ООН 1974 року [17] і визначенням, що в ній міститься, однак юридичні наслідки не можуть настати, оскільки сам агресор є постійним членом РБ і блокує ухвалення рішення; очевидно, що для жертви агресії агресія не перестає бути агресією попри неухвалення Резолюції РБ і, так само, для інших членів. Окрема позиція, яку Україна має намір обстоювати в Раді Безпеки ООН, – гарантії безпеки для держав, які відмовилися від своїх ядерних арсеналів [11].

Спільна позиція США та ЄС стосовно запровадження санкцій проти Росії після анексії Криму хоча і стала певним чинником стримування агресора, проте не гарантувала припинення подальших агресивних дій з боку РФ.

Малоефективним, запізнілим і поки що неспроможним істотно вплинути на ситуацію стало втручання регіональних структур безпеки, передусім Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Як член ОБСЄ Росія повною мірою використала чинний у цій організації принцип ухвалення рішення на підставі консенсусу, за згоди всіх держав-учасниць, для гальмування ефективного включення ОБСЄ у врегулювання кризи в україно-російських відносинах. Крім того, залучення ОБСЄ до моніторингу реалізації Мінських домовленостей не виправдало покладених на неї очікувань. Нині результати роботи місії цієї організації виглядають більш ніж скромними через фактичне ігнорування проросійськими бойовиками її присутності в зоні конфлікту. Ще більш сумнівними бачаться перспективи т.зв. озброєної місії ОБСЄ.

Співробітництво України з ЄС у сфері оборони не може повністю задовольнити безпекові потреби нашої держави. Європейський Союз, сконцентрований на засобах «м'якої сили», нині не готовий діяти у ситуації застосування Росією засобів «жорсткої сили».

Північноатлантичний договір передбачає надання колективних гарантій безпеки лише країнам-членам НАТО [14], тому можливості Альянсу щодо підтримки України є обмеженими. Спрямованість НАТО на захист своїх кордонів у Східній Європі створює для України надзвичайно важливий шанс.

Результати останнього саміту НАТО в липні 2016 р. (Варшава) відкривають для України широкі перспективи для поглиблення співпраці з НАТО з використанням майже всіх можливостей, передбачених для країн-партнерів у межах існуючих форматів відносин [20].

Отже, російська інвазія в Україні. Вона підриває європейську і світову систему безпеки. Саме війна створила ситуацію, за якої розходження в цінностях між сторонами війни не може більше ігноруватися. Більше того, саме у відмінності цінностей – причини протистояння. Саме відмінність цінностей виступає відповіддю на питання – за що воює Росія і за що воює Україна. Війна, яка зараз відбувається на Сході України, це не війна між етносами чи політичними системами. Це війна між двома векторами майбутнього розвитку людської цивілізації, війна цінностей. Тому не варто сподіватися, що вона невдовзі закінчиться. Путін вважає себе людиною з місією відновлення величі Росії. Проте його недобросовісна поведінка – вбивство цивільних осіб в Сирії і Україні, анексія Криму, комп'ютерне хакерство американських урядових агентств, цькування інакомислення у себе вдома – не дає можливості припустити, щоб розглядати його конструктивним партнером у пошуках миру [26].

Консолідований (наскільки це можливо!) Захід разом з Україною має домогтися припинення збройної агресії проти України і виведення Росією збройних формувань з території України; відведення збройних сил Росії від кордонів України і припинення загроз; повернення окупованих і анексованих територій; відшкодування України всіх збитків, причиною яких став акт російської агресії; залучення до відповідальності всіх, хто причетний до воєнних злочинів і злочинів проти людства на території України. Безсумнівно, що такі умови можуть виглядати фантастичним, проте іншого шляху для відновлення справедливого миру важко запропонувати. Бо лише їхнє виконання надасть можливість говорити про відновлення нормальних цивілізованих відносин з Росією.

Отже, підтримка України цивілізованим світом у війні з Росією дуже важлива. При цьому важлива чіткість і відповідність юридичних характеристик того, що відбувається (війна, вторгнення, агресія, анексія, відповідальність агресора, санкції, найманці, колаборанти, іноземні окупаційні війська). Якщо не давати таких кваліфікацій, то інформаційний простір своїми підступними визначеннями забиває агресор («громадянський конфлікт», «громадянська війна», «повстанці», «особливі права регіонів»). У результаті небажання надати чіткі визначення і правові характеристики подіям ситуація ускладнюється як для України, так і для її союзників.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гібридна війна: все тільки починається [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/columnists/gibridna-viyna-vse-tilki-rochinayetsya-203704_.html
2. Глушков О.В. Україна: конфліктогенні фактори в умовах сучасного світового порядку // Актуальні проблеми держави і права . – 2010 . – Вип. 54 . – С. 294-303.
3. Декларація про принципи міжнародного права 1970 року[2] Декларація про принципи міжнародного права 1970 року. Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569
4. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006
5. Задорожній О. АТО проти терористів проти мирного населення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eramedia.com.ua/article/201225/>
6. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055
7. Заява Верховної Ради України. «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». Офіційний портал Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua/news.
8. Киридон А., Троян С. Грузія 2008 – Україна 2014: запаралелення російських стратегем //Зовнішні справи. – 2015. - № 3.
9. Лоссовський І.Є. Зовнішньополітична стратегія Путіна як нова доктрина обмеженого суверенітету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna-dumka/view/article/>
10. Меморандум про гарантії безпеки. Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158
11. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/briefing/1211-brifing-v-mzs>
12. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1904>
13. Палій О. Весь світ у шоку від брехні Путіна, а Янукович закінчить, як Іуда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/291842.html>
14. Північноатлантичний договір. Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 року. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/950_008 Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076

15. Потехін О. Зовнішня політика та міжнародне становище України у 2015 році очима експертів // Зовнішні справи.- 2016. - N 2. - С. 6-11 ; № 3. - С. 10-15 ; № 4. - С. 14-19.
16. Радковець Ю. «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики // Бінтел. Журнал геополітичної аналітики. 2015. Спеціальний випуск. - С. 4-11.
17. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Ассамблеї от 14 декабря 1974 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml
18. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: Монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015.
19. Скоркін К. Міт Новоросії: край реакційних утопій // Часопис «Критика»: Рік XVIII, число 9-10 (203-204).
20. Спільна заява Комісії Україна-НАТО на рівні глав держав та урядів. 9 липня 2016, Варшава, Польща. Офіційний сайт НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_133173.htm?selectedLocale=uk
21. Статут Організації Об'єднаних Націй. Видано Департаментом громадської інформації ООН. б/м, б/р.
22. Теміров Ю. Зрозуміти Донбас – зберегти Україну або пастки позаісторичного мислення // Безпекою огляд ЦДАКР «Виклики і Ризики». 2014. - № 10.
23. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076
24. Хоменський П. Україна є лінією фронту боротьби за свободу в Європі // Зовнішні справи. – 2015. – № 10.
25. Шергін С. Україна, США і ЄС: дипломатичний транзит доби глобалізації //Зовнішні справи. – 2015 - № 2.
26. Putin's behavior in Ukraine and Syria violates not only rules designed to promote peace but common human decency. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2016/09/29/opinion/vladimir-putins-outlaw-state.html?_r=0

УДК:351.862.4(477)

Поліщук О.М.

Генерал-майор, керівник служби з питань оборони
Апарату Ради національної безпеки і оборони України

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЛАНУВАННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблеми організації планування у сфері національної безпеки та визначення ефективної стратегії реформування держави в цілому та сектору безпеки і оборони України зокрема. На підставі результатів соціологічних досліджень, оцінки актуальних і потенційних загроз національній безпеці України, а також аналізу зарубіжного досвіду автор робить висновок про доцільність використання сучасних технологій і методів бізнес-планування у сфері національної безпеки, що відповідає сучасним підходам, які застосовуються у державах НАТО та ЄС.

Ключові слова: *Національна безпека, стратегічне планування, велика стратегія, сучасні технології, військові спроможності, обороноздатність.*

В статье рассмотрены проблемы организации планирования в сфере национальной безопасности и обороны, а также проблемы определения эффективной стратегии реформирования государства в целом и, в частности, сектора безопасности и обороны Украины. Основываясь на результатах социологических исследований, оценке актуальных и потенциальных угроз безопасности Украины, а также анализа иностранного опыта автор делает вывод о целесообразности использования современных технологий и методов бизнес-планирования в сфере национальной безопасности, что отвечает современным подходам, которые применяются в НАТО и ЕС.

Ключевые слова: *национальная безопасность, стратегическое планирование, великая стратегия, современные технологии, военные возможности, обороноспособность.*

The article examines the problem of planning management in the sphere of national security. The author also defines the effective strategy for the reforms as a whole and for the security and defense sector of Ukraine in particular. Following the results of sociological studies, assessment of real and potential threats to the national security of Ukraine, as well as analysis of foreign experience, the author makes the conclusion on the necessity to introduce modern technologies and business-planning methods in the sphere of national security, which complies with modern approaches used in the NATO and the EU.

Key words: *National security, strategic planning, grand strategy, modern technologies, military capabilities, defense capacity.*

Державна політика забезпечення національної безпеки України впродовж останніх трьох років формується в умовах жорсткого військового, економічного та інформаційно-психологічного протистояння з Російською Федерацією, яка під впливом імперських амбіцій кремлівської верхівки, проводить реваншистську політику відновлення, домінування на пострадянському просторі та повернення у такий спосіб статусу впливового суб'єкту формування європейського і глобального безпекового порядку денного.

З огляду на те, що у найближчій перспективі важко розраховувати на послаблення агресивних дій Росії щодо знищення державності України і захоплення її території, цілком виправданими є, на перший погляд, зосередження зусиль у сфері національної безпеки України на вирішенні питань суто воєнної безпеки як основної передумови забезпечення суверенітету та територіальної цілісності України.

Такий підхід є радше реактивним і спрямованим на виконання тактичних завдань із реагування на актуальні виклики і загрози, що цілком відповідає очікуванням російського керівництва, яке намагається перевести збройний конфлікт на сході України у жевріючу фазу, інтенсивність «тління» якої буде регулюватися Кремлем. У такий спосіб путінська Росія намагається створити довгострокову безпекову проблему для Європи, вирішення якої залежатиме виключно від волі Москви.

Як Україна може відповісти на таке бачення стратегічної перспективи розвитку ситуації з боку російського керівництва?

Тут доречним буде згадати виступ экс-держсекретаря США Мадлен Олбрайт у Національному фонді підтримки демократії з нагоди 25 річниці «оксамитової революції» у Чехословаччині, яка зазначала, що «Президент Росії Володимир Путін є хорошим тактиком, але поганим стратегом».

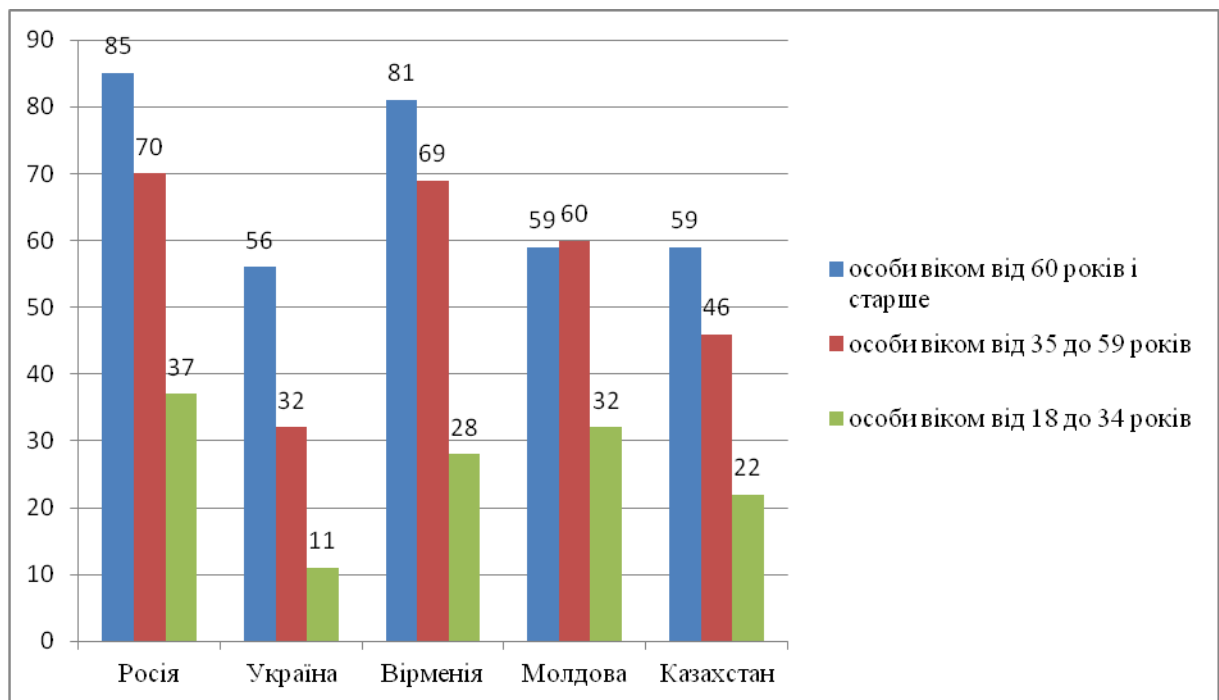
Дійсно, неупереджений аналіз путінських стратегій свідчить, що в їх основу покладено протиставлення об'єктивним законам діалектичного поступального розвитку суспільства у вигляді своєї «back to the future» філософії, спрямованої на відбудову радянської моделі суспільних відносин, з усіма її цінностями та ідеалами, яка є зрозумілою і звичною для все ще значної аудиторії старшого покоління, що категорично не сприймає західну постіндустріальну модель суспільства, побудовану на жорсткій конкуренції.

Ці ідеологічні постулати разом із послідовним і цілеспрямованим процесом формування образу зовнішнього ворога, асоційованого з НАТО та США, складають субстантивне наповнення сучасної зовнішньої та внутрішньої політики Кремля.

Крім того, проблема російської політики полягає у її неспроможності запропонувати і реалізувати ефективну модель розвитку навіть для своєї території, не кажучи вже про держав-сателітів. Наближення до Росії призводить до масштабних соціальних потрясінь. Українські революції 2004 і 2014 років – пряме свідчення цього.

За даними соціологічного дослідження, проведеного Всеросійським центром вивчення суспільної думки (рос. *Всероссийский центр изучения общественного мнения (ВЦИОМ)*) у листопаді 2016 року частка росіян, які жалкують щодо розпаду Радянського Союзу, практично не змінилася за останні десять років та складає 63% у 2016 році проти 65% у 2006 році [1], у той час як лише 32% українців поділяють цю думку.

При цьому, аналіз статистичних даних наведених на малюнку 1 свідчить, що українські учасники опитування незалежно від віку менше ностальгують за радянським минулим у порівнянні із росіянами чи вірменами. Ідею об'єднання пострадянських республік у новий союз підтримують 52% російських респондентів, тоді як 75% опитаних українців вважають неможливим відновлення Радянського Союзу.

Малюнок 1. Частка респондентів, які шкодують про розпад Радянського Союзу (за матеріалами ВЦИОМ).

Переконливими є також результати проведеного у 2015 році Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (далі – Центр Разумкова) загальнонаціонального соціологічного опитування в рамках проекту «Ідентичність громадян України: тенденції змін, виклики та перспективи для національної єдності», які свідчать, що частка українців, які

ототожнюють свою ідентичність з Радянським Союзом складає лише 2,1%, з Росією – 0,6%, у той час як більшість опитуваних (40%) асоціюють себе з Україною та з конкретним населеним пунктом (містом, селом), де вони проживають [3].

У якості альтернативного вибору відносна більшість (33%) опитаних визначили Україну, 26% – свій населений пункт, 22% – свій регіон, СРСР – 2,3%, Росію – 1,2%.

За аналітичною оцінкою Центру Разумкова порівняно з 2006 роком частка тих, хто пов'язує себе в першу чергу з Україною, зросла на 9%, з конкретним місцем проживання та регіоном – зменшилися, відповідно, на 5% і 3%. Незначно змінилися частки тих, хто пов'язує себе з Радянським Союзом та Росією (у 2006 році вони становили, відповідно 2,9%, та 1,5%).

Водночас, цікавою є статистика зростання прихильників європейської самоідентичності. У порівнянні із 2006 роком їх кількість зросла майже вдвічі – із 0,8% до 1,5% у 2015 році, а у якості другого вибору Європу назвали 7,4% опитаних.

Геокультурні та геополітичні орієнтації громадян України теж суттєво трансформувалися за останні десять років. Результати досліджень Центру Разумкова свідчать, що «...половина (51%) респондентів вважають пріоритетними для України відносини з країнами ЄС. Відносини з Росією пріоритетними вважають 11% опитаних, з іншими країнами (не вказаними в переліку) та з іншими (крім Росії) країнами СНД – по 6%, з США – 3%» [4].

У 2007 році відносна більшість (41%) респондентів вважали пріоритетними відносини з Росією, 31% – з країнами ЄС, 7% – з країнами СНД, 1% – відносини з США.

Прихильники європейської інтеграції переважають на Заході (85%) та в Центрі (62%), мають відносну перевагу на Півдні (41%), Сході (40%) та Донбасі (33%). Найбільше противників – на Сході (34%), а тих, хто не визначився – на Півдні (20%) та Донбасі (19%)».

Забезпечення воєнної безпеки держави наші громадяни все більше асоціюють із вступом України до Організації Північноатлантичного договору. За даними Центру Разумкова [5] у листопаді 2015 року вступ до НАТО підтримувало 45,5% населення України. На початок 2017 року цей показник за оцінкою фахівців Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва наблизився до 75%, при тому, що з числа тих, хто має намір взяти участь у відповідному референдумі за вступ до НАТО мають намір проголосувати близько 90% громадян.

Наведені соціологічні дані формують парадигму *великої стратегії* (*grand strategy*) України, яку необхідно протиставити нав'язуваній Путіним збройним примусом моделі суспільного устрою та розвитку нашої держави.

Відомий британський військовий історик сер Безіл Генрі Ліддел Гарт розвиваючи теоретичні надбання у галузі досліджень воєнних стратегій свого колеги сера Джуліана Корбетта, у роботі «Стратегія», опублікованій у 1967 році, зазначав: «Роль великої стратегії – або вищої стратегії – полягає у координації і спрямуванні всіх наявних національних ресурсів або національних ресурсів групи країн на досягнення політичних цілей війни – мету, визначену фундаментальною політикою. Велика стратегія має враховувати та розвивати економічні і людські національні ресурси з метою підтримання бойових спроможностей. Крім того, моральні цінності – сприяння розвитку духу нації та її готовності до боротьби нерідко настільки ж важливі, як і більш конкретні форми тиску.

Велика стратегія має також регулювати розподіл відповідальності між збройними силами та промисловістю. Більш того, бойові спроможності є лише одним із інструментів великої стратегії, яка має враховувати і застосовувати силу фінансового тиску і, не в останню чергу, етичного тиску, щоб послабити волю противника» [2].

Виходячи з логіки британських стратегів та враховуючи результати вищенаведених соціологічних досліджень можна констатувати:

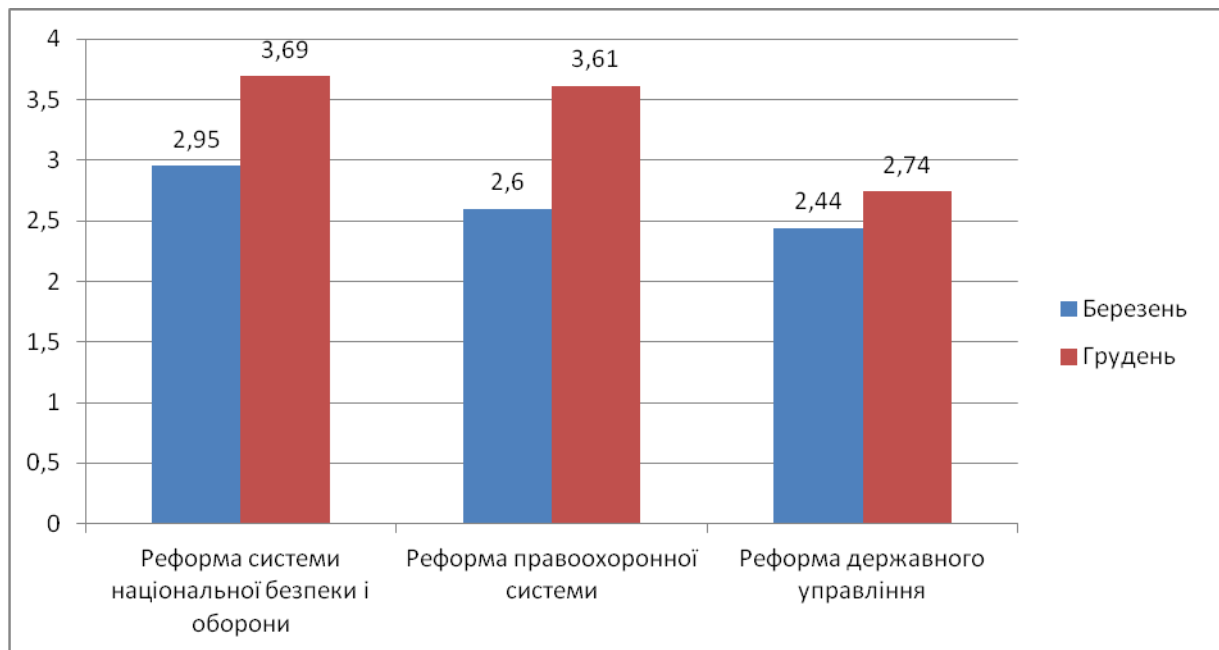
- сьогочасні духовні та ідеологічні переконання громадянського суспільства України сформували сприятливе підґрунтя для швидкого здійснення реформ, спрямованих на набуття необхідних інтегральних національних оборонних та безпекових спроможностей щодо адекватного реагування на існуючі й потенційні загрози національній безпеці;

- стратегічну мету, яка полягає у реформуванні сектору безпеки і оборони України у відповідності до європейських і євроатлантичних стандартів (*мету визначену фундаментальною політикою*) поділяє більше половини суспільства України і рівень цієї підтримки поступово зростає.

Велика стратегія України на цьому етапі розвитку суспільства – це стратегія успішних реформ.

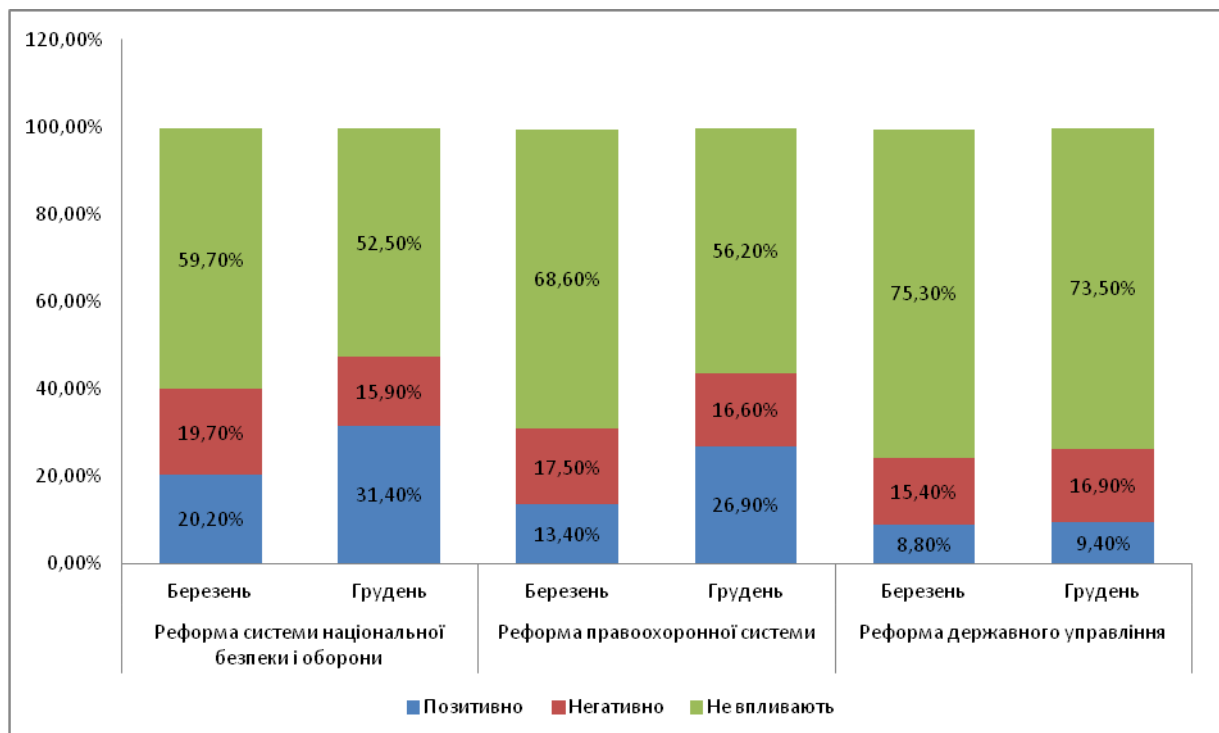
Теза про необхідність ефективних реформ не нова і вже встигла викликати розчарування і «стомленість» в українському суспільстві. Про це свідчать дані оцінки перебігу реформ в Україні та дій влади в різних сферах, отримані соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва за результатами досліджень, проведених у березні-грудні 2015 року (мал. 2) [6].

Наведені дані свідчать про достатньо низьку оцінку нашими громадянами реформ у сфері національної безпеки та реформ правоохоронної системи за десятибальною шкалою від 1 до 10, де «1» означає, що реформ майже або зовсім немає, а «10» – що реформи йдуть максимально успішно. Навіть за незначного зростання грудневих показників у порівнянні з березневими, рівень невдоволеності громадян реформами залишається достатньо високим.

Малюнок 2. Оцінка перебігу реформ в Україні та дій влади в різних сферах (за матеріалами Центру Разумкова)

Водночас, виходячи із показників, наведених на малюнку 3, зростає усвідомлення громадянами впливу реформ та дій влади у сфері національної безпеки і оборони на їх повсякденне життя.

Малюнок 3. Як впливають реформи та дії влади в різних сферах на повсякденне життя громадян

Отже Велика стратегія України повинна відповідати очікуванням суспільства від впровадження реформ та уникати, по можливості, соціально

непопулярних заходів під час їх проведення, що є можливим лише за умови підвищення ефективності використання вкрай обмежених ресурсів. Чи можливо досягнути цього на практиці? Так, безумовно, якщо розпочати з докорінного реформування системи планування, яка на цей час використовується у секторі безпеки і оборони.

Аналіз досвіду реформування Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів у попередні роки дозволяє дійти таких основних висновків:

- навіть при правильному формулюванні цілей та завдань реформи абсолютно провальною була їх реалізація через неспроможність «старорежимного» бюрократичного апарату розробити всебічно обґрунтовані плани імплементації з урахуванням реальних ресурсних показників та забезпечити їх виконання;

- відсутність чітких критеріїв оцінки досягнутого прогресу реформ дозволяла маніпулювати результативними показниками, підтасовуючи їх під «побажання» політичного керівництва;

- жодна із прийнятих державних програм у сфері національної безпеки і оборони не тільки не досягнула визначеної мети, а й не була реалізована за основними показниками хоча б наполовину, що призвело до критичної втрати боєздатності військ та обмеження їх можливостей щодо реагування на реальні загрози;

- зростання видатків державного бюджету на потреби сектору безпеки і оборони не забезпечують пропорційного зростання бойових та оперативних спроможностей військ, через об'єктивні обмеження можливостей національної промисловості щодо виробництва і постачання необхідних систем озброєння, військової і спеціальної техніки, а також можливостей щодо їх імпорту;

- міжгалузєва некоординованість та безсистемність реформ призводить до нераціонального використання державних ресурсів, формування відповідних оперативних спроможностей необхідно здійснювати комплексно, на

національному рівні, долучаючи до цього процесу і можливості недержавного сектору.

Подолати зазначені проблеми у плануванні можливо досить швидко за рахунок впровадження сучасних технологій та методів бізнес-планування, широко застосовуючи механізми державно-приватного партнерства у сфері національної безпеки.

Першим, вкрай важливим кроком на цьому шляху є навчання державного апарату методикам формулювання конкретних заходів на основі абстракцій, якими зазвичай оперують політичні або концептуальні (доктринальні) документи.

Так, наприклад, у абзаці першому пункту 4.3. Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 йдеться про «Забезпечення готовності держави, її економіки і суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії у будь-яких формах і проявах (зокрема у формі гібридної війни), підвищення рівня обороноздатності держави є ключовим пріоритетом політики національної безпеки» [7].

За реалізацію ключового пріоритету політики національної безпеки – підвищення рівня обороноздатності держави несе відповідальність Міністерство оборони України як «головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у військовій сфері, сфері оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період» [8].

Забезпечити підвищення рівня обороноздатності держави можливо, якщо прийняти за продукт, який виробляє Міністерство оборони України підрозділ (наприклад, механізована бригада або батальйонна тактична група) із відповідними якісними та кількісними показниками, що визначають рівень його боездатності й готовності до виконання завдань за призначенням.

Видову приналежність та кількість таких підрозділів, необхідних для відбиття зовнішньої агресії у будь-яких формах і проявах (зокрема у формі гібридної війни) визначатиме Генеральний штаб Збройних Сил України під час

проведення оперативного планування застосування військ (у термінології НАТО – force generation).

При цьому Генеральний штаб Збройних Сил України разом із Міністерством оборони України повинні враховувати можливості інших військових формувань держави та недержавного сектору економіки (через застосування мобілізаційних завдань) щодо надання підтримки і забезпечення проведення операцій Збройних Сил України.

Таким чином, результатом цього етапу планування буде сформований пакет національних оборонних спроможностей із цілком конкретними вимірюваними показниками для здійснення об'єктивного контролю за їх досягненням (у термінології НАТО – force planning).

Цей підхід називається плануванням, що базується на спроможностях (англ. *capability-based planning*), який успішно застосовується бізнес-корпораціями та використовується в оборонному плануванні більшістю країн-членів НАТО та ЄС.

Отримані таким чином вихідні дані використовуються фахівцями у наступному етапі планування для розроблення проектів або програм, менеджмент якими здійснюється із застосуванням відповідних програмних продуктів, наприклад MS Project (Microsoft Project), PRINCE (PRojects IN Controlled Environments), SAP SE (Systems, Applications & Products in Data Processing) тощо.

До речі, Міністерство оборони України вже намагалося впровадити у 2005-2007 роках адаптовану версію SAP SE, проте внаслідок корупційного скандалу, пов'язаного із закупівлею комп'ютерного обладнання, проект був закритий.

Таким чином, впровадження сучасних методик планування із застосуванням не менш сучасного програмного забезпечення дасть змогу оптимізувати процеси планування та підвищити їх прозорість, відповідним чином зменшити корупційні ризики за одночасного підвищення ефективності використання обмежених ресурсів і, нарешті, зробити національне планування реформ більш

зрозумілим для наших західних партнерів, що не менш важливо з огляду на європейські та євроатлантичні амбіції України.

Список використаних джерел і літератури:

1. Підсумки проекту «Общественное мнение о распаде СССР» (вторая волна), реалізованого НП «Международное Исследовательское Агентство «Евразийский Монитор». – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://eurasiamonitor.org/frmtxt/EM_2016_USSR_25.pdf
2. Liddell Hart, B. H. // Strategy. - London: Faber & Faber, 1967.- 2nd rev. ed.- P. 322.
3. Публікація Центру Разумкова / Національна безпека і оборона. – 2016. - № 3-4.- С. 3.
4. Публікація Центру Разумкова / Національна безпека і оборона. – 2016. - № 3-4. - С. 13.
5. Публікація Центру Разумкова / Україна 2015-2016: випробування реформами (аналітичні оцінки). - С.45.
6. Публікація Центру Разумкова / Україна 2015-2016: випробування реформами (аналітичні оцінки). - С.43-44.
7. Стратегія національної безпеки України, Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 . – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
8. Положення про Міністерство оборони України, постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 730) . – [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF>

УДК 327(73+061.1ЄС)

Лакішик Д.М.

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

РОЛЬ США І КРАЇН ЄС У РЕГІОНАЛЬНИХ БЕЗПЕКОВИХ ПРОБЛЕМАХ ЄВРОПИ

У статті аналізується кризова ситуація у міжнародній та європейській безпеці, спричинена агресивною політикою Російської Федерації. Доведено, що США залишають за собою ініціативу у веденні політичного діалогу та наполягають на посиленні участі ЄС у гарантуванні безпеки регіону. Водночас США залишаються тим фактором, що стимулює трансформацію та розвиток європейських безпекових потужностей, але із наголосом на структурі НАТО.

Ключові слова: США, ЄС, Україна, Російська Федерація, Європа, європейська безпека, агресія.

В статье анализируется кризисная ситуация в международной и европейской безопасности, вызванная агрессивной политикой Российской Федерации. Доказано, что США оставляют за собой инициативу в ведении политического диалога и настаивают на усилении участия ЕС в обеспечении безопасности региона. В то же время США остаются тем фактором,

который стимулирует трансформацию и развитие европейских оборонных мощностей, но с упором на структуры НАТО.

Ключевые слова: США, ЕС, Украина, Российская Федерация, Европа, европейская безопасность, агрессия.

The article analyzes the crisis in the international and European security caused by the aggressive policy of the Russian Federation. It is proved that the US retains the lead in the political dialogue, while insisting on strengthening of the EU involvement in ensuring security in the region. At the same time the US remains to be the factor that stimulates the transformation and the development of the European security capacities but with emphasis on the NATO structures.

Keywords: USA, the EU, Ukraine, Russian Federation, Europe, European security, aggression.

Тривалий час Європейський Союз перебував у стані відносної стабільності, коли безпекові виклики походили з-поза меж європейського регіону і не становили для нього прямої загрози. Ситуація змінилась у результаті агресивної політики Росії щодо України, яка цілком змінила безпековий контекст регіону. Російська Федерація, яку НАТО, ЄС та США вважали партнером, виявилась джерелом нестабільності та загрозою безпеці у регіоні. Політика Москви постійно створює безпекові проблеми для Європи від Придністров'я до Абхазії.

Криза, спричинена агресивною поведінкою Російської Федерації, актуалізувала безпекові виклики у європейському регіоні. Вона виявила недалекоглядність європейського та американського стратегічного бачення та довела, що оплотом безпеки в регіоні залишається НАТО. США перебирають на себе ініціативу у веденні політичного діалогу, водночас намагаючись посилити роль інших європейських країн у вирішенні актуальних проблем. ЄС в управлінні цим безпековим ризиком набуває необхідного йому досвіду, але водночас заслуговує на конструктивну критику, адже тягар вирішення проблеми залишається на США та НАТО, які реагують на зміну безпекового контексту та ситуації в регіоні.

Мета статті – дослідити роль США і країн ЄС у розв'язанні регіональних безпекових проблем Європи як головного чинника практичної реалізації функціонування європейської системи безпеки.

З початком російської агресії у березні 2014 р. європейська система безпеки, як і система міжнародних відносин в цілому, увійшла у період різкого загострення латентної кризи. Це чергове посилення світоглядного та військово-політичного протистояння потужних геополітичних гравців – ключових суб'єктів системи європейської безпеки (з одного боку США, НАТО та ЄС, з іншого – Росії) – вже не вперше за період постбіполярного світоустрою актуалізувало невирішені і часто замовчувані проблеми та прорахунки у політиці західних держав. У зв'язку з посиленням загроз європейській системі безпеки і необхідністю її подальших трансформацій в умовах відновлення елементів блоково-цивілізаційного протистояння проаналізуємо особливості міжнародної політики, чинники і характер розвитку взаємовідносин згаданих провідних суб'єктів цієї системи у контексті російської агресії проти України.

У відповідь на анексію Криму і підготовку до повномасштабної агресії Росії проти України президент Естонії Т. Х. Ільвес у квітні 2014 р. заявив, що «фундаментальне розуміння безпеки в Європі у даний час зруйноване», а «політичні лідери мають визнати, що старі правила більше не діють» [1]. Ці правила ведуть свій відлік від післявоєнного облаштування міжнародних відносин та світової системи безпеки в умовах блокового протистояння. Держави Західної Європи після Другої світової війни використали нагоду економії ресурсів на створенні виключно континентальної системи безпеки і надали перевагу Північноатлантичному альянсу з першістю США, зосередившись на соціально-економічній відбудові і розвитку інтеграційних процесів.

У 1989-1991 рр. після розпаду СРСР і ліквідації ОВД західні країни мали неоднозначне відчуття – ейфорії від перемоги у блоковому протистоянні та невизначеності від утвореного вакууму безпеки на геополітично дезорієнтованих східних і південних теренах Європи. США, НАТО і Європейський Союз постали перед екзистенційним вибором – зберігати «status quo» в системі європейської безпеки або формувати нову міжнародну політику, підкріплену новими регіональними ресурсами. США розпочали зміщувати пріоритети і військово-

політичні ресурси на розв'язання проблем безпеки в регіонах Центральної і Південно-Східної Азії та Близького Сходу. Внаслідок цього військова присутність американців у Європі скоротилася з 300 до 80 тис. чоловік [2]. Водночас Балканська війна і бомбардування Сербії у 1999 р. засвідчили неспроможність ЄС вирішити проблеми безпеки без потужного впливу США і НАТО, що зумовило активізацію практичної роботи над європейським проектом Спільної політики безпеки та оборони.

Західні держави у постбіполярний період зробили два основних стратегічних прорахунки. Перший з них полягає у тому, що з часу створення ЄС було загальмовано розвиток оборонних ресурсів цієї організації. Об'єднання залишилося у традиційному стані стратегічної залежності від ресурсів НАТО. Зокрема, у 2012 р. військові видатки США склали 682 млрд. дол., а 26 держав-членів ЄС (окрім Данії) – 189,6 млрд. дол. [3]. У Європі достатні військові ресурси для оборони та імовірного розгортання сил за межами континенту мають лише Велика Британія і Франція. Фіксація в установчих актах ЄС основ автономної Спільної політики безпеки і оборони була надто аморфною, а процес її реалізації виявив спротив проатлантично налаштованих держав (насамперед Великої Британії) і неспроможність проєвропейськи налаштованої групи держав до консолідації зусиль.

США, які на початку ХХІ ст. прагнуть передати більше повноважень із захисту кордонів Європи самим європейцям, зустрілися з їх стратегічною інертністю і зосередженістю на власних короткострокових інтересах. США змушені пожинати плоди тривалої суперечливої політики щодо розвитку незалежної європейської політики безпеки, перебуваючи у перманентній ролі «швидкої допомоги» для врегулювання проблем у центрі і найближчій периферії Європи (конфлікти на Балканах, у Сомалі, Лівії, Сирії, під час подій «Арабської весни», а нині в Україні). Асиметрія американсько-європейських військово-політичних можливостей наявна і в НАТО, де США забезпечує $\frac{3}{4}$ витрат. Визначений мінімальний рівень видатків на оборону у 2% ВВП з провідних держав НАТО, окрім США, забезпечує лише Велика Британія та Естонія. Станом

на 2013 р. витрати на оборону в країнах Європи у порівнянні з періодом першої половини 1990-х рр. загалом скоротилися з 2,5% до 1,6% ВВП. Аналогічний показник США залишається на рівні понад 4% ВВП [4]. Економічна рецесія ускладнила перспективи європейських оборонних програм.

Країни-члени НАТО знехтували важливими для континентальної геополітики просторами Східної Європи – країнами колишнього СРСР. Колишні союзні республіки, насамперед держави, що знаходяться між Росією і ЄС, зокрема Україна, отримали статус буферних територій з перспективами демократичного розвитку. США і Західна Європа фактично віддали на відкуп Росії простори її традиційного геополітичного впливу (окрім країн Балтії) за умови впровадження ринкової економіки і демократизації суспільних відносин. Після падіння Берлінського муру у 1989 р. почала формуватися неформальна прихована, але досить чітка лінія поділу континенту на західноєвропейське осерддя, що перебуває під захистом НАТО і США, з приєднанням держав Центральної Європи, і периферійні країни пострадянського простору з переважним домінуванням Росії, що не виключало поширення на них впливу євроатлантичних цінностей і стандартів суспільного життя.

У першому десятилітті ХХІ ст. відбулися зміни у системі міжнародних відносин, пов'язані насамперед з кризою американської гегемонії у світовій політиці і посиленням регіональних центрів сили з глобальними амбіціями (ЄС, Китай, Росія). У Росії відбулася зміна правлячої верхівки з приходом до влади колишніх працівників системи КДБ СРСР і лояльної до них бюрократії, які взяли курс на встановлення авторитарного режиму, згортання паростків ліберальної демократії у посткомуністичній Росії. Такі державні компанії як «Газпром», «Роснефть» та інші стали невід'ємним і впливовим сегментом не лише зовнішньої торгівлі країни, але й реалізації геополітичних амбіцій її політичної верхівки. Наповнення державного бюджету нафтодоларами створило можливості для мілітаризації економіки і збільшення військових ресурсів. У 2012 р. за військовими видатками Росія вийшла на третє місце в світі після США і Китаю [3, р. 2]. До того ж склалася сприятлива для РФ міжнародна політична

кон'юнктура. Розкол у лавах НАТО внаслідок іракської війни дав можливість В. Путіну зблизитися з лідерами Франції і Німеччини. Росія зміцнила політичні та економічні відносини з низкою держав ЄС шляхом вдалого енергетичного менеджменту через поставки російського газу і зрощення бізнес-інтересів.

Зосередження держав та організацій євроатлантичного простору на власних економічних і політичних проблемах, певний застій у розвитку НАТО зумовили послаблення уваги і неприпустимо поблажливе ставлення демократичного світу до авторитаризму в Росії і зростання реваншистських настроїв у її зовнішній політиці. Для Росії, яку крах СРСР геополітично відкинув далеко на Схід, буферний простір між нею та ЄС і НАТО є фактично останнім плацдармом, де Москва зберігає значний вплив і який вона змушена захищати. Режим В. Путіна під приводом захисту інтересів держави і прав російськомовного населення у колишніх республіках СРСР, реанімувавши традиції самодержавного імперського мислення, став на шлях проведення відкритої економічної і дипломатичної, а згодом військової інтервенції у країни найближчого оточення, які намагаються проводити міжнародну лінію всупереч російським інтересам.

ЄС отримує від Росії близько чверті обсягу імпортованого природного газу і третину нафти. Важливість російських поставок енергоносіїв для Європи за сприяння місцевих бізнес-структур і частини політичних еліт зробила Росію одним із ключових геоекономічних гравців на континенті. Водночас економічні інтереси не заважають європейцям систематично, хоч і більш стримано, ніж американцям, критикувати російське керівництво за наступ на демократію, зокрема неодноразово висувалися ініціативи виключити Росію з Ради Європи. Росія більше робить ставку на двосторонню співпрацю з державами Співтовариства, ніж з інституціями. Загалом, як оцінюють російські експерти, упродовж останніх п'яти років відносини Росія-ЄС пройшли шлях від застою до «глибокої кризи відносин, яка має системний характер».

Процес розробки і впровадження консолідованої політики держав та інституцій євроатлантичної спільноти ускладнюється неоднорідністю позицій її суб'єктів. Політичні еліти провідних держав ЄС, насамперед Франції і

Німеччини, є прихильниками багатополлярної системи міжнародних відносин і через проросійську політику реалізують приховану мету збалансувати надмірний вплив США на європейські справи. Зокрема, франко-німецький тандем вів американо-британські ініціативи про прийняття Плану дій щодо членства в НАТО Грузії та України на саміті Альянсу в Бухаресті у квітні 2008 р. Наслідки такої політики відомі – реалізація спланованої військової інтервенції російських військ у Грузію у серпні 2008 р. Навіть після цих подій західні союзники так і не виробили спільного політичного курсу щодо Росії [5, с. 138].

У 2009 р. президент Б. Обама, долаючи унілатералізм у зовнішній політиці США, оголосив про початок «перезавантаження» американсько-російських відносин, що відзначалося зменшенням участі Сполучених Штатів у загальноєвропейських справах і фактичним ігноруванням пострадянського простору. З проекції подальшого загострення відносин Росії з США, НАТО і ЄС після повернення на посаду президента В. Путіна політика «перезавантаження» розглядається дослідниками як політична недалекоглядність адміністрації Б. Обами [6, с. 118]. До цього додалися розходження у позиціях сторін щодо ситуації в Сирії, на Близькому Сході, подій «Арабської весни» тощо.

Слабкість Заходу, насамперед країн ЄС, у відносинах з Росією наочно проявляється через її військову агресію на території України. Анексія Криму у березні 2014 р. була сприйнята міжнародною спільнотою з осудом, але не мала суттєвих наслідків для агресора. Європа і США виявили неготовність до розвитку конфлікту на Сході Європи, розпочавши реальне формування стратегії протидії під час розгортання неофіційної російської інтервенції на український Донбас. Лише після трагедії з лайнером «Боїнг 777» над Донеччиною у липні 2014 р., а згодом введення на територію регіону у День Незалежності України 24 серпня 2014 р. підрозділів Збройних Сил Росії, Рада ЄС прийняла рішення про введення санкцій «третьої хвилі». Новопризначений Верховний представник з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС Ф. Могеріні 1 вересня заявила про припинення партнерських відносин з Росією [7]. Однак об'єднання не може нічого запропонувати Україні у справі оборони, окрім традиційних методів

дипломатичної підтримки, Угоди про асоціацію, перспективи економічної допомоги і антиросійських санкцій. Іронія «м'якої влади» полягає в тому, що вона часто потребує політики «твердої влади», щоб стати ефективною [8, р. 737].

Напередодні саміту НАТО в Уельсі, що відбувся 4-5 вересня 2014 р., генеральний секретар Альянсу А. Ф. Расмуссен зробив історичну заяву про те, що НАТО і Росія більше не є партнерами, а є противниками [9]. Реальність повернення до «холодної війни» як ніколи актуальна. Саме Альянс у сучасних умовах є єдиним можливим дієвим союзником України у справі оборони від агресії зі Сходу. Чітка позиція США і низки інших держав з перших днів конфлікту, їх практична військово-технічна, розвідувальна і гуманітарна допомога стали вирішальним стимулом для поступового формування адекватної позиції і конкретних дій держав та інституцій континентальної Європи в умовах ескалації російської агресії. Водночас жоден із партнерів України не поспішає надавати наступальні озброєння в надії на деескалацію.

Події в Україні фактично призвели до чергового розколу держав ЄС, цього разу за рівнем лояльності до політики Росії. До антиросійської групи належать Велика Британія, Швеція, країни Балтії, Польща і Румунія. Останні є потенційною мішенню російської агресії. Водночас, як в ЄС, так і в НАТО не припиняє працювати проросійське лоббі. Проти введення санкцій виступають Австрія, Фінляндія, Угорщина і Словаччина. У першій половині вересня 2014 р., у розпал російської агресії на Сході України, Єврокомісія на угоду торгово-економічним інтересам Росії прийняла рішення про відтермінування набуття чинності Угоди про зону вільної торгівлі між ЄС та Україною. За наявних загроз євроатлантичній безпеці ані ЄС, ані НАТО не готові надати Україні чіткі перспективи членства.

Чимало європейців досі зберігають віру у можливість повернення політики сучасної Росії до меж міжнародного права і дипломатичного приборкання геополітичних амбіцій її керівництва. Основна проблема ЄС простежується в словах Президента Європейської Ради Г. ван Ромпея, який у травні 2014 р. заявив, що Євросоюз не прагне розширювати свій вплив на Україну, бо «в ЄС

немає геополітичних амбіцій і він діє зовсім по-іншому, ніж російський лідер» [10]. Зазначене твердження відображає політичну реальність, у якій ЄС до цього часу не хотів вести діалог з Росією мовою геополітики і ніколи публічно не визнавав геополітичного суперництва з Москвою у Східній Європі [11, с. 353].

Події в Україні здатні стати потужним стимулом для розвитку НАТО у період відносного застою в організації упродовж останнього десятиліття. Відродження на теренах Європи небезпечного агресивного супротивника демократичного Заходу, яким є сучасна Росія, відбулося значною мірою завдяки потуранню агресору, провалу політики ЄС та США у Східній Європі останніх двох десятиліть. Відновлена російська загроза євроатлантичній безпеці поверне НАТО (США) до європейської зони зосередження. Це означатиме реорієнтацію його військової потуги на виконання комплексних завдань оборони і підвищення готовності до стратегічного протистояння. Відбувається зміщення акцентів на оборону регіону Центрально-Східної Європи.

Європейська реорієнтація НАТО і США вигідна європейцям, які так і не знайшли можливості самоорганізуватися для забезпечення власної колективної безпеки та оборони упродовж періоду відносної відсутності прямих військових загроз. Зрештою вони віддали перевагу традиційним гарантіям безпеки НАТО. США, в умовах потужних загроз їх глобальному впливу, що йдуть від Арабського Сходу і Китаю, не готові повністю забезпечувати європейську безпеку, вимагаючи у держав Європи збільшення витрат на оборону. Об'єднаній Європі слід переглянути ставлення до власної безпеки. Такий перегляд повинен включати розвиток економічної і військово-технічної співпраці з Україною, незважаючи на характер і динаміку конфлікту з Росією, який є цивілізаційним. Від державної цілісності, стабільності і безпеки України залежить майбутнє проекту Європейського Союзу та системи європейської безпеки загалом.

Російська агресія в Україні практично довела нездатність європейської системи безпеки гарантувати або хоча б забезпечити стабільність в регіоні. ЄС не завершив процес формування власних структур, які мали б регулювати або реагувати на безпекові виклики у безпосередній близькості до ЄС. Водночас

російська агресія є потужним стимулом для актуалізації та практичної реалізації заходів щодо зміцнення трансатлантичної безпеки.

Список використаних джерел і літератури:

1. Erlanger S. Eastern Europe Frets About NATO's Ability to Curb Russia / S. Erlanger // The New York Times. – 2014. – April 23.
2. Sytas A., Croft A. Insight – Ukraine crisis will be «game changer» for NATO / A. Sytas, A. Croft. – Gaiziunai, Lithuania / Brussels. – 2014. – May 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://in.reuters.com>
3. Trends in world military expenditure, 2012 // SIPRI. – April 2013. – 8 p.
4. Mangasarian L. Putin Emboldened on Instability Arc by EU Defense Divide / L. Mangasarian / Bloomberg. – 2014. – May 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bloomberg.com>
5. Мартинов А.Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті рр. ХХ ст. – 10-ті рр. ХХІ ст.). Погляд з України: монографія / А.Ю. Мартинов. – К.: Інститут історії України НАН, 2009. – 262 с.
6. Дорошко М.С. Вплив політики «перезавантаження» відносин США з Російською Федерацією на переструктурування пострадянського геополітичного простору / М.С. Дорошко // Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. – К. : КиМУ, 2010. – Вип. 1. – С. 108-119.
7. Россия больше не является стратегическим партнером ЕС – глава МИД Италии. 01.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://interfax.com.ua>
8. Nielsen K.L. EU Soft Power and the Capability-Expectations Gap / K.L. Nielsen // Journal of Contemporary European Research. – 2013. – Vol. 9. – Issue 5. – P. 723-739.
9. Росія і НАТО стали противниками – Расмуссен. 01 вересня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua>
10. Van Rompuy: EU hegt keinerlei geopolitische Ambitionen // Frankfurter Allgemeine. 21.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.faz.net>
11. Сидорук Т.В. Геополітичний вимір міжнародних процесів у Східній Європі: ЄС та Росія у регіоні «спільного сусідства» / Т.В. Сидорук // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – К.: Гілея, 2014. – Вип. 81 (№ 2). – С. 352-357.

УДК 327.57(73+4)

Голопатюк Л.С.

генерал-лейтенант,
начальник Головного управління
військового співробітництва
та миротворчих операцій Генштабу ЗСУ,

Пострибайло В.І.

полковник,
начальник відділу двостороннього
військового співробітництва
Головного управління військового співробітництва
та миротворчих операцій Генштабу ЗСУ

**СТРАТЕГІЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ПІСЛЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ
ВИБОРІВ У США: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЄВРОПИ**

У статті йдеться про ставлення країн-членів ЄС до політики США після президентських перегонів 2016 р. Аналізується бачення ролі Америки у трансатлантичному регіоні та в системі європейської безпеки, а також перспективи розвитку двосторонніх відносин між країнами ЄС та США.

Ключові слова: президентські перегони, політичний вплив, безпека, стабільність, країни-члени ЄС.

В статье идет речь об отношении стран-членов ЕС к политике США после президентских выборов 2016 г. Анализируется видение роли Америки в трансатлантическом регионе и в системе европейской безопасности, а также перспективы развития двусторонних отношений между странами ЕС и США.

Ключевые слова: президентские выборы, политическое влияние, безопасность, стабильность, страны-члены ЕС.

The attitude of the EU member countries towards the US policy after 2016 year presidential elections is considered in this article. It is also analyzed the US role both in the transatlantic region and in the European security system, as well as the perspectives of bilateral relations between America and the EU member countries.

Keywords: presidential elections, political influence, security, stability, the EU member countries.

Сполучені Штати Америки відіграють надзвичайно важливу роль у питаннях безпеки, економіки та культурного життя Європи. Тому не дивно, що за президентськими перегонами в Сполучених Штатах Америки від самого початку і до кульмінації цього захоплюючого процесу прискіпливо спостерігали всі європейці. Уряди, політична та бізнес еліти європейських країн, різноманітні аналітично-дослідницькі центри та незалежні експерти намагалися не тільки спрогнозувати результати цих перегонів, а й дати всебічну оцінку ймовірних наслідків виборів першої особи США на майбутнє Європи. У цьому сенсі заслуговують на увагу нещодавні дослідження Європейської Ради з міжнародних відносин¹.

¹ Європейська Рада з міжнародних відносин – неурядова аналітична організація заснована у 2007 році з метою проведення досліджень у галузі європейської зовнішньої політики та безпеки задля зміцнення єдиної узгодженої політики європейських країн та посилення ролі Європи у світі. Наразі організація налічує більше 280 членів, серед яких представники політичних еліт, бізнесу та відомі експерти з країн-членів ЄС та країн-кандидатів на вступ до ЄС. Організація має постійні представництва у семи європейських столицях, зокрема у Берліні, Лондоні, Мадриді, Парижі, Римі, Софії та Варшаві.

Так, за результатами досліджень, обидва кандидати в президенти становили серйозні виклики для Європи, а у випадку Дональда Трампа – навіть екзистенційні (тобто виклики самому існуванню сучасної Європи). Тепер вже зрозуміло, коли Дональд Трамп став чинним Президентом Сполучених Штатів Америки, поведінка Європейського Союзу та лідерів європейських країн по відношенню до нового Президента США, як і передбачалось, буде найбільш важливою складовою європейської політики безпеки впродовж наступних чотирьох років.

Реакція на передвиборні перегони у США яскраво продемонструвала широкий спектр європейських поглядів на цю проблематику. Проте, можливо визначити головний лейтмотив – європейці, надто ті, що представляють офіційні урядові кола, продовжують нудьгувати за ілюзією стосовно послідовного продовження трансатлантичного партнерства. Вони виявляють своє сокровенне бажання та щиро сподіваються, що США будуть і надалі не тільки відігравати, але й зміцнювати свою роль гаранта безпеки в Європі. Тому цілком логічно, що європейці у своїй переважній більшості симпатизували Хілларі Клінтон, кандидатура якої найбільше асоціювалась із продовженням послідовної політики США в Європі.

Надії часто породжують сподівання. Соціологічні опитування продемонстрували відверте небажання європейської спільноти сприймати той факт, що передвиборна риторика Дональда Трампа щодо послаблення ролі США за кордоном врешті трансформується у практичні зміни у зовнішній політиці країни. Водночас багато хто вважав, що політичні тенденції у США та геополітичні тенденції за межами країни неминуче призведуть до зміни ролі США у світі. Більшість країн-членів Європейського Союзу та НАТО все ще вважають питання безпеки найважливішим пріоритетом у своїх відносинах зі США. І хоча усі країни-члени ЄС погоджуються, що США відіграють важливу роль й в інших сферах, проте сфера безпеки вочевидь залишається головним пріоритетом. Утім, слід зазначити, що поняття «безпека» трактується по-різному у різних регіонах Європи.

У Західній Європі, наприклад, під безпекою розуміють допомогу США у боротьбі з тероризмом. Такі держави як Франція, Велика Британія, Бельгія та Німеччина вважають обмін розвідувальними даними зі США надзвичайно важливим для набуття необхідних спроможностей захистити себе на своїй території. Водночас вони розглядають зусилля США на Близькому Сході критично важливими в контексті боротьби з транснаціональними терористичними угрупованнями, такими як ІДІЛ та Аль-Каїда, що, своєю чергою, також впливає на внутрішню безпеку західноєвропейських країн.

Натомість у Східній Європі, особливо у Польщі та країнах Балтії, США розглядають як гаранта безпеки у відносинах із Росією. Ці країни-члени ЄС прагнуть посилення політичного впливу США та збільшення американської військової присутності у якості чинника стримування Росії.

Таким чином, можна припустити, що самі європейці не вірять у те, що ЄС або якась окрема європейська країна зможе повною мірою відігравати таку важливу роль, яку наразі відіграють США у Європі. Схоже, що європейці взагалі ігнорують той факт, що протягом восьми років адміністрація Обама намагалась перезавантажити відносини з Росією та кардинально переорієнтувала зовнішньополітичну стратегію з європейського на азійський регіон.

Країни-члени ЄС східної Європи продовжують вірити у міць та непохитність США часів холодної війни та безпорадність європейців міжвоєнного періоду. Слід зазначити, що багато нових та невеликих за розміром країн-членів Європейського Союзу не дуже довіряють механізмам та інституціям ЄС, а деякі з них – включно з Мальтою, Болгарією, Данією, Португалією та Іспанією – розглядають свою «геополітичну локацію» як важливий безпековий чинник у відносинах із США. Вони вважають розвиток двосторонніх відносин зі США найбільш важливим та ефективним механізмом просування та захисту своїх національних інтересів, аніж відносини у площині ЄС – США.

У цілому серед урядів та основних політичних партій європейських країн США мають вражаючий позитивний імідж. Можливо, це неочікуване,

враховуючи велику кількість репортажів, присвячених різноманітним проблемам у відносинах між США та Європою, починаючи від шпигунства з боку Агентства національної безпеки США до протестів проти Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства.

Для урядів європейських країн навколишній світ стає дедалі більш складним та непередбачуваним. Прагнення стабільності може виправдати численні огріхи та помилки. Незалежно від того, чого побоюються уряди, – загрози тероризму чи Росії, потреба у захисті з боку США відносно легко переросла у позитивне сприйняття цієї заокеанської країни, яка може забезпечити та гарантувати такий захист. Навіть Греція, яку традиційно вважають найбільш негативно налаштованою щодо Америки європейською країною, та якою править вкрай ліва «антикапіталістична» партія, тепер позитивно розглядає розвиток відносин зі США, як важливий чинник своєї безпеки (хоча Греція одночасно прагне захисту і з боку Німеччини). Греки переконані в тому, що запорукою допомоги з боку США є американська зацікавленість в економічно стабільній Європі.

Важливим винятком з цього правила є Угорщина, яка без ентузіазму ставиться до розвитку відносин зі США і не проявляє зацікавленості у захисті з боку Америки. Незважаючи на різноманітну та мінливу історію відносин Угорщини із Радянським Союзом та особисту історію лідера країни Віктора Орбана з антикомунізмом, схоже на те, що Угорщина надає перевагу російському впливу, аніж американському (або європейському) «заякуванню» демократією та верховенством права. З цього погляду, теоретично Угорщина може стати провісником приходу до влади популістських урядів у Європі.

За попередніми оцінками Європейської Ради з міжнародних відносин нові «повстанські» партії, які становлять виклик європейським урядам на континенті, дотримуються чіткої антиамериканської політики. У деяких випадках антиамериканізм був виражений сильніше, аніж будь-яка анти-європейська перспектива. При цьому зазначені партії часто виявляли прихильність до Росії, а не до США.

Цілком логічно, що ставлення європейських країн до виборів у США в цілому обумовлено їхньою позицією щодо цієї заокеанської країни. Клінтон беззаперечно, була кандидатом «послідовної політики», і тому – вибором номер один для тих, хто позитивно ставиться до США (по-суті, це кожен уряд та основна політична партія в Європі). Однак, знову ж таки, уряд Угорщини становить важливий виняток. Він публічно висловив підтримку Дональду Трампу на цих перегонах. Багато європейських «повстанських партій» наслідували приклад Угорщини. Європейці, так само як і американці, часто були вражені та навіть налякані таким феноменом як Дональд Трамп. Однак у цілому, з опитувань чітко зрозуміло, що навіть європейці, котрі були налаштовані проти Трампа, не бачать його в такому негативному світлі як його американські опоненти. Безумовно, Трампа вважають непередбачуваним та неосвіченим, проте багато хто переконаний, що він або насправді несерйозно ставився до того, що говорив під час передвиборних перегонів, або фактично буде істотно обмежений існуючою в американському політикумі ефективною системою «стримувань та противаг». І хоча звинувачення Трампа, адресовані «застарілому» НАТО або заборони перебування мусульман у США викликали бурхливу негативну реакцію, ніхто у Європі не сприйняв їх достатньо серйозно.

Проте, це досить небезпечне самозаспокійливе уявлення. Так, згідно з нещодавнім аналітичним звітом Європейської Ради з міжнародних відносин, Трамп впродовж досить тривалого часу дотримувався своїх поглядів стосовно союзників США, і це далеко не примха передвиборної кампанії. Як свідчить історичний досвід, завдяки могутності та повноваженням Президента США у сфері формування та проведення зовнішньої політики, офіційна позиція держави на зовнішньополітичній арені ніколи не відокремлюється від особистого бачення та прихильностей Президента. Схоже на те, що європейці виявили у риторичі Трампа виразні ознаки популізму, який уже тривалий час є органічною складовою політичного ландшафту Європи. Безумовно, він і сьогодні має значний політичний вплив у Європі і становить загрозу ще більшого рівня у майбутньому, однак, найбільш критичні надлишки популізму до цього часу були

нейтралізовані впливовими державними інституціями та розвинутим громадянським суспільством.

У східних регіонах ЄС існує серйозне занепокоєння щодо так званого «роману» Трампа з Президентом Російської Федерації Володимиром Путіним. Це стало, мабуть, вирішальним фактором, який зупинив польський уряд наслідувати приклад Угорщини у підтримці кампанії Трампа. Утім наразі існує велика ймовірність того, що, зіткнувшись із традиційною підступністю та зрадливістю Володимира Путіна, згодом адміністрація Трампа, спираючись на традиції потужної державної системи Америки, стане на шлях протидії агресору та порушнику фундаментальних принципів міжнародного права.

Одним із найцікавіших результатів дослідження Європейської Ради з міжнародних відносин є те, що, на думку європейців, вони начебто мають певні важелі впливу на адміністрацію США. Загалом європейці, ясна річ, можуть впливати, принаймні потенційно, на процес прийняття рішень у Вашингтоні. І Європа вже неодноразово це демонструвала, зокрема в таких питаннях, як захист особистих даних, врегулювання конкурентоспроможності та податкова політика. Хоча це, за великим рахунком, і входить до сфери колективної відповідальності ЄС, проте багато країн-членів ЄС знаходять можливості задля одностороннього впливу.

Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство – яскравий приклад. Багато європейських країн упевнені, що цей механізм було розроблено на користь США, в той самий час, як попередній уряд США розглядав цю угоду економічно більш вигідною для Європи. Уряди Європейських країн вважали і вважають, що їхнє право вето в процесі ратифікації угоди про Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство є ефективний важелю впливу на Президента США. Ця розбіжність у поглядах на те, хто більше прагне цієї угоди та нагально потребує її, пояснює причину уповільнення процесу переговорів у рамках Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства.

Інший цікавий приклад дії так званого важеля впливу – Брекзит. Континентальні європейці часто розглядали Велику Британію в якості

«Троянського коня» для США всередині ЄС, при тому, що самі США мали зовсім інший погляд на це питання. Тепер, з виходом Великої Британії з ЄС, вони вважають, що ця позиція вакантна і з'явилося багато бажаючих її зайняти. Декілька країн-членів ЄС, такі як Франція, Німеччина та Іспанія вважають свої кандидатури найбільш прийнятними для того, щоб виконувати функції посередника між США та ЄС. Тому є підстави вважати, що вони прагнуть встановити відповідні особливі відносини з адміністрацією чинного Президента Сполучених Штатів.

Загалом результати проведеного Європейською Радою з міжнародних відносин дослідження засвідчують, що Європа не була готова до Президента Дональда Трампа. Окремі уряди європейських країн плекають ілюзію, а саме, віру у можливість впливу на нову президентську адміністрацію поза загальноєвропейськими механізмами. Ефективний вплив можливо забезпечити лише за умови спільної співпраці.

Підводячи підсумки варто зазначити, що лідери та уряди європейських країн далеко не завжди досягали видатних успіхів у передбаченні майбутнього. Як і у випадках з громадянами, не обтяженими державною владою, їхні передбачення, напевно, значною мірою визначаються їх бажаннями та інтересами. Схоже на те, що їм доведеться вивчати нову адміністрацію США на підставі важко здобутого і не завжди приємного політичного досвіду, аніж завдяки узвичаєним схемам стратегічного прогнозування, що неодноразово траплялось в історії. Враховуючи нинішній стан, у якому перебуває Європа, її всеохоплюючу схильність до пасивності, інтелектуальна «короткозорість» – це, наразі, та слабкість, яку Європа не може собі дозволити.

СИМВОЛИЧЕСКАЯ ВЛАСТЬ И КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА КАК УСЛОВИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статті аналізується проблема «символічної влади» в багатомірності глобального світу, яка, виступаючи матрицею соціокультурного простору є умовою міжнародної безпеки і збереження миру.

Ключові слова: символічна влада, держава, політика, глобалізація, культура, безпека, цінності.

В статье анализируется проблема «символической власти» в многомерности глобального мира, которая, выступая матрицей социокультурного пространства, является условием международной безопасности и сохранения мира.

Ключевые слова: символическая власть, государство, политика, глобализация, культура, безопасность, ценности.

In the article it is analyzed the problem of a «symbolic power» in the multidimensional global world which as a sociocultural matrix of social and cultural space is a condition for international security and peace.

Keywords: symbolic space, state, politics, globalization, culture, security, values.

Динамика глобализационных процессов не устраняет основную «геополитическую единицу» современности – национальное государство, которое выступает хозяйствующим субъектом и основным актером международных отношений. Как феномен, государство, по сути, является масштабной проекцией парадигмы социальных связей вообще, воплощающей в себе «потребность в какой-либо власти» (Дж. Дьюи) и предупреждение «войны всех против всех» (Т. Гоббс). Всякое государство, локализовавшись однажды геополитически, обнаруживает себя в окружении государств-визави, факт существования которых заставляет с собой считаться, и необходимость вступления в отношения, с которыми является естественной потребностью. Сущность государства такова, что если на внутренней арене оно выступает в

роли «попечителя» и «гаранта», то на внешней – прежде всего, в качестве «контрактора» (исключая случаи протектората). Отношение к государству-визави, как правило, формируется на основании отношения к государствообразующей нации – даже в случае декларированной наднациональной сущности государственного образования [1, с. 47].

Другое государство всегда воспринимается как «предстоящее» (М. Хайдеггер), и, принимая во внимание роль экономических, демографических, политических и этнокультурных факторов, всегда представляет собой большую или меньшую угрозу (точно так же, как личность-визави, группа-визави, и нация-визави). В силу этого основной целью всякого государства будет являться максимально возможная оптимизация собственных «жизненных шансов» (Р. Дарендорф), сохранение себя, своей территории, ресурсов и своего символического универсума. Способы достижения этого можно называть как угодно – баланс сил, или баланс интересов (второе есть, скорее, эвфемизм первого, а не «качественно новое состояние»), но эгоистическая сущность государства является доминирующим фактором в определении его целей формулировании интересов. Характерной особенностью современного мира является то, что государства сегодня вынуждены отстаивать не только свою территориальную целостность и политико-экономическую независимость, но и свои символические универсумы, подвергающиеся в условиях информационной эпохи постоянной экспансии со стороны различных форм культурной унификации, «символическому насилию» (П. Бурдьё), приобретающему статус фактора международных отношений.

Взаимные символические ряды в межгосударственных отношениях формируются исторически и онтологически. Созданные представления транслируются от поколения к поколению через социальную память и оказывают свое влияние на взаимодействие государств в новых исторических условиях. Факт противостояния и необходимость сосуществования влекут вместе с тем за собой перманентную корреляцию интересов и реальных возможностей. Оппонирующие символические универсумы, культивирующие и

оберегающие престиж или пафос государств, стремятся к выживанию и используют для этого все доступные средства, включая экспансию своего образа жизни, то есть паттернов поведения, мышления и мироощущения. Естественно, что всякая интервенция символического комплекса, осуществляемая как прямыми, так и опосредованными методами, встречает более или менее сильное сопротивление со стороны комплекса государства-визави, преследующего точно такие же цели. Мотивация естественна – пространственное расширение именно твоего варианта смысловых интерпретаций расширяет, фактически, и твою ойкумену, твой «жизненный мир» увеличивается за счет приобретения новых «территорий манипуляторной сферы» – понятных, доступных и подвластных тебе. Поэтому несут свое понимание демократии в широкие международные массы Соединенные Штаты, поэтому же занимался ревностным прозелитизмом своего понимания социализма Советский Союз, и поэтому же существует институт религиозного миссионерства [1, с. 48].

Относительная гуманизация современного мира, выражающаяся в осуждении войн, как средств политики, в декларации права народов на самоопределение, не повлияла, в принципе, на исходные факторы конфликтогенности мира. То есть на потребности в дешевой рабочей силе, в рынках сбыта и сырья, на амбициях и стремлении утверждения своего места и увеличения возможностей. Наряду с этим условия современного мира таковы, что, исходя из его высокой интегрированности, взаимопроницаемости и развития средств массовой коммуникации, экспансионистски ориентированные государства обретают возможность реализации своих устремлений и интересов на новом, более опосредованном и сложном уровне. Для того чтобы заставить то или иное государство или группу стран следовать в русле определенных предпочтений, часто достаточно использовать символическое давление. Осуществляться оно может как через различного рода политические, экономические и военные международные организации, так и через экспансию смысловых комплексов. Таким образом, как уже говорилось выше, символическое насилие приобретает статус влиятельного фактора

международных отношений. П. Бурдьё, рассматривая феномен легитимного, или правильного языка, вводит такие понятия, как «лингвистический рынок» и «держатели лингвистического капитала». Именно последние, согласно французскому социологу, «определяют законы ценообразования лингвистического рынка», который через разработанную систему санкций обеспечивает легитимизацию «официального языка», то есть определяет наиболее ценный и должный вокабуляр, и отклоняющийся от нормы. Наряду с этим П. Бурдьё говорит о феномене символической власти, «конституирующей данность через речь, заставляющей людей видеть и верить, подтверждающей или трансформирующей видение мира, и тем самым воздействующей на мир. Это почти «магическая власть, дающая возможность обрести эквивалент того, что обретается силой физической или экономической» [5, с. 170].

Мыслитель рассматривает феномены «символической власти» и «лингвистического рынка» применительно к дифференциации социального пространства и диспозиций агентов, опираясь, в частности, на марксистское понимание доминирующего класса, как стремящегося, в целях удержания своего положения, к приданию статуса «всеобщности» своим воззрениям и своей культуре. Доминирующий класс, таким образом, реализует «символическую власть» через символическое же насилие, как опосредованное принуждение людей не только к определенному виду электорального поведения и политической культуры, но и к определенным образцам потребления, производства, отдыха, и т.д., создавая и распространяя в обществе набор предпочтительных суждений и категорий очевидности. Более того, держатели «символического капитала», являющиеся основными заказчиками идеологической продукции, следят, по мнению П. Бурдьё, за тем, чтобы и символическое насилие трактовалось его адресатами совершенно определенным образом, то есть не как таковое, поскольку только в этом случае оно будет действительно эффективным. Соответственно, «идеологическая продукция тем действеннее, чем более она способна представить аморальной или незаконной любую попытку редуцировать ее до ее истинного содержания. Способность

обвинить всякое исследование идеологии в идеологичности есть специфичная характеристика доминирующей идеологии: оглашение скрытого содержания дискурса является скандальным, поскольку оно высказывает то, что «ни в коем случае не должно быть оглашено» [5, с. 153].

Похожие идеи формулировал и американский исследователь Х. Данкан, писавший о том, что «величайшая социальная революция XX в. имела место именно в коммуникации, средствах, с помощью которых власть предержавшие создают и контролируют образы, или наименования, и легитимизируют тем самым свою власть... Идеологии являются символическими формами, они есть наименования, и тот, кто создает и контролирует эти имена, контролирует наши жизни. Любой «справочник революционера» говорит о том, что первым шагом в захвате власти является приобретение контроля над всеми символами власти и средствами коммуникации. Мы можем взять власть силой, однако наше поведение определяется именно образами, используемыми в повседневной коммуникации, и тот, кто контролирует создание и распространение этих образов, контролирует общество» [6, с. 33].

Эти положения вполне применимы к анализу сегодняшней международной системы. В условиях глобализации совершенно явно возникает и глобальный лингвистический рынок с совершенно определенными держателями лингвистического капитала, относящимися, прежде всего, к «социокультурной модели», которая и определяет процессы «ценообразования» на данном рынке. Соответственно, содержание «легитимного» вокабуляра («наименований») и набор категорий очевидности отражает, главным образом интересы данной группы «лингвистических акционеров». «Правильный» язык современного мира включает такие понятия, как «демократия», «права человека», «свободный рынок», «равенство», «гражданское общество», «конкуренция» и т.п., являющиеся, фактически, категориями очевидности значительной части сегодняшнего мирового сообщества. Совершенно очевидны как стремление доминирующей группы дезавуировать все, расходящееся с данным вокабуляром, стигматизировать его как «неправильное», «негуманное», или даже

«чудовищное», так и активное использование соответствующей риторики для достижения своих вполне конкретных целей – то есть удержания доминирующих позиций. Таким образом, для легитимизации военной кампании или революции оказывается достаточным определить неудобный режим в негативных, противоположных «правильному» вокабуляру терминах, как, например, «диктатуру», «нарушающий права человека», «отсутствие свободы слова», и т.д. Характерно, что политика доминирования в глобализирующемся мире является вполне отработанной и находит часто самую горячую поддержку и в кругах интеллектуалов – представителей «лингвистического капитала». Например, целый ряд политических обозревателей самым непосредственным образом призывают сделать все для удержания и усиления доминирующих позиций США или других стран – главных игроков на мировой арене – именно с точки зрения культурного измерения глобализации. «Ведь если речь идет о международной конкуренции идей, нужно приложить максимум усилий для того, чтобы идеи и понятия нашего «цивилизационного» общества доминировали в мире, во-первых, потому что они, на самом деле, являются самыми лучшими, а во-вторых – для обеспечения безопасности этого общества» [1, с. 49].

В социальных науках существует столько же концептуализаций глобализации, сколько дисциплин. Все эти подходы и темы представляются вместе с тем вполне релевантными, если рассматривать глобализацию как многомерный процесс, который, как все значительные социальные процессы, осуществляется во множестве сфер существования одновременно. Глобализация может быть понимаема как бесконечный синтез нескольких дисциплинарных подходов. Таким образом, каждое исследование определенного измерения глобализации требует специфичной концептуализации. В данном контексте можно определить глобализацию как мировой процесс трансформации символов и символических сфер, в ходе которого «фальсифицируются, верифицируются, и/или переопределяются существующие в каждом обществе ценности, нормы, социокультурные практики, и категории очевидности» [1, с. 50]. Относительно

«легитимных одежд» символической власти и насилия, то они необходимы для их эффективности, именно с их помощью, по мнению П. Бурдьё, приобретает такую составляющую успеха доминирования, как «нераспознавание» сущности и характера политики доминирования личностью, группой, обществом в целом.

Очевидно, что, несмотря на явно доминирующий «западный» характер культурной глобализации, этот процесс далек как от однородности, так и от гармоничности. Символическое насилие с неизбежностью вызывает и символическое сопротивление, по крайней мере, в тех частях мира, которые не позволяют ввести себя в заблуждение относительно легитимности и безупречности основных «товаров» современного «лингвистического рынка» [5, с. 140]. Глобализация одновременно объединяет и отчуждает, символизирование и символизация идут здесь рука об руку. Отметим, что в данном контексте «символизирование» представляет перманентный процесс заполнения «чистого опыта», интеллектуально-эмпирического постижения «истинных сущностей бытия» (Аристотель), приближения мира к человеку. «Символизация» понимается как «прогрессирующая условность», опосредования отношений мира и человека. И в первом, и во втором случае опосредующие символические конструкты – также и инструмент, и результат данных процессов, первый из которых – субъективация мира, второй – его объективация, становления застывших форм. Первое – это «уход» в мир значимых форм, а второе – объективация мира, его «отдаление».

Отчуждаются от глобального рынка экономические территории («исключенные сегменты», по выражению М. Кастельса), личности отчуждаются от комплекса собственных социальных идентичностей. «Отличительной чертой символического доминирования, – говорит П. Бурдьё, – является то, что оно внушает тем, кто подчиняется ему, представление, бросающее вызов привычной дихотомии свободы и ограничения» [5, с. 51]. Это наблюдение как нельзя лучше соответствует сложившейся ситуации с оценкой проблемы идентичности и свободы в глобализирующемся мире. Например, Э. Гидденс утверждает, что «традиция и обычай все более ослабляют свое

воздействие на наши жизни», и это положительный, согласно автору, процесс, поскольку он «предоставляет человеку невиданный до того уровень личной свободы» [7, с. 17]. С точки зрения М.В. Льюса «глобализация должна только приветствоваться, поскольку невероятно расширяет горизонты индивидуальной свободы» [1, с. 50]. Сходное мнение высказывает и П. Бергер, когда пишет, что «на культурном уровне возник серьезный вызов плюрализма: разрушение само собой разумеющихся традиций и появление возможности выбора среди верований, ценностей и жизненных стилей. Представляется обоснованным сказать, что этот процесс ведет к увеличению как индивидуальной, так и коллективной свободы. Вряд ли тот, кто ценит свободу, будет порицать это развитие, несмотря на его цену» [4, с. 18].

Вместе с тем «человечество должно расширить свое понятие о культурном наследии за счет включения в него нематериальных феноменов, таких как традиция и обычай, наряду с великими монументами и памятниками природы», высказывая в то же самое время беспокойство по поводу того, что «культурная идентичность и выражение, испытывающие разнообразные вызовы со стороны процессов глобализации, могут привести к отрицанию разнообразия, следовательно, культура может быстро оказаться связанной с конфликтом» [9]. Таким образом, больше не очевидно – положительным или отрицательным явлением выступают культурные традиции (а, следовательно, идентичность); никто не может с определенностью сказать разочаровалась ли культурное разнообразие фактором, преимущественно поддерживающим глобализацию, или наоборот разочаровалась главным источником анти-глобалистского движения? Очевидно, конфликт на символическом уровне глобализации будет в ближайшее время только усиливаться. По словам Ж. Бодрийера «нет никакого «столкновения цивилизаций» или религий... На самом деле, мы видим победоносную глобализацию, сражающуюся против себя самой... это сам мир, земной шар сопротивляется глобализации» [3, с. 11-12]. Основной причиной этой борьбы Ж. Бодрийер считает (в отличие от цитировавшихся выше авторов) внутренне присущую глобализации угрозу

свободе, которой «уже тускнеет в умах и обычаях, и либеральная глобализация приходит в абсолютно противоположной форме – полицейского государства, тотального контроля, террора, основанного на средствах «закона и порядка». Разупорядочение (deregulation) приводит к максимуму ограничений и запретов, родственных ограничениям и запретам фундаменталистского общества» [3, с. 32].

Достаточная обоснованность выводов Ж. Бодрийера подтверждается тем, что с точки зрения символической составляющей социального мира, значения символов для индивидуальной и прочих идентичностей, глобализация, являя собой действительную угрозу «частным» символическим сводам, будь это уровень личности или государства, а значит, и угрозу свободе, как общественной, так и индивидуальной. Роль символов и «держателей символического капитала» здесь трудно переоценить. Характерно в этой связи, что понятие «лингвистического рынка» П. Бурдьё перекликается с понятием «глобального разговора» (global speak). Здесь имеется в виду, что «глобализаторы» используют специфичный вокабуляр, основанный на структуре разделяемого опыта и общих перспектив, включающий понятия, почерпнутые из областей социальной науки, прав человека, рынка и мультикультурализма. «Этот вокабуляр обеспечивает условия, благодаря которым создается власть глобальных предписаний, и легитимизируются его частные инструментальные цели... Если эпистемологическая власть глобальных элит основана на языке социальной науки, то моральная власть опирается на язык универсальных индивидуальных прав и потребностей» [1, с. 51]. То есть речь ведется о стремлении глобальных элит опять-таки «придать статус всеобщности» своим собственным ценностям и воззрениям, что должно обеспечить символическое насилие необходимой «ненавязчивостью» и легитимностью.

Категории очевидности, «очевидные» для «глобализаторов», выступают универсальным мерилем, с которым подходят к оценке всех сопутствующих глобализации явлений и социальной практики вообще. Естественно, что такой подход должен встречать известное сопротивление – символическому насилию,

осуществляемому на глобальном уровне, противостоят как символические барьеры на локальных уровнях, так и «антиглобалистское движение, само приобретающее глобальный характер» [1, с. 51]. О символической природе новой глобальной власти и неизбежных символических столкновениях в глобализирующемся мире говорит и М. Кастельс [2, с. 503]. Таким образом, достаточно логичным представляется вывод о том, что если «история действительно есть процесс осуществления идеи свободы» (Г. Гегель), она в то же самое время есть, фактически, и процесс осуществления «идеи власти». Причем свобода все более есть свобода творческого акта, духовного раскрепощения индивида, спонтанного и ничем не ограниченного символотворчества, власть же, в свою очередь, характеризуется и измеряется степенью возможности «обращения» в определенную символическую систему и удержания в ней. Тем самым свобода есть символизирование, власть же есть выражение символизации. Глобальная власть есть глобальная символизация.

Представляется, что символические конфликты в глобализирующемся мире будут происходить в двух основных измерениях или горизонтах – институциональном и социо-эпистемологическом. Институциональный горизонт глобализации включает в себя такие социальные институты и практики, как религия, идеология, образование и массовая культура. Если конфликтогенный потенциал первых двух институтов достаточно очевиден, то последующие два нуждаются, на наш взгляд, в некотором пояснении. Образование вообще, и высшее образование – в особенности, функционирует как агент идеологической и этнической социализации, что неизбежно предполагает противоречия между культурной экспансией глобализации и национальной системой образования, с ее ценностями, нормами, представлениями и «скрытой учебной программой» [1, с. 52]. Фактически, национальные системы образования поставлены во всем мире перед выбором – или стараться сохранять собственные традиции и стандарты, рискуя оказаться «исключенными», или уступить экспансии более динамичных и конкурентоспособных образовательных моделей, рискуя утратить известную часть собственной идентичности. Что касается массовой культуры, то

последняя, очевидно, является слабейшим звеном перед лицом, культурной глобализации. Этот институт, однако, может быть превращен в один из сильнейших форпостов сопротивления, при условии наличия осознанной и мощной политической воли, подкрепленной соответствующей ситуацией в первых двух институтах – религии и идеологии.

Социо-эпистемологический горизонт культурной глобализации включает в себя социальную идентичность (этническую, религиозную, тендерную, групповую, профессиональную и т.д.); социальные воззрения (восприятие себя, других, внутренней и внешней реальности, когнитивные стили и эмоциональные средства группового выживания, суждения «здравого смысла» и общее мировоззрение); социальную патологию (делинквентность, наркотики, алкоголизм, уровень общей деструктивности) и социальный контроль (средства, используемые данным обществом для борьбы с социальным отклонением). То есть социо-эпистемологическое измерение состоит по преимуществу из категорий очевидности, свойственных той или иной культуре, тому или иному обществу – символических комплексов, отражающих социальную реальность и определяющих стиль восприятия и способ реакций на эту реальность. Собственно, содержание и характер социальных воззрений определит и саму возможность символических потрясений в данном обществе, их масштаб и брутальность. Социальная патология и социальный контроль, в свою очередь, являются факторами, состояние которых или обеспечит социальный организм известной стабильностью и целостностью перед лицом проблем глобализации или усугубит символические потрясения в период культурного вторжения, стимулируя чувства страха, отчуждения, хаоса, и агрессии.

Заметим, что социальная девиация сама по себе, вне зависимости от «теории ярлыков» и «девиантной карьеры», выступает социокультурным феноменом, проявления которого, равно как и контроль над которым, принимают в каждом новом поколении формы категорий очевидности. Набор девиантных практик разнится от поколения к поколению и от культуры к культуре, вместе с тем есть основания полагать, что глобализирующийся мир, унифицируя до известной

степени категории очевидности современных обществ, расширяет и пространственную область социальной патологии. Последняя зачастую приобретает даже своего рода престижные, или, по крайней мере, значимые черты, превращаясь иногда из «продуктов лингвистического рынка» в совершенно осязаемые продукты рынка вполне реального. То есть девиация, представляя собой символический комплекс, также осуществляет, благодаря глобализации, культурную экспансию, вступая в столкновение с понятиями о нормальном и отклоняющемся, принятыми в данном обществе. Опасность становится наибольшей тогда, когда очевидная патология рядится в одежды приемлемости и релятивизма, что напоминает принцип необходимой «ненавязчивости» символического насилия (П. Бурдьё) для его действительной эффективности [1, с. 53].

Таким образом, состояние дел в институциональном и социо-эпистемологическом измерениях того или иного государственного образования определит глубину и разрушительность символических потрясений, которые предстоит пережить данному образованию. Проблема степени конгруэнтности символических систем играет важную роль в данной интеракционной системе – очевидно, что участники взаимодействия, чьи символические коды достаточно близки коду доминирующему (или, если угодно, небезуспешно стремящемуся к доминированию), скорее всего, переживут относительно приемлемые символические конфликты. Те же участники, чьи символические комплексы резко расходятся с комплексом глобализирующимся, должны будут перенести, по всей видимости, весьма серьезные потрясения, как в институциональном, так и в социо-эпистемологическом измерениях социальной жизни.

В данном контексте глобализирующийся символический комплекс можно сравнить с понятием «гипертекста» М. Кастельса, который писал: «Все выражения из всех времен и всех пространств смешиваются в одном и том же гипертексте, постоянно реорганизуемом и доступном в любое время и откуда угодно, в зависимости от интересов отправителей и склонностей получателей. Эта виртуальность есть наша реальность вследствие того, что именно в этом

поле вневременных, лишенных места символических систем мы конструируем категории и вызываем образы, формирующие поведение, запускающие политический процесс, вызывающие сны и рождающие кошмары» [2, с. 505]. Итоги таких потрясений малопредсказуемы, они могут принять форму культурной ассимиляции, резко возросшего сопротивления, внутренней социальной деструкции или «исключения исключителей исключенными» (М. Кастельс), при котором «страдательная» сторона начнет в высшей степени активно отстаивать всеми доступными методами альтернативные системы ценностей.

Таким образом, развитию человеческого знания способствовало все многообразие познавательных практик и моделей, созданных человеком. Однако взгляд на состояние человечества, его внутренних отношений и характера ситуаций, которые оно производит, вынуждает нас признать, полагал Н. Эмиас, тот факт, что мы находимся, пожалуй, на очень ранней стадии развития. Человечеству еще предстоит подняться на действительно высокий уровень человечности. «Эта задача – ближайших миллионов лет, которые дают людям шанс достигнуть, наконец, гармоничного баланса между самоограничением и самореализацией» [8, с. 147]. Подчеркнем – гармоничного баланса, между различными символическими системами, при котором продукты «лингвистического рынка» и содержание «глобального разговора» не страдают очевидной односторонностью и пристрастностью и не мотивируются интересами преимущественной выгоды (в том числе, совершенно материальной) какой-то одной страны или культуры. К одному из парадоксальных качеств символа относится его идентификационная амбивалентность – символ одновременно объединяет и отделяет. Сам по себе, однако, данный феномен не должен нести ответственность за брутальность истолкований, осуществляемых людьми. Универсальные качества символа в то же время могут и должны, скорее всего, быть использованы более плодотворным образом в целях гармонизации человеческих отношений на всех интеракционных уровнях. Такого рода

потенціалом символ, безусловно, має, і справа, відповідно, тільки за нами – нашої волі і нашими інтерпретаціями.

Список использованных источников и литературы:

1. Кармадонов О.А. Глобализация и символическая власть / О.А. Кармадонов // Вопросы философии. – 2005. – № 5. – С. 47-56.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: Изд-во ВШЭ, 2000. – 608 с.
3. Baudrillard J. The Spirit of Terrorism London – New York: Verso, 2002. – 34 p.
4. Berger P. The Gultura Dynamics of Globalization in Reshaping Our Lives. – New York: Routledge, 2000.- 623 p.
5. Bourdieu P. The Production and Reproduction of Legitimate Language. – Language and Symbolic Power. – Cambridge: Harvard University Press, 1991. – 291 p.
6. Duncan H.D. Symbols in Society. – New York: Oxford University Press, 1968. – 262 p.
7. Giddens A. Runaway World: How Globalization in Reshaping Our Lives. – New York: Routledge, 2000. – 101 p.
8. Elias N. The Symbol Theory. – London. Sage, 1991. – 187 p.
9. World Culture Report, 2000. – Paris: UNESCO Publishing, 2000. – (www.unesco.org/bpi/WCR2000). – 415 p.

УДК 94: 327.8

Встринський І.М.

кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
відділу глобальних і цивілізаційних процесів
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

**ОСОБЛИВОСТІ КОРЕЛЯЦІЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗІ
СТРАТЕГІЄЮ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ТРАНЗИТИВНИХ
КРАЇН**

На відміну від класичного бачення геополітики, як мистецтва боротьби за контроль над простором і домінування в рамках певного регіону та у глобальному масштабі, сучасна геополітична стратегія насамперед є результатом аналізу: 1) актуального геополітичного становища держави, його переваг та недоліків; 2) актуальних та потенційних геополітичних викликів і загроз як всередині держави, так і зовнішніх; 3) геополітичного потенціалу держави. Враховуючи нестабільний характер політичної та соціально-економічної системи транзитивних країн, неокласичний підхід до побудови геополітичної стратегії несе загрозу, як міжнародній безпеці в цілому, так і національній безпеці країни, що її реалізує. Натомість сучасна геополітична стратегія може і повинна бути основою для формування стратегії національного розвитку.

Ключові слова: геополітична стратегія, міжнародна безпека, гібридна війна, транзитивні країни.

В отличие от классического взгляда на геополитику, как искусство борьбы за контроль над пространством и доминирование в рамках определенного региона, а также в глобальном масштабе, современная геополитическая стратегия является в первую очередь результатом анализа: 1) актуального геополитического положения государства, его преимуществ и недостатков; 2) актуальных и потенциальных геополитических вызовов и угроз как внешних, так и внутренних; 3) геополитического потенциала государства. Учитывая нестабильный характер политической и социально-экономической системы транзитивных стран, неоклассический подход к формированию геополитической стратегии угрожает как международной безопасности в целом, так и национальной безопасности страны, которая ее реализует. Напротив, современная геополитическая стратегия может и должна быть основой для формирования стратегии национального развития.

Ключевые слова: *геополитическая стратегия, международная безопасность, гибридная война, транзитивные страны.*

In contrast to the classical view of geopolitics as the art of the struggle for control over space and dominance both within a particular region and on a global scale, modern geopolitical strategy is first of all the result of the analysis of: 1) the current geopolitical position of the state, its advantages and disadvantages; 2) actual and possible geopolitical challenges and threats - external and internal; 3) geopolitical potential of the state. Taking into consideration the unstable nature of the political and socio-economic system of transition countries the neoclassical approach to the formation of a geopolitical strategy threatens both the international security and the national security of the country which it implements. On the contrary modern geopolitical strategy can and should be the basis for the formation of the national development strategy.

Keywords: *geopolitical strategy, international security, hybrid war, transition countries.*

В умовах зростаючої нестабільності сучасної міжнародної системи, нових викликів та загроз для національної і міжнародної безпеки особливого значення набуває стратегічне планування. Надзвичайно актуальним це є передусім для транзитивних країн, чії економічні та соціально-політичні системи проходять складний етап трансформації. Оскільки транзитивний чи перехідний характер національної економіки зумовлює вразливість держави до будь-яких потрясінь, як внутрішніх, так і зовнішніх, лише побудова ефективної стратегії національного розвитку може підвищити стійкість її соціально-політичної системи. Разом з тим, зважаючи на посилення конфронтаційних тенденцій у

сучасній світовій політиці, зокрема через появу нових геополітичних викликів для міжнародної безпеки, будь-яка держава повинна враховувати дані чинники під час стратегічного планування. Однак формування ефективної геополітичної стратегії вимагає насамперед адекватного визначення стратегічних цілей та орієнтирів, що відповідають вимогам сучасності, оскільки класичне сприйняття геополітики є несумісним з реаліями глобалізованого світу. Для транзитивних країн побудова геополітичної стратегії є необхідною умовою для забезпечення національної безпеки й сталого розвитку, проте хибні імперативи, засновані на класичних поняттях «сфер впливу», «балансу сил» та опорою на «жорстку силу» навпаки можуть призвести до вкрай негативних наслідків.

Метою статті є аналіз основних принципів побудови сучасної геополітичної стратегії, а також специфіка її співвідношення зі стратегією національного розвитку для транзитивних країн.

Сучасні геополітичні розробки нерозривно пов'язані з так званою «класичною геополітикою» Ф. Ратцеля, Р. Челлена, А. Мехена та інших батьків-засновників цього типу політичної уяви, оскільки саме вона виступає концептуальним фундаментом для переважної більшості подальших досліджень. Згадані автори започаткували низку новаторських підходів в галузі політичних та соціальних наук, сукупність яких пізніше стали розглядати в рамках одного наукового напрямку – геополітики. Звертаючись до головних мотивів класичних концепцій геополітики, її можна охарактеризувати як синтетичне вчення про шляхи та засоби набуття військово-стратегічного контролю над певною територією. Поява класичної геополітики стала результатом синтетичного підходу до традиційних наукових напрямів, їй передувало прагнення батьків-засновників узагальнити та поєднати різні підходи до вивчення держави й суспільства з метою визначення та систематизації закономірностей їх функціонування.

На сьогоднішній день геополітику можна розглядати принаймні з трьох позицій: ідеологічної (медійної), наукової і воєнно-стратегічної. Використання терміну геополітика в ідеологічних цілях справа не нова, а бурхливий розвиток

інформаційних технологій та настання «цифрової ери» лише посилили цю тенденцію. Розмаїття визначень та підходів до тлумачення геополітики робить її дуже зручним інструментом для маніпуляцій громадською думкою, адже практично все, що стосується міжнародно-політичної сфери, можна одягнути в геополітичні шати і висвітлити під вигідним кутом. Як наслідок «геополітична риторика» стала звичним елементом телевізійних шоу чи радіопередач, одночасно відповідна тематика набирає популярності серед публіцистів. В рамках наукового виміру геополітика посіла поважне й цілком законне місце в системі політичних наук. Щоправда в цьому контексті згаданий предметний плюралізм грає негативну роль, оскільки не сприяє методологічній спорідненості наукових пошуків і дещо «розпорошує» зусилля дослідників. Утім, як ми вже зазначали, унікальність геополітичного підходу полягає в його синтетичній та узагальнюючій природі, що зумовлює велику науково-практичну цінність результатів відповідних досліджень. У військово-стратегічному сенсі ми можемо говорити насамперед про прикладну геополітику чи геостратегію, тобто конкретні дії держави щодо досягнення відповідних цілей, а також про застосування геополітичних досліджень на рівні військово-стратегічного планування. Сутність великої чи вищої стратегії полягає в координації і спрямуванні всіх ресурсів держави чи групи держав на досягнення політичної цілі війни. На відміну від військової стратегії, що опікується питаннями, які пов'язані з війною, велика стратегія займається і питаннями війни, і питаннями подальшого миру [1]. Саме геополітичні інтереси і орієнтири, що викладені у відповідних наукових розробках, покликані виступити базисом під час визначення політичних цілей держави і формування її великої стратегії.

Застосування геополітики у військово-стратегічній сфері із самого початку було головним сенсом її появи й подальшого розвитку. Це зумовило надзвичайну «практичність» підходу батьків-засновників до побудови своїх теорій. Під час планування оборони чи нападу особливості географічного ландшафту грають чи не вирішальну роль, оскільки вони можуть бути як нездоланною перепоною для ворога у першому випадку, так і забезпечувати

оптимальний плацдарм у другому. Тому детальний аналіз особливостей природного рельєфу з урахуванням економічних, військових, демографічних, транспортних та інших мобілізаційних можливостей держави стає основою синтетичного підходу, притаманного геополітичним теоріям. Яскравими прикладами є роботи А. Мехена і Х. Маккіндера, в яких поєднано елементи історії, географії і військової стратегії. Останній, зокрема, зазначав, що «справжній баланс політичної могутності в кожний конкретний момент часу безумовно є, з одного боку, результатом географічних, а також економічних і стратегічних умов, а з другого – відносної чисельності, мужності, оснащення і організації конкуруючих народів. Якщо точно підрахувати все це, ми зможемо з'ясувати різницю, не вдаючись до зброї» [2].

Епоха появи та розвитку класичних теорій та концепцій геополітики припадає на кінець 19 – початок 20 століть і збігається з так званою «добою імперіалізму» – часом, коли великі імперські колоніальні держави боролися між собою за право володіння й контролю над тими чи тими територіями та зовнішніми ринками. Можна сказати, що певні доктринально-теоретичні аспекти імперіалізму як специфічного загальнополітичного середовища, оформлюються у відносно автономну концепцію, що отримує назву геополітика. Головним об'єктом у даному контексті виступає земля, території, які можна захопити та/чи використовувати у власних економічних, соціальних, військово-стратегічних чи будь-яких інших цілях. Класична геополітична стратегія формувалася відповідно до логіки імперіалізму і спрямована на досягнення військово-стратегічного домінування в регіоні та/або світі.

Прискорення процесу глобалізації після Другої світової війни, що отримав новий імпульс із розпадом біполярної системи та завершенням холодної війни, істотно вплинуло на природу та принципи функціонування й розвитку системи міжнародних відносин. Бурхливий розвиток транснаціональних корпорацій, транспорту, інформаційно-комунікаційних засобів, міжнародних фінансових інструментів, перетворює світ на щільну мережу взаємозалежних діячів. Підходи до побудови відносин між державами змінюють свою природу, тож

інструментарій класичної геополітики стає неадекватним об'єктивним умовам і законам сучасної світової системи. Так, Е. Кочетов вказує на небезпеку надмірного захоплення геополітикою у світі, який зазнає глобальних зрушень. «Засліплення геополітикою», вважає вчений, є новим видом загроз і викликів світовій спільноті, адже її адепти відстоюють пріоритет суто силових, ідеологічних способів мислення та вирішення міжнародних справ і проблем людства загалом та ігнорують економічну складову розвитку. «Ми засліплені геополітикою – на карті немає економічних кордонів, а тому ми їх не бачимо і не розуміємо, що національні утворення, вже давно розірвані економічною інтернаціоналізацією та господарською транснаціоналізацією, стали ланками окремих безперервно працюючих глобальних відтворювальних інтернаціоналізованих циклів (ядер)» [3]. Тоді, як світ запрацював у геоекономічній системі координат, геополітика продовжує наполягати на грандіозних ідеологічних та інших міфологемах, культивувати прагнення влади на великих просторах, перетворюючи останні на однорідні «світові поля». Новітня ж геоекономічна картина світу потребує не площинної, геополітичної панорами, а об'ємного геоекономічного атласу, де погляд на політику держав як таку, що наперед визначена географічними чинниками (геополітичний горизонт), має поступитися ідеї глобального підприємництва (геоекономічний горизонт), за якої стратегічною метою для кожної держави є участь у формуванні та перерозподілі світового прибутку. Геополітика, якщо цей термін зберігається, покликана «виправдовувати» цю мету і як така має бути переведена на рейки обґрунтування геоекономічних інтересів. «Не усвідомивши цього, ми ще довго будемо вправлятися в міфотворчості, малюючи на політичній карті світу різні цивілізаційні комбінації, конфігурації, полярності та центри сили і осі (лякаючи цим себе й інших) тощо» [3], наближаючи тим самим світ до небезпечного роздоріжжя. А. Кортунув наголошує, що «геополітика виступила чинником, що спонукав до розвитку суспільних наук, як одна з перших спроб міждисциплінарного синтезу (географії, історії, економіки і теорії міжнародних відносин)» [4]. Ми погоджуємось з автором – згаданий синтетичний

міждисциплінарний підхід, що полягає у визначенні і врахуванні багатьох факторів, став унікальним методом аналізу та визначення міжнародно-політичного становища держави, його об'єктивних переваг та недоліків, а також існуючих загроз національній безпеці.

Як зауважує В. Дергачев «на відміну від політичної географії, геополітика вимагає знань на стику географії, історії, економіки, етнології та інших наук, що необхідні професіональному аналітику не лише для кваліфікованого аналізу просторових явищ, але й для розробки прогнозів, сценаріїв і тенденцій розвитку подій і можливих стратегій. При цьому дослідник має володіти, як свідчать класики геополітики, високою загальноосвітньою культурою, а головне бути генератором нових ідей» [5].

Усе вищесказане не означає, що з геополітикою необхідно розпрощатися і назавжди відмовитись від її інструментарію та понятійного апарату. Оскільки далеко не всі держави прагнуть відмовитись від класичних уявлень про сфери впливу та права сили у міжнародних відносинах, схоже, що дослідження геополітичної проблематики ще довго залишатиметься на центральних позиціях порядку денного. Теоретична чи формальна геополітика є дуже доцільним інструментом аналізу актуальних міжнародно-політичних процесів, особливо враховуючи тенденції відродження й збереження цілей і засобів практичної геополітики в стратегіях певних держав.

Таким чином, під геополітичною стратегією ми розуміємо сукупність пріоритетів, цілей та завдань у контексті розвитку держави, що розроблені на основі аналізу геополітичного становища держави, її місця й ролі в контексті актуальної геополітичної ситуації в регіоні й світі. Своєю чергою, головним стратегічним імперативом побудови геополітичної стратегії є створення необхідних умов для забезпечення національних інтересів держави на регіональному та глобальному рівнях.

Поняття «транзитивні країни», хоча й відноситься насамперед до специфіки економічної моделі низки держав, тісно пов'язане з природою усієї соціально-політичної системи держави в цілому. Термін «перехідна» чи «транзитивна»

економіка з'явився у науковому вжитку після колапсу СРСР та розпаду системи «соціалістичної співдружності». Незважаючи на те, що проблеми трансформації суспільства та економіки постсоціалістичних країн розглядалися багатьма українськими та зарубіжними науковцями, досі ще не сформульовано достатньо чіткого, однозначного і несуперечливого тлумачення категорій «перехідна» економіка, «транзитивна» економіка, «трансформація» економіки. Зокрема, це є наслідком об'єктивної незавершеності теорії перехідної економіки, яка за твердженням В. Гейця, «може перебувати лише у плинному, перехідному стані, як і її об'єкт» [6, с. 24]. Власне сутністю зазначеного перехідного процесу є перехід від підсистеми, «сформованої для обслуговування єдиного народногосподарського комплексу СРСР, який функціонував на директивно-плановій основі, до цілісної економічної системи, що функціонує на ринковій основі». Процес називається «трансформаційним», тому що «йдеться не про знищення однієї системи і побудову зовсім іншої, а про зміну основи, переструктурування і створення нових форм розвитку» [6, с. 25]. Своєю чергою І. Бураковський, скажімо, акцентує увагу на двовимірному характері перехідної економіки, яку він розглядає «... як процес переходу від адміністративно-командної (точніше – «директивно-планованої») до ринкової системи господарства та як економічну систему з відносно сталими структурними характеристиками господарства та відмінностями в плані режиму виробничо-комерційної діяльності порівняно з ринковою та адміністративно-командною економікою» [7, с. 35]. Головною рисою перехідної економіки визначається «...процес радикальної реструктуризації ... як реакція економіки на запровадження нових принципів господарської діяльності та як головна проблема, вирішення якої визначає довготермінові перспективи економічного розвитку країн з перехідною економікою» [7, с. 42].

У сучасному світі ми можемо спостерігати кризу системи міжнародної безпеки: «класичні запобіжники» у вигляді міжнародного права та глобальних наддержавних інституцій безсилі перед новими викликами на кшталт «гібридної війни», що поєднує традиційні агресивні й загарбницькі цілі й засоби з

модерновим інструментарієм цифрової епохи, або міжнародного тероризму, який також завдяки успішному використанню сучасних технологій стає, на жаль, дедалі масштабнішим та небезпечнішим. За цих умов жодна з держав не може почуватися у безпеці, адже за відсутності чіткого розуміння й глобальної методичної роботи щодо вирішення даної проблеми загрози для всіх країн посилюються. Закономірно, що розвинені країни з ефективною системою державного управління й потужною економікою, яка у тому числі дозволяє утримувати різні спеціальні служби і боєздатні збройні сили, мають більш надійний фундамент для протидії зовнішнім та внутрішнім викликам. Своєю чергою, країни з транзитивною – тобто нестабільною – економікою є набагато вразливішими до негативних зовнішніх впливів, особливо зважаючи на їхню складну природу.

Головною особливістю формування стратегії національного розвитку транзитивних країн є надскладні умови, за яких зовнішні загрози поєднуються з внутрішньою нестабільністю та численними соціально-економічними викликами. Сукупність згаданих чинників істотно ускладнює процес розробки та здійснення будь-яких конструктивних реформ у державі, що гальмує її розвиток. Стратегія національного розвитку покликана вказати основний напрям та окреслити головні цілі майбутніх трансформацій у різних сферах життя держави. Зазвичай розробка стратегій, визначення головної мети і підпорядкованих цілей здійснюється у декілька етапів: 1) обґрунтовується необхідність зміни пріоритетів розвитку; визначається напрям стратегічних змін; 2) формується основна мета, якої необхідно досягти у процесі трансформаційних змін; визначаються цільові орієнтири, принципи та завдання розвитку; 3) визначається послідовність дій намічених планів розвитку. Після визначення головної мети наступним етапом розроблення стратегії є визначення методів її досягнення. Сукупність заходів, що застосовує уряд для досягнення стратегічної мети, є стратегічною політикою [8, с. 453].

В умовах зростання геополітичних амбіцій з боку великих та потужних у військовому сенсі держав, а також зважаючи на фактичну відсутність дієвих

механізмів підтримки міжнародної безпеки, транзитивні країни ризикують опинитися у ролі «заручників» чужих геополітичних стратегій або навіть стати об'єктами збройної агресії. Саме тому розроблення та реалізація ефективної стратегії національного розвитку, яка б ґрунтувалася на аналізі геополітичної ситуації в регіоні та світі, є необхідною умовою забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності транзитивних країн у сучасних умовах геополітичної нестабільності. Сучасна геополітична стратегія насамперед є результатом аналізу: по-перше, актуального геополітичного становища держави, його переваг та недоліків; по-друге, актуальних та потенційних геополітичних викликів і загроз як всередині держави, так і зовнішніх; по-третє, геополітичного потенціалу держави та пропозиції щодо заходів, які необхідні для покращення наявного геополітичного становища відповідно до існуючих викликів або перспективних напрямів розвитку. Вона має стати основою для створення стратегії національного розвитку, забезпечити широкий, регіональний та глобальний, безпековий контекст для її формування.

Водночас хибне для сучасного етапу розвитку міжнародних відносин «неокласичне» трактування сутності геополітичної стратегії є не меншою загрозою національній безпеці та сталому розвитку транзитивних країн. Брак розуміння та адекватного сприйняття природи й змісту глобальних трансформацій світової системи в умовах глобалізації зумовлює згадуване раніше «засліплення» класичною геополітикою, що своєю чергою формує помилкове уявлення про пріоритети та стратегічні імперативи розвитку держави. Логіка глобалізації суперечить архаїчному територіальному детермінізму, що був характерним для доби імперіалізму. Опора на військовий потенціал з метою досягнення політичних цілей або при вирішенні економічних завдань стрімко втрачає ефективність, оскільки витрати на сучасну війну набагато більші за можливі вигоди від її результатів. Агресивні «неокласичні» геополітичні стратегії, що підпорядковані насамперед військово-стратегічній доцільності, є одночасно загрозою для міжнародної безпеки, а також для національної безпеки держави, що її реалізує. Для транзитивних країн зі слабкою та нестабільною

соціально-економічною системою це особливо небезпечно. Великі й потужні у військовому сенсі транзитивні країни на кшталт РФ чи КНР, що проводять агресивну зовнішню політику, одночасно є надзвичайно залежними від внутрішніх викликів та загроз. Економічні втрати від агресивної зовнішньої політики підсилюють негативні процеси всередині держави, тож ці держави ризикують стати заручниками власних внутрішніх проблем і викликів, що «підривають» державу зсередини. Враховуючи, що стратегія національного розвитку транзитивних країн має бути спрямована насамперед на мінімізацію внутрішніх та зовнішніх деструктивних впливів, що робить країну вразливою до зовнішніх загроз та внутрішніх викликів, сучасна геополітична стратегія для транзитивних країн має будуватися з урахуванням актуальних умов розвитку міжнародної системи та повинна насамперед дбати про інтереси соціально-економічного розвитку держави. Відповідно геополітичні амбіції мають поступитися місцем геополітичному аналізу, а замість боротьби за «сфери впливу» чи «зони стратегічних інтересів» набагато ефективнішим буде здійснення чи завершення необхідних трансформацій в економіці, мінімізація внутрішніх соціально-політичних викликів, розбудова сучасної ефективної моделі державного управління та інші кроки, спрямовані на забезпечення сталого розвитку країни.

На відміну від минулих часів, коли зіткнення інтересів неодмінно мало військовий характер, у сучасному світі суперництво між державами відбувається у найрізноманітніших сферах – економічній, дипломатичній, технологічній, військовій, інформаційній тощо. Тож перевага в одній з них жодним чином не гарантує країні здобуття лідерської позиції на світовій арені, а її утримання в майбутньому і поготів. Особливо це актуально для режимів, які воліють спиратися у своїй політиці на військовий потенціал, що є стовідсотковим анахронізмом. Якщо в минулому завоювання та подальша експлуатація територій здебільшого дозволяли компенсувати витрати на військову кампанію, то в умовах глобальної світової системи сьогодення будь-яке застосування військової сили чи навіть погрози нею неодмінно призводять до негативних

економічних наслідків. Транзитивні країни, як правило, є аутсайдерами у цій глобальній боротьбі за лідерство, оскільки їхня економіка є неефективною, а соціально-політична система нестабільною. Створення ефективної стратегії національного розвитку, що має будуватися з урахуванням геополітичних умов та чинників, є важливим кроком для забезпечення сталого розвитку держави. Сучасна геополітична стратегія, яка насамперед є результатом комплексного аналізу особливостей геополітичного становища держави, її геополітичних переваг та загроз, має стати своєрідним фундаментом стратегії національного розвитку та покликана забезпечити найбільш широкий та загальний міжнародно-політичний і безпековий її контекст.

Список використаних джерел і літератури:

1. Лиддел Гарт Б. Стратегия непрямых действий [Електроний ресурс] / Б. Х. Лиддел Гарт // Военная мысль – Режим доступу: http://militera.lib.ru/science/liddel_hart1/index.html
2. Маккиндер Х. Географическая ось истории [Електроний ресурс] / Х.Дж. Маккиндер //Сетевой портал журнала «Полис». – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/publication/Starie_publicacii_Polisa/M/1995-4-Makkinder-Geografi4eskaja_os_istorii.pdf
3. Шульга М. Геополітика – геоекономіка – хронополітика (Російський погляд на проблему) [Електроний ресурс] / М. Шульга // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 148-156.-Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9617/13-Shulga.pdf?sequence=1>
4. Кортунов А. Блеск и нищета геополитики [Електроний ресурс] / А. Кортунов// Российский совет по международным делам – Режим доступу: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=5057#top-content
5. Дергачев В. Геополитика. Учебник для вузов [Електроний ресурс] / В.А. Дергачев // Институт геополитики профессора Дергачева. – Режим доступу: <http://dergachev.ru/book-geop-2004>
6. Трансформація моделі економіки України: (ідеологія, протиріччя, перспективи) [Текст] / Національна академія наук України, Ін-т економічного прогнозування; ред.: В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
7. Бураковський І. Міжнародна торгівля та економічний розвиток країн з перехідною економікою /І.В. Бураковський. – К.: НАУКМА, 1998. – 204 с.
8. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: [монографія] / О.Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 538 с.

Бобро Д.Г.
кандидат фізико-математичних наук,
провідний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень

ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В ЯДЕРНІЙ СФЕРІ

Проаналізовані загрози національній безпеці України в ядерній сфері, пов'язані з гібридною агресією, розв'язаною РФ проти України. Зроблений висновок про підвищення ролі розвідувальних і контррозвідувальних органів в оцінці цих загроз.

Ключові слова: *гібридна війна, «брудна» бомба, загрози, ядерне паливо, відпрацьоване ядерне паливо, диверсія, тероризм.*

Проанализированы угрозы национальной безопасности Украины в ядерной сфере, связанные с гибридной агрессией, развязанной РФ против Украины. Сделан вывод о повышении роли разведывательных и контрразведывательных органов в оценке этих угроз.

Ключевые слова: *гибридная война, «грязная» бомба, угрозы, ядерное топливо, отработавшее ядерное топливо, диверсия, терроризм.*

Threats to the national security of Ukraine in a nuclear sphere provoked by the hybrid aggression of Russian Federatin against Ukraine are analysed. The conclusion is made about the rise of the role of intelligence and counterintelligence services in the estimation of these threats.

Keywords: *hybrid war, dirty bomb, threats, nuclear fuel, spent nuclear fuel, diversion (sabotage), terrorism.*

Драматичні події на сході та півдні України 2014-2016 років актуалізували для країни питання розуміння нового типу загроз, пов'язаних з «гібридною» агресією, розв'язаною Росією проти України. Розв'язаною у повній відповідності з формулою К. Клаузевіца: «війна є продовження політики іншими засобами».

У західній науковій думці вже з середини 2000-х років з'являється поняття «гібридна війна». І хоча різними фахівцями це поняття трактувалося дещо по різному, втім розуміння змісту цього феномену викладене в роботі американського науковця Ф. Гофмана [1], є найбільш близьким до українських реалій. Так Ф. Гофман визначає гібридну війну, як «одночасне і адаптивне застосування складного поєднання звичайних озброєнь, нерегулярної війни,

тероризму і кримінальної поведінки в зоні ведення війни задля досягнення політичних цілей». Відповідно, у документі РНБО України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [2], гібридна війна була визначена як «комбінація різноманітних і динамічних дій регулярних сил Російської Федерації, що взаємодіють зі злочинними озброєними угрупованнями та кримінальними елементами, діяльність яких координується і здійснюється за єдиним замислом і планом із активним застосуванням засобів пропаганди, саботажу, навмисного завдання шкоди, диверсій і терору».

Слід зазначити, що гібридна війна не є новим феноменом. Вона пов'язана із використанням нових методів та інструментів реалізації інтересів країни-агресора. У війні проти України, Росія застосувала практику диверсійної діяльності, економічного та психологічного тиску, пропаганди та інформаційного маніпулювання, при широкому залучення кримінальної практики для досягнення своїх цілей. При цьому, у стратегії досягнення воєнних цілей Росії енергетичні об'єкти та енергетична інфраструктура, у т.ч. ядерна, посіли важливе місце.

Неконвенційні методи ведення війн, зокрема проти енергетичної інфраструктури України, досліджені недостатньо. При цьому, саме український досвід та відповідні публікації українських науковців є базою для проведення подальших наукових досліджень та формування заходів протидії новим загрозам. Так, у роботах В. Горбуліна [3, 4, 5], М. Гончара [6, 7], О. Суходолі [8, 9] аналізуються передумови формування гібридної агресії Росії проти України та формується основа для пошуку у безпековій політиці країни адекватної відповіді на цю агресію. У цій частині слід відзначити також окремі публікації НАТО, зокрема [10, 11], та монографії [12, 13]. Втім у цих публікаціях кластер гібридних загроз ядерній сфері не розглянуто. Саме тому аналіз гібридних загроз національній безпеці в ядерній сфері розглядається в цій статті.

Намагання України реалізувати свій євроінтеграційний вибір, підтриманий переважною більшістю її громадян, викликало шалену протидію з боку Росії. І

це стосується як загально-політичних та економічних аспектів, так і більш «вузьких» питань функціонування та розвитку ядерної сфери в Україні.

Слід зазначити, що на момент здобуття Україною незалежності її атомно-промисловий комплекс був інтегральною складовою атомно-промислового комплексу колишнього СРСР. Отримавши політичну незалежність, Київ не автоматично набув ресурсної та технологічної незалежності. До 2013 року Україна зберігала фактично повну залежність від Москви щодо постачання на атомні електростанції України свіжого ядерного палива та вивезення в Росію відпрацьованого ядерного палива на переробку.

Спроби ж диверсифікації постачання ядерного палива на українські АЕС та диверсифікації ядерних технологій блокувалися активною діяльністю російського лобі [14].

Довідково: на даний час на 4-х АЕС України експлуатуються 15 енергоблоків радянського дизайну – 2 ВВЕР-440 та 13 ВВЕР-1000. Цілком логічно, що основним постачальником палива для них є Росія, оскільки ці блоки використовують паливо російського (чи радянського) дизайну «шестигранного» типу. Цією технологією ніхто, окрім російської компанії «ТВЕЛ», раніше не володів. І тільки починаючи з 2000 року компанія Westinghouse долучилася до вирішення проблеми диверсифікації постачань ядерного палива на АЕС з реакторами ВВЕР-1000, коли стартував Проект кваліфікації ядерного палива для АЕС України.

У 2005 році 6 тепловиділяючих збірок (ТВЗ) були завантажені в активну зону 3-го енергоблоку Южно-Української АЕС. В березні 2010 року розпочалася дослідно-промислова експлуатація палива Westinghouse – в активну зону енергоблоку №3 ЮУАЕС завантажені 42 модернізовані збірки ТВЗ-В. У 2011 році кількість збірок ТВЗ-В в активній зоні енергоблоку №3 ЮУАЕС була доведена до 84-х, а в енергоблок №2 ЮУАЕС була завантажена перша партія зі 42-х збірок ТВЗ-В. Проте через виявлення у процесі перевантажувальних кампаній під час планово-попереджувальних ремонтів 2012 і 2013 років на

енергоблоках №3 і №2 ЮУАЕС ушкодження паливних збірок ТВЗ-В, процес ліцензування палива Westinghouse був частково призупинений.

Втім виявлені ушкодження ТВЗ-В стосувалися лише елементів конструкції (каркаса) ТВЗ – дистанціонуючих решіток – і не мали впливу ані на ядерну, ані на радіаційну безпеку. Окремо слід зазначити, що вже навіть 2-3-и річний досвід експлуатації палива «Westinghouse» свідчить про високу надійність цих ТВЗ, у т.ч. й відносно надійності ТВЗ російського виробництва. Тим не менш, компанія Westinghouse доопрацювала конструкцію ТВЗ. Зважаючи на зазначене, процес дальшого ліцензування палива Westinghouse був відновлений у 2014 році.

Прийняття рішення у 2014 році про повернення альтернативного постачальника (компанії Westinghouse) на український ринок ядерного палива для блоків ВВЕР-1000 (навіть в обсязі, меншій, ніж 25% – на 3 блоки з 13), знову викликало вкрай агресивну реакцію російської сторони.

Так, в інтерв'ю Прем'єр-міністра Росії Дмитра Медведєва «Независимой газете» від 15 грудня 2014 року спроба України диверсифікувати постачання ядерного палива розцінювалась як «мрачний пример на тему опасного влияния политики на экономику» [15]. А перший заступник голови комітету Держдуми РФ з промисловості В. Гутенєв направив послання канцлерові Німеччини А. Меркель, в якому попередив про небезпеку відмови українських станцій від російського ядерного палива, оскільки це, на його думку, приведе до нової Чорнобильської катастрофи [16].

Депутат Держдуми РФ К. Затулін в інтерв'ю російському виданню розмірковує про те, що «використання чужорідних ТВЕЛів для АЕС радянської конструкції, так само, як і використання, припустимо, радянських ТВЕЛів для американських АЕС – суворо заборонено МАГАТЕ» [17].

Експертна рада при комітеті Держдуми РФ з промисловості і розвитку підприємств ОПК розповсюдила наступну заяву: «Спроби застосування тепловиділяючих збірок американського виробництва неминуче збільшують ризик виходу з ладу українських ядерних реакторів і підвищують ймовірність техногенних катастроф, співставних з катастрофою на ЧАЕС» [18].

Нарешті РІА Новини розповсюдило інформацію з показовим заголовком: «МАГАТЕ: повний перехід АЕС України на американське паливо неможливий», посилаючись на керівника секції експлуатаційної безпеки Департаменту безпеки ядерних установок Секретаріату МАГАТЕ [19]. Цитуючи його, журналісти упустили одне ключове слово «immediately», що повністю змінило зміст цитати: «full replacement of Russian fuel immediately is not possible, it needs assessment and approval of regulatory authority». Тобто: «повністю замінити російське паливо відразу не можливо, для цього необхідно провести оцінку і дістати схвалення з боку регулюючого органу». У зв'язку з цим, так і не дочекавшись спростування від РІА Новини, МАГАТЕ на своєму сайті зробило заяву про те, що: «інформація не відповідає офіційній позиції МАГАТЕ; вибір постачальника ядерного палива є прерогативою ядерного оператора, будь-яка зміна в постачаннях палива для АЕС вимагає ретельної оцінки безпеки і тестування; будь-яка зміна повинна бути схвалена національним регулюючим органом відповідно до національного законодавства, правилами безпеки, що діють, і передовим досвідом».

При цьому з інформаційного поля повністю були витіснені важливі факти: диверсифікація постачань ядерного палива є одним із ключових елементів забезпечення енергетичної безпеки як для України, так і для ЄС. Саме тому наприкінці травня 2014 року Європейська Комісія представила нову стратегію енергетичної безпеки «European Energy Security Strategy» [20], в якій Росія згадується як країна, політика якої в ядерній сфері не дозволяє провадити диверсифікацію постачань ядерного палива. Тому згідно цієї стратегії при будівництві в ЄС атомних електростанцій за несвропейськими технологіями необхідно гарантувати, що ці АЕС не будуть залежати тільки від РФ у постачанні ядерного палива.

Крім того, сама російська компанія з виробництва ядерного палива «ТВЕЛ» вже давно вийшла на ринок постачань ядерного палива «західного» дизайну (квадратного перерізу, а не гексагонального, як в реакторах ВВЕР радянської конструкції). Так «ТВЕЛ» виробляє та постачає ядерне паливо на 9 АЕС країн Західної Європи – до Німеччини, Швейцарії, Швеції та Нідерландів [21].

Ще одним прикладом гібридних загроз в ядерній сфері може служити ситуація з відпрацьованим ядерним паливом. Намагання України уникнути залежності від Росії у питаннях поводження з відпрацьованим ядерним паливом шляхом будівництва власного сховища, як і спроба диверсифікації постачань ядерного палива, зустріла шалену протидію з боку Росії.

Довідково: одним із компонентів технологічного циклу роботи АЕС є утворення відпрацьованого ядерного палива (далі – ВЯП). Після завершення експлуатації в активних зонах реакторів ВЯП вивантажується в приреакторні басейни витримки (БВ), де зберігається впродовж 4-5 років для зниження залишкового енерговиділення, обумовленого радіоактивним розпадом продуктів поділу, до величин, які дозволяють безпечно здійснювати подальші операції з ВЯП. Після охолодження в БВ завантажується в спеціальні контейнери, що забезпечують безпеку при його транспортуванні, і направляється у сховище ВЯП (далі – СВЯП) або на переробку. Це пов'язано з тим, що місткість БВ енергоблоків АЕС обмежена і в них завжди має бути вільний об'єм для вивантаження ядерного палива з активної зони реактору.

Слід зазначити, що незважаючи на високу радіоактивність, ВЯП не є радіоактивними відходами, а є цінною сировиною, що містить до 97% ядерних матеріалів, які можуть бути ефективно використані в реакторах наступного покоління. Існуючий стан атомної енергетики у світі показує, що при сучасному рівні розвитку технологій, остаточні висновки про економічну доцільність переробки або захоронення ВЯП, тобто про завершальну стадію ядерно-паливного циклу (ЯПЦ), не можуть бути зроблені коректно. У зв'язку з цим, Україна, як і більшість країн, що розвивають атомну енергетику, прийняла для себе так зване «відкладене рішення», яке передбачає організацію довгострокового зберігання ВЯП та дозволяє прийняти рішення щодо завершальної стадії ЯПЦ пізніше з урахуванням розвитку технологій у світі, економічної вигоди для держави та безпеки людей.

На сьогодні ВЯП реакторів РВПК-1000 Чорнобильської АЕС відповідно до проектних умов зберігається у СВЯП-1 ЧАЕС «мокрого» типу. Після введення в

експлуатацію СВЯП-2 ЧАЕС «сухого» типу (планований термін – 2017 рік) все паливо ЧАЕС має бути перевезене у це сховище. ВЯП Запорізької АЕС зберігається у пристанційному «сухому» сховищі контейнерного типу. ВЯП реакторів Рівненської, Хмельницької та Южно-Української АЕС вивозиться до Росії, зокрема, ВЯП реакторів ВВЕР-1000 – на зберігання, а ВЯП реакторів ВВЕР-440 (РАЕС-1,2) – на переробку.

Слід зазначити, що вартість закордонних послуг із переробки та зберігання ВЯП ВВЕР щорічно зростає. Окрім того, виникає ще й проблема поводження з радіоактивними відходами від такої переробки. Так, при переробці з палива вилучають тільки цінні ядерні матеріали. Більша частина інших небезпечних високоактивних довгоіснуючих радіоактивних відходів залишається у відходах переробки, які відповідного до чинного законодавства Росії та умов контрактів мають бути повернуті до України для зберігання та дальшого захоронення. Таким чином, переробка відпрацьованого ядерного палива тягне за собою проблеми поводження з радіоактивними відходами від такої переробки, зокрема щодо необхідності їх захоронення у сховищі, розміщеному, відповідно до чинного законодавства України, у стабільних геологічних формаціях. Це сховище за найоптимістичнішими оцінками може бути введено в експлуатацію не раніше ніж за 20-30 років.

У 2002 році було прийнято галузеве рішення, що для трьох інших станцій крім Запорізької АЕС (де вже існувало своє сховище ВЯП), треба побудувати централізоване сховище. В 2003 році експлуатуюча організація ДП «НАЕК «Енергоатом» оголосила міжнародний тендер, а в 2005 році із переможцем тендеру – американською фірмою «Holtec International» – був укладений контракт на будівництво в Україні централізованого сухого сховища для відпрацьованого ядерного палива (далі – ЦСВЯП) для Рівненської, Хмельницької та Южно-Української атомних електростанцій на основі вже випробуваної на Запорізькій АЕС технології сухого зберігання.

09.02.2012 Законом України №4384-VI «Про поводження з відпрацьованим ядерним паливом щодо розміщення, проектування та будівництва

централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива реакторів типу ВВЕР вітчизняних атомних електростанцій» Верховною Радою України прийнято рішення щодо розміщення ЦСВЯП на території Чорнобильської зони відчуження.

Уряд України у квітні 2014 року надав дозвіл на розробку проектів землеустрою щодо відведення 2-х земельних ділянок загальною площею 45,2 га в зоні відчуження Чорнобильської АЕС для будівництва ЦСВЯП (розпорядження КМ України № 399-р від 23 квітня 2014 року). У жовтні 2016 року Уряд України прийняв розпорядження щодо землевідведення під будівництво ЦСЯВ та залізничної колії до нього (розпорядження КМ України № 721-р від 05 жовтня 2016 року).

Рішення про виділення землі для будівництва централізованого сховища відпрацьованого ядерного палива було достатньо, щоб російська інформаційна машина звинуватила Україну в спробі створення ядерної бомби та її використання проти міст Росії. Так, в інтерв'ю російському виданню «Комсомольська правда» наприкінці жовтня 2016 року російський політолог Сергій Марков заявив, що відмова України від відправки відпрацьованого ядерного палива на переробку в Росію є свідченням того, що України приступила до створення ядерної бомби, чи, як мінімум «брудної» бомби, під ударом яких можуть опинитися великі міста Росії – Ростов, Воронеж, Білгород [22].

Все це наводить на думку, що серед можливих сценаріїв дестабілізації ситуації в Україні не виключається можливість проведення диверсій за межами України з використанням радіоактивних матеріалів та покладанням відповідальності за ці диверсії на українську сторону. Не випадково плани з провокування аварій на АЕС і магістральних лініях електропередач відкрито обговорювалися в 2014 році борцями «з нацистською хунтою, що захопила владу в Україні» на сайті «Антимайдан» і сайтах окупованого Криму.

Так в публікаціях [23, 24] розглядалися сценарії проведення атак проти АЕС. Були визначені оптимальні місця та час атак: пошкодження ліній електропередач високої напруги, що відходять від АЕС, у період максимуму електричного

навантаження (вечір п'ятниці). Було зроблено висновок, що «можно утверждать, что при успешном нанесении артиллерийского или иного дистанционного удара по сооружениям системы технического водоснабжения Запорожской ГРЭС и Запорожской АЭС возникают предпосылки к отключению всей Объединенной Энергетической Системы Украины».

В публікації [25] розглядалися шляхи провокування на території України технологічної аварії на АЕС та організації «блек-ауту». «Борці з хунтою» дійшли наступного висновку: «инструментом для организации «блэк-аута» мы считаем одновременное повреждение нескольких участков магистральных линий 750 кВ, входящих в состав схем выдачи мощности крупных электростанций; конкретными местами повреждений этих линий мы считаем участки линий 750 кВ отходящих от Южно-Украинской АЭС, входящие в состав линии Западная Украина – Донбасс и линии 750 кВ от Запорожской АЭС к ПС Днепровская и Запорожская-750; проведение акции нам кажется наиболее разумным в период субботнего вечернего максимума нагрузок».

В інших публікаціях для досягнення подібної мети (організації «блек-ауту») в якості цілей розглядалася система водопостачання Запорізької АЕС [26], нанесення ударів по ЛЕП високої напруги [27]. Окремої уваги потребують публікації [28, 29], в яких метою було «поставить под угрозу жизни сотен тысяч людей», у т.ч. через провокування техногенних катастроф шляхом «отключение от электроснабжения опасных производственных объектов, для безаварийной эксплуатации которых требуется его бесперебойное наличие...Крупный «блэк-аут» в промышленном регионе затрагивает множество опасных производств, и повышает вероятность крупных техногенных аварий едва ли не до ста процентов. Преимущества АЭС заключаются в том, что, во-первых, авария на таком объекте вызовет колоссальную панику среди обывателей, зараженных радиофобией, во-вторых, режим работы АЭС, как объекта электроэнергетики, тесно связан с работой энергосистемы, и добиться на них аварии атакой против ОЭС легче».

При цьому, для відвернення уваги від своєї провокативної позиції «борці з «київською хунтою» подавали подібні плани як наміри дестабілізації з боку «хунти». Водночас, заклики до руйнування енергетичної інфраструктури в Україні (організації вибухів на лініях електропередач) лунали і з Росії [30].

Напрошується висновок: серед можливих сценаріїв дестабілізації ситуації в Україні слід розглядати проведення диверсій проти Об'єднаної енергетичної системи України та організації «блек-ауту».

Реальність описаних загроз призвела до того, що Україні довелося прийняти заходи з посилення безпеки на стратегічних об'єктах, зокрема на АЕС. Так у серпні 2016 року СБУ визначила рівень терористичної загрози в Миколаївській області як «жовтий» (імовірна загроза) [31]. Через близькість станції до зони АТО та загострення ситуації на адмінкордоні з Кримом було прийняте рішення посилити охорону Южно-української АЕС. Водночас, потрібно врахувати й той факт, що на цій станції експлуатується ядерне паливо компанії Westinghouse, що може викликати додатковий інтерес до провокування ядерної аварії саме на цій станції.

Висновки. Гібридні загрози національній безпеці України за сучасних умов характеризуються масштабністю та ретельною пропрацьованістю. Ситуацію ускладнює наявність в Україні низки ядерних об'єктів, радіоактивних та ядерних матеріалів, які можуть стати ціллю та/або засобами протиправних дій. Привабливість цих об'єктів/матеріалів у якості об'єктів терористичної атаки пояснюється масштабністю негативних наслідків успішних атак на них, як радіологічних, так і соціально-політичних, які дестабілізують ситуацію у країні, переконуючи суспільство в нездатності держави забезпечити безпеку. Це стосується як можливих диверсій на ядерних установках, так і несанкціонованого поводження з радіоактивними матеріалами, які можуть бути використані, наприклад, для виготовлення «брудної» бомби та приведення її в дію, у т.ч. і за межами України з покладанням відповідальності на українську владу.

Якщо ж враховувати каскадні ефекти, коли порушення в роботі одного об'єкту критичної інфраструктури призводять до порушень в роботі інших об'єктів і

систем унаслідок їх взаємозалежності, сприяючи дестабілізації ситуації в країні, стає зрозумілим привабливість ядерно-енергетичних об'єктів для терористичних атак. Водночас, серйозної уваги потребує зростання інтенсивності кібератак, що здійснюються на електроенергетичну інфраструктуру в Україні.

Слід зазначити, що достовірність інформації про загрозу вчинення диверсії, терористичного акту, чи будь-яких інших протиправних дій щодо об'єктів ядерної сфери можна визначити далеко не завжди. Це об'єктивно підвищує роль розвідувальних і контррозвідувальних заходів та органів в оцінці загроз (відповідні підрозділи СБУ та МВС, ГУР МО, СЗР, Держприкордонслужби, інших суб'єктів боротьби з тероризмом) та вимагає налагодження чіткої взаємодії цих органів та ефективного (своєчасного) обміну інформацією між ними.

Отже, забезпечення антитерористичного та кіберзахисту критичної енергетичної інфраструктури (включаючи ядерну) є одним із важливіших завдань держави, яке потребує єдиного системного підходу на державному, відомчому та об'єктовому рівнях [32].

Список використаних джерел і літератури:

1. Frank G. Hoffman. Hybrid vs. compound war Armed Forces Journal October 1, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/>
2. Указ Президента України від 14 березня 2016 року №92/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>
3. Горбулін В.П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // Стратегічні пріоритети 2014. – № 4. – С .5-12.
4. Горбулін В.П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viy-na-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>.
5. Горбулін В.П. The «Hybrid warfare» ontology // Стратегічні пріоритети 2016. – № 1. Серія «Філософія». – С .4-13.
6. М.Гончар, А.Чубик, О.Іщук. Гібридна війна Кремля проти України і ЄС: енергетичний компонент. Дзеркало тижня. Україна №39, 23 жовтня 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/energy_market/gibridna-viy-na-kremlya-proti-ukrayini-i-yes-energetichniy-komponent-.html
7. Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. За ред.М.Гончара. ЦГ «Стратегія XXI», 2016. – 62 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://geostrategy.org.ua/images/Hybression_finversion.pdf
8. Суходоля О.М. Проблеми захисту енергетичної інфраструктури в умовах гібридної війни. [Електронний ресурс] / О.М. Суходоля. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1891/>

9. Суходоля О.М. Енергетична інфраструктура: інструментальний вимір ведення війн нового покоління // Невоєнний вимір війн нового покоління. Енергетичний компонент : матер. міжнар. конф. – К. : НІСД, ЦГ «Стратегія XXI», 2016. – С. 42–52.
10. Energy in Conventional Warfare. NATO Energy Security Center of Excellence, 2016. – 42 p.
11. NATO's response to Hybrid Threats. NATO Defense College. Forum Paper 24. Edited by G. Lasconjarias, J.A. Larsen. – NDC, 2015. – 337 p.
12. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України: Монографія; у 7 т. – Т.1. Теоретичні основи, методи й технології забезпечення національної безпеки України / В.Ю. Богданович, І.Ю. Свида, Є.Д. Скулиш; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. – К.: Наук.-вид.відділ НА СБ України, 2012. – 548 с.
13. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – С. 357
14. Д.Г.Бобро. «Диверсифікація постачань ядерного палива в контексті енергетичної незалежності держави». Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1735/>
15. Дмитрий Медведев. Россия и Украина: жизнь по новым правилам. Независимая газета. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/ideas/2014-12-15/1_medvedev.html
16. Меркель предупредили об опасности для ЕС отказа украинских АЭС от российского ядерного топлива. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vz.ru/news/2014/4/24/683799.html>
17. Радиационный киевский режим. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vz.ru/world/2014/5/20/687460.html>
18. Украине грозит второй Чернобыль?[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soyuzmash.ru/news/ukraine-grozit-vtoroy-chernobyl>
19. РИА Новости. МАГАТЭ: простой переход АЭС Украины на американское топливо невозможен. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ria.ru/world/20140521/1008718646.html>
20. Energy Security Strategy. Access: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy/energy-security-strategy>
21. ТВЕЛ. Ядерная продукция. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tvel.ru/wps/wcm/connect/tvel/tvelsite/production/nuclear_production/Nuclear_fuel_for_PWR_and_BWR_reactors/
22. Политолог: «Украина планирует сбросить ядерную бомбу на Крым или Ростов». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ufa.kp.ru/daily/26601.7/3616782/>
23. Украина во тьме: теория. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antimaydan.info/2014/09/ukraina_vo_tme_teoriya_153475.html
24. Украина во тьме: практика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antimaydan.info/2014/09/ukraina_vo_tme_praktika_154682.html
25. Непрямые пути борьбы с укрофашизмом: атака Южно-Украинской и Запорожской АЭС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cont.ws/post/140058>
26. Провокации бандеровцев против объектов генерации: атака на систему технического водоснабжения электростанций в Энергодаре. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voicesevas.ru/news/yugo-vostok/4100-provokacii-banderovcev-protiv-obektov-generacii-ataka-na-sistemu-tehnicheskogo-vodosnabzheniya-elektrostantsiy-v-energodare.html>
27. Системная авария в ОЭС Украины как провокация нацистов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voicesevas.ru/news/yugo-vostok/3926-sistemnaya-avariya-v-oes-ukrainy-kak-provokaciya-nacistov.html>
28. Нацистские провокации против объединенной энергосистемы: апокалипсис придет зимой. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voicesevas.ru/news/yugo-vostok/4482-nacistskie-provokacii-protiv-obedinennoy-energostemy-apokalipsis-pridet-zimoy.html>

29. Нацистские провокации против энергетики: Финал. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://voicesevas.ru/news/yugo-vostok/4620-nacistskie-provokacii-protiv-energetiki-final.html> .
30. Герман Стерлигов: Ополченцы, валите ЛЭП в западной и центральной Украине! - Невежливое обращение к вежливым людям Донбасса. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusvesna.su/news/1403126185>
31. Из-за террористической угрозы усилена охрана Южноукраинской АЭС. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.energoatom.kiev.ua/ru/actvts/physical_protection/45745-usilena_ohrana_yujnoukrainskoyi_aes/
32. Д.Г. Бобро, О. М. Суходоля. Проблеми оцінки терористичної вразливості та формування паспортів безпеки об'єктів енергетики. Аналітична записка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/articles/2303/>

РОЗДІЛ II
ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ
ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ І КОНТРОЛЮ ЗА НЕСАНКЦІОНОВАНИМ
ПОШИРЕННЯМ ЯДЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

УДК 005.44: 316.32.421: 338.246.025: 339.9.93/94.008

Скаленко О.К.

провідний науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ГЛОБАЛЬНОСИСТЕМНА ТРАНСПСИХОІНФОРМАЦІЙНА ОСНОВА
АНТИЯДЕРНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Даною працею концептуально представлений глобальносистемний підхід до проблем вирішення і розбудови антиядерних міжнародних відносин.

Ключові слова: глобальна система, антиядерні міжнародні відносини, транспсихоінформаційна основа.

Настоящей работой концептуально представлен глобальносистемный подход к проблеме решения и формирования антиядерных международных отношений.

Ключевые слова: глобальная система, антиядерные международные отношения, информационная основа.

The present work conceptually represents global system approach to the problem of solving and the formation of antinuclear international relations.

Keywords: global system, antinuclear international relations, information basis.

Всесвітньо-історичне дослідження, чітке визначення, та по знайдений можливості – спроба вирішення актуальної для забезпеченого життя людства проблематики нерозповсюдження ядерної зброї, безумовно потребує врахування адекватних до сучасності реалій – тенденцій світового розвитку. Найвідчутнішими реаліями вочевидь уже з'явилися так звані гібридні війни, світо-системні соціально-економічні та екологічні кризи при використанні надпотужних високих технологій, а саме – ядерних, хімічних та психо-свідомо дезорієнтуючих – інформаційних.

З позицій розробленої в ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» глобальносистемної методології, як відповідної до сучасних реалій і тенденцій розвитку, розгляд даної проблематики необхідно здійснювати при усвідомленні

всезагальної, тобто власне глобальної структури «людина, екосфера та інформатизація світу», та ще й в усіх функціонально-процесуальних взаємозв'язках складових цієї структури.

Останнім часом стало очевидно, що глибинно сутнісний розгляд *світоглядної методологічно-концептуалізаційної* проблематики в сучасному, уже *глобалізованому світі* необхідно розпочинати не тільки з питань усвідомлення *новоіндустріального*, тобто знову ж таки, власне, *класично транстехнологічного* шляху прогресуючого розвитку з метою забезпечення умов соціально-економічного життя людства, а й з проблеми врахування *фундаментальних чинників цивілізаційного поступу взагалі*. Тим більше, що реальна ситуація виявляється все складнішою, суть надзвичайно *проблематичною та глобально кризонебезпечною*.

Передусім тут слід збагнути наявність неминучих протиріч в процесах людської, тобто *соціалізованої діяльності*. Адже тільки *всесвітньо-історичний погляд* на явища розвитку людства в режимах надзвичайності як екстремальних ситуаціях, переконує в необхідності методологічного й праксеологічного усвідомлення сутності їх начала та ієрархії пріоритетних чинників виявлення цих процесів. Особливо це стосується проблем безпеки і справжніх причин виникнення так званих «холодних» та «гарячих воєн» в міжнародних, колективних чи навіть в особистісних відносинах.

Яскраво показовими подіями в цьому сенсі, і вже в межах сучасного життя, виявились перша та друга світові війни. Як факт тут змістовно парадоксальний, але слід нагадати, що першою світовою війною була також війна, що виникла після другої гарячої та названа холодною. Насправді ж ця війна була *суть ідеологічною, отже інформаційною, а ще точніше – транс-психо-інформаційною*.

А сьогодні, просто прямо перед очима всього світу знову виникає *інформаційна війна*, тобто розгортається вже *друга світова холодна війна*, яка має реальну перспективу закінчитися *гарячою*. Таким чином, сьогодні існує гостра потреба поглиблено поглянути в *сутність системних взаємозв'язків і чинників глобального впливу* на людське життя взагалі, а зокрема, та й з

особливою увагою до світових, уже так названих нами «міжідеологічних», тобто суто психоінформаційних воєн. Адже сучасне людство, треба прямо це сказати, живе, вірніше існує під постійною загрозою дамоклова меча – воєнного вирішення найгостріших проблем, особливо в умовах, вже можна сказати, «трансядерних» міжнародних відносин, які можуть розпочатися власне трансінформаційно-холодними, але з великою вірогідністю переходу в стан гарячих летально-збройних конфліктів. Так, з метою більш глибокого усвідомлення реального стану сучасного світу та об'єктивно закономірних можливостей запобігання самознищенню людства поглянемо на уже кризово складену ситуацію.

Саме *глобальносистемний як всесвітньо-історичний погляд* на процеси людської діяльності та розвитку суспільств і держав чітко засвідчує, що *навіть значний прогрес в рамках помилкової інформаційної системи зрештою призводить до великого регресу*. Особливо відчутно й імперативно ця об'єктивна закономірність виявилась в новітні історичні часи, коли власне почалося практично миттєве розповсюдження пріоритетного чинника глобально вирішального впливу в процесах діяльності та розвитку, а саме – ресурсу інформаційних знань, які фундаментально і необхідно функціонують в сфері свідомості діючого суб'єкта, тобто нерозривно з соціальною людською цілепокладальною психікою. Відтак, вирішення сучасних гострокризових світових і національних проблем, в тому числі збройних конфліктів, принципово можливе лише на основі нової, відповідної до часу парадигми з використанням уже інноваційної глобальносистемної методології.

Отже врахуємо, що найбільш значущою *подією сучасного світу є новітній феномен імперативної глобалізації* майже в усіх сферах соціального, політичного й економічного життя як *в планетарному, так і в космічно закономірному визначенні*. А спеціальні наукові дослідження показують, що *процеси всесвітньої глобалізації об'єктивно зумовлені процесами революційної інформатизації* світу на основі використання інноваційних надвисоких, в тому числі ядерних технологій. Ці процеси уже надзвичайно активізовані в цілому

світі і мають невідворотну тенденцію їхньої подальшої активізації з підвищенням впливу на всесвітній і національний розвиток України, особливо нашої безпеки.

По-перше, реальний стан життя в Україні сьогодні є не тільки гостро напруженим, а й на відміну від часів нашого минулого має ознаку специфічно відкритого суспільства. В такій ситуації для досягнення рівня конкурентоспроможності та партнерства наш розвиток має бути необхідно прискореним, що принципово неможливо без системно поглибленої концептуалізації засадничих напрямків і механізмів поступу в умовах надвисокої технологічної сучасності. По-друге, українське суспільство ще достатньою мірою не володіє досвідом високоефективного державного управління в статусі незалежності, особливо щодо ієрархії чинників по захисту національних інтересів й загальносистемної безпеки.

По-третє, *глобальносистемний погляд* на ситуацію, що враховує *реальність холодної інформаційної й гарячої збройної війн*, а також наявність фактичного *ядерного збройного шантажу*, переконує нас в *необхідності фундаментального усвідомлення та всебічного врахування чинників об'єктивно вирішального впливу як на зовнішньому, так і внутрішньому національному планах*. Адже такий підхід *пріоритетно* надасть нам можливість проведення економічно *ефективних реформ* з метою подолання кризи майже в усіх сферах життя нашої молодій держави, і зрештою, стати на рейки *сталого, безпечно прогресуючого, але без збройно-ядерного розвитку* в умовах вже глобалізованого світу.

Використовуючи саме *інноваційно* розроблену в Національній академії наук України *глобальносистемну методологію міждисциплінарних досліджень та реалізації сучасних світових процесів*, ми отримали глибоку можливість системно адекватно і комплексно представити суто *глобальну структуру фундаментально найвпливовіших чинників світового цивілізаційного процесу*. В результаті нашого тривалого пошуку ця *глобальносистемна структура* була чітко визначена в такому складі: «Людина, екосфера (екологія і економіка) та інформатизація світу» з усіма її *взаємозв'язками та механізмами*.

Переконливим чином нашими дослідженнями було також системно зафіксовано, що цілком закономірно кожна людська дія, в усіх соціально-економічних, політичних й міжнародних конфліктних процесах є суть трансінформаційною, а ще вірніше – транспсихоінформаційною. Адже умовно й абстрактно поділяючи світ, людина як суб'єкт здобуває ідеальні за своєю сутністю інформаційні знання у взаємодії з об'єктом – навколишнім середовищем (еко- і техносфера) – та використовує їх для формування і реалізації цілей також шляхом ідеально-інформаційного моделювання програм і технологій національного та світового розвитку. Отже, цей шлях розвитку є об'єктивно необхідним і глобально єдиним. І лише цим шляхом можна безпечно об'єднувати людей.

Отже, в даній роботі нас найбільше цікавить принципова можливість сучасного людства ефективно впливати на сферу загальносупільного єднання світу в напрямку нерозповсюдження способів використання найпотужніших за впливом і вкрай небезпечних для життя високих технологій, передусім ядерних. Тому ще раз звернемось до сутнісного взаємозв'язку системно визначальних складових власне в глобальній структурі всезагального механізму діяльності й світового розвитку.

Загалом, сучасна екосфера в глобальносистемному визначенні – це фактично екологічна основа існування людини активної – як знання про довкілля або природні ресурси, як матеріально-енергетичну першооснову. Таким чином, сфера управління реальною діяльністю людей фактично знаходиться в глобально єдиному матеріально-ідеальному просторі світу – або речовинно-енергетично-інформаційному середовищі. Цей зв'язок є об'єктивно нерозривним як в своїй фундаментально-природній сутності, так і в функціонально-структурному виявленні щодо людської діяльності. Отже, це – глобальносистемний транспсихо-інформаційний зв'язок.

Відтак зрозуміло, що результати усіх дій завжди принципово будуть залежати від якості та рівня достовірності використовуваного інформаційного ресурсу, саме як глобальносистемного зв'язку. Тому, зважаючи на змістовну

цінність інформації, повсюдно так названі інформаційні війни ми назвали дезінформаційними та усвідомили, що саме недостовірною інформацією як недосконалими знаннями застелений шлях до різних криз, збройних конфліктів, – *холодних чи гарячих, але завжди трансінформаційних*. Якщо зовсім коротко, то нам треба добре усвідомити, що *феномен інформації в нашому житті проявляється неоднозначно щодо суто людських потреб*, тобто як позитивно в сфері соціально-економічного поступу, так і негативно, скажімо – як ніж, ядерні, хімічні чи інші технології. Слід зрозуміти, що інформація – це гострий меч. І для нашої країни сьогодні настав час найбільшу увагу звернути на якість національного науково-інформаційного ресурсу як глобально найвпливовішого чинника в сфері виховання, освіти та підготовки по-сучасному компетентних фахівців в усіх сферах нашого життя. Таким чином, і в міжнародному, і в національному вимірі для самої України, *високоякісний науковий інформаційний ресурс сьогодні виявився глобально впливовим й пріоритетно вирішальним чинником системної безпеки без можливого використання ядерної зброї*.

Також врахуємо, що сучасний світ надмірно, за деякими ключовими параметрами навіть катастрофічно, наповнений дезінтеграційними явищами. Адже сьогодні повсюдно ми спостерігаємо, що за тими чи іншими, суттєвими чи несуттєвими причинами, поділені науки, культури, релігії, країни, поділений труд і розділені самі люди. Цей факт є також об'єктивним, але й по суті гостро небезпечним. Латентна, але глобально могутня небезпека для людського життя та розвитку прихована в тому, що все це відбувається в умовах космічного закону всеєдності світу та об'єктивної непорушності законів природи. Відтак, з *всесвітньо-історичної, як глобально системної точки зору для розбудови антикризових процесів соціально-економічного розвитку, а також подолання існуючих світових і національних криз, в тому числі «холодних» та «гарячих» воєнних конфліктів*, найголовнішу увагу необхідно треба звернути й невідкладно використовувати такі алгоритми:

I. Спільно з відповідними європейськими і світовими організаціями негайно розгорнути доробку представленої всесвітньо об'єднуючої концепції. Цей крок

актуально допоможе нам і всьому світові глибинніше усвідомити трансінформаційну сутність та небезпеку критичного стану життя сучасного людства в епоху залякування людей та шантажу цілих народів, в першу чергу інформаційною дезорієнтуючою та надпотужною летальною ядерною зброєю.

II. Користуючись позитивами європейського та світового досвіду, і цими глобальносистемними принципами, негайно провести в Україні системну реформу наукової та освітньої сфер. Цей крок започаткує справжню імплементацію принципів Болонського процесу в наше життя і природно закономірну потребу життєво необхідного єднання громадян нашої держави й усіх народів на основі правди, принципів гуманізму і соціально-економічного розвитку.

III. В нових Українських програмах діяльності і розвитку вже сьогодні необхідно врахувати системно-інформаційно найвпливовіший факт, що людські закони принципово не можуть бути дієвими в умовах духовної й моральної кризи в будь-якому суспільстві. Адже законодавством, навіть довершеним, враховуються лише окремі моменти суспільного життя, а власне переходи між ними необхідно регулюються сферами моралі, культури і духовності. Це дозволить нам і всьому світові проводити більш успішну виховну, науково-освітню та виробничу діяльність в напрямку нерозповсюдження високо небезпечних дезінформаційних, хімічних та збройно-ядерних технологій.

УДК 94:351.862.4:621.0+504:327

Циватий В.Г.

кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
Перший проректор Дипломатичної академії України
при Міністерстві закордонних справ України

**ЯДЕРНА БЕЗПЕКА, ЯДЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЕКОЛОГІЧНА
ДИПЛОМАТІЯ В УМОВАХ ПОЛЦЕНТРИЧНОГО СВІТУ
XXI СТОЛІТТЯ: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ
ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ**

Проаналізовано проблеми техногенної безпеки в Україні та світі в контексті основних завдань екологічної дипломатії. Особливу увагу приділено

інституціональному розвитку та пріоритетах дипломатичної діяльності, а також міжнародно-політичному співробітництву в питанні Чорнобильської катастрофи та ліквідації наслідків техногенних аварій. Увага звертається на особливості реалізації плану заходів і доручення МЗС України організувати проведення закордонними дипломатичними установами заходів у зв'язку з 30-ми роковинами Чорнобильської катастрофи, у тому числі за участю представників української громадськості за кордоном, а також забезпечити участь у них іноземних делегацій в Україні та дипломатичного корпусу, акредитованого в державі.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, екологічна дипломатія, техногенна безпека, інституціоналізація, Чорнобиль, Україна.

Проанализированы проблемы техногенной безопасности в Украине и мире в контексте основных задач экологической дипломатии. Особое внимание уделено институциональному развитию и приоритетам дипломатической деятельности, а также международно-политическому сотрудничеству в вопросе Чернобыльской катастрофы и в ликвидации последствий техногенных аварий. Внимание обращается на особенности реализации плана мероприятий и поручения МИД Украины организовать проведение заграничными дипломатическими учреждениями мероприятий в связи с 30-й годовщиной Чернобыльской катастрофы, в том числе с участием представителей украинской общественности за рубежом, а также обеспечить участие в мероприятиях в Украине иностранных делегаций и дипломатического корпуса, аккредитованного в стране.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, экологическая дипломатия, техногенная безопасность, институционализация, Чернобыль, Украина.

The problems of technogenic safety in Ukraine and in the world in the context of the main tasks of environmental diplomacy are analysed. A special attention was paid to the institutional development of diplomatic activities and priorities as well as international political cooperation on the Chornobyl disaster and international solidarity in addressing the consequences of technological accidents. Attention is focused on the peculiarities of the action plan and order of the MFA of Ukraine to organize foreign diplomatic institutions up to the 30th anniversary of the Chornobyl disaster, including with representatives of Ukrainian community abroad, and to ensure participation in the activities of foreign delegations in Ukraine and diplomatic corps accredited in the country.

Keywords: foreign policy, diplomacy, environmental diplomacy, technological security, institutionalization, Chornobyl, Ukraine.

Стратегічною метою для України є членство в Європейському Союзі. Особливості сучасного етапу європейської інтеграції України полягають у

створенні необхідних передумов для набуття такого членства. Це – і поглиблення демократичних реформ, і підвищення стандартів життя людей, і адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, і безумовно – розширення практичного співробітництва у багатьох сферах, насамперед – у сфері колективної безпеки. Ядерна безпека займає першу позицію, оскільки ядерні ризики та ядерні аварії мають транскордонний характер. Ядерна безпека – є загальною проблемою для світової спільноти. Проте тут не можна говорити про її достатній рівень, адже наслідки ядерних аварій можуть бути катастрофічними (тому прикладом є Чорнобильська аварія) і процес підвищення ядерної безпеки є постійним.

Тому завдання забезпечення ядерної безпеки є пріоритетним при вирішенні питань, що сьогодні стоять на порядку денному перед вітчизняною ядерною енергетикою. Це – продовження терміну експлуатації атомних реакторів; введення в дію нових потужностей; розвиток вітчизняних виробництв, задіяних у ядерно-паливному циклі (ЯПЦ); безпечне поводження з відпрацьованим ядерним паливом (ВЯП) та радіоактивними відходами (РАВ); вирішення проблем Чорнобильської АЕС; подальше підвищення рівня безпеки діючих атомних блоків; впровадження сучасних ядерних технологій тощо.

У цілому ядерна та радіаційна безпека функціонування ядерних об'єктів на території України забезпечується: технічними заходами щодо підвищення надійності й безпеки ядерних об'єктів; розвитком національного ядерного законодавства, удосконалюванням національних служб контролю за ядерною діяльністю і матеріалами; жорсткістю міжнародного контролю за ядерною діяльністю, реалізацією міжнародних програм з підвищення технічної безпеки і підвищення «культури безпеки» на ядерних об'єктах; державним регулюванням і науково-технічною підтримкою галузі.

Норми та вимоги до безпеки АЕС встановлюються за міжнародними конвенціями та договорами, до яких приєдналася Україна (у першу чергу це Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду, Конвенція про ядерну безпеку, Об'єднана конвенція про безпеку поводження з

відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї та ін. та вітчизняним ядерним законодавством).

26 квітня 1986 року сталася наймасштабніша трагедія за весь період існування Радянського Союзу – вибух четвертого реактора Чорнобильської атомної електростанції. Тисячі людей були змушені покинути рідні домівки та переїхати у безпечніші місця. Щодалі відходять у минуле трагічні події техногенної катастрофи ХХ століття, тим менше залишається серед нас високопрофесійних, відданих справі фахівців, які, акумулюючи неоціненні, унікальні знання з чорнобильських проблем, знають достеменно, з перших джерел те, що відбувалось і відбувається на об'єкті «Укриття» та ЧАЕС і у так званій 30-кілометровій зоні.

У нових умовах глобалізованого поліцентричного світу підтримка екологічної безпеки і сталого розвитку стає важливим аспектом міжнародних відносин в Європі й визначає напрямок розвитку європейського співробітництва, спрямованого на забезпечення спільної екологічної політики і екологічної дипломатії. Зважаючи на масштабність і важливість екологічних проблем, значною мірою обумовлених диспропорціями в розміщенні продуктивних сил та нераціональним природокористуванням, дедалі більше уваги європейські країни надають питанням екологічної безпеки, її місця та ролі у системі національної безпеки та пов'язаними з нею аспектами міжнародної стабільності.

Використання міжнародно-політичних і політико-дипломатичних механізмів та відповідного дипломатичного інструментарію з метою утвердження системи екологічної безпеки, т.зв. політика екологічної безпеки, представляє собою цілеспрямовану діяльність міжнародних організацій, національних урядів, неурядових громадських організацій, юридичних і фізичних осіб щодо зменшення гостроти екологічної кризи. За сучасних умов, коли відбуваються кардинальні зміни у взаємовідносинах суспільства й природи, триває широка екологізація людської свідомості, включення природоохоронних настанов у структуру прийняття рішень з усіх питань індустріально-

технологічного і соціально-економічного розвитку, міжнародне співробітництво переміщається у площину екологічної взаємодії, спільного пошуку адекватних відповідей на існуючі глобальні виклики. У такій ситуації постає новий вектор розвитку міжнародних відносин і дипломатії в Європі, в основу якого покладено співробітництво у сфері захисту навколишнього природного середовища, яке розвивається під впливом глобальних екологічних проблем і процесів – екологічної дипломатії [1, с. 49-56].

Європейське природоохоронне співробітництво, яке покликане як на національному, так і на регіональному рівнях знизити гостроту глобальних екологічних проблем, потребує наукового розуміння сутності та вироблення ефективних заходів щодо його оптимізації. Пошук ефективних засобів адаптації європейської спільноти до глобальних екологічних перетворень та адекватної моделі міжнародних відносин щодо попередження екологічних загроз стає одним із основних завдань дипломатії та політики європейських держав на найближчу перспективу. Актуалізація екополітичної проблематики у міжнародних відносинах в Європі набуває особливого звучання для України як у зв'язку з її належністю до Європейського простору – одного з екологічно небезпечних і техногеннонасичених, так і з огляду на політику держави, спрямовану на інтеграцію у європейські правові, політичні, політико-дипломатичні, інституціональні та економічні системи й наближення до європейських норм і стандартів.

Багато держав розглядають ядерні технології як одне з найбільш ефективних рішень для задоволення зростаючої потреби в енергії, скорочення викидів парникових газів, пом'якшення змін клімату, а також як противагу коливання цін на викопні джерела енергії. У той же час не можна забувати про наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, яка сталась 30 років тому.

Важливою складовою міжнародної та політико-дипломатичної діяльності України є міждержавна солідарність у вирішенні наслідків техногенних аварій, у тому числі і аварії на ЧАЕС. Результативна міжнародна співпраця сприяє формуванню позитивного іміджу України у світі. Для подолання міжнародно-

політичних наслідків, а саме розв'язання економічних, політичних, дипломатичних, інституціональних, психологічних, соціальних та інших проблем, пов'язаних з аварією в Чорнобилі, а також ефективної реалізації основних завдань екологічної дипломатії, необхідно використати весь іміджевий потенціал нашої держави, необхідні продумана державна інформаційна політика й чітко спланована брендінгова кампанія.

ООН відіграє провідну роль у міжнародних зусиллях, спрямованих на подолання та мінімізацію довготермінових наслідків Чорнобильської катастрофи. Упродовж 1994-2004 рр. «чорнобильське» питання знаходилося в компетенції заступників Генерального секретаря ООН, координаторів надзвичайної гуманітарної допомоги Я. Акаші (Японія), С. Віейра ді Мелло (Бразилія), К. Ошими (Японія), Я. Егеланда (Норвегія). З 27 квітня 2004 року координація роботи на цьому напрямі здійснюється Програмою розвитку ООН (ПРООН). Координатором міжнародного Чорнобильського співробітництва є один з найвищих посадовців в цій ієрархії – Адміністратор ПРООН, що свідчить про вагу та місце чорнобильської тематики у порядку денному ООН. Підхід Організації Об'єднаних Націй до проблем Чорнобиля полягає у зосередженні основної уваги на поступовому переході від гуманітарної допомоги до підтримки соціально-економічного розвитку постраждалих територій. У цьому зв'язку знаковою подією було схвалення у 2002 р. доповіді «Гуманітарні наслідки Чорнобильської ядерної катастрофи. Стратегія відродження», яка стала рамковим документом, що визначив нову стратегію діяльності ООН на десятирічний період у галузі допомоги постраждалим країнам.

У 1991 р. в рамках ООН було створено Міжустановчу цільову групу з питань міжнародного співробітництва щодо Чорнобиля (Inter-Agency Task Force for the International Cooperation on Chornobyl), яка займається питаннями координації оперативної діяльності ООН на чорнобильському напрямі. У рамках ООН з 1991 року діє Чорнобильський цільовий фонд ООН (United Nations Trust Fund for Chornobyl), покликаний забезпечувати фінансову підтримку реалізації програм допомоги ООН. Значні обсяги фінансування на цілі чорнобильських

проектів надходять з Цільового фонду людської безпеки, який знаходиться у спільному управлінні ООН та Уряду Японії та багатьох інших міжнародних проектів і програм.

Починаючи з 1990 р. Генеральною Асамблеєю ООН схвалюється резолюція «Зміцнення міжнародного співробітництва та координація зусиль у справі вивчення, пом'якшення та мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи» (з 1993 р. – на дворічній основі, а з 2007 р. – на трирічній). З нагоди закриття Чорнобильської станції 55-ю сесією ГА ООН у грудні 2000 р. було ухвалено резолюцію «Закриття Чорнобильської АЕС», в якій Генеральна Асамблея привітала рішення Уряду України про закриття станції. На початку 1990-х років відповідні резолюції та рішення щодо Чорнобиля схвалювалися у рамках Економічної та Соціальної Ради та Дитячого фонду ООН. За підсумками дискусії Генеральна Асамблея ООН одностайно схвалила 15 грудня 2010 року ініційовану Україною резолюцію 65/131 «Зміцнення міжнародного співробітництва та координація зусиль у справі вивчення, пом'якшення та мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи», яка закликає світове співтовариство продовжувати надавати необхідну ресурсну підтримку Україні та іншим найбільш постраждалим країнам у зусиллях, спрямованих на пом'якшення та мінімізацію наслідків Чорнобильської трагедії [3].

Важливим було прийняття попередньої резолюції Генеральної Асамблеї ООН 62/9 з питань Чорнобиля, якою проголошено Декаду відродження та сталого розвитку постраждалих регіонів, 2006-2016 рр. На виконання згаданої Декади у 2008 р. ООН завершило розробку нового десятирічного Плану дій ООН для Чорнобиля на період до 2016 р. Традиційно кожного року у квітні у рамках ООН проводиться низка заходів із вшанування жертв Чорнобильської трагедії. Щорічно Постійним представництвом України при ООН спільно з неурядовою організацією «Світова передача інформації» проводяться тематичні міжнародні конференції з питань охорони здоров'я та навколишнього середовища, присвячені питанням Чорнобиля.

Важливим напрямом роботи дипломатів є забезпечення міжнародного співробітництва у контексті подолання наслідків Чорнобильської катастрофи [2, с. 37-48]. Силами МЗС України у період 2011-2016 років забезпечено координацію міжнародного співробітництва у подоланні наслідків аварії на ЧАЕС. Зокрема, за сприяння МЗС активно розвивалося співробітництво з ЄБРР як адміністратором Чорнобильського фонду «Укриття» та Рахунку ядерної безпеки. Спільні зусилля, спрямовані на будівництво нового безпечного конфайнмента (саркофага) і завершення реалізації інших проєктів, мають допомогти перетворити регіон на безпечну зону. 15 травня 2014 року ратифіковано Угоду (у формі обміну листами) між Україною та ЄБРР про внесення змін до Рамкової угоди між Україною та ЄБРР стосовно діяльності Чорнобильського фонду «Укриття» в Україні від 20 листопада 1997 року. 18 липня 2014 року в штаб-квартирі ЄБРР проведені чергові засідання Асамблеї вкладників Чорнобильського фонду «Укриття» та Асамблеї донорів Рахунку ядерної безпеки. Керівники ЄБРР схвалили виділення банком додаткового фінансування для завершення будівництва нового безпечного конфайнмента (НБК) на Чорнобильській атомній електростанції. Навесні та влітку 2015 року у рамках чергових засідань Асамблеї вкладників Чорнобильського фонду «Укриття» та Асамблеї донорів Рахунку ядерної безпеки Німеччина також ініціювала обговорення питання дофінансування за рахунок інших потенційних донорів.

Завершити будівництво НБК планується наприкінці 2017 року. Загальна вартість проєкту «План здійснення заходів на об'єкті «Укриття», в якому НБК є найбільш значущим елементом, становить близько 2,15 мільярдів євро. Кувейт, який діє через Кувейтський Фонд арабського економічного розвитку, виділив на виконання проєкту «Укриття» у рамках чорнобильської програми 11,2 млн. дол. США, з яких 5,2 млн. – у квітні 2011 року під час конференції донорів, яка проходила в м. Києві. Посольство Королівства Саудівська Аравія (КСА) 13 лютого 2015 року нотою № 0056/15 поінформувало МЗС України про наміри уряду КСА внести суму в розмірі 20 мільйонів доларів США на рахунок

Міжнародного фінансування Чорнобильського Фонду при Міжнародному Банку реконструкції та розвитку. Про прийняття вказаного рішення КСА було оголошено під час Київського саміту з питань безпечного та інноваційного використання ядерної енергії з нагоди 25-ої річниці Чорнобильської трагедії (19-22 квітня 2011 року, м.Київ). Крім того, на запрошення Міжнародного агентства з атомної енергії представники Державного агентства України з управління зоною відчуження взяли участь у Пленарному засіданні Контактної експертної групи (КЕГ) МАГАТЕ, яке відбулось у період з 19 по 21 листопада 2014 року в м. Рим, Італійська Республіка. Метою засідання був обмін інформацією та огляд виконання країнами-членами Контактної експертної групи МАГАТЕ міжнародних програм так званої «ядерної спадщини» у Росії та інших країнах колишнього Радянського Союзу для того, аби допомогти державам ефективно координувати спільну діяльність у цій сфері у наступний період – 2011-2016 роки.

Чорнобильська катастрофа – екологічно-соціальна катастрофа, яка сталася вночі 26 квітня 1986 року. Вона була спричинена вибухом та подальшим руйнуванням четвертого енергоблоку Чорнобильської атомної електростанції, розташованої на території України (у той час – Української РСР). Приблизно о 1:23:50 26 квітня 1986 року на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС стався вибух, який повністю зруйнував реактор. Будівля енергоблока частково обвалилася. У різних приміщеннях і на даху почалася пожежа. Згодом залишки активної зони розплавилася. Суміш з розплавленого металу, піску, бетону і частинок палива розтікалася під реакторними приміщеннями. Внаслідок аварії стався викид радіоактивних речовин, у тому числі ізотопів урану, плутонію, йоду-131 (період напіврозпаду 8 днів), цезію-134 (період напіврозпаду 2 роки), цезію-137 (період напіврозпаду 30 років), стронцію-90 (період напіврозпаду 29 років) [6, с.33-42].

Ситуація погіршувалася у зв'язку з тим, що в зруйнованому реакторі не припинялися неконтрольовані ядерні і хімічні (від горіння запасів графіту) реакції з виділенням тепла, із виверженням із розлому протягом багатьох днів

продуктів горіння радіоактивних елементів і зараження ними великих територій. Радіоактивний викид оцінюють потужністю як 300 таких бомб, яку скинули на Хіросіму. Зупинити активне виверження радіоактивних речовин із зруйнованого реактора вдалося лише до кінця травня 1986 року мобілізацією ресурсів усього СРСР і ціною опромінення тисяч ліквідаторів. Катастрофа вважається найбільшою за всю історію ядерної енергетики як за кількістю загиблих і потерпілих від її наслідків людей, так і за економічними збитками. Спершу керівництво УРСР та СРСР намагалося приховати масштаби трагедії, але після повідомлень зі Швеції, де на АЕС «Форсмарк» були знайдені радіоактивні частинки, які були принесені зі сходу – з СРСР, та оцінки масштабів зараження, розпочалася евакуація близько 130 тис. жителів Київської області із забруднених районів. Радіоактивного ураження зазнали близько 600 тис. осіб. Навколо ЧАЕС створено 30-кілометрову зону відчуження. Зазначимо, завдяки мужності ліквідаторів наслідків катастрофи аварію було локалізовано. Багато хто з них втратив життя або втратив здоров'я. Ліквідатори і донині страждають від наслідків опромінення. У цьому зв'язку ідея Дня ліквідатора була покликана нагадати суспільству про проблеми ліквідаторів-чорнобильців [3, с. 36-39].

Міжнародне співробітництво, спрямоване на подолання наслідків Чорнобильської катастрофи протягом 1986-2016 років, безумовно дало свій позитивний результат. Ключовим заходом у проблематиці ядерної безпеки та подоланні наслідків аварії на Чорнобильській АЕС став Гаазький Саміт з питань ядерної безпеки (24-25 березня 2014 року). Головною метою Саміту було обговорення лідерами 53 держав та міжнародних організацій заходів з метою зміцнення фізичної ядерної безпеки та зменшення загрози ядерного тероризму. Країни-учасниці, у т.ч. Україна, оприлюднили письмові національні доповіді про прогрес у виконанні рішень попередніх зустрічей на рівні глав держав та урядів у Вашингтоні та Сеулі. Учасники Саміту схвалили підсумкове Комюніке, в якому підтверджується відповідальність держав за постійне забезпечення ефективної фізичної безпеки всіх ядерних та інших радіоактивних матеріалів. Особлива увага приділялась також проблематиці безпеки ядерних об'єктів на

тимчасово окупованій території Криму та в регіонах, що знаходяться поблизу зони бойових дій на сході України. У результаті було досягнуто домовленості з МАГАТЕ щодо застосування угоди про гарантії між Агентством та Україною. Відповідне рішення було оголошено на генеральній конференції МАГАТЕ у вересні 2014 року. Також важливим елементом оцінки безпеки ядерних об'єктів іноземними фахівцями є візит делегації США до Південно-Української АЕС у період 8-12 грудня 2014 року.

МЗС України забезпечило участь міжвідомчих делегацій у низці міжнародних заходів, присвячених питанням ядерної безпеки, зокрема, у семінарі «Внесок Резолюції Ради Безпеки ООН 1540 (2004) у сферу регіонального та глобального роззброєння та нерозповсюдження» (11-12 березня 2014 року, м. Астана, Казахстан); Третій сесії Підготовчого комітету Оглядової конференції 2015 року Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (квітень-травень 2014 року, м. Нью-Йорк), семінарі «Елементи ядерної безпеки» (27-31 жовтня 2014 року, м. Вільнюс, Литовська Республіка). У рамках Ініціативи країн Групи Семи «Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення» 30 червня 2014 року в Лондоні з метою подальшої консолідації міжнародної підтримки України в умовах військової агресії РФ, за ініціативою США та Канади відбулася зустріч Глобального партнерства, присвячена обговоренню проектних пропозицій України у сфері радіологічної, хімічної, біологічної та ядерної безпеки (РХБЯ безпеки). Важливими заходами, які забезпечила Україна по лінії Глобального партнерства, були українсько-німецькі консультації з питань РХБЯ безпеки (9-10 жовтня 2014 року, м. Київ) та засідання країн-учасниць у м. Берлін (3-4 листопада 2014 року).

Президент України Петро Порошенко оголосив 2016-й рік роком вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і пам'яті жертв Чорнобильської катастрофи (Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 30-ми роковинами Чорнобильської катастрофи» від 14 грудня 2015 року № 702/2015). Згідно з документом П. Порошенко доручив Кабінету міністрів розробити та затвердити план заходів, передбачивши, зокрема заходи із

поліпшення умов соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та ліквідаторів. Уряду доручено підготувати проведення 26 квітня 2016 року в Києві пам'ятних заходів. Також, згідно з указом Кабінет міністрів має забезпечити своєчасне та у повному обсязі виконання фінансових зобов'язань України щодо внесків до міжнародних фондів з реалізації міжнародних проектів на Чорнобильській АЕС. Крім того, урядові дано такі доручення: у шестимісячний термін внести пропозиції зі створення Чорнобильського біосферного заповідника; забезпечити до 1 липня 2016 року перегляд та уточнення меж територій зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи; провести інвентаризацію земель і відповідно їх належно оформити та зареєструвати права на землю. Також Обласна, Київська міська державні адміністрації за участю громадських організацій мають розробити відповідні заходи щодо соціального забезпечення постраждалих внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС на регіональному рівні.

МЗС України доручено організувати проведення закордонними дипломатичними установами заходів у зв'язку з 30-ми роковинами Чорнобильської катастрофи, у тому числі за участю представників української громадськості за кордоном, а також забезпечити участь у заходах в Україні іноземних делегацій та акредитованого у країні дипломатичного корпусу. Як відзначав Президент України (2005-2010 рр.) Віктор Ющенко: «Треба пояснити світовій громадськості – дата виведення з експлуатації останнього блоку не означає, що Чорнобиль позаду. Скоріш за все – тема Чорнобиля тільки починається»... [4, 5].

Специфічна категорія дипломатичної діяльності – екологічна дипломатія, яка є об'єктивною реальністю більшості країн європейського регіону – на сьогодні не знайшла свого адекватного гідного втілення не лише у внутрішній політиці України, а й у науково-теоретичних розробках проблематики охорони навколишнього природного середовища. Останнім часом ця галузь дипломатичної діяльності фактично перетворилася на специфічну та важливу

складову міжнародного співробітництва як у багатосторонньому, так і двосторонньому форматі. Злагоджена міжнародна діяльність українських установ з метою охорони навколишнього природного середовища дозволяє не лише оперативно реагувати на зовнішні виклики, але й використовувати екологічну дипломатію як засіб впливу та просування своїх інтересів [6, 7].

Отже, пасивна участь України в процесі формування природоохоронного співробітництва міжнародної спільноти загрожує нашій державі втратою позицій у двосторонньому і багатосторонньому переговорному процесі з екологічної проблематики, можливості впливати на хід формування глобальної стратегії сталого розвитку та обстоювати свої національні інтереси в ході зазначеного процесу, нав'язуванням незрозумілих неадекватних пріоритетів, які не кореспондують з внутрішніми перевагами і національними цінностями нашої держави. Лише зрозумівши наявні загрози і виробивши ефективні заходи на національному рівні, Україна зможе стати активним учасником глобальної системи захисту навколишнього природного середовища та адекватно забезпечувати підтримку своїх національних інтересів у галузі збереження та сталого використання природних ресурсів.

Міждержавне екоспілкування та екоспівробітництво є новим інноваційним напрямом двосторонньої та багатосторонньої дипломатії. Міжнародний і міждисциплінарний характер екологічних проблем, від вирішення яких залежить виживання і подальший розвиток людства, призвів до появи нових нагальних питань, які торкаються міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії. Передусім це розробка засад міжнародного управління і глобального моніторингу навколишнього середовища, включаючи використання космічних конструкцій; вивчення питань екологічної безпеки та її впливу на послаблення міжнародної напруги і подолання конфліктів, а також на забезпечення національної, регіональної та глобальної безпеки; проблема переосмислення національного суверенітету в контексті забезпечення міжнародної екологічної безпеки; облік впливу різноманітних видів екологічної безпеки на міжнародні відносини; екологічна дипломатія і міжнародне право. У відповідь на нові

виклики та екологічні загрози ХХІ століття актуалізувалася необхідність вироблення ефективних, заснованих на рівноправності міжнародних процедур і механізмів, які забезпечували б раціональне використання ресурсів планети як загальнолюдського надбання.

Пріоритетним завданням МЗС України у 2016-2017 роках є успішна реалізація плану заходів щодо організації та проведення закордонними дипломатичними установами заходів у зв'язку з 30-ми роковинами Чорнобильської катастрофи, у тому числі за участю представників української громадськості за кордоном, а також забезпечення участі іноземних делегацій та дипломатичного корпусу, акредитованого в Україні як складової іміджевої та екологічної дипломатії України.

Визнаючи всю складність проблем із забезпечення ядерної безпеки та удосконаленням ядерних технологій, Україна є активним учасником міжнародного процесу підтримки та зміцнення ядерного нерозповсюдження та протидії ядерному тероризму і цілеспрямовано рухається до підвищення вітчизняних стандартів у цій сфері, провадить курс на узгодження вітчизняного ядерного законодавства з європейським. Але, на жаль, втілення багатьох планів і програм у цій сфері йде з відставанням від запланованих термінів їх виконання.

Головним гальмом у вирішенні проблем з ядерної безпеки та впровадження ефективних ядерних технологій, що сьогодні існують в Україні, є відсутність достатнього фінансування. Це пояснюється багатьма причинами – і перехідним періодом, і економічною кризою, і недосконалістю державної політики, законодавчої бази та ін. Державна політика, організаційні, технічні та наукові заходи, що провадяться в Україні стосовно забезпечення ядерної безпеки та підвищення її рівня, створюють необхідні передумови щодо членства в Європейському Союзі. При наявності доброї волі з боку Європейського Союзу та відсутності штучних перешкод з політичних або інших міркувань ядерна галузь України не завадить їй стати повноправним членом європейської спільноти.

Список використаних джерел і літератури:

1. Карнаухова А.М. Екологічна дипломатія набирає вагу [Текст] / А.М. Карнаухова // Політика і час. – 2006. – № 6. – С. 49-56.
2. Авдеева Т.Г. Экологическая дипломатия [Текст] / Т.Г. Авдеева // Международная жизнь. – 2001. – № 5. – С. 37-48.
3. Пронин М.А. Номенклатура болезней при воздействии ионизирующих излучений [Текст] / М.А. Пронин и др. // Методологические и методические вопросы прогнозирования здоровья военнослужащих: тез. докл. / Военно-медицинская академия. – СПб, 1992. – С. 36-39.
4. Пронин М.А. Экзистенция: забытый Чернобыль: записки ликвидатора: философско-антропологический очерк [Текст] / М.А. Пронин. – М.: Канон+ РОИИ «Реабилитация», 2016. – 224с.: ил.
5. Кравчук Н.В. Загадка Чернобыльской катастрофы. Опыт независимого исследования [Текст] / Николай Кравчук. – М.: АИРО-XXI, 2011. – 104с.
6. Ушаков И.Б. Саночентрическая оценка качества жизни при прогнозировании медицинских последствий сложных экологических ситуаций на примере чернобыльской аварии [Текст] / И.Б. Ушаков и др. // Авиакосмическая и экологическая медицина. – 1993. – № 5-6. – С. 33-42.
7. Барбашев С.В. Современное состояние и направления деятельности по повышению экологической безопасности атомной энергетики / С.В. Барбашев // Ядерная энергетика та довілля. – 2016. – №1(7). – С. 4-12.

УДК 94 : 623.4.083.2 (5-15)

НОВИЦЬКА О.В.

аспірантка Дипломатичної академії
України при Міністерстві закордонних справ України

ПРОБЛЕМА НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

У статті робиться короткий аналіз стану розробки ядерної зброї державами близькосхідного регіону та перспектив дотримання режиму нерозповсюдження ЗМЗ.

Ключові слова: ядерне роззброєння, Близький Схід.

В статтє короткий аналіз состояннн разработкн ядерного оружнн государствнмн ближневосточного рєгнонн, а такжє перспектнв поддєржнннн рєжнмн нераспространєнннн ОМУ.

Ключевые слова: ядерное разоружение, Ближний Восток.

The article gives a brief overview of the condition of nuclear weapon development by the Middle Eastern states as well as the perspectives for non-proliferation regime.

Key words: nuclear disarmament, Middle East.

Головним документом, покликаним сприяти нерозповсюдженню ядерної зброї у світі, на сьогодні залишається Договір про нерозповсюдження ядерної

зброї (ДНЯЗ), прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН в 1968 році і продовжений у 1995 році рішенням 170 країн-членів на безстроковий період. Варто відмітити, що Франція і Китай приєдналися до Договору лише в 1992 році, що демонструє відсутність консенсусу щодо дієвості цього механізму навіть серед провідних держав світу. З того часу у світі було створено п'ять зон, вільних від ядерної зброї (ЗВЯЗ), зокрема в Латинській Америці та в Карибському басейні (Договір Тлателолко), південній частині Тихого океану (Договір Раротонга) та Африці (Договір Пеліндаба). Постійно також висувається теза про необхідність створення ЗВЯЗ на Близькому Сході.

Важливості проблемі забезпечення режиму нерозповсюдження ядерної зброї на Близькому Сході надають такі фактори, як ядерна програма Ірану, невизначеність щодо сирійського арсеналу хімічної зброї, виклики та можливості, що виникли після Арабської весни, наявність кількох держав, що вже володіють арсеналом зброї масового знищення на Близькому Сході та загальна напружена ситуація в регіоні.

Ядерну зброю в регіоні мають Ізраїль (власного виробництва, за оцінками експертів – приблизно 250 ядерних боезарядів наземного та повітряного базування) і Туреччина (від 70 до 90 американських боеголовки повітряного базування розміщені на турецькій території).

Питання ядерного статусу Близького Сходу стало об'єктом міжнародних документів, зокрема тих, що приймаються Організацією Об'єднаних Націй, ще в 1970-ті роки: в підсумковому документі першої спеціальної сесії ГА ООН 1978 р., яка була присвячена роззброєнню, наголошується на необхідності створення на Близькому Сході ЗВЯЗ. Документ закликав держави регіону утримуватися від виробництва, придбання або набуття в інший спосіб ядерної зброї та ядерних вибухових пристроїв, а також запобігати розміщенню такої зброї на своїй території третіми країнами. Було запропоновано гарантувати у регіоні ядерну безпеку за допомогою контролю МАГАТЕ. На той час існувала непідтверджена (але і не спростована) ізраїльською стороною інформація щодо активної роботи Ізраїлю над власною ядерною програмою у тісному

співробітництві з Францією, яка допомогла у спорудженні дослідницького ядерного реактора в Дімоні.

Станом на 2017 рік Ізраїль так і не підписав ДНЯЗ, обґрунтовуючи це відсутністю будь-яких альтернативних гарантій безпеки країни, що знаходиться у ворожому оточенні. Держава поки що не збирається змінювати свою «непрозору» ядерну політику, якщо тільки одна із сусідніх держав зі статусом «порогової» не повідомить про набуття ядерної зброї. З іншого боку, відмова Ізраїлю від політики «ядерної непрозорості» може спровокувати прискорення сусідніми країнами роботи над власними ядерними програмами.

Сьогодні більшість експертів єдині в думці, що Іран продовжує залишатися першочерговим джерелом загрози режиму нерозповсюдження на Близькому Сході. Саме на цьому роблять акцент більшість ізраїльських політиків, виступаючи на міжнародних форумах та інших площадках з виправданням позиції Ізраїлю стосовно можливої наявності у нього ядерної зброї. Справді, від розвитку або припинення іранської ядерної програми залежить саме існування Держави Ізраїль.

Прийнята в червні 2015 року резолюція ООН, яка дала можливість частково пом'якшити санкції щодо Ірану були оцінені Сполученими Штатами як мало не прорив у стратегії нерозповсюдження ядерної зброї, адже одним із пунктів вона мала відмову Ірану від випробування балістичних ракет середньої дальності. Активну участь у «просуванні іранського питання» відіграла також Російська Федерація, яка пропонувала кілька варіантів узгодження ситуації з доступом експертів МАГАТЕ до реакторів, утилізації палива тощо. Всупереч цьому, починаючи з липня 2016 року ця держава провела принаймні два випробування цієї зброї. З приводу чого адміністрація новообраного президента США Д. Трампа вже заявила про розширення санкцій проти Ірану з огляду на таке нехтування міжнародними домовленостями.

Водночас деякі експерти висловлюють думку, що нестабільність в регіоні створює не ядерна програма Ірану, а, навпаки, наявність ядерної зброї у Ізраїлю, в той час як набуття Іраном такої зброї сприятиме стабілізації геополітичної

ситуації в регіоні. З цим можна подискутувати в тому сенсі, що при всіх можливих недоліках політичної системи Держави Ізраїль (наприклад, часті політичні кризи, що призводять до нових виборів парламенту та керівництва держави) вона залишається єдиною справді демократичною і все-таки світською країною на Близькому Сході, яка була побудована на принципах верховенства права та дотримання базових свобод і прав людини.

В той же час Іран залишається під владою іранських аятол, відомих нехтуванням правами людини як своїх, так і іноземних громадян, а одним із наріжних каменів офіційної ідеології є ненависть до «Великого Сатани» (США) та Ізраїлю, який будь що треба знищити. Водночас, треба визнати, що Іран станом на сьогодні жодного разу не виступав ініціатором відкритого збройного конфлікту, задовольняючись наданням фінансової підтримки терористичним угрупованням типу Хамасу та Хізбалли. У ірано-іракській війні ініціатором виступала іракська сторона за підтримки американських та німецьких компаній та політичних сил.

На нашу думку, створення на Близькому Сході цілісної ЗВЯЗ не відбудеться у осяжному майбутньому з огляду на низку чинників. По-перше, події Арабської весни не додали стабільності регіону, тому багато регіональних держав прагнуть отримати додаткові гарантії безпеки, зокрема через втручання західних держав у внутрішні справи країн з метою зміни режиму (наприклад, як це відбулося в Лівії, керівництво якої не мало «червоної кнопки»). Певним чином події в Україні також можуть наштовхнути на відповідні висновки (цю тезу досить часто проголошували навіть деякі українські політики). Мовляв «маленькі» держави не можуть дозволити собі не мати таких гарантій збереження суверенітету, як ядерний потенціал. В пресі кілька років тому навіть повідомлялось про бажання Саудівської Аравії розпочати свою ядерну дослідницьку програму.

Певним чином вже наявність у деяких країн регіону ядерної зброї і надалі слугуватиме фактором стримування найбільш агресивно налаштованих гравців, і водночас це також заохочуватиме держави, що поки що не мають ядерної зброї

розвивати власні ядерні програми. З іншого боку, деякі країни, що володіли неядерними видами зброї масового знищення (хімічною та біологічною) і мали певні досягнення у сфері ядерних технологій, внаслідок останніх подій в регіоні цілком вірогідно є відкинутими назад в роботі над ядерними програмами. Наприклад, Сирія потерпає від громадянської війни та масової міграції, в тому числі досвідчених спеціалістів, та від пов'язаних із цим фінансових складнощів.

За великим рахунком, перспективи створення на Близькому Сході ЗВЯЗ залежить від ядерних програм двох країн – Ізраїлю та Ірану. Теоретично Ізраїль міг би відмовитися від своєї програми та приєднатися до ДНЯЗ в обмін на, наприклад, членство в НАТО та «ядерну парасольку» Сполучених Штатів, що могло б компенсувати безпековий вакуум. В такому випадку були б зняті останні заперечення країн щодо створення близькосхідної ЗВЯЗ. Проте більш вірогідно, що це змусило б Іран піти на ще більш активне просування власної ядерної програми та остаточне набуття ядерної зброї. Крім того, серед країн-членів НАТО сьогодні відсутня єдність щодо зовнішньої політики по відношенню до Ізраїлю, що ускладнює надання країні Альянсом будь-яких безпекових гарантій.

Список використаних джерел і літератури:

1. Сіновець П.А. Ядерне розповсюдження на Близькому Сході: основні тенденції, шляхи попередження і засоби подолання. - Стратегічні пріоритети, №1, 2010 р.
2. Чебан О.Я. Іранська ядерна програма як виклик режиму ядерного нерозповсюдження на Близькому Сході // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2012. - № 2 (154). – С. 84 – 93.
3. Белкина П.Ю. Проблема всеобщего полного разоружения на Ближнем Востоке // Научное сообщество студентов XXI столетия. ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ: сб. ст. по мат. XXIII-XXIV междунар. студ. науч.-практ. конф. № 8-9(23). URL: [http://sibac.info/archive/social/8-9\(23\).pdf](http://sibac.info/archive/social/8-9(23).pdf)
4. Угрозы режиму нераспространения ядерного оружия на Ближнем и Среднем Востоке (под ред. А.Арбатова и В.Наумкина) - Московский Центр Карнеги[Online Resource]/- available at <<http://carnegieendowment.org/files/9380arbatov4.pdf>>
5. Baghat, G. Nuclear Proliferation in the Middle East: Iran and Israel // Contemporary Security Policy. – 2005. – Vol. 26, № 1.
6. European Parliament motion for a resolution on nuclear security and non-proliferation (2016/2936(RSP)) - <http://www.europarl.europa.eu>
7. Goldschmidt P. A Realistic Approach Toward a Middle East Free of WMD // Carnegie Endowment for International Peace - July 07, 2016 – [Online Resource]/- available at <<http://carnegieendowment.org/2016/07/07/realistic-approach-toward-middle-east-free-of-wmd-pub-64039>>
8. Philipp E., Davenport K. Assessing Progress on Nonproliferation and Disarmament, Updated Report Card 2013–2016 – [Online Resource]/- available at <https://www.armscontrol.org/files/2016_ReportCard_reduced.pdf>

ЯДЕРНИЙ ТЕРОРИЗМ І ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНІЙ БЕЗПЕЦІ

У статті йдеться про культурно-історичні передумови виникнення тероризму як такого та геополітичні чинники проблеми ядерного тероризму. Розглянуто зв'язок між американською стратегією безпеки, зокрема програмою боротьби з ядерним тероризмом, і сучасними викликами системі міжнародного порядку.

Ключові слова: ядерний тероризм, стратегія безпеки, постбіполярний світ, система міжнародних угод, російська агресія.

В статье идёт речь о культурно-исторических предпосылках возникновения терроризма как такового, а также о геополитических факторах проблемы ядерного терроризма. Рассматривается связь между американской стратегией безопасности, в частности, программой борьбы с ядерным терроризмом, и современными вызовами системе международного порядка.

Ключевые слова: ядерный терроризм, стратегия безопасности, постбиполярный мир, система международных соглашений, российская агрессия.

In this article it deals with the cultural and historical origin of the terrorism as well as geopolitical factors of the nuclear terrorism problem. It is analyzed the multiple connections between the American security strategy, the program of struggle with the nuclear terrorism in particular, and the contemporary challenges to the system of the international order.

Keywords: nuclear terrorism, security strategy, post-bipolar world, international agreements system, Russian aggression.

Сьогодні тероризм перетворився на одну з головних загроз міжцивілізаційному діалогу і стабільності соціальних систем, насамперед тих, що ґрунтуються на демократичних цінностях. Він спричиняє велику кількість жертв серед мирного населення. Однією з потенційно найнебезпечніших форм тероризму може бути тероризм ядерний. Загалом вважається, що акт ядерного тероризму означає застосування ядерного заряду терористичними організаціями. Зокрема, мається на увазі і підлив так званої брудної бомби, або радіологічного

заряду. У 2005 році ООН ухвалила Міжнародну конвенцію з протидії актам ядерного тероризму.

Рівень небезпек використання ядерних матеріалів задля діяльності терористичних організацій сьогодні оцінюється фахівцями як достатньо високий. Водночас досі не зафіксовано переконливих свідчень про те, що терористичні організації змогли отримати доступ і придбати ядерні матеріали, у тому числі багатокілограмову критичну масу збройового плутонію. Але у європейських аналітиків особливе занепокоєння викликав той факт, що група, яка організувала теракти у листопаді 2015 року, шпигувала у Брюсселі саме за високопосадовцем, відповідальним за ядерні проекти [1]. Найменш вірогідним на сьогоднішній день вважається сценарій, відповідно до якого ядерні матеріали, що можуть бути використані для створення атомної бомби, терористичні організації типу Ісламської держави або Аль Каїди, отримують від ядерних держав, вороже налаштованих проти країн Західної цивілізації. Наприклад, від Північної Кореї. Річ у тім, що такий трафік дуже легко відстежується і удару відплати може бути завдано негайно. Так само фантастичним є припущення щодо ймовірності викрадення ядерних зарядів на об'єктах, що належать до структур збройних сил країн ядерного клубу, на яких встановлені ядерні боеголовки. Такі об'єкти дуже добре охороняються, крім того боеголовки зберігаються у розібраному стані. Тому більш вірогідною є крадіжка матеріалів, які можуть бути використані при застосуванні так званої «брудної бомби», коли радіологічний заряд невеликої потужності приводиться у дію за допомогою конвенціональної зброї. «Брудна бомба» складається з контейнера, наповненого радіоактивними ізотопами, і вибухівки. Уведення у дію набою вибухівки руйнує контейнер з ізотопами, а ударна хвиля розпилює на великій площі радіоактивну речовину. Крім того, роль «брудної бомби» може відіграти підірваний терористами цивільний ядерний об'єкт, наприклад, відповідне обладнання у науково-дослідному інституті. На даний момент існує достовірна інформація щодо радіоактивних матеріалів, які перебувають поза регулярним контролем. Ідеться про загублені або викрадені матеріали. В одному зі звітів МАГАТЕ було

зазначено 2734 інциденти за період від 1993 до 2014 років. Ці дані добровільно надані самими державами. Хоча, як відзначають фахівці, у цих даних не врахована дражлива інформація, яку уряди хотіли б приховати. Отже, по суті оприлюднено факти, що є лише частиною айсбергу [2].

Чарльз Фергюсон та Вільям Поттер, аналітики Центру з ядерного нерозповсюдження, у 2004 році окреслили чотири ймовірних сценарії використання терористами ядерної зброї: а) підриг ядерної зброї, викраденої з воєнного ядерного об'єкту; б) викрадення або купівля розщеплюваних матеріалів для виготовлення та підригу саморобних ядерних пристроїв; в) саботаж режиму роботи або атаки на ядерні об'єкти, особливо на заводи, де використовується ядерна енергія, що призводить до витоку або різкого підвищення радіоактивності; г) несанкціоноване придбання радіоактивних матеріалів для виготовлення та підригу «брудної бомби» [3].

Безперечно, задля протидії цьому небезпечному явищу необхідні не лише кардинальні зміни пріоритетів у міжнародній політиці, не лише вузькопрофесійні зусилля спецслужб, але й розуміння культурно-історичних витоків та політичних імплікацій сучасного тероризму як інструменту боротьби за зміну культурно-цивілізаційних парадигм, як політичну технологію і різновид стратегічної дії.

Сучасний світ є світом певного порядку, тобто світом усталених зв'язків, субординації та санкціонування на основі правових систем. Він значною мірою є продуктом балансу сил, який сформувався за підсумками Другої Світової війни. Саме на основі цього балансу постали сучасні системи безпеки, сучасний світовий порядок – тобто система світового політичного та економічного регулювання та впливу. Цей порядок, як основа мирного співіснування, передбачає спільний вектор розвитку країн, які вважають правочинною вимогу саме такого порядку. Водночас світовий порядок означає уніфікацію, встановлення рамок та обмежень. Ряд сучасних дослідників, зокрема Жан Бодрияр, констатував, що за останні десятиліття відбулась переорієнтація з індивідуального як потреби духу і як символу загального культурного розвитку

конкретного члена суспільства, що визначало економіку і міжнародну політику, на безособове загальне як порядок. «Символічні й споживчі значення відходять на другий план, відтісняються смисловими елементами організації порядку» [4, с. 16]. Дещо раніше цю тенденцію відзначали такі мислителі як Еміль Фаге, Освальд Шпенглер, Хосе Ортега-і-Гассет. Ідеться про широкий історичний рух, в основі якого лежить «бунт мас».

Доба уніфікованого суспільства це доба, за якої кожен член суспільства є універсалом, а, отже, може бути заміненим на іншого будь-якої миті. Таким індивідом можна пожертвувати. «Найкращий спосіб зробити людину непридатною до будь-чого, це примусити її займатися усім й одночасно»[5, с. 30]. За таких умов виникає суперечність між індивідуальним, партикулярним і універсальним, що, за певних обставин, породжує терор і тероризм. Ясна річ, існує велика традиція осмислення культурно-історичних, екзистенційних, економічних витоків сучасного тероризму. Але саме суперечність між партикулярними світами з їхніми системами цінностей і процесами глобалізації і є основним джерелом терористичного насильства у сучасному світі. При цьому ідеологія тероризму є формою влади, спрямованої на легітимацію насильства у процесі розв'язання такої суперечності через розширення зони впливу (Мішель Фуко). Підтримка тероризму з цього погляду може виступати як засіб боротьби за регіональну гегемонію, за вплив на зовнішньополітичний курс держав, а отже як комунікативна практика у процесі міжнародної взаємодії тощо.

Водночас, незважаючи на необхідність усвідомлення соціокультурної та політичної природи тероризму, перед цивілізованими країнами постає завдання протидії йому тут і тепер. Ось чому правові, технічні аспекти боротьби із цією соціальною аномалією залишаються у центрі уваги світового співтовариства. Адже добре теоретичне знання про релігійні, геополітичні та екзистенційні чинники тероризму не в змозі забезпечити швидку і ефективну реакцію на загрози у короткотерміновій перспективі. Таке знання лише створює

модальності, які можуть бути розгорнуті у процесі глобальних цивілізаційних, політичних та економічних інституційних змін.

Парадокс полягає у тому, що одним з «батьків – засновників» глобальної ініціативи по боротьбі з ядерним тероризмом була Росія. Саме у Санкт-Петербурзі 2006 року відбувся саміт, на якому президенти США і Росії Джордж Буш і В. Путін сповістили про початок роботи організації під назвою «Глобальна ініціатива щодо боротьби із ядерним тероризмом». Вісім років потому Росія розпочала війну проти України, у ході якої постійно вкидала у світовий інформаційний простір наративи ядерного шантажу. Достатньо пригадати сумнозвісне висловлювання кремлівського пропагандиста Дмитра Кисельова: «Росія – єдина країна, яка здатна реально перетворити США на радіоактивний попіл». У даному випадку маємо справу з ознаками «реального» ядерного терору, причому терору державного. Адже шантаж є органічною частиною терору. Фактично уперше статус ядерної зброї як зброї стримування, і навіть превентивного засобу ведення війни за замовчуванням, було дезавуєвано. Країна-член ядерного клубу поставила під сумнів дієвість багатьох угод, пов'язаних із застосуванням або нерозповсюдженням ядерної зброї. Отже, цей меседж знаменував прихід нової доби, доби руйнування світового порядку, що його було встановлено після Другої світової війни. Першим таким кроком було повне ігнорування Росією підписаного нею ж Будапештського меморандуму. Подібний перебіг подій вкрай ускладнює міжнародну кооперацію у справі боротьби з ядерним тероризмом, фактично позбавляючи її такого важливого елементу як довіра до чинності міжнародних угод і взаємодовіра держав у процесі координації практичних дій із протидії спільній небезпеці.

І все-таки «Глобальна ініціатива» відіграла і досі відіграє важливу роль у процесі запобігання загрозам світового тероризму. Її головною метою є сприяння добровільному партнерству 86 країн та 5 організацій в якості офіційних спостерігачів задля посилення глобальної спроможності упереджувати, виявляти та реагувати на ядерний тероризм через проведення багатосторонніх заходів, які

покращують національні плани країн партнерів, політику, процедури та взаємосумісність країн-партнерів.

Існує декілька ключових питань, пов'язаних із загрозою ядерного тероризму. Насамперед це питання контрабанди ядерних матеріалів. Передовсім це стосується країн, що утворились після розпаду СРСР, (у тому числі і України), і в яких відзначався високий рівень корупції, неспроможність уряду гарантовано контролювати ядерні об'єкти. Ще у далекому 1994 році було запущено американо-казахський проект *Canfir*, як частини Спільної програми із зменшення загрози ядерного розповсюдження (Cooperative Threat Reduction Program). Наприклад, одним із опорних об'єктів даної програми був металургійний комплекс біля казахського міста Усть-Каменогорськ, на якому зберігалась велика кількість збагаченого до збройового рівня урану, що використовувався як паливо для підводних човнів Альфа класу.

Ризики таємних оборудок з продажу ядерних матеріалів, внаслідок чого до них відкриється доступ терористичних організацій, спонукали США домогтися підписання з Україною Меморандуму про порозуміння між делегаціями Сполучених Штатів та України щодо пріоритетних заходів, спрямованих на покращення здатності України протидіяти ядерній контрабанді.

Ключовою позицією Меморандуму є положення про фізичний захист. Ішлося про забезпечення фізичної безпеки у дослідницьких інститутах, які використовують у своїй роботі високозбагачений уран, а також об'єктів із високоактивними джерелами радіації. Ясна річ, що серед таких об'єктів чільне місце посідає Чорнобильська АЕС. У цьому зв'язку, зокрема, передбачалось посилення заходів безпеки у межах і довкола Чорнобильської зони відчуження, таких, наприклад, як збільшення кількості приладів радіаційного моніторингу на виїздах, автошляхах, залізницях і в річці Прип'ять, посилений догляд та перехоплення вантажів.

Щоправда, згодом стало зрозумілим, що формат співпраці на ниві боротьби із загрозою ядерного тероризму мав подвійне призначення. Можна зробити припущення, що наполегливість США у процесі переговорів з Україною не в

останню чергу була також пов'язана з побоюваннями щодо можливих спроб України відновити свій ядерний статус або ж міркуваннями, продиктованими небезпекою викрадення ядерних матеріалів за умов тотальної корупції. Як ми знаємо, у 2010 році було ухвалено рішення про передачу США 90 кг високозбагаченого урану.

Ішлося, як уточнював офіційний представник Білого Дому Роберт Гіббс, про високозбагачений уран, який зберігався у науково-дослідних центрах України. Заради цього, вже після введення у дію закритого рішення РНБОУ про відмову від запасів ВЗУ, Президент Обама навіть провів «преміальну» зустріч із Януковичем. Адже за твердженнями фахівців цієї кількості ВЗУ цілком вистачало б для створення ядерної зброї. Насправді це призвело до істотного обмеження наукового потенціалу України у галузі ядерних досліджень і сприяло ще більшому зменшенню військового потенціалу України, яка втратила Крим і змушена відбивати російську агресію на Донбасі. Не виграли від цього і США, стратегічні позиції яких у середземноморському і чорноморському басейнах були істотно послаблені.

Звичайно, це свідчить про брак розуміння національних інтересів тогочасною українською владною елітою, а також її неспроможність розбудувати систему гарантій та контролю за ядерними об'єктами, яка була б достатньо переконливою для цивілізованого світу. Але, що значно важливіше, про панування певного догматизму й стереотипів у стратегічній культурі і стратегічному мисленні сучасної американської політичної еліти, що подекуди призводить до помилкового визначення пріоритетів у зовнішній політиці. Цей догматизм полягає, наприклад, у спробі підтримувати Росію тією мірою, якою вона допомагає США протистояти регіональним гегемоністським амбіціям Китаю, а також захищати національні інтереси Сполучених Штатів у боротьбі проти загрози радикального політичного ісламу на афганських теренах.

Крім того, зовнішня політика Президента Обама де факто відповідала традиціям американського ізоляціонізму, що призвело до появи потужної терористичної організації, відомої за назвою Ісламська держава Іраку та

Леванту, до вкрай небезпечного для усієї системи міжнародної безпеки спалаху громадянської війни у Сирії.

З цього можна зробити припущення, що ядерний авантюризм Північної Кореї опосередковано спричинений послабленням стабілізуючої ролі США як світового геополітичного лідера. Так само, за певних обставин не виключено, що Росія може почати використовувати тему ядерного тероризму, принаймні у тому вигляді, який передбачає застосування «брудної бомби» як зняряддя, і якщо не прямого шантажу, то тиску на Захід задля успішної реалізації неоімперського реваншистського проекту на теренах Криму і Донбасу. Історія навмисного поглиблення конфлікту російським лідером у Сирії, що спричинило гостру міграційну кризу у Європі, це яскраве свідчення того, як невиразність зовнішньої політики США та Євросоюзу лише заохотила Росію до бруталного нехтування нормами міжнародного права і підважування легітимності та чинності будь-яких міжнародно-правових документів.

Є підстави думати, що США не виробили адекватної стратегії реагування на дестабілізуючу роль Росії. Про це, зокрема, свідчила і риторика Барака Обами на Вашингтонському саміті з ядерної безпеки, що відбувся у квітні 2016 року, який Путін відверто проігнорував, відхиливши пропозицію організаторів. Так само проігнорував цей саміт і Прем'єр-Міністр Пакистану Наваз Шариф. Президент Обама констатував: чи не найбільшою загрозою світовій безпеці є імовірність того, що ІДІЛ зможе придбати ядерну зброю. Відзначаючи прогрес у справі звільнення світу від ядерних матеріалів у Південній Америці, Східній Європі та Південно-Східній Азії, Обама фактично визнав, що Індійський субконтинент та Корейський півострів залишаються осторонь цього процесу. Оцінюючи ймовірну загрозу використання ядерної зброї представниками ІДІЛ, він назвав їх безумцями [6].

В даному випадку перед нами спрощене уявлення про витoki тероризму і віра у вичерпну ефективність поза доктринальних «конкретних кроків», тобто дипломатичних і розвідувальних заходів безпеки, які здійснюються без

глибокого аналізу культурно-історичного підґрунтя сучасного тероризму, надто тероризму радикального політичного ісламу, його ціннісної основи.

Так само зовнішній політиці кабінету Обама явно бракувало розуміння природи російського/радянського імперіалізму, що його виробляли видатні аналітики періоду холодної війни, як, наприклад, теорія доміно, що служила основою стримування та запобігання світовому поширенню комунізму. Уперше її основні положення сформулював аналітик Державного департаменту США Джордж Кеннан за часів урядування адміністрації Президента Гаррі Трумена. Кеннан вважав, що Сполучені Штати мають боротися з комунізмом та сприяти демократіям, або принаймні антикомуністичним режимам, по всьому світові. Теорія доміно відіграла провідну роль у зовнішній політиці США протягом усього періоду холодної війни, аж до 1991 року, коли відбувся крах СРСР.

Британський аналітик Едвард Лукас загалом вважає зовнішню політику Америки брутально реалістичною. Це означає, що наявні геополітичні реалії постають в уяві американських стратегів як непереборні обставини, з якими треба рахуватися, що по-суті виглядає як різновид латентного ізоляціонізму. Ось чому можна говорити про утопічність намірів США подолати ядерний тероризм. Адже «після шести десятиліть беззаперечного лідерства у вільному світі Сполучені Штати, здається, дедалі більше втрачають бажання бути вирішальною потугою, яка діє у власних або союзницьких інтересах». А це вкрай небезпечний меседж для світу!» пише Лукас у своїй статті «Доба Обама».

Американський фахівець у галузі міжнародної безпеки Стефен Волт відзначає розпливчатість зовнішньополітичної стратегії і прихильність Обама до риторики ліберальної гегемонії з кількома негативними наслідками. Зокрема, мається на увазі цілковитий провал спроби сформулювати національні інтереси США на міжнародній арені, визначити, яким чином Америка могла б просувати у світі ширші політичні ідеали за прийнятну ціну і ризик, а точніше – які регіони світу варті «американської крові і багатства». Дія поза рамками головних стратегічних альтернатив, таких як реалізм, ліберальний інтервенціонізм, інтернаціоналізм, чи доктринальний ізоляціонізм, прагнення уникнути ризику

несподіванок, за браком ясної стратегії і призводить до того, що несподіванки зазвичай трапляються [7].

Підтвердженням цього може послужити вереснева (2016 р.) заява Росії про призупинення нею дії Угоди з утилізації плутонію з міркувань «недружніх дій США проти Росії», яку було укладено у 2010 році. Ідеться про технологію змішування збройового плутонію з ураном та подальшим використанням суміші як ядерного палива для АЕС, після чого плутоній остаточно втрачає свої збройові якості. Ця заява також супроводжувалась шантажною риторикою з боку Росії. Путін назвав ціну повернення до угоди – зняття санкцій, що були прийняті США після окупації Криму, компенсація втрат від контрсанкцій самої Росії, ліквідація розбудованої нещодавно військової інфраструктури у країнах, що приєдналися до НАТО після розпаду СРСР, та виведення з них американського контингенту, скасування списку Магнітського.

Серед причин, які спонукали Москву піти на такий відвертий демарш з елементами брутального шантажу – безкомпромісна позиція США стосовно російської агресії проти України та цілковитий провал співпраці у Сирії. У ряду провокаційних демаршів Кремля стоять також порушення повітряного простору країн-членів НАТО стратегічними бомбардувальниками, порушення договору РСМД, розміщення ракет «Іскандер» у Калінінградській області. Цілком імовірно, що серед далекосяжних планів Москви – підготовка до перегляду усього комплексу домовленостей у ядерній сфері з подальшою спробою «перезавантажити» переговорний процес і висунути нові вимоги, що іде у розріз із стратегічними інтересами США. І тут варто взяти до уваги намір офіційної Москви створити умови для реалізації ядерного проекту на окупованій території Автономної Республіки Крим, де повним ходом іде відновлення ядерної інфраструктури. За певних обставин, попри запевнення, що не перероблений відповідно до договору плутоній не буде використовуватись з військовою метою, не можна виключати його перетворення на аргумент торгу у процесі укладання нових домовленостей Америки і Росії у ядерній сфері. Росія всіляко намагається сигналізувати про свою готовність до ведення ядерної війни. Про це

свідчать і масштабні навчання з цивільної оборони із залученням сорока мільйонів людей, опитування росіян, в яких ключовим є питанням про готовність до ядерної війни, поради як діяти і знайти бомбосховище у разі ядерної атаки, публічне роз'яснення Міністерства оборони Росії щодо функціонування державних органів під час війни, інтенсивні випробування міжконтинентальних балістичних ракет, запуски яких здійснювались із субмарин тричі на день 12 жовтня 2016 року. На тлі цих подій заява Путіна на Валдайському форумі: «...Брязкати атомною зброєю – шкідлива риторика» – виглядають лише як пропагандистський медіа-вірус, розрахований на внутрішню російську аудиторію.

Звичайно, поки що зарано говорити про програш США у геополітичній шаховій партії. Воєнний потенціал Сполучених Штатів надто переважає потенціал Росії. Водночас є серйозні підстави для занепокоєності. Річ утім, що адміністрація Б. Обама залишила у спадок не лише конфлікт в Україні і Сирії, порушення ключових міжнародних угод Росією, блокування останньою ініціатив США в рамках РБ ООН, але й повний провал ядерного напрямку. Адже попри очевидні хиби сьогоденного американського зовнішньополітичного опортунізму, Президент Обама не зраджував своїй «не доктринальній» стратегії безпеки. Це засвідчило і його інтерв'ю Джеффри Голдбергу, кореспонденту впливового американського видання *Атлантик*, в якому господар Білого Дому заявив, що Україна, яка не входить до НАТО, належить до сфери ключових інтересів Росії, а отже є вразливою для її військового домінування. Перед нами класичний приклад такого собі «сором'язливого» реалізму, або точніше переобрамленого ізоляціонізму, який Обама публічно відкидав як корисну для захисту національних інтересів США стратегічну модальність. Нагадаємо, що згідно з теоріями сучасних «реалістів» без боротьби за регіональну гегемонію годі сподіватись на роль лідера у міжнародних справах, на статус надпотиуги. Є достатньо підстав вважати, що брак чіткої стратегії та «офшорне балансування» безпосередньо впливають на стан усього ансамблю світових гравців, і, ясна річ на процес боротьби з однією з найбільших потенційних загроз міжнародній

безпеці – ядерним тероризмом, поволі перетворюючи її на малоефективну імітацію. Натомість набирає сили державний ядерний тероризм з боку Росії. Загроза розповсюдження ядерних матеріалів, якщо не відходить на другий план, то принаймні є жорстко прив'язаною до перебігу конфронтаційного діалогу Росії та США у ядерній сфері.

Стає зрозумілим, що ми є свідками розгулу анархізму у міжнародних відносинах, що створює сприятливі передумови для втрати ефективного контролю, який би міг відвернути ризики ядерного тероризму. Це зайвий раз доводить необхідність розглядати будь-який, усталений на основі, здавалось би, надійних міжнародних угод, порядок забезпечення міжнародної безпеки з погляду динаміки розвитку геополітичних суперечностей.

Список використаних джерел і літератури:

1. Milan Sherreuer, Alissa J. Rubin. Video Found in Belgium of Nuclear Official May Point to Bigger Plot. The NewYork Times, February 18, 2016.
2. Elisabeth Eaves. What does «nuclear terrorism" really mean?Bulletin of the Atomic Scientists. 7 April 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thebulletin.org/what-does-nuclear-terrorism-really-mean9309>.
3. A Critical Moment For Nuclear Security. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carnegie.org/interactives/nuclear-terrorism/#/>.
4. Бодрийяр Ж. Система вещей / Бодрийяр Ж.; [пер.с франц. С. Зенкина]. – М.: Рудомино, 1995. – 174 с
5. Фаге Э. Культ некомпетентности /Фаге Э.; [пер. с франц. В. Каспарова]. – М.: Evidentis, 2005. – 172 с.
6. Nuclear terrorist attack would 'change our world', says Obama. 2 April 2016.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-35947702>.
7. Stafen M.Walt. Obama Was Not a Realist President. Foreign Policy. April 7, 2016. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://foreignpolicy.com/2016/04/07/obama-was-not-a-realist-president-jeffrey-goldberg-atlantic-obama-doctrine/>

СУЧАСНА АТОМНА ЕНЕРГЕТИКА: ДОСВІД ФРН

У статті проаналізовано актуальні проблеми ядерної безпеки сучасності, визначено чинники безпеки атомної енергетики, а також осмислено досвід Федеративної Республіки Німеччина у використанні атомної та запровадженні альтернативних видів енергії. Зокрема, ідеться про національну енергетичну стратегію ФРН, у тому числі «Енергетичну концепцію 2050». У статті окреслені перспективи відновлюваної енергетики Німеччини.

Ключові слова: атомна енергетика, досвід ФРН, альтернативні види енергії, національна енергетична стратегія.

В статье анализируются актуальные проблемы ядерной безопасности современности, определены факторы безопасности ядерной энергетики, а также осмыслен опыт Федеративной Республики Германия в использовании атомной и внедрении альтернативных видов энергии. В частности, речь идет о национальной энергетической стратегии ФРГ, в том числе «Энергетической концепции 2050». В статье очерчены перспективы возобновляемой энергетики Германии.

Ключевые слова: атомная энергетика, опыт ФРГ, альтернативные виды энергии, национальная энергетическая стратегия.

The article analyses the urgent problems of nuclear security and determines the factors of atomic power safety. The Federal Republic of Germany experience of nuclear energy use and the introduction of alternative types of energy are considered. In particular it deals with both the FRG national energy strategy and “The Energy Conception 2050”. The perspectives of German renewal energy are outlined.

Keywords: atomic energy, FRG experience, alternative types of energy, national energy strategy.

Звертаючись до проблеми ядерної безпеки на сучасному етапі розвитку людства, слід звертати увагу на багатовимірність підходів та імперативність кожного із напрямів не лише наукових досліджень, але і кроків світової спільноти. Багатоаспектність безпекових складових полягає і в тому, що ця проблема включає як з'ясування проблем розробки, нерозповсюдження та

незастосування найпотужнішої зброї, яку знало людство, так і проблеми атомної енергетики, що іманентно містить у собі величезні ризики для міжнародного співтовариства. Говорячи про весь комплекс проблем ядерної безпеки, не можна упускати із поля зору ті спонуки та перебіг доленосних подій, що мали і будуть мати величезний вплив на підходи держав і народів до своєї безпеки в історичній перспективі.

Як для України, так і для більшості держав світу, питання безпеки, збереження власного суверенітету раз у раз наштовхується на проблему ядерної зброї та атомної енергетики. Справді, після атомної катастрофи 1986 р., що сталася на Чорнобильській АЕС, ставлення більшості політиків і державотворців до атомної проблематики зазнало відчутних змін. Аварія на Чорнобильській АЕС стала найбільшою у світі техногенною та екологічною катастрофою, її прямі та опосередковані наслідки змінили ставлення до всього комплексу проблем ядерної безпеки світу. Квітневий 1986 р. вибух на ЧАЕС і тогочасний перебіг подій вплинули на увесь світ, вони відобразилися навіть у загальновідомому терміні «чорнобильський синдром».

Загалом, місцевість, яка постраждала від катастрофи лише в Україні, становить її 1/12 частку всієї території, високий і небезпечний рівень радіоактивного забруднення в Україні спостерігається на площі 50 тис. км², а також у значній частині районів Білорусі та Росії, що прилягають до АЕС, з'явилася так звана 30-кілометрова зона відчуження. Від аварії лише у нашій державі постраждали 3,2 млн. чоловік, у тому числі понад 1 млн. дітей. З території України зникла ціла низка раніше квітучих міст та сіл, під посиленням і постійним контролем перебувають близько 1300 населених пунктів [1].

Тож «чорнобильський синдром» мав своїм наслідком і те, що після розпаду Радянського Союзу Україна, яка отримала у спадок третій у світі за потужністю ядерний арсенал зброї, відмовилася від нього. У нашій країні, а також у багатьох інших країнах світу, змінилося і ставлення до так званого мирного атома – до ядерної енергетики. Відповідним тенденціям додала динаміки й аварія, що сталася у 2011 р. на АЕС Фукусіма-І в Японії.

Водночас кризовий перебіг подій у напружених регіонах світу за сучасної історичної доби став спонукою до нарощування ядерної зброї державами, що нею володіють. Іншими словами, атомне озброєння переживає часи ренесансу, а режиму нерозповсюдження ядерної зброї загрожує фіаско. Тобто, незважаючи на те, що атомна, біологічна та хімічна зброя загрожують суцільному знищенню людства, світ стоїть на межі нової та небезпечної атомної ери. Про це невпинно попереджають учені, дослідники проблем війни та миру, політики. Вони спонукають до конкретних кроків у галузі роззброєння. В іншому випадку «друга ядерна ера» буде небезпечнішою, психологічно заплутанішою і економічно дорожчою за усі попередні епохи.

Німецький дослідник Вольфганг Кеттер переконаний у тому, що «стрімке поширення ядерної зброї усюди, ядерні ноу-хау та ядерні матеріали привели нас до критичної межі. Ми стикаємося з цілком реальною можливістю того, що найбільш смертоносні озброєння, які коли-небудь були винайдені, можуть потрапити у небезпечні руки» [2]. Отже, зростає ризик того, що у міждержавних або внутрішніх соціальних зіткненнях навіть терористи і звичайні злочинці зможуть застосувати ядерну, біологічну та хімічну зброю.

Програмного та концептуального піку багатосторонні зусилля у галузі роззброєння знайшли на спеціальній сесії ООН із роззброєння 1978 р. У той час усі держави-члени взяли на себе зобов'язання гарантувати безпеку через роззброєння і поступово домагатися загального і повного роззброєння.

Поштовх для дослідників повернутися до розгляду всіх позитивних та негативних наслідків використання атомної енергії дає видобування природного газу та нафти, яке призводить до стрімкого виснажування покладів природних копалин. Таким чином, усі складнощі і випробування, пов'язані з ядерною енергетикою, зростаючі економічні витрати, надмірне навантаження на довкілля змушують фахівців знову звернутися до енергії атома.

Варто зазначити, що у сучасну історичну добу атомна енергетика посідає чільне третє місце. Нині діючими є 437 атомних реакторів у 32 країнах світу, разом вони виробляють близько 375 ГВт електроенергії, велика частина з них

має промислову і наукову інфраструктуру. Найбільшу кількість атомних електростанцій мають США – всього 104 АЕС, у Франції – 59 АЕС, в Японії – 5, у Росії – 30, у Великобританії – 23, в Індії – 14. В Україні діють 15 атомних енергоблоків [3].

До недавнього часу «найядернішою» країною з виробництва електроенергії була Литва: більше 70 % енергетики забезпечувалися Ігналінською АЕС, яка була зупинена за наполяганням керівництва ЄС 31 грудня 2009 р. Проте до 2018 р. Литва, Латвія, Естонія і Польща за сприяння ЄС планували побудувати нові сучасні АЕС [3].

Так, ще у 1970-х рр. політики попереджали, що атомна енергетика необхідна для забезпечення безперебійності енергопостачання. Атомна енергетика, яка у рамках гонки озброєнь спочатку служила для створення ядерної зброї, уже давно використовується і в мирних цілях. Учені різних країн світу переконані у тому, що незважаючи на потенційні небезпеки, світу без ядерних технологій у XXI ст. не обійтися. Крім того, є юридичний висновок Міжнародного суду в Гаазі про нелегітимність можливого застосування ядерної зброї, договір про нерозповсюдження якої підтримали 190 держав. Ці документи і утворюють правову основу для підтримання міжнародної стабільності.

При цьому МАГАТЕ контролює дотримання Договору, перевіряє ядерні об'єкти в державах-учасниках і одночасно підтримує співробітництво у галузі мирного використання ядерної енергії.

Експерти ООН констатують поширення ядерної зброї в якості однієї з найбільш небезпечних світових проблем [5]. Вони вважають, що ми наближаємося до такої межі, після якої розмивання режиму ядерного нерозповсюдження може стати незворотним і призведе до лавиноподібного поширення.

Своєю чергою, перевагою атомної енергетики фізики вважають дешевизну і відсутність небезпечних викидів при виробництві електроенергії. Утім після трагедії на ЧАЕС у 1986 р. багато досліджень було призупинено, а вибух на Фукусімі-1 у 2011 р. змусив більшість розвинених країн, зокрема Німеччину,

відмовитися від ядерної енергетики. У багатьох країнах світу були прийняті нові програми щодо забезпечення безпеки атомних станцій, не аби яка увага приділяється також захисту дизельних генераторів. Водночас зводяться нові станції та модернізуються наявні. І нині багато країн світу освоюють технології використання атомної енергії для виробництва електроенергії. І хоча у низці країн мали місце катастрофи, у більшості країн це не зупинило будівництво нових атомних електростанцій і прийняття рішень щодо продовження терміну експлуатації діючих, щоб виключити ризик подібних аварій у майбутньому. Це підтверджує той факт, що експлуатовані атомні електричні станції (АЕС) довели свою ефективність.

Федеративна Республіка Німеччина є одним із піонерів у справі відмови від атомної енергії серед європейських країн. Виважені рішення були прийняті ще у 2002 р. урядом коаліції СДПН та «Союзу90/Зелених» про поступову відмову від атомної енергетики до 2020 р. Водночас аж до середини 2009 р. ФРН зіткнулася з досить серйозною для такої великої індустріальної країни проблемою – відсутністю чіткої національної енергетичної стратегії. Проблема полягала у тому, що АЕС є занадто небезпечними, вугілля – становить загрозу для екології, альтернативні джерела енергії мають позитивну практику втілення – але вони залишаються ненадійними і занадто дорогими, газ і нафта знаходяться не у тих країнах, з якими хотілося б мати справу [4].

Які ж шляхи запропонував уряд А. Меркель після перемоги на виборах восени 2009 р.? У коаліційній угоді, підписаній між ХДС/ХСС і СвДП незабаром після виборів, підкреслювалося, що новий уряд має намір проводити вільну від ідеологічних забарвлень і засновану на ринкових принципах енергетичну політику.

Варто зазначити, що, взявши послідовний курс на скорочення присутності шкідливих енергетичних об'єктів, Федеративна Республіка Німеччина робить акцент на всіх видах відновлюваної енергії. Таким чином, вже зараз можна зробити обґрунтоване припущення, що частка відновлюваної енергетики в енергобалансі Німеччини істотно зростатиме.

Вже у 2014 р. вітер, сонце, біомаса і вода забезпечили 26,2% усієї виробленої у ФРН електроенергії, уперше обігнавши за цим показником традиційного для галузі лідера – буре вугілля, на яке припадало 25,4 %. Однак поки домінуючу роль у німецькій електроенергетиці продовжує відігравати саме вугілля. Отже, за підрахунками експертів, до 2050 р. сонячна енергетика може стати головним джерелом електроенергії. Водночас частка АЕС у повній відповідності з німецькою політикою «енергетичного повороту», що передбачає згортання ядерної енергетики поряд з розвитком екологічної відновлюваної, у минулому році знизилася до 15,8 %.

Німеччина має цінний досвід безпечного демонтування і виведення з експлуатації атомних електростанцій. Поки що у ФРН повністю демонтовані лише три невеликі атомні реактори. Так, у Баварії електростанція «Нідерайхбах» була виведена з експлуатації ще у 1974 р., реактор АЕС «Штаде» закритий у 2003 р. після 31 року експлуатації. Зазначимо, що «Графенрайнфельд» у північній Баварії – це перша АЕС, яку закрили у 2011 р. після 33 років експлуатації. Це найстаріший реактор серед усіх, що експлуатувався у Німеччині. Атомна електростанція АЕС «Графенрайнфельд» стала відомою у Німеччині завдяки роману Гудрун Паусеванг «Хмара» («Die Wolke») [8]. Ця книга написана невдовзі після аварії на Чорнобильській АЕС. Автор на прикладі техногенної катастрофи в УРСР показав, як подібна аварія виглядатиме на «Графенрайнфельді» у ФРН.

До кінця 2022 р. у Баварії заплановано закриття ще трьох атомних реакторів – Гундреммінген – у 2017 р., Гундреммінген С і Ізар II у 2021 і 2022 рр. Прикметно, що в окремих федеральних землях існує дефіцит енергопостачання, зокрема у Баварії. Проте саме у цій землі уряд гальмує подальший розвиток вітряків на тій підставі, що їх потужності не дозволяють покрити високий попит. Земельний уряд у Мюнхені та прихильники відновлюваних джерел енергії також не підтримують будівництво запропонованих ліній електропередач високої напруги для постачання електроенергії з півночі країни [8].

До 2020 р. Європейський Союз планує збільшити до 20% кінцеве споживання енергії, що отримується з поновлюваних джерел. Підкреслимо, що екологічна політика ЄС утверджує підходи Федеративної Республіки Німеччина [6].

Бурхливий розвиток, освоєння і використання поновлюваних джерел енергії відбувається з початку 2000-х рр., коли збігся за часом вплив низки різних чинників. Розширюється асортимент поновлюваних видів енергії – таких як використання енергії вітру, сонця, біомаси і геотермальних джерел. Федеративна Республіка Німеччина та її енергостратегія перебувають у процесі суттєвих змін. Проголошена Федеральним урядом та зафіксована в коаліційних угодах 2009 та 2013 рр. стратегія «енергетичного повороту» передбачає поступовий перехід до забезпечення виробництва енергії переважно за рахунок відновлюваних джерел. Основою «повороту» є схвалена Федеральним кабінетом 28 вересня 2010 р. «Енергетична концепція-2050». У її основу покладено сценарій «подвійного рішення». Так, з одного боку передбачається досягнення частки альтернативної енергетики в енергобалансі у 30% до 2020 року й у 80% – до 2050 р. При цьому понад 60% енергії має продукуватися за рахунок використання сили вітру та біомаси. Водночас вважається, що слід скоротити використання викопного палива для отримання енергії (зокрема, видобуток вугілля та імпорту нафти й природного газу мають скоротитися на 60-75% до 2050 р.) та забезпечити широке зростання енергоефективності через модернізацію секторів генерації [7].

«Енергетична концепція-2050» створила можливості для децентралізації енергетичного сектора. Обсяг використання сонячної енергетики співмірний із гідроенергетикою, а її потужності стали другим за величиною сектором після вітрової енергетики.

Таким чином, ФРН взяла чіткий курс на розвиток альтернативних джерел енергії. Зокрема, у 2014 р. частка «зеленої енергетики» сягнула приблизно 25,8% від загального енергоспоживання в країні.

Через перехід до «малої енергетики» істотним є зростання енергоефективності, забезпечення децентралізації енергетичного сектора, велика увага приділяється посиленню екологічного виховання та зміцненню екологічної свідомості громадян.

Іншими словами, політика щодо перспектив ядерної енергетики у післячорнобильський період у ФРН також зазнавала відповідних впливів. Федеративна Республіка стала однією із лідерів у справі відмови від атомної енергії серед європейських країн ще за періоду так званого червоно-зеленого уряду. Також у жовтні 2010 р. був ухвалений Закон «Про внесення змін до Закону «Про атомну енергетику», який продовжував терміни роботи енергоблоків, введених у експлуатацію до 1980 р. на 8 років, а інших – на 14 років. Однак масштабна техногенна катастрофа в Японії на АЕС «Фукусіма - 1» 2011 р. спонукала Федеральний уряд змінити позицію щодо атомної енергії. Так, уже в серпні 2011 р. від мережі були відключені 8 АЕС, зведених до 1980 р., інші 9 енергоблоків, що залишилися в експлуатації, відповідно до Закону «Про внесення змін до Закону «Про атомну енергетику», прийнятого в серпні 2011 р., мають бути виведені з експлуатації до 2022 р.

Впровадження альтернативної енергетики у Німеччині дозволяє виокремити і низку проблемних питань. Суперечливим видається процес децентралізації «зелених технологій», передусім в аспекті управління. Експерти зазначають, що поступова відмова від використання джерел традиційної енергетики, насамперед АЕС, може мати наслідком зростання імпорту електричної енергії до ФРН. Важливим для альтернативної енергетики є також розвиток електричних мереж, оскільки північні райони Німеччини мають надлишки електроенергії, у той час як південні землі через дефіцит потужностей змушені вдаватися до балансування власних енергосистем за допомогою взаємодії із зарубіжними. Проблема при цьому полягає у тому, що наявних потужностей з транспортування енергії недостатньо для забезпечення стабільних перетоків між Північчю та Півднем у необхідних обсягах. У Німеччині точаться гострі дискусії навколо цього складного питання. У якості потенційних способів

врегулювання розглядають можливості як технічного переоснащення існуючих мереж, так і прокладання нових підземних. З таким варіантом погоджуються також і представники «Союзу90/Зелених», наголошуючи при цьому на пріоритетності розвитку місцевих складових альтернативної енергетики.

З огляду саме на такі підходи, прийняттю 2010 р. урядом ФРН довготривалої стратегії розвитку національної енергетики до 2050 р. передувала ґрунтовна науково-дослідна робота та аналітична робота. Тоді прискіпливо було досліджено альтернативні сценарії розвитку енергетичної сфери, надано практичні рекомендації органам державної влади.

У стратегічному документі відзначається «поступове заміщення традиційних енергоносіїв» альтернативними. При цьому наголошується, що заборона на будівництво нових АЕС повинна бути збережена. Окрім того, заміна атомних станцій на газові та вугільні потребуватиме колосальних інвестицій і призведе до зростання викидів парникових газів. А це суперечитиме зобов'язанням ФРН щодо боротьби проти глобальних змін клімату. Тож у стратегії були враховані і можливості продовження терміну дії атомних об'єктів, прораховано фінансовий бік справи і вплив на навколишнє середовище. Експерти вважають, що врахування «різних сценаріїв для енергетичної концепції Федерального уряду» було покладено в основу «Стратегії 2050».

Подовження нормативних термінів експлуатації АЕС було названо вимушеними засобами: атомна енергетика повинна виконувати роль «моста» для забезпечення безболісного переходу від вуглеводневої до «зеленої» енергетики. Збільшення долі альтернативної енергії до 2020, 2030, 2040 і 2050 рр. повинна скласти відповідно 35, 50, 65 і 80% в електрогенерації. Найбільше значення при цьому надається розвитку вітрової енергетики, яка є найперспективнішою сферою для інвестування і зможе зробити найбільший внесок у зростання сектору відновлюваної енергетики (нині на установках, що використовують кінетичну енергію вітру, виробляється 6,5% всієї електроенергії держави, або 40 млн. кВт-годин у рік). Важливе значення в майбутньому має набути й таке альтернативне джерело енергії, як біомаса (сьогодні її частка у виробництві

електроенергії складає 4,2%). Подальше зниження енерговитрат економіки країни є імперативом часу. В якості цілей на середньо – і довгострокову перспективу встановлені такі орієнтири: скорочення первинного споживання енергії до 2020 р. на 20% (порівняно з показником 2008 р.), і на 50% – до 2050 р. За рахунок впровадження енергозберігаючих технологій буде поступово скорочуватися і споживання електричної енергії (на 10% – до 2020 р. і на 25% – до 2050 р. порівняно з 2008 р.) [4].

Відповідно до вже діючої Федеральної програми 2009 р. у Німеччині планується виробити 1 млн. електромобілів до 2020 р. і 6 млн. – до 2030 р.[4]. Разом з підвищенням енергоефективності, найважливішою передумовою реалізації переходу на «зелену» енергетику, з точки зору уряду, є розвиток і модернізація мережевої інфраструктури. Актуальність проблеми пояснюється і тим, що в майбутньому основні потужності з виробництва електроенергії на основі вітроустановки будуть зосереджені головним чином на півночі і північному сході країни, тоді як споживачі (промисловість і населення) – дедалі більше на заході, півдні і південному заході. Крім того, значна увага має бути надана створенню додаткових транскордонних ліній, що зв'язують німецьких споживачів з постачальниками електроенергії у сусідніх країнах. В енергетичній концепції не обійдено увагою і тему клімату, ФРН узяла на себе підвищені зобов'язання. Документ передбачає до 2020 р. зниження викидів CO₂ на 40 % порівняно з рівнем 1990 р., і доведення цього показника до 55, 70 і 80-95 % відповідно, до 2030, 2040 і 2050 рр. У цілому питома вага цього чинника в енергобалансі ФРН знижуватиметься, що дозволить скоротити імпорт «блакитного палива» до 2050 р. на 60 %. Уже в 2014 р. уряд А. Меркель відстояв погоджений у рамках чотиристоронньої угоди (т.з. «вугільний компроміс») термін згортання дотацій у 2018 р. [4].

Підкреслимо, що нова енергетична стратегія викликала суперечливу реакцію і великий резонанс у колах політиків і експертів. «Зелені» і СДПГ висловили протест проти продовження термінів експлуатації діючих АЕС. Своєю чергою, колишній лідер партії «зелених» і міністр закордонних справ

ФРН Й. Фішер виступив проти різкого скорочення газової складової в енергобалансі.

Загалом, для суспільства і влади Німеччини досить важливою є реалізація стратегії, розвиток альтернативної енергетики за умов забезпечення суспільного консенсусу щодо відмови від атомної енергії. Тобто врахування ФРН уроків інших країн – України та Японії – стали вагомою складовою цілеспрямованої діяльності енергетичної стратегії.

В Україні ситуація обернено пропорційна – ця частка зросла із 27,1% у 1991 до 47,4% у 2010 р. До того ж наша держава не має ще замкнутого циклу щодо забезпечення ядерним паливом АЕС, яке постачається із РФ. Сьогодні, в контексті неоголошеної війни з Росією, питання енергетичної незалежності стоїть гостріше ніж будь-коли.

Україна, долаючи наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, спираючись і на міжнародну підтримку, зокрема ФРН, не ставить радикальних завдань щодо виведення із експлуатації потужностей ядерної енергетики. Нині наша країна, маючи 15 атомних реакторів, робить ставку на їх модернізацію. Водночас, звертаючись до практичної площини, вельми корисним для України може стати досвід зниження частки використання атомної енергії та нарощування обсягів альтернативних її видів за прикладом Федеративної Республіки Німеччина. Україна була і залишається досить привабливою країною для розвитку сучасних альтернативних джерел енергії. Певно, що врахування всіх чинників та аргументів, засвоєння уроків Чорнобиля та застосування кращого досвіду ФРН спроможні додати політичній волі українським урядовцям та забезпечити суспільну підтримку потужному розвитку екологічно чистих та безпечних напрямів вітчизняної енергетики. Практика Німеччини останніх десятиліть у цьому зв'язку є вельми показовою.

Список використаних джерел і літератури:

1. Чорнобильська трагедія. / уклад. Н. П. Барановська. Документи і матеріали. – К.: Наукова думка. – 1996. – 784 с. – С.5.
2. Wolfgang Kötter Tödliches Menetekel für die Menschheit. Abrüstung am Anfang des 21. Jahrhunderts. // Welt Trends Zeitschrift für internationale Politik 62. September/Oktober. 2008.

- 16. Jahrgang. – S. 92-105.; Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. – К.: Ярославів Вал, 2015. – 464 с.
3. Спицын А.Г. Роль атомной энергетики в международных отношениях XXI века //Вестник МГЛУ. – № 2 (635). – 2012. – С. 108-116.
 4. Седых С.В. Новая энергетическая стратегия ФРГ. // Вестник финансового университета. – № 1. – 2011. – С.61-65.
 5. Kollektive Sicherheit. Eine Sicherere Welt. Unsere gemeinsame Verantwortung. Bericht der Hocharangigen Gruppe für Bedrohungen, Herausforderungen und Wandel. Zusammenfassung. Vereinte Nationen 2004. – S.1-5.
 6. Посысаев Ю.Ю. Конкуренция альтернативных видов энергии на мировом рынке //Российский внешнеэкономический вестник 2014. - № 8. - 2014. - С. 68. 7. Савінок В. «Зелена енергетика» Німеччини: qui vadis? November 1, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/zelena-energetika-nimechchini-qui-vadis/>
 8. Атомна енергетика України. На щастя закривається наступна АЕС Німеччини.– [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://atom.org.ua/?p=2219>

УДК 620.9 : 621.039.4 (536.2)

Мудрієвська І.І.
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України»

РОЗВИТОК МИРНОЇ ЯДЕРНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В ОБ'ЄДНАНИХ АРАБСЬКИХ ЕМІРАТАХ

Стаття присвячена дослідженню питання започаткування та реалізації програми розвитку мирної ядерної енергетики в Об'єднаних Арабських Еміратах. Проаналізовано законодавчу основу, охарактеризовано механізми впровадження та регулювання програми. Звернуто увагу на співпрацю Об'єднаних Арабських Еміратів з МАГАТЕ та міжнародним співтовариством щодо опанування і застосування ядерних знань з розвитку мирного атома. Висвітлено процес будівництва першої АЕС Барака в ОАЕ.

Ключові слова: *Об'єднані Арабські Емірати, МАГАТЕ, ядерна енергетика, АЕС Барака, механізми регулювання.*

Статья посвящена исследованию вопроса создания и реализации программы развития мирной ядерной энергетики в Объединенных Арабских Эмиратах. Проанализирована законодательная основа, охарактеризованы механизмы внедрения и регулирования программы. Обращено внимание на сотрудничество Объединенных Арабских Эмиратов с МАГАТЭ и международным сообществом по освоению и применению ядерных знаний по развитию мирного атома. Освещен процесс строительства первой АЭС Барака в ОАЭ.

Ключевые слова: *Объединенные Арабские Эмираты, МАГАТЭ, ядерная энергетика, АЭС Барака, механизмы регулирования.*

The article deals with the question about start and development of a peaceful nuclear energy program in the United Arab Emirates. It is analyzed the legislative basis and mechanisms of the program's implementation and regulation. Attention is paid to cooperation of the United Arab Emirates with the International Atomic Energy Agency and international community concerning mastery and use of nuclear knowledge for the development of peaceful nuclear energy. The process of the construction of the first nuclear power plant in the UAE – Barakah Nuclear Power Plant is lighted up.

Keywords: *the United Arab Emirates, IAEA, nuclear power energy, Barakah Nuclear Power Plant, mechanisms of the regulation.*

У ХХІ ст. значного розвитку набула відновлювана енергетика. В той самий час, не зважаючи на ризики з боку безпеки ядерної енергетики (аварії на Чорнобильській АЕС та японській АЕС «Фукусіма-1») відбувається поступове зростання кількості атомних АЕС в різних регіонах світу або ж модернізація старих. Так, на атомну енергетику сьогодні припадає 11,5% світового виробництва електроенергії і, за прогнозами Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), її частка в подальшому буде зростати [10, с. 4].

Зростаючий в останній час інтерес до ядерної енергетики пояснюється низкою причин. Підстави розвитку мирного атома в багатьох країнах є різними. Однією з найвагоміших є використання додаткових джерел енергії паралельно з традиційними вуглеводнями. До переваг атомної енергії відносять також мінімальні наслідки забруднення навколишнього середовища. Слабкою стороною є потреба в значних фінансових ресурсах необхідних для будівництва і обслуговування ядерних реакторів, а також захороненням відпрацьованого ядерного палива (ВЯП).

Актуальність вивчення різних аспектів запропонованої проблематики продиктована, тим, що вона дає можливість узагальнити та врахувати досвід реалізації програми розвитку атомної енергетики ОАЕ, сприяє винайденню оптимальних шляхів модернізації вітчизняної ядерної галузі.

Тема наукової розвідки не була безпосереднім об'єктом вивчення в українській історіографії. До аналізу проблеми зверталися переважно закордонні вчені. Так, окремі її аспекти відображені в контексті комплексного вивчення

питання розвитку ядерної енергетики в регіоні Близького і Середнього Сходу в наукових публікаціях Авад Альбаді [1], Гелісханова І.З. [6]. Важливими та своєчасними є роботи американських авторів П. Керра, М. Нікітін, М. Голта, Ч. Бленчарда [19, 13], які присвячені аналізу досліджуваної проблеми в рамках співпраці США з іншими країнами в розвитку ядерної енергетики, і також корейського науковця Ніу Сонг, який обґрунтовує важливе значення двостороннього корейсько-еміратського співробітництва, зокрема і щодо будівництва АЕС Барака [17].

Мета статті полягає в дослідженні процесу започаткування та розвитку атомної енергетики в ОАЕ. У зв'язку з цим, важливими практичними завданнями публікації є вивчення відповідного спектру проблем, зокрема з'ясування причин та принципів реалізації програми, об'єктивних закономірностей розвитку відносин ОАЕ з Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) та провідними країнами світу, які володіють ядерними технологіями, характеристика законодавчої бази та інструментів державного регулювання програми, відображення основних тенденцій і особливостей будівництва АЕС Барака в ОАЕ.

На початку ХХІ ст. країни Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) розпочали демонструвати зростаючий інтерес до атомної енергетики. У 2006 р. лідери країн-учасниць РСАДПЗ на своєму щорічному саміті прийняли рішення про проведення спільного дослідження щодо доцільності розвитку ядерних програм, метою якого була підготовка ґрунту для спільної програми в царині мирного використання атомної енергії відповідно до міжнародних стандартів. В ході підготовки до проведення дослідницької роботи країни РСАДПЗ звернулися до МАГАТЕ з проханням дати висновок щодо доцільності використання в регіоні атомної енергії для виробництва електрики і опріснення води [1, с. 1].

МАГАТЕ опублікувало свій звіт в жовтні 2007 р. Агентство прийшло до висновку про те, що використання атомної енергії для виробництва електрики і

опріснення води в країнах РСАДПЗ є одним з найдешевших з наявних варіантів [1, с. 2].

Схваливши результати дослідження, Генеральний секретаріат РСАДПЗ підписав з МАГАТЕ угоду про технічне співробітництво на період з 2009 по 2011 рр. за трьома проектами, спрямованими на розробку національних і регіональних програм в галузі безпеки і розвиток науково-дослідного потенціалу, пов'язаного з використанням атомної енергії. В рамках цієї угоди МАГАТЕ і атомні агентства країн РСАДПЗ запустили програму досліджень і семінарів, покликаних допомогти членам організації закласти законодавчі основи, створити інфраструктуру і розробити програми навчання для дотримання стандартів ефективності, безпеки та нерозповсюдження [1, с. 2].

ОАЕ – одна з країн РСАДПЗ, яка розробила і почала реалізовувати свою програму з розвитку мирної атомної енергії. ОАЕ успішно проводять стрімку економічну модернізацію, тому їх економіка знаходиться в числі найбільш швидко зростаючих економік у світі. Значною мірою цьому сприяє те, що країна володіє значними запасами вуглеводнів.

Більшість електроенергії в ОАЕ генерується з використанням природного газу. Це означає, що велика частина енергоносіїв використовується поза межами промислових цілей. Проте й використання інших ресурсів починає набирати оберти. Зокрема, найбільшим внеском в енергетичний баланс країни найближчим часом, як очікується, повинні стати чотири енергоблоки з ядерними реакторами споруджуваної АЕС Барака в західному регіоні емірату Абу-Дабі.

У 2008 р. була опублікована детальна урядова програма під назвою «Політика ОАЕ щодо оцінки і потенціалу розвитку мирної ядерної енергії». У документі зазначено про енергетичні потреби країни на перспективу в кілька десятиліть і зроблено висновок про те, що найкращим способом забезпечити економічне зростання і національну безпеку країни можна шляхом будівництва і експлуатації цивільних атомних електростанцій. Згідно цього документу, уряд визначив шість основних принципів програми створення та розвитку мирної ядерної енергетики в ОАЕ. Серед яких, зокрема зобов'язання, які гарантують

повну прозорість програми, найвищі стандарти нерозповсюдження, безпеки, співпрацю безпосередньо з МАГАТЕ і дотримання його стандартів, партнерство з урядами і компаніями відповідних держав та експертами організацій, що мають досвід в цій сфері та ін. [20, с. 1].

Шляхом прийняття та/або здійснення такої політики уряд ОАЕ прагне показати приклад, використовуючи який інші країни зможуть досліджувати і в подальшому сприяти розвитку мирного використання ядерної енергії з повною підтримкою і довірою з боку міжнародного співтовариства [20, с. 1]. Самі ОАЕ будуть розглядати партнерські відносини з компаніями, що мають історію прозорих операцій і репутацію за видатні досягнення в області безпеки, а також чий національні уряди є учасниками Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та реалізували угоди про гарантії відповідно до вимог Договору [20, с. 2].

У вересні 2009 р. в ОАЕ був виданий Федеральний закон №6 щодо мирного використання ядерної енергії. Цей закон спрямований на забезпечення ефективності політики Об'єднаних Арабських Еміратів в царині ядерної безпеки і нерозповсюдження ядерних технологій згідно з прийнятими на себе зобов'язаннями. Також закон спрямований на створення інтегрованої системи організації та підтримки безпеки ядерної енергетики [12].

Новий федеральний закон ОАЕ передбачає створення в країні Федерального управління з ядерного регулювання (Federal Authority of Nuclear Regulation FANR) – незалежного державного органу, відповідального за різні аспекти регулювання, ліцензування, будівництва, експлуатації та забезпечення безпеки атомних станцій, а також нагляд за застосуванням радіоактивних матеріалів в медицині, наукових дослідженнях та ін. FANR контролює усі процеси і поточні справи, які стосуються атомного сектора країни. Головною метою діяльності FANR визначено підтримання довготривалої безпеки і стабільності у мирному використанні ядерної енергії в ОАЕ. Особливу увагу звернено на співпрацю з МАГАТЕ, державними органами регулювання атомної енергетики інших країн для застосування найкращої міжнародної практики в цій галузі. FANR

зобов'язався виконувати усі міжнародні угоди, підписані керівництвом ОАЕ, які стосуються атомного сектора [15, 4].

Так, новий закон ввів заборону на розвиток в ОАЕ технологій зі збагачення урану, а також встановив відповідальність за будь-які спроби використовувати ядерні технології і матеріали не за призначенням. Агентство FANR отримало в своє розпорядження право суворо карати порушників атомного законодавства [4]. Вказаний закон матиме також міжнародне значення, тому що ОАЕ стали одними з перших, хто добровільно взяли на себе зобов'язання не займатися збагаченням урану чи переробкою ВЯП в межах кордонів країни [18]. Це є додатковою гарантією нерозповсюдження ядерних технологій подвійного призначення.

У 2009 р. Об'єднані Арабські Емірати ухвалили низку міжнародних конвенцій, пов'язаних з ядерною безпекою, в тому числі підписали Додатковий протокол, ініційований МАГАТЕ.

У грудні 2009 р. була створена Корпорація ядерної енергетики ОАЕ (Emirates Nuclear Energy Corporation – ENEC). Корпорація є державною установою. Заснування ENEC стало ключовим фактором в процесі створення атомного енергетичного комплексу країни.

На основі прийнятого законодавства ОАЕ отримали можливість проводити тендери для вибору генпідрядників і постачальників реакторних технологій для атомних станцій. Про свою готовність будувати АЕС в ОАЕ заявили більшість провідних західних атомних компаній. Щоб уникнути проблем, що можуть виникнути через ставлення до атомних технологій в регіоні Близького Сходу, ОАЕ вирішили зробити свою програму з розвитку ядерної енергетики «зразковою» з точки зору нерозповсюдження [4].

Головні завдання ENEC – це забезпечення ОАЕ безпечною, чистою, раціональною, надійною ядерною енергетикою; налагодження стратегічного партнерства з місцевими та міжнародними компаніями для підтримки розвитку атомної енергетики в країні; співпраця з науковими інституціями для забезпечення зростання кількісного і якісного необхідного кадрового

потенціалу; інформування суспільства щодо розвитку програми. Також ENEC займається практичним впровадженням національної програми з атомної енергетики. Зокрема, виступає замовником будівництва і відповідає за експлуатацію АЕС на території країни. Корпорація здійснює нагляд за роботами генерального підрядника при проектуванні, будівництві і введенні в експлуатацію ядерних об'єктів; співпрацює з вищими органами державної влади для забезпечення координації програми з планами розвитку інфраструктури промисловості держави [14].

Генеральний директор ENEC Мохамед Аль Хаммаді в інтерв'ю авторитетному енергетичному виданню «POWER Mag» зазначив, що кожна країна має унікальний набір вимог і характеристик, які визначають її енергетичний портфель для створення безпечного, надійного і комерційно конкурентного ринку електроенергії. Для того, щоб вибрати кращі енергетичні технології для зростання електричної потужності в 2007 р. ОАЕ провели дослідження зростаючого попиту на електроенергію і можливі варіанти її виробництва. Дослідження показало, що існуючі поставки електроенергії не будуть задовольняти майбутній попит, і що до 2020 р. попит на електроенергію в країні зросте на 9% в рік. У 2008 р. була оголошена програма розвитку мирного атома. Після розгляду кількох енергетичних технологій, був зроблений висновок, що безпечна, чиста, за перевіреними технологіями, комерційно життєздатна ядерна енергія з майже нульовим викидом вуглецю стала правильним вибором для ОАЕ. При цьому викопні види палива продовжують здійснювати важливий внесок у виробництво електроенергії ОАЕ, але керівництво країни прийняло стратегічне рішення диверсифікувати її енергетичний портфель і збільшити енергетичну безпеку з введенням чистої енергії на благо майбутніх поколінь. Мирна ядерна енергія, поряд з відновлюваною, складе основу майбутньої електроенергетики в ОАЕ, і разом забезпечуватимуть понад 30% вироблення електроенергії країни до 2020 р. [8].

У лютому 2010 р. була створена Міжнародна консультативна рада (МКР), завданнями якої є забезпечення програми з розвитку мирного атома ОАЕ

консультаціями провідних міжнародних експертів. До складу МКР входять американські, європейські експерти, а також фахівці з Близького Сходу, Японії та Південної Кореї, які обираються з числа визнаних світових експертів в галузі ядерної науки, нерозповсюдження, нормативно-правового регулювання, вироблення і розподілу енергії, експлуатації реакторів, управління відходами, розвитку людських ресурсів. Одне із ключових завдань ради полягає в оцінці діяльності уряду ОАЕ щодо реалізації цієї програми, а також оперативної публікації інформації по цій темі. Раз на півроку рада випускає регулярні звіти, в яких зазначено про хід і досягнення програми та рекомендації для подальшого її поліпшення.

Завдяки такій прозорості, як вітчизняні так і міжнародні зацікавлені сторони отримали можливість спостерігати за реалізацією програми згідно найвищих міжнародних стандартів [16]. Отже, створення цього органу ще раз свідчить про політику відкритості щодо розвитку ядерної енергетики.

АЕС Барака (Barakah Nuclear Power Plant) – перша і єдина атомна електростанція в Об'єднаних Арабських Еміратах, яка будується з липня 2012 р. в 50 км від м. Аль-Рувайс (знаходиться в 240 км на захід від столиці ОАЕ – Абу-Дабі). Дозвіл на будівництво видала FANR корпорації ENEC. Над вивченням ліцензії 18 місяців працювала команда з 60 експертів FANR і три міжнародні консультативні групи у тісному співробітництві з МАГАТЕ [18]. Після ретельного річного відбору генеральним підрядником будівництва реакторів на АЕС був обраний корейський консорціум Korea Electric Power Corporation (KEPCO) (контракт на 20 млрд. дол.). Дієву підтримку на державному рівні KEPCO отримав від уряду Південної Кореї [17, с. 5]. Представники KEPCO пізніше зазначили, що причинами вибору саме їх консорціуму серед учасників тендеру в умовах сильної конкуренції з боку Франції, США і Японії стали менша вартість і коротші терміни будівництва майбутніх запланованих об'єктів [18]. Вся АЕС Барака будується за проектом з врахуванням умов сучасних реалій (захист від падіння літака) і навколишнього середовища (піщані бурі, температура води в Перській затоці вища, ніж в морях біля берегів Південної

Кореї). Також враховані і наслідки аварії на Фукусіма-1 – збільшені запаси дизельного палива для генераторів. АЕС Барака будується в пустельному місці [3].

Перша АЕС в ОАЕ – унікальна за теперішніх часів станція, адже на її території одночасно ведеться спорудження чотирьох атомних блоків. Політичне рішення про будівництво атомної станції в Об'єднаних Арабських Еміратах було прийнято в квітні 2008 р., коли уряд країни затвердив документ з основними принципами розвитку атомної галузі. У 2012 р. стартувало будівництво першого блоку, в 2013 р. – другого, в 2014 р. – третього, в 2015 р. – четвертого. Пуски блоків №1-4 відбудуться з річними інтервалами в період 2017-2020 рр. Також йде активна підготовка персоналу для роботи на АЕС.

На АЕС Барака встановлюються реактори APR-1400, виготовлені у Південній Кореї. Термін експлуатації кожного об'єкта визначений у 60 років.

Реактори III покоління характеризуються: зниженням капітальних витрат і скороченням терміну спорудження; більшим коефіцієнтом використання потужності та довшим терміном служби (типовий термін складає 60 років); простішою і надійнішою конструкцією, легкістю в обслуговуванні та менш вразливою до експлуатаційних проблем; зниженою імовірністю аварій з розплавленням активної зони; мінімальним негативним впливом на довкілля; більшим ступенем вигорання палива для зменшення об'єму відходів і потреби в паливі. На сьогодні переважну основу реакторного парку більшості країн складають Реактори II покоління [10, с. 9].

Корейські атомники не тільки побудують АЕС Барака, але і будуть відповідати за її експлуатацію. На послуги в сфері голови паливного циклу (природний уран, конверсія і збагачення), системи управління і захисту, поставок на станцію турбінного обладнання компанія ENEC підписала серію контрактів з провідними світовими компаніями [3].

До будівництва першої АЕС керівництво держави поставилося надзвичайно уважно і змогли забезпечити суворі стандарти безпеки, якості та документації. З самого початку проектування і планування був зроблений особливий акцент на

сумісність нової атомної електростанції з місцевим кліматом. Більше 18000 чоловік працює над проектом будівництва АЕС Барака. Про те, що безпека є головним пріоритетом в даному проекті свідчить проведення більше 7500 спеціалізованих тренінгів з техніки безпеки, в яких взяло участь майже 250 000 чоловік, також була створена висококваліфікована команда з інженерів різних країн світу [8].

У 2012 р. була підписана Угода про співпрацю в сфері мирного використання ядерної енергії між ОАЕ і Австралією. Вибір Австралії пояснюється тим, що країна має найбільші на планеті запаси уранової руди (40% всіх покладів) і є одним із найбільших виробників уранового палива у світі. Згідно з договором, поставки уранового палива в ОАЕ повинні розпочатися в 2017 р. [2]. ОАЕ також уклали угоди зі США, Великою Британією, Францією, Канадою, Південною Кореєю, Японією, Росією щодо співпраці в сфері освоєння мирного атома та здійснення операцій з поставок ядерних матеріалів для атомної енергетики країни [13, с. 16, 18].

Угода з США 2009 р. (U.S.–UAE 123 Agreement for Peaceful Civilian Nuclear Energy Cooperation) містить особливі умови, на яких ОАЕ погодилися відмовитися від свого права як держави – учасниці ДНЯЗ на власне виробництво (збагачення і переробку) ядерного палива у мирних цілях на користь його закупівель у надійних міжнародних постачальників [1, с. 7]. Угода США із ОАЕ – перший договір такого характеру з країною з близькосхідного регіону. Президент Б. Обама високо оцінив підписання цієї угоди, а держсекретар США К. Райс, яка підписала документ зі сторони США, назвала його «потужним і своєчасним прикладом для всього світу і регіону» [6, с. 13]. П.Дж Кроулі – представник Держдепартаменту США охарактеризував угоду як «золотий стандарт» [19, с. 18]. Положення підписаної угоди розглядаються США як певний приклад при підписанні подібних угод на Близькому Сході [19, с. 19].

Згідно угоди сторони домовилися співпрацювати в галузі: ядерної безпеки та нерозповсюдження, включаючи експортний контроль та захист суверенних кордонів. Також передбачено забезпечення надійного джерела ядерного палива

для майбутніх цивільних ядерних реакторів, розвиток відповідної інфраструктури, сприяння застосуванню ядерної енергії в промисловості, сільському господарстві, медицині, з одночасним контролем за радіоактивними відходами і відпрацьованим ядерним паливом та ін. Договір дає можливість також здійснювати обмін науково-технічною інформацією та документацією; обмін і навчання персоналом; організацію симпозіумів та семінарів; надання відповідної технічної допомоги та послуг; передачу матеріалів, обладнання та комплектуючих [13, с. 6-7].

Демонструючи прозорість і абсолютно мирний характер своєї програми, названої експертами «золотим стандартом», ОАЕ не лише відмовилися від права збагачувати уран на своїй території, але й відкрили атомні об'єкти для інспекцій МАГАТЕ, яке, в свою чергу, назвало підхід ОАЕ до реалізації програми з розвитку атомної енергії «зразковим» [2].

Об'єднані Арабські Емірати показують приклад для інших країн в питанні щодо організації процесу забезпечення країни професійними кадрами в ядерній галузі. Так, по-перше країна змогла залучити іноземних спеціалістів до роботи, мотивуючи високою заробітною платою. По-друге, деяких вітчизняних талановитих студентів держава відправляє отримати додаткову освіту або пройти стажування за кордоном. До прикладу, влітку 2010 р. 48 студентів з ОАЕ відповідних спеціальностей пройшли стажування на ядерних об'єктах при підтримці КЕРСО [17, с. 6]. По-третє, керівництво дбає про підготовку власних молодих професіоналів на території ОАЕ. Прикладом чого стало відкриття в 2011 р. Інституту інфраструктури ядерної енергетики Затоки (Gulf Nuclear Energy Infrastructure Institute GNEII). Варто зауважити, що чисельність персоналу на АЕС Барака після завершення її будівництва в 2020 р. складе 2500 осіб. 60% від загального числа працівників становитимуть громадяни ОАЕ [9].

Одночасно кількість студентів, які вивчають атомні спеціальності в Політехнічному університеті Абу-Дабі стрімко збільшується. Так, в лютому 2016 р. дипломи отримали 65 майбутніх атомників, в той час, як рік тому таких випускників було 17. Із 65 випускників цього року 63 отримають роботу в

структурах ENEC терміном на три роки [11]. І хоча Генеральний директор FANR Крістер Вікторссон висловив думку, що ОАЕ необхідно залучати ще більше місцевих кадрів для своєї атомної галузі, зокрема, на червень 2015 р. з 186 працівників FANR громадянами ОАЕ були 57% [7], є всі підстави вважати, в недалекому майбутньому держава зможе забезпечити кадровий потенціал ядерної галузі в переважній більшості за рахунок вітчизняних спеціалістів.

ОАЕ здійснили значну роботу, направлену на започаткування атомної енергетики, зокрема створення відповідної законодавчої бази, компетентних державних органів, освітньо-навчальних центрів, підписання різних дво- та багатосторонніх міжнародно-правових документів з питань використання мирної ядерної енергії та нерозповсюдження.

Для досягнення поставлених завдань Об'єднані Арабські Емірати також вирішили відмовитися від власного збагачення урану і переробки сировини. Утилізацію відпрацьованого палива також планується доручити компаніям, які спеціалізуються на цій діяльності.

Важливим є факт того, що ОАЕ розглядають міжнародне партнерство і співробітництво як важливий фактор успіху ядерних енергетичних програм. В цілому Об'єднані Арабські Емірати швидко та успішно опановують і застосовують ядерні знання з розвитку мирного атома, що підтверджується створенням запланованих об'єктів та інфраструктури.

Водночас слід зазначити, що ОАЕ не відмовляються від використання альтернативних джерел енергії. Так, у 2013 р. було відкрито одну з найбільших у світі сонячну електростанцію Shams 1. Її потужність склала 100 МВт, а сума інвестицій – \$ 600 млн. Розвивати енергетику з відновлювальних джерел керівництво держави планує і надалі. Також про значні досягнення країн Перської затоки у галузі альтернативної енергетики свідчить факт місцезнаходження в Абу-Дабі штаб-квартири Міжнародної агенції з відновлюваної енергетики (IRENA), створеної в 2009 р. рішенням 75 держав світу у м. Бонн [5]. Однак за підрахунками фахівців альтернативна енергетика зможе виробляти лише 6-7% необхідної електроенергії країни у 2020 р. [20, с. 3].

Підсумовуючи слід зазначити, що керівництво ОАЕ демонструє повне розуміння енергетичних потреб країни і чітке рішення дотримання всіх правил і механізмів ядерного нерозповсюдження, прийнятих світовою спільнотою.

Список використаних джерел і літератури:

1. Авад Альбади. Атомная энергетика в арабских странах Персидского залива. – Режим доступу: http://www.pircenter.org/kosdata/page_doc/p2532_1.pdf
2. Австралія постачатиме уран для атомних електростанцій ОАЕ // УКРІНФОРМ. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1380912-avstraliya_postachatime_uran_dlya_atomnih_elektrostantsiy_oae_1745765.html
3. АЭС Барака – первая эмиратская // AtomInfo.Ru. – Режим доступу: <http://www.atominfo.ru/newsc/10210.htm>
4. В ОАЭ подписан закон об атомной энергии и введён запрет на обогащение урана // AtomInfo.Ru. – Режим доступу: <http://www.atominfo.ru/news/air7636.htm>
5. Волович О. Україна і держави Перської затоки: співпраця в енергетичній сфері. Частина 3 // Борисфен Інтел. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/ukraina-i-gosudarstva-persidskogo-zaliva3/>
6. Гелисханов И.З. Проблемы и перспективы развития ядерной энергетики в странах Ближнего и Среднего Востока. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/Geliskhanov/ss-9774727>
7. Эмиратам нужно больше местных атомщиков – глава атомнадзора // AtomInfo.Ru. – Режим доступу: <http://www.atominfo.ru/news/s0280.htm>
8. Как ОАЭ вкладывают деньги от нефти и газа в строительство первой в стране атомной электростанции // Энергетика. ТЭС и АЭС. – Режим доступу: <http://tesiaes.ru/?p=15094>
9. На АЭС Барака будут работать 2500 человек // AtomInfo.Ru. – Режим доступу: <http://www.atominfo.ru/newsn/u0319.htm>
10. Ядерная энергетика у світі та Україні: поточний стан та перспективи розвитку // Центр Разумкова. – К., 2015. – 26 с. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/upload/2015_atom-1.pdf
11. 65 эмиратцев получают дипломы по атомным специальностям в феврале // AtomInfo.Ru. – Режим доступу: <http://www.atominfo.ru/newsm/t0454.htm>
12. A Federal Law by Decree No. 6 of 2009. Concerning the Peaceful Uses of Nuclear Energy. – Mode of access: https://www.fanr.gov.ae/En/Documents/20101024_nuclear-law-scan-eng.pdf
13. Christopher M. Blanchard, Paul K. Kerr. The United Arab Emirates Nuclear Program and Proposed U.S. Nuclear Cooperation // Congressional Research Service. – Mode of access: <https://www.fas.org/sgp/crs/nuke/R40344.pdf>
14. Emirates Nuclear Energy Corporation. – Mode of access: <http://www.enec.gov.ae>
15. Federal Authority of Nuclear Regulation. – Mode of access: <http://www.fanr.gov.ae>
16. International Advisory Board. – Mode of access: <http://www.uaeiab.ae/>
17. Niu Song. The Strategic partnership between South Korea and the United Arab Emirates. – Mode of access: <http://docplayer.biz.tr/1926919-The-strategic-partnership-between-south-korea-and-the-united-arab-emirates.html>
18. Nuclear Power in the United Arab Emirates // World Nuclear Association. – Mode of access: <http://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-t-z/united-arab-emirates.aspx>
19. Paul K. Kerr, Mary Beth D. Nikitin, Mark Holt. Nuclear Energy Cooperation with Foreign Countries: Issues for Congress // Congressional Research Service. – Mode of access: <https://www.fas.org/sgp/crs/nuke/R41910.pdf>
20. Policy of the United Arab Emirates on the Evaluation and Potential Development of Peaceful Nuclear Energy. – Mode of access: <https://www.fanr.gov.ae/En/Documents/whitepaper.pdf>

ЯДЕРНА ЗБРОЯ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ БЕЗПЕКОВОЇ СИТУАЦІЇ В СВІТІ

В статті досліджено ядерну зброю в якості одного із чинників дестабілізації безпекової ситуації в світі. Визначено, що сьогодні в світі спостерігається тенденція до поступового відновлення актуальності ядерної зброї як фактору сили, тиску, шантажу та залякування. Обґрунтовано тезу про те, що зростаюча напруженість у відносинах між Росією та США, створює умови, в яких ядерний чинник починає відігравати все більшу роль. Це негативним чином позначається не тільки на двосторонніх відносинах, але і дестабілізує регіональну та глобальну ситуацію. З'ясовано, що на сьогоднішній день відсутні ефективні практичні засоби та механізми стримування ядерної активності КНДР як з боку держав, так і з боку міжнародних організацій. Якщо в перспективі не буде винайдено шлях нейтралізації ядерних планів Північної Кореї, то це може призвести до значного ускладнення безпекової ситуації в регіоні. Визначено, що останнім часом спостерігається прояв активної діяльності в ядерній сфері з боку Пакистану, який все частіше заявляє про свої наміри застосування ядерної зброї проти Індії в разі розв'язання війни з її боку. Доведено, що наявність напруженості у відносинах між Ізраїлем та Іраном в ядерній сфері створює ряд перешкод на шляху до забезпечення миру і стабільності в регіоні Близького Сходу і не дозволяє говорити про зацікавленість провідних гравців у досягненні ядерного паритету.

Ключові слова: ядерна зброя, виклики, загрози, безпека, напруженість, дестабілізація.

В статье исследовано ядерное оружие в качестве одного из факторов дестабилизации ситуации в сфере безопасности в мире. Определено, что сегодня в мире наблюдается тенденция к постепенному возобновлению актуальности ядерного оружия как фактора силы, давления, шантажа и запугивания. Аргументирован тезис о том, что растущая напряженность в отношениях России и США, создает условия, в которых ядерный фактор начинает играть все большую роль. Это негативным образом отображается не только на двусторонних отношениях, но и дестабилизирует региональную и глобальную ситуацию. Выяснено, что на сегодняшний день отсутствуют эффективные практические средства и механизмы сдерживания ядерной активности КНДР как со стороны государств, так и со стороны международных организаций. Если в перспективе не будет найден путь

нейтрализації ядерних планів Північної Кореї, то це може привести до значительного ускладненню ситуації в сфері безпеки в регіоні. Визначено, що в останнє час спостерігається проявлення активної діяльності в ядерній сфері з боку Пакистану, який все частіше заявляє про свої наміри застосування ядерної зброї проти Індії в разі розв'язання війни з її боку. Доведено, що наявність напруженості в стосунках між Ізраїлем та Іраном в ядерній сфері створює ряд труднощів на шляху до забезпечення миру та стабільності в регіоні Близького Сходу і не дозволяє говорити про зацікавленість керівних осіб у досягненні ядерної рівності.

Ключевые слова: ядерное оружие, вызовы, угрозы, безопасность, напряженность, дестабилизация.

The article studied nuclear weapons as a factor in the destabilization of the security situation in the world. It was determined that in the world today there is a tendency to a gradual resumption of the relevance of nuclear weapons as a factor of force, pressure, blackmail and intimidation. It is argued the thesis that the growing tension in relations between Russia and the United States, creates the conditions in which nuclear factor begins to play an increasingly important role. It was found that to date there is no effective practical tools and mechanisms to deterring North Korea's nuclear activity both from the side of the states and from the international organizations. If in perspective a way to neutralize nuclear ambitions of North Korea will not be found it could lead to a significant complication of the security situation in the region. It was determined that recently there has been a demonstration of the active nuclear activities from Pakistan that declares its intention to use nuclear weapons against India if it unleashes a war. It is proved that the existence of tensions between Israel and Iran in the nuclear sphere creates a number of difficulties on the way to the RAID management of peace and stability in the Middle East and the absence of interest of the leading actors in the nuclear parity.

Key words: nuclear weapons, challenges, threats, security, tension, destabilization.

Постановка проблеми. Головним завданням даної статті є обґрунтування значення ядерної зброї в якості одного із чинників дестабілізації безпекової ситуації в світі, що є особливо актуальним з огляду на зростання напруженості в світі та актуалізації ядерного чинника в політиці провідних ядерних держав. Небезпека, яка викликана поведінкою ключових ядерних гравців на регіональному та глобальному рівнях створює умови, за яких переговорний процес відносно досягнення стабільності та паритету видається вкрай складним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ядерної зброї як одного із чинників дестабілізації безпекової ситуації в світі була досліджена такими вітчизняними науковцями як В. Василенко, С. Галака, Г. Перепелиця, О. Святун, Л. Чекаленко, Д. Чумак та ін. Серед зарубіжних авторів виділяють наступних: М. Бунн, Ф. Барнабі, М. Каліновські, Р. Мозлі, Д. Олбрайт, Д. Фішер та ін. Також в статті були використані матеріали вітчизняних та зарубіжних ЗМІ, за допомогою яких вдалось більш детально проаналізувати ключові аспекти досліджуваної проблематики.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є аналіз особливостей саме ядерної зброї в якості одного із чинників дестабілізації безпекової ситуації в світі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у світі спостерігається тенденція до поступового відновлення актуальності володіння ядерною зброєю як фактору сили, тиску, шантажу та залякування. Все частіше починають говорити про розміщення в тій чи іншій частині світу ядерних потенціалів, а також про нові технологічні досягнення в галузі ядерних озброєнь. Підвищення ролі ядерного чинника обумовлене різким зростанням напруженості на міжнародній арені у зв'язку із поширенням існуючих та появою нових загроз і викликів міжнародній безпеці. З огляду на це, можна говорити про наявність дестабілізації світового балансу сил та безпекової ситуації. Подальше зростання напруженості в світі може стати передумовою для відновлення відкритого ядерного протистояння, що може стати набагато більш небезпечним, ніж це було у ХХ ст. Враховуючи таку ситуацію, доцільним видається аналіз поточної ситуації в світі з точки зору позиціонування ядерної зброї в якості дестабілізуючого чинника.

Сьогодні ядерні держави світу накопичили в себе стільки ядерної зброї, що її вистачить на знищення кількох планет розмірами із Землю. Як за часів «холодної війни», так і в наш час, на перших позиціях стоять Сполучені Штати Америки і Російська Федерація, антагонізми безпекового характеру між якими, останнім часом, все більше зростають. Це пов'язано, насамперед, із їх протистоянням в Сирії, а також протилежними підходами до трактування

ситуації в Україні. Зрозуміло, що діаметральна розбіжність відносно підходів, механізмів, інструментів та засобів забезпечення миру і безпеки не сприяє налагодженню конструктивного діалогу. Навпаки, зростаюча напруженість у міждержавних відносинах призводить до посилення воєнного протистояння, в тому числі і в сфері ядерних озброєнь. Підтвердженням цьому є висловлювання кандидата на пост президента США Д. Трампа під час першого туру теледебатів з Х. Клінтон, які відбулись 27 вересня 2016 р. Він заявив, що Росія розширює і оновлює свій ядерний арсенал, випереджаючи США і тому американський арсенал також треба оновити [1]. Це висловлювання свідчить про те, що гонка ядерних озброєнь між США та Росією, започаткована у другій половині ХХ ст., продовжується і сьогодні, насамперед в технологічній площині. Це не може не хвилювати світову громадськість, адже такого роду наміри не тільки не сприяють зниженню ядерної напруженості, але і навпаки – ускладнюють ситуацію, додаючи до неї все нових деструктивних чинників.

Зокрема, 3 жовтня 2016 р. Росія призупинила дію угоди зі США відносно утилізації плутонію. Причиною цього стало те, що в квітні 2014 року держкорпорація «Росатом» отримала лист з Бюро Міністерства енергетики США при посольстві США в Москві, в якому повідомлялось про припинення співпраці в галузі атомної енергетики у зв'язку з подіями в Україні [2]. У поясненні до документа відносно мотивації щодо призупинення дії угоди сказано, що регулярне продовження США санкцій проти Росії, в число яких входить і припинення російсько-американського співробітництва в галузі атомної енергетики, вимагає прийняття контрзаходів щодо американської сторони [2]. Це підтверджує не тільки зростання напруженості у відносинах цих двох країн, але і те, що кожна з них тепер на власний розсуд визначатиме свою ядерну політику і поведінку на міжнародній арені. Це може загострити безпекову ситуацію і призвести, в перспективі, до посилення ядерного протистояння. З метою недопущення такого розвитку подій, потрібно актуалізувати переговорний підхід та конструктивне практичне співробітництво на основі консенсусу та спільного розуміння небезпеки від ядерного протистояння. Зрозуміло, що на сьогоднішній

день, це реалізувати дуже важко, з огляду на наявність ряду складних і суперечливих проблем відносно об'єктивного розуміння процесу досягнення миру і безпеки на регіональному та глобальному рівнях. Якщо ж найближчим часом не вдасться досягнути компромісу в цьому питанні, це може призвести до непередбачуваних наслідків для міжнародної безпеки.

Занепокоєння серед воєнних кіл США викликає і той факт, що Російська Федерація збільшує кількість навчань і активізує політичну риторику на тему ядерної зброї. Голова Пентагону Е. Картер висловив стурбованість через наміри Росії переглянути свої запаси атомної зброї, навіть після оголошення США про будівництво нового покоління ядерної зброї на суму понад \$100 млрд. [3]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що навіть фінансовий чинник не стоїть на заваді втіленню в життя достатньо амбіційних і дорогих планів двох країн відносно модернізації ядерних озброєнь. Це не просто технологічна модернізація, яка полягає у заміні застарілих озброєнь на нові зразки, а набагато більш серйозний процес, який полягає у боротьбі за ядерне лідерство на глобальному рівні. При цьому спрацьовує принцип «мета виправдовує засоби», тобто має місце залучення всіх сфер промисловості до технічного вдосконалення ядерної зброї. Така ситуація вже мала місце в ХХ ст., і тоді вона призвела до Карибської кризи, що поставила світ на межу відкритої ядерної війни. Виходить, що історія нічому не навчила Росію та США, і вони знову поступово наближуються до ядерної конфронтації, яка ставить під загрозу міжнародний мир та безпеку. Ключовою відмінністю залишається те, що на відміну від минулого століття нинішня ситуація є набагато більш критичною і суперечливою. Виходячи з цього, доцільним вбачається залучення світової громадськості та міжнародних організацій як профільного, так і універсального типу до стратегічного та конструктивного обговорення ядерної проблематики на всіх рівнях. Це, в перспективі, позитивним чином може позначитись на зниженні рівня напруженості, а також на відновленні ядерного паритету. Цей процес, враховуючи нинішню ситуацію, видається вкрай складним, але якщо його не

започаткувати, то можна взагалі втратити будь-які шанси на досягнення ядерного паритету та стабільної безпекової ситуації в світі.

Не потрібно забувати і про Північну Корею, яка теж вже освоїла ядерні технології і засоби доставки ядерних боєголовок і зараз лише намагається їх модернізувати. За матеріалами посольства КНДР, Північнокорейський інститут ядерної зброї завершує цей процес. Офіційне оголошення Інституту ядерної зброї, що ця діяльність відображає волю КНДР безперервно докладати значні зусилля до зміцнення, розвитку ядерних збройних сил: нинішнє випробування ядерної боєголовки (9 вересня 2016 р. – *прим. авт.*) проведено за планами Трудової партії Кореї в області будівництва стратегічних ядерних збройних сил [4]. Це є свідченням того, що Північна Корея ставить собі за мету в перспективі досягнути рівня конкурентоздатної ядерної держави світу. Її останнє випробування займає особливе місце в ядерній програмі цієї країни одразу з декількох причин. За оцінками, цього разу потужність заряду становила щонайменше 10-12 кілотонн, хоча деякі американські дослідники вважають, що потужність вибуху склала від 20 до 30 кілотонн [5]. Причому між четвертим і п'ятим випробуванням пройшло лише 9 місяців, тоді як до цього між випробуваннями минало 3-4 роки (випробування 2006, 2009, 2013, січня 2016 року).

Не менш важливим є той факт, що відповідно до заяви Інституту ядерної зброї КНДР метою випробування 9 вересня 2016 року була стандартизація ядерної боєголовки [5]. Це означає, що КНДР впритул підійшла до можливості створювати необхідну кількість ядерних боєзарядів для розміщення їх на балістичних ракетах. Вищенаведене свідчить про те, що і на регіональному рівні існує небезпечна ситуація відносно позиціонування ядерної зброї в якості засобу шантажу та залякування. Амбіційність настроїв Північної Кореї стосовно закріплення за собою статусу провідної ядерної держави в Східній Азії не може не хвилювати інші країни регіону, адже це несе в собі ряд загроз і викликів, тобто існує можливість актуалізації небезпечного регіонального джерела напруженості. Ситуація ускладнюється тим, що на сьогоднішній день відсутні

ефективні практичні засоби та механізми стримування ядерної активності КНДР як з боку держав, так і з боку міжнародних організацій. Якщо в перспективі не буде винайдено шлях нейтралізації ядерних планів Північної Кореї, то це може призвести до значного ускладнення безпекової ситуації в регіоні.

Останнім часом спостерігається прояв активної діяльності в ядерній сфері з боку Пакистану, який все частіше заявляє про свої наміри застосування ядерної зброї проти Індії в разі розв'язання війни з її боку. Міністр оборони Пакистану Х. Асіф заявив: «Ми знищимо Індію ядерною зброєю, якщо вона намагатиметься нав'язати нам війну. Пакистанська армія повністю готова відповісти на будь-який випад з боку Індії» [6]. Ці слова підтверджують наявність ще одного джерела регіональної напруженості. На цей раз – це регіон Південної Азії. Приводом для таких висловлювань стали події 29 вересня 2016 р., коли відбувся обстріл пакистанської прикордонної території з боку Індії. Був відкритий вогонь у відповідь, внаслідок чого індійська влада почала евакуацію населення, яке мешкає в прикордонній смугі довжиною 10 кілометрів [7].

І Індія, і Пакистан поки підтримують видимість співробітництва, крізь яку проглядається взаємна ворожнеча. Наприклад, Делі іноді поставляє Ісламабаду військові вантажівки і форму для солдат. При цьому з 2004 року в Індії діє доктрина «холодний старт». Згідно з цим документом у разі військового конфлікту з Пакистаном в Індії на службу протягом 72 годин будуть мобілізовані півмільйона людей [8]. Пакистан у своїй стратегії національної безпеки говорить про право першого ядерного удару. Показово також, що якщо Індія проводить випробування нових або вже існуючих ракет-носіїв ядерної зброї, то незабаром такі ж випробування проводить і Пакистан [8]. Такого роду демонстраційні дії свідчать про те, що відбувається внутрішньорегіональна гонка ядерних озброєнь, яка обумовлена боротьбою за лідерство в ядерній сфері в Південній Азії.

Ґрунтуючись на історичних аспектах відносин цих двох країн, які неодноразово призводили до конфліктного протистояння, можна передбачити, що існуючий хиткий стан мирних стосунків може бути порушений внаслідок навіть дрібного інциденту, який дуже швидко призведе до відкритого

протистояння. Усвідомлюючи сучасні настрої Пакистану та Індії, можна передбачити, що гіпотетично існує вірогідність застосування ядерної зброї. З метою недопущення негативного розвитку подій, потрібно запроваджувати ефективні колективні практичні механізми та підходи до забезпечення високого рівня безпеки в регіоні Південної Азії. Не зайвим буде і залучення регіональних та міжнародних організацій до цього процесу.

Досить небезпечною, з погляду можливості застосування ядерної зброї є ситуація на Близькому Сході. Зокрема, це обумовлено зіткненням інтересів Ізраїлю та Ірану та їх претензій на ядерне лідерство. Влада Ірану категорично не хоче прийняти думку про існування єврейської держави і в цілях підвищення власної безпеки та створення значного іміджу на світовій арені розробляє ядерну зброю. На відміну від свого противника, Ізраїль має ядерну зброю, що посилює його позиції. У відповідь на агресивну поведінку Ірану в 2011 році ізраїльська влада зробила заяву до світового товариства, що не виключає можливості нанести удар по ворогу [9]. Таким чином Ізраїль прагнув знищення ядерних об'єктів ісламської країни з метою відкладення реалізації атомної програми Ірану.

На сьогоднішній день ситуація залишається незмінною: Ізраїль продовжує звинувачувати Іран у спробах обзавестися ядерною зброєю навіть після укладання угоди із «шісткою» міжнародних посередників (США, Росія, Китай, Велика Британія, Франція та Німеччина – *прим. авт.*). Прем'єр-міністр Ізраїлю Б. Нетаньяху заявив про те, що навіть після підписання угоди по атому Іран не відмовився від прагнення отримати ядерну зброю: він продовжує дестабілізувати Близький Схід та розповсюджувати терор по всьому світу, ігноруючи свої міжнародні зобов'язання [10]. Ці слова свідчать про достатньо непримиренну позицію ізраїльського керівництва і приховане небажання поступатись лідерством в регіоні. Все це створює ряд перешкод на шляху до забезпечення миру і стабільності в регіоні Близького Сходу і не дозволяє говорити про зацікавленість провідних гравців у досягненні ядерного паритету.

Все це викликає стурбованість в Європейському Союзі, свідченням чого є заява Верховного представника Європейського Союзу у закордонних справах та політиці безпеки Ф. Могеріні від 13 червня 2016 р. про необхідність створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї, тобто звільнення цього регіону від всіх видів зброї масового знищення і засобів її доставки [11]. В якості першого кроку пропонується створити на Близькому Сході зону, вільну від ядерної зброї шляхом залучення держав регіону до Організації договору про заборону ядерних випробувань [11]. Цей проект видається вкрай складним для реалізації внаслідок наявності ряду внутрішніх деструктивних чинників, які не дають можливості здійснювати необхідні кроки відносно імплементації подібного документу. Але якщо ця ідея буде підтримана світовою спільнотою, можна буде говорити про більшу вірогідність реалізації всього проекту.

Висновок. Вищенаведені факти засвідчують, що ядерна зброя залишається сьогодні одним із найбільш небезпечних чинників дестабілізації безпекової ситуації в світі як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Головну небезпеку становить боротьба за регіональне і глобальне лідерство, в тому числі і в ядерній сфері, а також недостатній контроль за ядерними потенціалами. Крім того, спостерігається тенденція до збільшення чисельності випробувань ядерної зброї, що свідчить про її активне виробництво. Має місце і гонка ядерних озброєнь на технологічному рівні, що полягає у модернізації і вдосконаленні самої зброї та засобів її доставки. Все частіше володіння ядерною зброєю використовується для тиску, шантажу, погроз та залякувань. Відновлення силового протистояння між Російською Федерацією та Сполученими Штатами Америки змушує говорити про відновлення конфронтації формату «холодної війни» із активним використанням ядерного чинника. Небезпека спостерігається і на регіональному рівні, в таких регіонах як Східна Азія, Південна Азія та Близький Схід. Всі вони мають різні причини зростання напруженості, але об'єднуючим чинником виступає саме ядерна зброя в різних її проявах.

Всі ці обставини свідчать про те, що сучасна напруженість в світовому масштабі обумовлена не лише викликами, загрозами, ризиками та конфліктами,

але і ядерним чинником, який набирає все більшої актуальності. Небезпека полягає у можливості відкритого застосування ядерної зброї країнами. З метою недопущення відкритого її використання потрібно активізувати колективні зусилля для активної практичної протидії намірам країн використати цю зброю для досягнення своїх приватних цілей. Важливу роль в процесі зниження ядерної напруженості повинні відігравати як профільні, так і універсальні міжнародні та регіональні організації, які на засадах кооперативного підходу зможуть виробити відповідні інструменти, механізми, шляхи та засоби підвищення рівня безпеки на регіональному та глобальному рівнях. Не менш важливим є усвідомлення ключовими ядерними гравцями наслідків від застосування ядерної зброї. Саме це, на думку автора, повинно стати одним із фундаментальних факторів запобігання відкритого ядерного протистояння.

Відносно перспектив подальшого розвитку даної проблематики потрібно зазначити, що її більш глибоке дослідження надасть можливість з'ясувати в більш широкому контексті поведінку ядерних держав, їх наміри, інтереси і т.д. Найголовнішим є те, що на підставі подальших досліджень стане можливим вироблення нових підходів щодо забезпечення регіональної та глобальної безпеки із врахуванням ядерного чинника.

Список використаних джерел і літератури:

1. Ядерна зброя та боротьба з ІДІЛ: про що дискутували Клінтон та Трамп [Електронний ресурс] / Zik. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2016/09/27/yaderna_zbroya_ta_borotba_z_idil_pro_shcho_dyskutuvaly_klinton_ta_tramp_899462 (27.09.2016). – Назва з екрану.
2. Росія призупинила співпрацю з США щодо ядерних випробувань [Електронний ресурс] / 5 канал. – Режим доступу: <http://www.5.ua/svit/rosiia-pryzupynyly-spivpratsiu-z-ssha-shchodo-iadernykh-vyprobuvan-127570.html> (05.10.2016). – Назва з екрану.
3. Росія готова застосувати ядерну зброю більше, ніж за часів Холодної війни, - Пентагон [Електронний ресурс] / Еспресо. – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2016/09/27/rosiya_nyni_gotova_zastosuvaty_yadernu_zbroyu_bilshe_ni_zh_zha_chasiv_kholodnoyi_viyuny_pentagon (27.09.2016). – Назва з екрану.
4. Північна Корея завершила розробку ядерної зброї [Електронний ресурс] / Еспресо. – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2016/09/27/pivnichna_koreya_zavershyla_rozrobku_yadernoyi_zbroyi (27.09.2016). – Назва з екрану.
5. Белесков М. Ядерна бомба Пхеньяна. Чому світ не може відповісти на загрози КНДР [Електронний ресурс] / Європейська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/09/23/7054861/> (23.09.2016). – Назва з екрану.

6. Dean S., Summers Ch. 'We have not made an atomic device to display in a showcase': Pakistan threatens to destroy India with a nuclear bomb as Kashmir crisis edges closer to the brink [Electronic resource] / Daily Mail. – Режим доступу: http://www.dailymail.co.uk/news/article-3815272/We-not-atomic-device-display-showcase-Pakistan-threatens-destroy-India-nuclear-bomb-Kashmir-crisis-edges-closer-brink.html?ito=social-twitter_mailonline (30.09.2016). – Title from screen.
7. Новая ядерная война: Пакистан угрожает Индии атомной бомбой [Электронный ресурс] / Еспресо. – Режим доступу: http://ru.espreso.tv/news/2016/09/30/novaya_yadernaya_voyna_pakystan_ugrozhaet_yndyu_at_omnoy_bomboy (30.09.2016). – Назва з екрану.
8. Ядерна війна між Пакистаном та Індією реальна – Quartz [Електронний ресурс] / Кореспондент.net. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/worldabus/3586724-yaderna-viina-mizh-pakystanom-ta-indiieui-realna-Quartz> (09.11.2015). – Назва з екрану.
9. Пелих А. Іран або Ізраїль: чия візьме? [Електронний ресурс] / Free Voice Information Analysis Center. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/iran-abo-izrayil-chiya-vizme/> (06.10.2015). – Назва з екрану.
10. Прем'єр Ізраїля не повірив в отказ Ірану від ядерного озброєння [Електронний ресурс] / Кореспондент.net. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/world/3616248-premer-yzraulia-ne-poveryl-v-otkaz-irana-ot-yadernoho-oruzhya> (17.01.2016). – Назва з екрану.
11. Захарова А. ЄС позбавить Близький Схід ядерної зброї – Мogerіні [Електронний ресурс] / Інформаційний Акцент. – Режим доступу <http://www.akcent.org.ua/yes-pozbavy-t-bly-z-ky-j-shid-yadernoyi-zbroyi-mogerini/> (13.06.2016). – Назва з екрану.

УДК 504+327.56(73+47+57)

Перга Т.Ю.

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України

ЕКОЛОГІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО США ТА СРСР У ПЕРІОД РОЗРЯДКИ МІЖНАРОДНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Проаналізовано вплив розрядки міжнародної напруженості на розвиток екологічного співробітництва між США та СРСР. Доведено, що укладанню двосторонньої угоди в екологічній сфері між двома наддержавами сприяв перехід на початку 1970-х рр. до нових принципів міжнародних відносин. Розглянуті результати впровадження спільних американсько-радянських проектів у цій царині. Зроблено висновок, що не дивлячись на згорання розрядки і припинення взаємодії з обмеження гонки озброєнь, на початку 1980-х рр. екологічна співпраця між США та СРСР продовжила успішно розвиватися.

Ключові слова: *розрядка міжнародної напруженості, екологічне співробітництво, США, СРСР.*

Проанализировано влияние разрядки международной напряженности на развитие экологического сотрудничества между США и СССР. Доказано, что заключению двустороннего соглашения в экологической сфере между двумя сверхдержавами способствовал переход в начале 1970-х гг. к новым принципам

международных отношений. Рассмотрены результаты внедрения совместных американо-советских проектов в этой области. Сделан вывод, что, несмотря на свертывание разрядки и прекращения взаимодействия по ограничению гонки вооружений, в начале 1980-х гг. экологическое сотрудничество между США и СССР продолжило успешно развиваться.

Ключевые слова: *разрядка международной напряженности, экологическое сотрудничество, США, СССР.*

The influence of the detente on the development of the environmental cooperation between the USA and USSR is analyzed. It is proved that the transition to the new principles of international relations in the early 1970s promoted the signing of bilateral agreement on the environmental field between the two superpowers. The results of implementation of the joint American-Soviet projects into this area were investigated. It is concluded that despite the failure of detente and cooperation in the restrictions of arms race in the early 1980s the environmental cooperation between the USA and USSR continued to develop successfully.

Keywords: *detente, environmental cooperation, the USA, USSR.*

Біполярна система міжнародних відносин, що склалася після Другої світової війни, обумовила особливості співробітництва СРСР із західними країнами та США в екологічній сфері. Прагнучи продемонструвати світу переваги соціалістичного ладу, Радянський Союз заперечував існування екологічних проблем на своїх теренах, пов'язуючи їх з капіталістичним шляхом розвитку. Це гальмувало його залучення до співпраці з країнами світу, які вже в 1960-ті рр. розпочали обговорення окремих аспектів протидії забрудненню довкілля. Розрядка міжнародної напруженості, що розпочалась у 1970-ті рр., сприяла переходу від конфронтації країн Сходу і Заходу до співробітництва і намагань виробити такі «правила гри», які б не дозволили уникнути нових політичних криз на кшталт Карибської, що призведе до ядерної війни. Новий підхід до міжнародної безпеки сприяв розвитку співробітництва СРСР з країнами капіталістичного табору в царині захисту довкілля. Яскравим прикладом цього є підписання двосторонньої угоди зі Сполученими Штатами Америки, яка стала одним із важливих кроків у зменшенні міжнародної напруженості між двома суперниками.

Відносини СРСР із західними країнами у період холодної війни та розрядки міжнародної напруженості є предметом наукового аналізу широкого кола іноземних дослідників, які досліджують проблеми безпеки. Екологічне співробітництво країн соціалістичного та капіталістичного табору здебільшого розглядається ними в контексті розвитку комунікації між Сходом і Заходом, СРСР та США, СРСР та європейськими країнами, підгрунття для якого створила розрядка (Н.А. Робінсон, А. Кіршоф, Дж.Р. МакНейл, К.Р. Ангер, Р.А. Фолк, Г. Холдер, М. Калгор).

Вітчизняні вчені зосереджують увагу передусім на проблемах холодної війни, гонки озброєнь, роззброєння, відносинах США-СРСР у військовій сфері, які розглядаються в рамках досліджень системи міжнародної безпеки в умовах біполярного світу (Ю.Г. Бадах О.Г. Овчаренко, А.В. Тумашов, О.І. Сич, А.В. Мінаєв та ін.).

Нарешті після здобуття Україною незалежності акцент було зроблено на дослідженні негативних наслідків перебування нашої країни у складі імперії; історія Радянського Союзу значною мірою відійшла на другий план. Тому вплив розрядки міжнародної напруженості на екологічне співробітництво СРСР та США залишається недостатньо вивченою темою. Заповнення цієї прогалини дозволить розкрити значення цього етапу міжнародних відносин не лише для ослаблення воєнного протиборства між наддержавами, а й для розвитку конструктивних відносин у неполітичній сфері.

У другій половині 1960-х рр. обидва світові лідери та суперники – СРСР і США – прагнули зберегти своє переважання в біполярній системі міжнародних відносин, однак сформоване співвідношення сил унеможливило перемогу однієї зі сторін у збройному конфлікті. Сполучені Штати прагнули зберегти роль головного стабілізуючого чинника в системі міжнародних відносин незважаючи на зменшення своїх військових зобов'язань. При цьому американське керівництво розраховувало використати розрядку у відносинах з СРСР для знаходження гідного виходу з в'єтнамської війни і вирішення інших регіональних проблем на прийнятних для Вашингтону умовах. Прагнучи

зберегти за собою лідерство у налагодженні співпраці з Москвою, США одночасно розраховували досягти «розм'якшення» соціалістичної співдружності та ослаблення солідарності соціалістичних країн з Радянським Союзом, а також поступової лібералізації їх внутрішніх порядків. Радянське керівництво домогалося встановлення справжнього стратегічного паритету військових потенціалів і його визнання з боку Сполучених Штатів Америки. Ці чинники обумовили взаємне прагнення країн створити політичний механізм «взаємного стримування», наслідком чого і стала політика розрядки міжнародної напруженості, яка тривала протягом 1970-х рр. У цей період сформувався новий тип міжнародних відносин, що характеризується прагненням врегулювати конфлікти мирним шляхом та нормалізувати таким чином відносини між обома країнами з метою обмежити гонку озброєнь.

Початок цього процесу заклав прийнятий у 1963 р. Договір про заборону випробування ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі й під водою. У липні 1968 р. був відкритий до підписання договір про нерозповсюдження ядерної зброї, який вступив у силу в 1970 р. [1, с. 42].

У 1971 р. між США та СРСР почалися активні дипломатичні консультації з питань обмеження стратегічних озброєнь та врегулювання регіональних конфліктів. У травні 1972 р. відбувся історичний візит американського президента Р. Ніксона в СРСР, в результаті якого було укладено «Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО)» і «Тимчасову угоду про деякі заходи в галузі обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-1)». Відповідно до першого з них, СРСР і США взяли на себе зобов'язання не розгортати такі системи, які забезпечували б захист усієї території країни від ракетного нападу. Договір ОСВ-1 передбачав відмову СРСР і США протягом п'яти років нарощувати число носіїв ядерних зарядів, що призупинило кількісне зростання ядерних озброєнь [2, с. 31].

Ці угоди мали велике значення для розвитку радянсько-американського співробітництва в гуманітарній сфері, включаючи захист навколишнього середовища. Під час московських переговорів 1972 р. була підписана політична

декларація «Основи взаємовідносин між СРСР і США», у якій проголошувалося, що відмінності в ідеології і соціальних системах не повинні стати перешкодою для мирного співіснування капіталістичних і соціалістичних країн. Обидві сторони визнавали принцип рівної безпеки, брали на себе зобов'язання робити все можливе для запобігання військової конфронтації і виникнення ядерної війни, заявляли про свою готовність врегулювати розбіжності мирними засобами з урахуванням інтересів обох сторін, розвивати двосторонні зв'язки в галузі економіки, науки, техніки і культури [3, с. 84]. Ці нові принципи співпраці двох наддержав вилилось у підписання двосторонніх угод у сфері науки, торгівлі, технічного обміну, освіти та навколишнього середовища.

Однак потрібно наголосити, що передумови для розвитку радянсько-американської співпраці у сфері довкілля почали складатися ще наприкінці 1960-х рр. у процесі підготовки держав до Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, яка мала відбутися в Стокгольмі в 1972 р. І хоча СРСР не підтримував ідею створення в рамках ООН всесвітньої наддержавної організації з охорони природи і управління природними ресурсами світу (мається на увазі ЮНЕП, яку було сформовано згідно до рішень Стокгольмської конференції), натомість він просував ідею посилення координації діяльності в цій області численних міжнародних організацій і органів шляхом укладення між ними угод про співробітництво і скликання періодичних конференцій ООН, як це практикує ЮНКТАД. Відповідно він був зацікавлений в укладанні низки багатосторонніх міжнародних угод з охорони природи, які планувалось прийняти на цій конференції, і шукав союзників для підтримки своєї позиції.

Особливої актуальності для СРСР набуло питання про використання супутникової техніки для обліку та аналізу стану природних та інших ресурсів. Сполучені Штати Америки запропонували країні об'єднати зусилля по застосуванню цієї техніки для обліку природних ресурсів третіх країн.

Крім того, у ході підготовки до конференції стало зрозуміло, що США внесуть пропозицію про створення міжнародних біосферних станцій і будуть запрошувати фахівців з різних країн для ознайомлення з методикою вивчення

ресурсів біосфери, що поставило питання про створення таких осередків у СРСР та розробки позиції щодо розвитку міжнародних відносин у цій галузі [4].

Певну роль у зближенні двох держав зіграло і погіршення екологічної ситуації: у США загострилась проблема забруднення району Великих озер, у СРСР почали говорити про незадовільний стан екології озера Байкал.

Оскільки охорона навколишнього середовища стала новим пунктом порядку денного зовнішньої політики обох країн, наприкінці 1960-х рр. розпочалося співробітництво недержавної організації Асоціація ООН-США (UNA-USA) з Асоціацією ООН-СРСР (UNA-USSR). Протягом 1970-1971 рр. вони провели низку неформальних дискусій з питань екологічного права та наукових досягнень у царині захисту довкілля. Наприклад, Д.Д. Костл, який спочатку обіймав посаду Комісара із забруднення повітря Коннектикуту, а пізніше – співголови Об'єднаного Комітету Агентства з охорони навколишнього середовища США, підготував документ по моделюванню та боротьбі з викидами і забрудненню повітря; професор Н.А. Робінсон (на той час член Консультативного комітету з правових питань Ради за якістю навколишнього середовища і член асоціації ООН-США) – аналітичну доповідь з екологічного права.

Головною метою цих обговорень було вивчення питань, які можна віднести до групи екологічних і пошук механізмів, що сприятимуть вирішенню екологічних проблем. Як зазначає Н.А. Робінсон, ці дискусії не мали на меті вироблення якихось документів або заходів, вони скоріше були основою для підготовки участі обох країн у Стокгольмській конференції [5]. Однак у зв'язку з відмовою СРСР взяти в ній участь внаслідок бойкоту цього заходу соціалістичними країнами, напрацьовані матеріали стали основою для офіційного співробітництва між США та СРСР, що розпочалось з підписання двосторонньої радянсько-американської угоди.

Угода про співробітництво у сфері захисту довкілля між СРСР і США була підписана 23 травня 1972 р. і складалася з преамбули і 6 статей. У преамбулі країни, беручи до уваги взаємний інтерес до захисту довкілля, засвідчили своє

бажання полегшити і зробити більш тісним довгострокове співробітництво між організаціями, що працюють у цій галузі. Взаємне прагнення до укладання цієї угоди було обумовлене взаємним великим значенням, яке влада обох країн надавала проблемі охорони навколишнього середовища. Воно базувалось на припущенні, що технології можуть управлятися і контролювати небажані наслідки людської діяльності і поліпшувати взаємозв'язок між людиною і природою; переконанні, що взаємне співробітництво буде вигідним кожній країні, не дивлячись на відмінні соціальні та економічні системи, а також визнанні того, що економічний і соціальний розвиток задля блага майбутніх поколінь вимагає захисту і покращення середовища проживання людини «вже сьогодні».

Угода охопила 11 напрямів співробітництва, що відображали важливі на той час для обох країн екологічні проблеми. Йдеться про забруднення повітряного та водного шарів планети, забруднення обумовлене сільськогосподарською діяльністю людини, пошуки засобів покращення довкілля в населених пунктах, збереження природи шляхом організації заповідників, протидію забрудненню морів, передбачення біологічних та генетичних наслідків екологічного забруднення, вивчення впливу екологічних змін на клімат, передбачення землетрусів, вивчення арктичних та субарктичних екосистем, нарешті законодавчі та адміністративні заходи у покращенні якості довкілля.

В угоді визначались такі механізми співпраці, як наради вчених та експертів, обмін інформацією, даними та передовими технологіями, спільні проекти в області фундаментальних і прикладних наук, проведення семінарів з професійної освіти та реалізація освітніх програм, публікація матеріалів та ін. Передбачалось і заохочення залучення до захисту екології приватного сектору [6]. У продовженій у 1977 р. угоді вже існуючі доповнювались новими заходами захисту довкілля: порівняння методів математичного моделювання у менеджменті якості води, обмін корисними комахами для контролю за пестицидами, що використовуються в сільському господарстві, обмін і показ досягнень і техніки у сфері захисту і відновлення історичних будівель і пейзажів,

підготовка та ратифікація двосторонньої Конвенції з консервації мігруючих птахів, польові та комп'ютерні дослідження з метою передбачення землетрусів у Каліфорнії та Центральній Азії [7].

Для виконання угоди був створений спеціальний Об'єднаний комітет, що збирався щорічно, під головуванням Адміністратора навколишнього середовища Агентства з охорони навколишнього середовища США (ЕРА) і голови Гідрометслужби СРСР. У 1988 р. партнером угоди з радянської сторони став Державний комітет з охорони природи СРСР, створений у 1988 р.

Не дивлячись на охолодження відносин СРСР та США наприкінці 1970-х рр. і повернення до політики холодної війни після вводу радянських військ до Афганістану, двостороння угода з охорони навколишнього середовища продовжувала діяти і користувалась широкою підтримкою в урядових та наукових колах обох країн. Як вже зазначалось, у 1977 р. вона була продовжена і діяла фактично до останніх років існування Радянського Союзу, хоча фінансування її на державному рівні було незначним.

Які ж наслідки ця угода мала для розвитку екологічної політики в США та СРСР? Перш за все, зросла зацікавленість обох держав у вивченні методів боротьби з забрудненням і захисту природних ресурсів.

Була привернена увага до збереження спільних природних ресурсів, зокрема мігруючих птахів: відбулись переговори щодо прийняття радянсько-американської конвенції про перелітних птахів, яка була ратифікована обома країнами у 1978 р. Розпочалась програма обміну деякими рідкісними видами ссавців між зоопарками; були спільно розроблені методи управління якістю води, які Радянський Союз використав для моніторингу кількох річкових басейнів на своїй території. Проводились і спільні наукові дослідження водних токсинів та поведінки пестицидів у воді та ґрунті, що дозволило ЕРА розробити критерії якості води для аміаку та низку стандартів у рамках Закону про використання пестицидів, фунгіцидів і роденцидів у сільському господарстві.

Радянські дослідницькі судна почали використовуватися в якості дослідницьких майданчиків для вивчення популяцій морських ссавців біля

берегів Аляски та слідів газів в атмосфері в центральній частині Тихого океану і в районі Берингового моря. Розпочалась співпраця у ліквідації забруднення Берингової протоки та очищення морської поверхні в результаті витікання нафти через аварії під час транспортування та видобутку.

Не менш корисним був обмін інформацією щодо передбачення землетрусів, моніторингу і технологій для боротьби із забрудненням повітря, збору зразків флори і фауни, адже внаслідок довготривалої конфронтації держав ця інформація не була доступна науковцям обох країн.

У Радянському Союзі активізувалися заходи з охорони природи, які здійснювалися мережею союзних товариств з охорони природи. У 1977 р. впливове американське природоохоронне товариство «Сієрра клуб» уклало угоду про співпрацю з Товариством охорони природи СРСР, що призвело до обміну делегаціями і ознайомлення з роботою колег; радянські спеціалісти змогли також вивчити діяльність по охороні національних парків США. Досвід роботи з фахівцями з іншої країни, порівняльний аналіз методів роботи та підходів сприяв появі нових цікавих ідей, які не лише розширили знання, а і сприяли становленню нових наукових напрямів. Це не лише збагатило наукові здобутки двох країн, а і сприяло впровадженню нових підходів до розвитку екологічної політики на міжнародному рівні.

На наш погляд, радянсько-американське співробітництво сприяло певній деідеологізації політики охорони природи в СРСР. Воно продемонструвало, що екологічні проблеми піддаються науковому і практичному розв'язанню, тому співробітництво країн незалежно від їхньої соціальної, політичної, або економічної організації є корисним для Радянського Союзу.

Наголосимо, що однією з головних екологічних проблем, які у цей час почали турбувати не лише США, а і Радянський Союз, було забруднення повітря. На противагу Сполученим Штатам Америки, які в 1972 р. прийняли Закон про чисте повітря, в СРСР ця проблема на законодавчому рівні не розглядалася. Але співробітництво з США певним чином сприяло розвитку в Радянському Союзі технологій очистки повітря та моніторингу забруднення, а у

1980 р. в країні був прийнятий Закон СРСР про охорону повітря. З 1970-х рр. боротьба із забрудненням повітря поступово почала перетворюватися на один з найбільш важливих напрямів екологічної політики не лише на рівні союзу, а й у республіках СРСР.

Також угода з навколишнього середовища посилила радянсько-американську комунікацію та координацію під час низки багатосторонніх екологічних форумів, що проводились Економічною комісією ООН для Європи (у процесі обговорення Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані), Міжнародною морською організацією (у рамках Комітету з охорони морського середовища), а також ЮНЕП (під час узгодження Конвенції про охорону озонового шару).

У 1984 р. Інститут Кеннана, що зробив аудит ефективності цієї угоди, прийшов до висновку, що у співробітництві у рамках цієї угоди взяли участь посадові особи США, конгресмени, високопосадовці, групи суспільного інтересу та правознавці, що спонукало Радянський Союз включити до спільних проєктів (на цей момент їх кількість становила 41) рівноцінних партнерів [5]. Отже, двостороння екологічна угода між США та СРСР стала сприятливим середовищем для широких комунікацій між країнами, що були розділені залізною завісою. У 1985 р. на зустрічі в Женеві президент США Р. Рейган та Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов високо оцінили роботу в цьому напрямі та заявили у спільному комюніке про необхідність поглиблення відносин між двома країнами.

Історичне значення цієї двосторонньої екологічної угоди полягає не лише в тому, що США та СРСР підтвердили необхідність співробітництва у вирішенні екологічних проблем, але і в тому, що значний прогрес був досягнутий у напрямку прийняття довготривалих рішень. На противагу співпраці щодо обмеження гонки озброєнь, яка внаслідок значної політизації після закінчення розрядки міжнародної напруженості майже повністю припинилась, відносини в екологічній сфері продовжили розвиватися. Фактично охорона навколишнього середовища залишилась у 1980-х рр. єдиним напрямком взаємодії СРСР та

США, що будувались на принципах розрядки: мирного співіснування, взаємних поступок і співробітництва. Конструктивність цього підходу призвела до того, що радянсько-американська екологічна угода була взята за взірець під час укладання схожого документу між США та Польщею у 1987 р. У сучасному багатополлярному світі така модель відносин може слугувати успішному двосторонньому співробітництву держав, що вважають себе суперниками. До цього спонукають виклики глобального розвитку, зокрема екологічний, загрожують безпеці усього людства й актуалізують пошук компромісів і механізмів спільних дій держав незалежно від їх політичного чи воєнного курсу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Пірожкова Ю. Біля витоків американо–радянської розрядки: погляд Генрі Кіссінджера на позицію та інтереси Вашингтона / Ю. Пірожкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – Вип.82–84. – С.41-48.
2. Дашкевич А. Принципові засади зовнішньополітичної стратегії США: від Трумена до Рейгана / А. Дашкевич. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 1996. – 73 с.
3. Дульян А. Г. Советско–американские отношения. Годы разрядки. 1969–1972 гг. Рассекреченные архивные материалы / А.Г. Дульян // Новая и новейшая история. – 2008. – №2. – С.82–89
4. Из докладной записки Центральной лаборатории охраны природы Министерства сельского хозяйства СССР в ЦК КПСС о подготовке к конференции ООН по проблемам окружающей среды. Документ №149. Фонд Александра Яковлева, РГАЭ, Ф.544, Оп.1, Д.278, с.1-9 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1021037>
5. Robinson N.A. The U.S. – U.S.S.R. Agreement to Protect the Environment: 15 Years of Cooperation [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1383&context=lawfaculty>
6. U.S. – U.S.S.R. Agreement on Environmental Protection, International Legal Materials, Vol. 11, No. 4 (JULY 1972), pp. 761-765 [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/20690945?seq=1#page_scan_tab_contents
7. Cooperation on Environmental protection [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.epa.gov/sites/production/files/2014-04/documents/russia-envagreement-1972.pdf>

РОЗДІЛ ІІІ ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА: СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ

УДК 94: 336.5:364-6

Васильців О.О.
молодший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК АВАРІЇ НА ЧАЕС В АСПЕКТІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Досліджено систему соціального захисту постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС в Україні. На основі аналізу досвіду соціального захисту «чорнобильців» в Російській Федерації та в Республіці Білорусь визначено напрямки вирішення проблем громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Ключові слова: соціальний захист, Чорнобильська катастрофа, постраждалі від аварії.

Исследована система социальной защиты пострадавших вследствие аварии на ЧАЭС в Украине. На основе анализа опыта социальной защиты «чернобыльцев» в Российской Федерации и в Республике Беларусь определены пути разрешения проблем граждан, пострадавших вследствие Чернобыльской катастрофы.

Ключевые слова: социальная защита, Чернобыльская катастрофа, пострадавшие от аварии.

The social protection system for the victims of the Chornobyl disaster in Ukraine is analyzed. It is determined the ways to solve the problems of the Chornobyl disaster victims on the basis of the experience analysis of social protection elaborated in the RF and the Republic of Belarus.

Keywords: social protection, the Chornobyl disaster, the victims of the disaster.

Постановка проблеми. Чорнобильська катастрофа – найтяжча за всю історію людства техногенна катастрофа. Її масштаби добре відомі як вченим, так і політикам усього світу. Ця жахлива катастрофа призвела до забруднення більш як 145 тисяч кв. км території України, Російської Федерації та Республіки Білорусь. Внаслідок аварії на ЧАЕС постраждало біля 5 мільйонів людей.

Крім України, Російської Федерації та Республіки Білорусь негативний вплив Чорнобильської катастрофи відчули на собі Польща, Норвегія, Швеція, Великобританія та інші країни.

На кінець 2014 року в Україні офіційно нараховувалося понад 2,5 мільйонів громадян, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Серед них: понад 250 тисяч осіб – ліквідатори, більше 2 мільйонів осіб – це ті, хто має статус потерпілих, з яких більше півмільйона – діти.

Варто також відзначити, що сьогодні на території нашої країни проживає близько 7,5 тисяч осіб, здоров'ю яких завдано шкоди в результаті інших ядерних аварій (техногенних катастроф на території колишнього СРСР), випробувань ядерної зброї тощо. Усім цим громадянам необхідна ефективна державна підтримка для забезпечення їх законодавчо визначених прав.

В Україні, як і в інших країнах, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, захист постраждалих здійснюється, як правило, у трьох вимірах: протирадіаційному, медичному та соціальному.

Найбільш важливим серед них є напрямок державного соціального захисту постраждалого населення. Спроби вирішити зазначені проблеми відбулися і в РФ та Республіці Білорусь. На нашу думку, аналіз досвіду Російської Федерації та Республіки Білорусь допоможе Україні вибрати найбільш правильні напрямки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що незважаючи на актуальність питання соціального захисту населення, у країнах, що найбільше постраждали від чорнобильської катастрофи, на сьогодні у відкритому доступі є дуже мало наукових статей та монографій, що присвячені цій проблемі. Це обумовлено тим, що основні фактори, що призвели до виникнення критичної ситуації у сфері соціального захисту постраждалих, були досліджені повною мірою лише в останні роки.

Доцільно буде відзначити, що питання реалізації соціальної політики в період становлення незалежності України розробляли провідні вітчизняні вчені: А.І. Андрущенко, В.С. Бакіров, І.К. Бондар, С.А. Войтович, В.М. Ворона та інші. Бюджетне забезпечення соціального захисту досліджували: Василик О.Д., Опарін В.М., Пасічник Ю.В., Чугунов І.Я. та багато інших.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей системи соціального захисту «чорнобильців» в Україні та порівняння основних пунктів системи з методами захисту цієї категорії населення у постраждалих від цієї аварії у країнах світу.

Вклад основного матеріалу. Соціальний захист залишається функцією нашої держави. Кількість зобов'язань із соціального захисту зростала упродовж років незалежності швидкими темпами. Однак їх розмір у грошовому еквіваленті, їх доцільність і вартість адміністрування практично не переглядаються.

В Україні існує два основних джерела формування соціальних виплат (трансфертів), які взяла на себе держава: кошти державного бюджету та кошти місцевих бюджетів. У державному бюджеті на соціальну підтримку населення було передбачено від 18% надходжень до бюджету у 2000 році до близько 27% видатків з державного бюджету у 2014 році [1]. Окрім цих джерел, існують соціальні виплати за рахунок цільових бюджетних і позабюджетних фондів, виплати з благодійних фондів і організацій. При цьому соціальні виплати можуть надаватися в різних формах – грошовій, натуральній (продукти харчування, лікарські засоби, предмети побуту та ін.), а також у формі пільг на оплату послуг соціально-побутового характеру.

Відповідно до чинного законодавства різними видами пільг в Україні користуються на сьогодні понад 40% населення, що становить близько 19,5 млн. громадян [2, с. 102]. Загалом держава несе зобов'язання щодо надання 156 видів соціальних пільг, гарантій, компенсацій 230 категоріям населення [8]. При цьому на кожного громадянина припадає більше, ніж одна пільга, а саме – 1,35, середня вартість якої становить понад 376 грн. на рік [2, с. 102]. Серед усіх категорій пільговиків найвагомішою за кількістю пільг у розрахунку на одного пільговика та середньою вартістю однієї передбаченої законодавством пільги є категорія громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [3]: більше 22% загальної чисельності пільговиків, на кожного з яких припадає в середньому по 4,4 пільги із середньою вартістю 469 грн. на рік [2, с. 102].

Статтею 16 Конституції України Чорнобильську катастрофу визначено як катастрофу планетарного масштабу [9], а збереження генофонду українського народу – як обов’язок держави. Чисельність населення України станом на 1 січня 2013 року за даними Державної служби статистики України становить 45 млн. 53 тис. осіб. Кількість осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та яким надається соціальна підтримка держави, становить 4,5% від загальної кількості громадян.

У цьому зв’язку актуальним є питання забезпечення державою соціальних гарантій громадянам, особливо дітям, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Питання захисту прав постраждалих від аварії на ЧАЕС та її наслідків регулюється безпосередньо Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [7].

Згідно з Порядком використання коштів державного бюджету для виконання програм, пов’язаних із соціальним захистом громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, і відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2005 року №936, розпорядником коштів визначено Мінпраці (його правонаступник зараз – Міністерство соціальної політики), розпорядником коштів нижчого рівня – Головне управління соціального захисту населення (на сьогодні – Департаменти соціальної політики при міських державних адміністраціях) [11].

Особливу групу громадян-пільговиків, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, становлять діти [7]. Надання їм пільг здійснюється із змінами у редакції Закону №230/96-ВР від 06.06.96, внесеними згідно із Законом № 2532-12 від 01.07.92).

У контексті подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та з метою врегулювання соціального захисту малозабезпечених сімей та сімей з дітьми прийнято Закони України «Про державну допомогу сім’ям з дітьми» та «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям». Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» було встановлено новий

порядок призначення пенсій [6], в якому збережені норми щодо більш раннього виходу на пенсію осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, – від 2 до 13 років понад передбачений законодавством вік.

Варто відзначити, що законом України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» [12] та Законом України від 28.12.2014 №76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» внесено зміни до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», а саме:

- скасовано пільги особам, віднесеним до 2 категорії постраждалих в частині забезпечення їх санаторно-курортними путівками ;

- скасовано пільги особам, віднесеним до 3 категорії постраждалих в частині забезпечення санаторно-курортними путівками;

- скасовано пільги дітям, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи в частині забезпечення санаторно-курортними путівками;

- з 01.01.2015 року скасовано виплату компенсації на постраждалих дітей, які перебувають, або не перебувають в обліковому складі дошкільних навчальних закладів та на дітей шкільного віку;

- з 01.01.2015 року – виплату компенсацій та пенсій, встановлених Законом, передбачено здійснювати у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України;

- з 01.06.2015 року вилучена норма закону в частині безкоштовного проїзду у межах України на всіх видах транспорту постраждалій дитині та особі, що супроводжує дитину;

- з 01.07.2015 року застосовано адресний підхід при наданні пільг на житлово-комунальні послуги (дружині) чоловіку померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, віднесених до категорії 3, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою;

- з 01.07.2015 року застосовано адресний принцип надання пільг на медичне забезпечення особам, віднесеним до 3 категорії постраждалих та постраждалим дітям.

Законом України від 28.12.2014 №76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» внесено зміни до ст. 60 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [7]: «Особам, які постраждали внаслідок ЧАЕС, які мають одночасно право на інші пільги та компенсації, передбачені законодавством України, надаються за їх вибором пільги та компенсації відповідно до одного з законів».

Однією із складових соціального захисту постраждалих стало переселення громадян із територій, забруднених радіоактивними елементами, та поліпшення житлових умов осіб, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи. З моменту прийняття урядових рішень про евакуацію та переселення постраждалих з радіоактивно забруднених територій евакуйовано та переселено понад 52 тис. сімей.

Для порівняння розглянемо основні складові соціального захисту постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС на прикладі двох країн, що також на собі відчували вплив Чорнобильської катастрофи – Республіки Білорусь та Російської Федерації.

У Республіці Білорусь законодавчу основу, що регулює основні засади соціального захисту осіб, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, складає Закон від 06.01.2009 р. №9-3 «Про соціальний захист громадян, постраждалих від катастрофи на Чорнобильській АЕС, інших радіаційних аварій», який набув чинності з 22.07.2009 р. [4] Що стосується Російської Федерації, то тут основу соціального захисту «чорнобильців» становить закон від 15.05.1991 р. №1244-1 «Про соціальний захист громадян, що зазнали дії радіації унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС» (із змінами та доповненнями, внесеними до нього 28 федеральними законами) та Закон РФ від 22.08.2004 р. №122-ФЗ [5].

Відзначимо, що основні засади російського та білоруського законодавства, які регулюють соціальний захист постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, багато в чому схожі. Так, законодавці і Російської Федерації, і Республіки

Білорусь поставили обсяг і рівень соціального захисту постраждалих у залежність від встановленого їм статусу. У законах передбачено забезпечення широкого доступу до всіх видів медичного та санаторно-курортного обслуговування; найбільший розмір компенсації отримують особи, що стали інвалідами внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Водночас є і низка відмінностей концептуального характеру. Так, в основу класифікації категорій осіб, що мають право на соціальний захист у зв'язку із заподіяною їм шкодою, у російському законодавстві закладений категоріальний критерій, тоді як у Республіці Білорусь – статусний.

Саме тому кількість категорій, що мають право на соціальний захист у зв'язку з катастрофою на ЧАЕС у російському законодавстві, складає близько 20. Так, до них варто віднести:

- осіб, що отримали або перенесли променеви хворобу та інші захворювання, які пов'язані з радіаційним впливом внаслідок аварії на ЧАЕС або з роботами з ліквідації наслідків цієї аварії;

- осіб, що стали інвалідами внаслідок аварії на ЧАЕС та особи, що зайняті на роботах у зоні відчуження;

- осіб, що були евакуйовані із зони відчуження й переселені (що переселяються) із зони відселення;

- осіб, що постійно проживають (працюють) на території зони відчуження, з правом на відселення тощо.

На відміну від російського, білоруське законодавство об'єднує усіх постраждалих у дві великі групи, які потім ще діляться на певні підгрупи:

- учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС;

- населення, що постраждало від Чорнобильської катастрофи.

Відзначимо також, що обсяг пільг і гарантій, передбачених для різних категорій осіб, постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС у білоруському та російському законодавстві також містять певні розбіжності. Так, наприклад, нове законодавство Республіки Білорусь, на відміну від російського, передбачає

для громадян, що постраждали від чорнобильської катастрофи та наразі мешкають на території Білорусі, такі пільги, як:

- зниження загальноновстановленого пенсійного віку;
- безвідплатна передача у власність займаних ними житлових приміщень державного житлового фонду;
- безкоштовне виготовлення й ремонт зубних протезів;
- податкові пільги та ін.

Своєю чергою, російське законодавство також передбачає певний перелік пільг та гарантій, яких немає у білоруському законодавстві. Так, наприклад, постраждалі внаслідок аварії на ЧАЕС, що проживають на території Російської Федерації, мають право:

- на першочергове працевлаштування при ліквідації або реорганізації підприємства, установи, організації, в якому вони працювали;
- на підвищену щомісячну грошову компенсацію, що виплачується за шкоду, заподіяну здоров'ю у зв'язку з радіаційним впливом внаслідок Чорнобильської катастрофи або виконанням робіт із ліквідації її наслідків;
- у разі смерті осіб, що стали інвалідами внаслідок аварії на ЧАЕС, право на щомісячну грошову компенсацію поширюється на непрацевдатних членів сім'ї та громадян, які перебували на їх утриманні.

Розміри виплат постраждалим від Чорнобильської катастрофи, що проживають на відповідній території, індексуються кожного року, виходячи з рівня інфляції (рівень індексації встановлюється федеральним законом про федеральний бюджет на черговий фінансовий рік).

Висновок. Отже, аналізуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

- перші закони Російської Федерації та Республіки Білорусь щодо захисту осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, юридично надавали та декларували певні соціальні виплати, але на практиці не забезпечували їх повну реалізацію;
- урядами цих країн було проведено реформи, що мали на меті захист постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, результатом яких стало прийняття

Законів від 22.08.2004 р. №122-ФЗ (в РФ) та від 06.01.2009 р. №9-З (в Білорусі), які забезпечували дотримання адресного принципу соціального захисту та скасування частини регресивних пільг;

- актуальним для обох держав залишається питання щодо: врахування індивідуальності правового статусу особи, що постраждала від екологічної катастрофи, зокрема, обліковування виду й тяжкості катастрофи, рівня заподіяного постраждалому фізичного, морального та матеріального збитку; впровадження основних напрямків політики щодо відновлення та стабільного розвитку уражених територій.

В Україні сьогодні варто терміново визначити пріоритетні шляхи удосконалення діючої системи соціального захисту населення, зокрема: формування цілісної та ефективної системи надання соціальних гарантій пільговим категоріям громадян; забезпечення адресності та соціальної спрямованості надання пільг у грошовій та натуральній формах; взаємодія центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо використання бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення соціальних гарантій пільговим категоріям громадян; забезпечення прозорості використання бюджетних коштів, спрямованих на надання послуг громадянам на пільгових умовах.

Список використаних джерел і літератури:

1. Висновок щодо виконання Державного бюджету України за перший квартал 2015 року. Підготовлено департаментом з питань бюджетної політики і затверджено постановою Колегії Рахункової палати. Рахункова палата України, 2015. [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: www.ac-rada.gov.ua/.../Bul_6_mis_2015.pdf
2. Городецька Т. Е. Соціальні трансферти як економічна форма доходів населення України / Т.Е. Городецька // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. — 2013. — № 5. — С. 100–105.
3. Експертна доповідь «Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку» Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://www.niss.gov.ua/book/Eks_d2007/index.htm
4. Закон Республіки Беларусь от 6 января 2009г. №9-З «О социальной защите граждан, пострадавших от катастрофы на Чернобыльской АЭС, других радиационных аварий».
5. Закон Российской Федерации от 15 мая 1991г. №1244-1 «О социальной защите граждан, подвергшихся радиации вследствие катастрофы на Чернобыльской АЭС» (с изменениями и дополнениями).
6. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV від 09.07.2003р. //Податки та бухгалтерський облік.– 2003.– № 70..

7. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 796-ХІІ від 28 лютого 1991 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу — zakon.rada.gov.ua/go/796-12 (30.11.13). — Назва з екрану.
8. Кириченко П. В. Бюджетні пільги дітям, що постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС / П. В. Кириченко, Т. В. Жибер // Фінанси, облік і аудит. - 2014. - Вип. 1. - С. 57-68.
9. Конституція України. [Електронний ресурс]. Режим доступу — zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр (30.11.13). — Назва з екрану.
10. Компенсації, пільги та допомоги згідно Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», Голосіївська районна в м. Києві адміністрація, роз'яснення.[Електронний ресурс]. Режим доступу — <http://www.golosiiv.gov.ua/ua/publication/print/158.htm> (30.11.13). — Назва з екрану.
11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про запровадження електронної соціальної картки». [Електронний ресурс]. Режим доступу — w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?id... (30.11.13). — Назва з екрану.
12. Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України: від 04.02.2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 20.

УДК 94:621.499.3+351.862.4(477)

Васильєв О.А.

доктор технічних наук,

головний науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СТАН ЯДЕРНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ – ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

У статті аналізується стан ядерної енергетики України, який є загрозою національній безпеці. Атомні електростанції грають ключову роль у функціонуванні електроенергетичного комплексу як бази народного господарства. Розглядаються проблеми забезпечення енергетичної, радіаційної безпеки і перспективи розвитку атомної енергетики для збільшення експортного потенціалу.

Ключові слова: безпека, модернізація, економіка, енергетика.

В статье анализируется состояние ядерной энергетики Украины, которое угрожает национальной безопасности. Атомные электростанции играют ключевую роль в функционировании электроэнергетического комплекса как базы народного хозяйства. Рассматриваются проблемы обеспечения энергетической, радиационной безопасности и перспективы развития атомной энергетики для увеличения экспортного потенциала.

Ключевые слова: безопасность, модернизация, экономика, энергетика.

In the article the atomic energy condition of Ukraine as a threat to the national safety is analysed. Atomic power stations are the key factor of Ukrainian electroenergy complex as the base of popular economy. Problems of energy, radioactive safety ensuring of Ukraine, prospects of atomic energy development for strengthening export potential are considered.

Key words: safety, modernization, economy, energy.

Постановка проблеми. Ядерна енергія – перспективне джерело для виробництва електроенергії з витратами, які забезпечують самоокупність АЕС при цінах на електроенергію, що задовольняють платоспроможний попит на неї. АЕС також є крупномасштабним засобом виробництва корисної енергії, що відповідає екологічним викликам часу. Світова спільнота доклала великих зусиль та витратила великі фінансові ресурси на розроблення та створення атомної енергетики. У 2015 р. усі атомні станції світу виробили приблизно 2,5 трлн. кВт-г електроенергії, що дорівнює понад 10% усього її обсягу за цей рік. Атомна енергетика дозволяє знизити викиди парникових газів. АЕС потужністю 1 ГВт щорічно заощаджує 7 млн. тонн викидів вуглецю у порівнянні з вугільними ТЕС та 3,2 млн. тонн – у порівнянні з газотурбінними станціями комбінованого типу [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Енергетична безпека є невід’ємною складовою національної безпеки, необхідною умовою існування і розвитку держави. Гарантії енергетичної безпеки – це технічно надійне, стабільне, економічно ефективне та екологічно прийнятне забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни. Рівень розвитку енергетики має вирішальний вплив на стан економіки у державі, на вирішення проблем соціальної сфери та рівень життя людини.

Проблема ролі АЕС у забезпеченні глобальної і національної енергетичної безпеки потребує подальшого вивчення і системного аналізу. Заслуговує на увагу вивчення досвіду Франції, на яку припадає істотна частка функціонуючих в ЄС атомних електростанцій. У Франції АЕС були модернізовані для того, щоб можна було маневрувати їх потужністю. Завдяки цьому країна забезпечує три чверті своїх потреб в електроенергії за рахунок АЕС [1].

Експлуатація АЕС. Питання безпеки ядерної енергетики в Україні останнім часом є достатньо актуальним. Це пов’язано з двома факторами: зношуванням основних фондів на українських АЕС і хронічним

недофінансуванням галузі. Будь якої суттєвої модернізації ядерної інфраструктури за останні 25 років не відбулося, а в той же час реактори застарівають як морально, так і фізично. Як наслідок, число аварій на українських АЕС поступово збільшується. Якщо у 2014 р. відбулося 10 інцидентів, то у 2015 р. – вже 15, а за перше півріччя 2016 р. – 8. Хоча це були невеликі аварії і не відбулося радіоактивних викидів у навколишнє середовище, ця тенденція є загрозовою [2].

Електроенергетика є базовою галуззю економіки України. Від її надійної і ефективної роботи значною мірою залежить енергетична безпека держави і якісне функціонування всього народно-господарського комплексу. В Україні для маневрування потужністю використовуються теплові і гідроелектростанції. Без них українські атомні енергоблоки не можуть стабільно забезпечувати електропостачання споживачам.

В Україні функції виробництва, передачі і постачання електроенергії розділені. Уся електроенергія, яка виробляється енергогенеруючими компаніями, продається на Оптовому ринку електроенергії (ОРЕ). Потім вона реалізується енергопостачальним компаніям, які своєю чергою, продають її кінцевим споживачам, у т.ч. населенню. Усі тарифи на електроенергію як для енергогенеруючих, так і енергопостачаючих компаній встановлюються Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) [6].

Аналіз показує, що НКРЕКП встановлює відносно занижені тарифи для генеруючих компаній державної форми власності (АЕС та ГЕС) і завищені – для підприємств переважно приватних (ТЕС та ТЕЦ). За даними ОРЕ, на 2016 р. діючий тариф продажу електроенергії (коп. за 1 кВт-год) виробниками становив для НАЕК «Енергоатом» – 41,90, ПАТ «Укргідроенерго» – 59,34, ТЕС – 97,81, ТЕЦ – 162,72 (ТЕЦ на вугіллі – 130,50, ТЕЦ на природному газі – 183,27). Таким чином, середня ціна продажу електроенергії дорівнювала 77,10 коп/кВт-год.

У США атомна енергетика забезпечує 20% виробництва електроенергії в країні. Собівартість виробленої на АЕС електроенергії дорівнює 1,83 цента/кВт-

год, тоді як для ТЕС на вугіллі – 2,07 цента/кВт-год, на природному газі – 3,53 цента/кВт-год [5].

В Україні різниця в ціні між електроенергією АЕС (державні підприємства) і ТЕС (приватних компаній) вже сягає чотирьох разів, у той час як в США вона не перевищує двох разів. Низькі тарифи на електроенергію для АЕС не дають можливості електростанціям проводити у повному обсязі необхідні регламентні роботи, накопичувати кошти на ремонт і модернізацію обладнання, що в перспективі може негативно вплинути на фактичний стан безпеки АЕС. Сьогодні в Україні на чотирьох діючих АЕС (Запорізька, Рівненська, Хмельницька та Південно-Українська) експлуатується 15 енергоблоків (ВВЕР-440 та ВВЕР-1000), які відпрацювали в середньому близько половини передбаченого вихідними проектами терміну. При встановленій потужності енергоблоків близько 25% від загальної в Україні АЕС виробляють приблизно половину всієї електроенергії [3].

Забезпечення ядерним паливом. Зменшення енергетичної залежності від Росії – один із державних пріоритетів України. Залежність від російського палива у ядерній енергетиці залишається майже стовідсотковою. Щорічно АЕС України закуповують паливо на суму близько 600 млн дол. Кабмін відновив започаткований у 2005 р. курс на диверсифікацію постачальників. У березні 2015 року на третьому енергоблоці Південно-Української АЕС було успішно завершено третій цикл дослідної експлуатації тепловиділяючих збірок з паливом Westinghouse. НАЕК «Енергоатом» звернулася до регулюючих органів із пропозицією розширити дослідну експлуатацію палива Westinghouse на інші реактори. Наступним на американське паливо з 2016 року перейшов п'ятий блок Запорізької АЕС. Westinghouse та Енергоатом домовилися суттєво збільшити поставки палива на українські станції до 2020 року. Раніше кардинально зменшити залежність від російського ядерного палива Україні не вдасться, оскільки є контракт з російською компанією ТВЕЛ до 2020 р. Утім, щонайменше три блоки українських АЕС, які не прив'язані до російських контрактів, протягом наступних років перейдуть на паливо Westinghouse [3].

Україна має потенційні можливості для створення власного виробництва ядерного палива завдяки значним природним запасам урану та цирконію, високому науково-технічному і промислового потенціалу.

Наявність власного повного ядерного паливного циклу має великі та безсумнівні переваги. Разом з тим треба враховувати, що ця проблема пов'язана з необхідністю виділення крупних інвестицій на значний час. Одночасно з цим треба враховувати, що створення повного паливного циклу для забезпечення власних потреб, за оцінками фахівців, доцільне лише при встановленій потужності АЕС на рівні не меншому за 25-30 ГВт. Тому в сучасних умовах та на перспективу, що розглядається, для України була б раціональною участь у міжнародній кооперації з виробництва палива для атомних електростанцій із налагодженням в Україні функціонування підприємств, що забезпечують відповідні елементи повного ядерного паливного циклу.

Придбання технологій виробництва усіх складових ядерного палива пов'язане не тільки з інженерно-економічними, а й політичними аспектами. Передача матеріалів, обладнання, технологій, які використовуються в ядерній галузі, здійснюється в рамках міжнародної системи експортного контролю за обладнанням, матеріалами та технологіями подвійного призначення. Державами, що входять до Групи ядерних постачальників, практично введено мораторій на передачу обладнання і технологій із збагачення урану [5].

Перспективним є створення міжнародних центрів ядерного паливного циклу на основі існуючої інфраструктури за широкою міжнародною кооперацією. Наявні можливості і ринковий механізм складають базис для забезпечення необхідних гарантій поставок і повного задоволення попиту.

Подовження терміну експлуатації АЕС. Подовження терміну служби енергоблоків АЕС пов'язане з вирішенням трьох взаємопов'язаних аспектів: законодавчо-нормативного, технічного і економічного. Комплексний підхід потребує вирішення проблеми покращення експлуатаційних показників при наявності довгострокової програми модернізації. В цьому випадку енергоблок продовжує виробляти електроенергію, а відведені на модернізацію та

реконструкцію кошти надходять згідно терміну виконання наміченої комплексної програми в період здійснення планових зупинок. Такий підхід дозволяє оцінювати технічні та економічні результати виконаних робіт.

Енергоатому потрібно 3-5 млрд. дол. на подовження термінів експлуатації блоків АЕС, інакше у найближчі роки в країні можуть виникнути проблеми з енергопостачанням. Проектний термін експлуатації енергоблоків українських АЕС складає 30 років. Державна інспекція з ядерного регулювання подовжила терміни експлуатації 1-го та 2-го енергоблоків Запорізької АЕС на десять років. Раніше вже були подовжені терміни експлуатації двох блоків на Південно-Українській і двох блоків на Рівненській АЕС. Комплекс модернізації займає декілька років. Це приблизно 40 заходів із модернізації тепломеханічного обладнання і понад 30 – електротехнічного обладнання кожного енергоблоку [2]. Подовження терміну експлуатації енергоблоків – поширена процедура у багатьох країнах. Сьогодні у світі ще працюють атомні станції, які були введені в експлуатацію в 1970-х роках, деякі блоки працюють вже понад 40 років [5].

Побудова нових блоків АЕС. Україна вирішує питання добудови двох енергоблоків на Хмельницькій атомній електростанції, планує використати корпуси, будівництво яких багато років було заморожене через брак коштів. Будівля третього енергоблоку готова на 75%, а четвертого – на 28%. Вартість проекту дорівнює приблизно 5 млрд дол. Після військової агресії Росії спільний проект із «Росатомом» неможливий з політичної точки зору. НАЕК «Енергоатом» і корейська компанія Korea Hydro&Nuclear Power (KHNP) у серпні 2016 р. підписали меморандум про взаєморозуміння з метою розширення взаємодії в ядерно-енергетичній галузі. Основними напрямками співробітництва будуть питання добудови енергоблоків №3 та №4 Хмельницької АЕС і реалізації проекту «Енергетичний міст Україна – Європейський Союз». KHNP є великою електроенергетичною компанією, яка володіє і експлуатує 24 енергоблоки АЕС із встановленою потужністю близько 22 ГВт та виробляє близько 30% від загального виробництва електроенергії в Республіці Корея. Повертати валютні позики допоможе експорт електроенергії з України до Польщі. Згідно з

рішенням уряду для цього другий енергоблок Хмельницької АЕС у 2017 р. буде відключено від української енергосистеми і підключено до новоствореної експортної електромережі [3].

Поводження з відпрацьованим ядерним паливом. Україна займає особливе положення у світі щодо проблем поводження з радіоактивними відходами. На відміну від інших ядерних держав Україна має не тільки велику кількість діючих атомних енергоблоків (сьоме місце в світі), але й найбільшу в світі АЕС, яка виводиться з експлуатації. Чорнобильська АЕС має в своєму складі зруйнований внаслідок запроектої аварії енергоблок. Характер радіоактивних відходів ЧАЕС не має аналогів у світовій практиці. При ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи утворилась величезна кількість радіоактивних відходів, які потребують надійної ізоляції від навколишнього середовища.

Враховуючи велику роль атомної енергетики в енергозабезпеченні економіки України, потрібно вирішити питання поводження з відпрацьованим ядерним паливом та експлуатаційними відходами. Сучасний підхід, коли відпрацьоване ядерне паливо та експлуатаційні радіоактивні відходи зберігаються безпосередньо на майданчику АЕС, не є остаточним вирішенням проблеми. Мокре сховище є необхідним етапом зберігання палива протягом декількох років після чого відпрацьоване паливо з усіх українських станцій відправлялось на територію РФ.

У відповідності до міжнародної практики Росія, що експортує свіже ядерне паливо в Україну, приймає на переробку відпрацьоване паливо. Після переробки радіоактивні залишки, що не мають у своєму складі ядерних матеріалів, повертаються назад в Україну для остаточного захоронення.

Аналіз будівництва геологічних сховищ в інших країнах світу показує, що процес їх створення займає декілька десятиріч. Але проблема надійного зберігання довгоіснуючих і високоактивних відходів є нагальною для України вже сьогодні насамперед у зв'язку з перетворенням об'єкту «Укриття» в екологічно безпечну систему. В Україні побудували перше сухе сховище

відпрацьованого ядерного палива (ЦСВЯП) в Чорнобилі. З 2017 р. Україна не буде сплачувати Росії 200 млн дол. щорічно за його утилізацію [3]. Український проект сховища відпрацьованого ядерного палива фактично є експериментальним. В США і ЄС використовуються інші технології, де сховища розміщують у стійких геологічних структурах – соляних шахтах, гірничих порожнечках тощо. Ніде у світі відпрацьоване ядерне паливо не зберігається на поверхні землі, як це буде в Україні. Тривогу екологів викликає також те, що сховище, яке забезпечує водою Київ і половину України, буде близько до Дніпра.

Перспективи розвитку української ядерної енергетики. Визначення раціонального рівня розвитку атомної енергетики є проблемою державної ваги, адже існуючі енергоблоки АЕС повинні відпрацювати свій ресурс, після чого доцільно подовжити його шляхом відповідної модернізації. Такий підхід обумовлений суто економічними факторами. Нове будівництво АЕС потребує ретельних економічних досліджень та обґрунтувань через необхідність великих інвестицій на будівництво, великих витрат на майбутній демонтаж їх устаткування, будівництво та багаторічне утримання сховищ радіоактивних відходів. Значною мірою при цьому загострюється також проблема енергетичної безпеки, оскільки зараз практично все ядерне паливо для наших АЕС надходить з Росії, а перспективи будівництва вітчизняного повного паливного ядерного циклу до сих пір залишаються невирішеними.

Говорячи про атомну енергетику та її перспективи, не слід акцентувати увагу тільки на опанованих сьогодні технологіях, які використовують як ядерне паливо уран-235 (його вміст у природному урані менше одного відсотка). Атомна енергія з погляду її забезпеченості ресурсами палива мало відрізняється від традиційних технологій, які спалюють органічне паливо. Тільки після задіяння у значному обсязі всього ресурсу природного урану та торію можна говорити з достатнім підґрунтям про практично необмежену сировинну базу, про самозабезпечення атомної енергетики паливом [4].

Доведені природні запаси урану в Україні дозволяють забезпечити потреби діючих АЕС більше ніж на сто років, а при переході на використання реакторних установок на швидких нейтронах потенціал вітчизняних уранових запасів збільшиться у 60-70 разів. Капітальні вкладення у розвиток урановидобувної промисловості у десятки разів менші від витрат, необхідних для адекватного розвитку вуглевидобутку [3, 4].

Модернізація і подальший розвиток атомної енергетики в Україні потребують підвищення норм безпеки при проектуванні, будівництві та експлуатації АЕС, збільшення ролі МАГАТЕ на всіх етапах обґрунтування побудови та функціонування атомних електростанцій. Актуальними є також питання розробки реакторів нових поколінь – так званої природної безпеки, які унеможливають аварії ядерних реакторів з розплавленням активної зони і викидами радіоактивних сполук в оточуюче середовище. Необхідними є глибокі науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи, які охоплюють увесь ядерно-паливний цикл від видобування уранової руди, виготовлення ядерного палива до переробки та зберігання опроміненого палива і захоронення ядерних відходів. Нове будівництво АЕС вимагає значно більших капіталовкладень в порівнянні з витратами, необхідними для подовження терміну служби енергоблоків АЕС. Подальший розвиток і модернізація атомної енергетики в Україні може забезпечити:

- значне зменшення викидів газів, які викликають парниковий ефект;
- зменшення потреби в імпорті органічного палива;
- розвиток науково-технічного та експлуатаційного потенціалу в атомній енергетиці на інноваційному технологічному рівні;
- підвищення енергетичної незалежності, оскільки в Україні є можливості гарантованого забезпечення ядерним паливом на термін 50-100 років.

Модернізація і розвиток атомної енергетики з опорою на власні джерела ядерного палива та наявний науково-технологічний потенціал галузі дозволяють максимально використати географічне та геополітичне положення України,

забезпечити подальший розвиток електро-, газо- та нафтогазотранзитних систем для власного енергозабезпечення, збільшення експорту та транзиту енергопродуктів.

Висновки:

1. В Україні функції виробництва, передачі і постачання електроенергії розділені, встановлено відносно занижені тарифи для генеруючих компаній державної форми власності (АЕС та ГЕС) і завищені – для підприємств переважно приватних (ТЕС та ТЕЦ). Різниця в ціні між електроенергією ТЕС і АЕС вже сягає трьох-чотирьох разів. Низькі тарифи на електроенергію для АЕС не дають можливості електростанціям проводити у повному обсязі необхідні регламентні роботи, накопичувати кошти на ремонт і модернізацію обладнання, що негативно впливає на фактичний стан безпеки АЕС.

2. Подальше забезпечення екологічної безпеки АЕС має здійснюватися шляхом удосконалення систем локального, регіонального та глобального контролю і прогнозу радіаційної обстановки; періодичної переоцінки впливів АЕС на навколишнє середовище; встановлення більш жорстких вимог з радіаційної безпеки. Досягнутий на АЕС України рівень безпеки в основному відповідає рівню безпеки АЕС того ж покоління в інших країнах.

3. Удосконалення законодавства у сфері енергетики, зокрема атомної, має базуватись на визначених європейським правом принципах прозорості, обґрунтованості та прогнозованості. Правове регулювання відносин у ядерній галузі є одним з найрозвинутіших у межах європейського енергетичного права. Ядерне законодавство України значною мірою відповідає вимогам європейського законодавства внаслідок реалізації численних міжнародних угод, учасником яких є Україна.

Список використаних джерел і літератури:

1. Васильєв О.А. Ядерна енергетика Франції – найпотужніший механізм безпеки // Зовнішні справи. – 2015.-- №2. — С. 31- 35.
2. Державна інспекція ядерного регулювання України [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.snr.gov.ua
3. Державне підприємство НАЕК «Енергоатом» [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.energoatom.kiev.ua
4. Енергетика: історія, сучасність і майбутнє. Кн. 4: Розвиток атомної енергетики та об'єднаних енергосистем / К. Б. Денисевич, Ю. О. Ландау, В. О. Нейман,

- В. М. Сулейманов, Б. А. Шиляев; наук. ред. Ю. О. Ландау, І. Я. Сігал. — К., 2013. — 303 с.
5. Міжнародне агенство з атомної енергії (МАГАТЕ) [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.un.org/ru/ga/iaea
 6. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.nerc.gov.ua

УДК 94 : 504.05 (477) + 355.11

Солошенко Н.В.,
старший науковий співробітник
Науково-методичного центру
організації наукової та науково-технічної діяльності
Національного університету оборони України
імені Івана Черняхівського

ЛІКВІДАЦІЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ 1986 р. ТА ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті аналізуються проблеми, які постали та були розв'язані за участі військових частин колишніх Радянського Союзу й УРСР у перші дні та місяці після Чорнобильської катастрофи 1986 р. значною мірою завдяки створенню особливої організаційної структури управління військами. Висвітлюється героїзм та мужність військовослужбовців проявлених при ліквідації наслідків найбільшої аварії у атомній енергетиці.

Ключові слова: Чорнобильська АЕС, катастрофа, військовослужбовці, хімічні та інженерні війська, відселення, дезактивація.

В статье анализируются проблемы, возникшие и решаемые при участии воинских частей бывших Советского Союза и УССР в первые дни и месяцы после Чернобыльской катастрофы 1986 г. в значительной мере благодаря созданию особенной организационной структуры управления войсками. Освещается героизм и мужество военнослужащих проявленных при ликвидации последствий самой крупной аварии в атомной энергетике.

Ключевые слова: Чернобыльская АЭС, катастрофа, военнослужащие, химические и инженерные войска, отселение, дезактивация.

The article analyzes the problems that have been raised and resolved with participation of the former Soviet Union and the Ukrainian SSR military units during the first days and months after the Chornobyl disaster in 1986 mostly due to the creation of a special organization of troops command structure. The heroism and courage of the servicemen during the elimination of the consequences of the greatest nuclear power plant accident are highlighted.

Key words: Chornobyl NPP, catastrophe, servicemen, chemical and engineering troops, relocation, deactivation.

З кожним роком все далі відходять у минуле події, пов'язані з аварією на

Чорнобильській АЕС, – найбільшою у світі техногенною та екологічною катастрофою. Ще й досі ми не можемо повністю оцінити або хоча б осмислити довготривалі наслідки вибуху на ЧАЕС. Місцевість, яка постраждала від катастрофи становить 1/12 частку всієї території України. Небезпечний рівень радіоактивного забруднення в Україні спостерігається на площі 50 тис. км², а також у значній частині районів Білорусі та Росії, що прилягають до станції. Від аварії у нашій державі постраждали 3,2 млн чоловік, у тому числі понад 1 млн дітей. З території України зникла ціла низка раніше квітучих міст та сіл. Було евакуйовано 76 населених пунктів з кількістю мешканців понад 90 тис. До зони безумовного (обов'язкового) відселення потрапили 92, а до зони гарантованого державою добровільного відселення – 835 населених пунктів. Під посиленням і постійним контролем перебувають 1288 населених пунктів [8, с. 5]. Утім, до цієї теми ще неодноразово звертатимуться науковці, політики, громадські діячі, медики. А для численної армії переселенців і, власне самих ліквідаторів Чорнобиль назавжди залишатиметься незагоєною раною.

Кожен рік 26 квітня нагадує всім та віддаляє нас від сумної і трагічної в новітній історії події, яка змінила долі багатьох мільйонів людей. Разом із трагедією такого масштабу світ став свідком героїзму пожежників, військовослужбовців, ліквідаторів та усіх людей, які боролися з вражаючими унаочненими та невидимими наслідками аварії. Жителі України, як і багатьох інших близьких і віддалених країн континенту, сьогодні схиляють голови перед пам'яттю про тих, хто жертвував собою під час аварійних і рятувальних операцій у перші дні й місяці після вибуху, а також перед десятками тисяч нині сущих, чиє здоров'я постраждало від тієї катастрофи.

Дуже прикро, що з самого початку Чорнобильської трагедії інформація про те, що трапилося тієї ночі, була неповною і недостовірною. Ще й сьогодні світова громадськість не має всебічного уявлення про всі аспекти катастрофи. Навколо цієї події виникло чимало міфів, фальсифікацій, домислів. У деяких колах, керуючись суб'єктивними інтересами й розрахунками, намагаються применшити значення катастрофи чи навіть піддати її забуттю. Втім, Чорнобиль

не минув, не поринув у безодню. Він промовисто нагадує про себе численними проблемами в різних сферах суспільства, у долях мільйонів людей, житті кожного з нас.

Практично ніхто не зміг об'єктивно оцінити того, що трапилось. Керівництво виявилось професійно і психологічно не підготовленим до адекватного сприйняття жахливого перебігу подій, до ліквідації наслідків аварії такого масштабу. Проте, як добре відомо тепер, від цього залежала не лише система невідкладних заходів, але й порядок дій людей в екстремальних умовах. Імперативною вимогою буття були знання радіаційного стану як в центрі подій, так і в містах та селах, уражених радіоактивним забрудненням. Але дозиметрична служба ЧАЕС на першому – найвідповідальнішому етапі виявилась малоефективною [1, с. 96]. Усвідомлення цього постає хоч і суворим, але доволі повчальним уроком Чорнобиля.

Збіг обставин – 26 квітня 1986 р. керівний склад Міністерства оборони (МО) знаходився на зборах в Прикарпатському військовому окрузі. Міністр оборони маршал Радянського Союзу С.Л. Соколов близько 12 години на екстреному засіданні оголосив про катастрофу, яка сталася на ЧАЕС, і визначив конкретні завдання основним силам МО, виділеним для ліквідації наслідків катастрофи (ЛНК). Згідно наказу міністра було підготовлено полк і приведено до готовності виходу в район катастрофи. Згодом особовий склад полку з дезактивації об'єктів укриття АЕС проводив консервування рудого, тобто ураженого радіацією лісу та інші невідкладні заходи.

Головний тягар по організації діяльності військовослужбовців у районі Чорнобиля ліг на плечі начальника Генерального штабу (ГШ) маршала Радянського Союзу С.Ф. Ахромєєва. Генеральний штаб, взявши на себе у цей період управління розгортанням і функціонуванням оперативного угруповання МО в Чорнобилі, підтвердив готовність і спроможність стосовно вирішення складних завдань державної ваги. За розпорядженням ГШ 26 квітня транспортна авіація перебазувала підрозділи мобільного загону Приволзького військового округу. Організовувалася радіаційна, повітряна розвідка, доставлялися необхідні

вантажі, направлялися в район катастрофи медичні частини для надання першої допомоги постраждалому населенню. Під керівництвом ГШ розроблялись конкретні плани діяльності оперативної групи. На їх основі в оперативних з'єднаннях і частинах розроблялись плани робіт з визначенням конкретних завдань, послідовності їх виконання і детальними розрахунками засобів та сил, які терміново направлялися до Чорнобильського угруповання.

У перші години катастрофи до ліквідації наслідків були залучені тільки відомчі формування Міненерго і Мінсередмаша СРСР, МВС, сили Цивільної оборони (ЦО), які впринципі були підготовлені до цієї роботи. Водночас перші вжиті заходи у порівнянні із зростаючим усвідомленням потреб свідчили, що зробленого недостатньо. Імперативність проведення масштабних робіт вимагала необхідного залучення спеціальних підрозділів Міністерства оборони і Цивільної оборони. Саме тому за рішенням Міністра оборони станом на 27 квітня 1986 р. військово-транспортними літаками були перевезені: оперативна група мобільного загону для ліквідації наслідків радіаційної аварії (272 осіб, 65 одиниць техніки) хімічних військ; окремий механізований полк; батальйон спеціального захисту ЦО; а також медичні частини для надання медичної допомоги населенню. Окрім того, для забезпечення роботи військ і цивільних формувань в район катастрофи 30 квітня прибула тилова база.

Звичайно, що за тогочасної практики, політику щодо організації всіх робіт по ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС визначало партійне керівництво СРСР, зокрема створена 29 квітня Оперативна група Політбюро ЦК КПРС з питань ліквідації наслідків аварії. Протоколи усіх її 40 засідань вийшли друком у книзі «Чернобыль. Совершенно секретно» (Москва, видавництво «Другие берега», 1992. Автор і укладач якої є А. Ярошинська). На першому засіданні Оперативної групи було зроблено закид на адресу начальника Цивільної оборони СРСР генерала армії А.Т. Алтуніна за відсутність чіткої програми по здійсненню комплексу заходів у зв'язку з катастрофою на ЧАЕС, поставлені завдання щодо термінової розробки і реалізації заходів по усуненню її наслідків. Начальнику Генерального штабу маршалу Радянського Союзу

С.Ф. Ахромєєву було доручено забезпечити розгортання бригади хімічних військ у максимально стислі терміни і виділити 10 тис. армійських продовольчих пайків для евакуйованого населення.

Вже станом на 2 травня до ліквідації наслідків катастрофи було залучено 20 частин і окремих підрозділів, задіяно більше 6 тис. військових та 1400 одиниць різної техніки. В районі катастрофи та суміжних територіях були розгорнуті з'єднання і частини, які за своєю організаційною структурою, призначенню й технічному оснащенню не мали аналогів у минулому. З метою координації дій різних родів військ ЗС в районі ЧАЕС була створена Оперативну групу МО під керівництвом Головнокомандувача військами Південно-Західного напрямку генерала армії І.А. Герасимова. Станом на 9 травня додатково були сформовані і розгорнуті дві бригади і 7 полків хімічного захисту, 17 травня – 2 інженерно-дорожніх полки для зведення водоохоронних споруд з метою запобігання розповсюдження радіоактивних речовин. Для створення Чорнобильського оперативного угруповання військ були задіяні мобільні резерви низки військових округів, а саме: Московського, Північно-Кавказького, Середньоазіатського, Приволзько-Уральського і Сибірського.

Враховуючи зростаючі масштаби дезактиваційних робіт, постановою ЦК КПРС за № 634-188 від 29 травня 1986 р. з метою мобілізаційного наповнення необхідних з'єднань і частин було дозволено призвати з запасу на спеціальні навчальні збори необхідну кількість військовозобов'язаних терміном до 6 місяців. Дійсно, по мірі розгортання робіт продовжувалося нарощування сил: якщо в середині травня угруповання військ нараховувало вже близько 30 тис. чол., то станом на 25 серпня 1986 р. загальна чисельність військових складала близько 40 тис. осіб, включаючи 32 тис. чол., призваних з запасу та 10 тис. одиниць техніки. У доповідній записці штабу Цивільної оборони СРСР про хід ліквідації аварії на ЧАЕС повідомлялось, що на 31 серпня 1986 р. у ЛНК на ЧАЕС бере участь 111 з'єднань і частин загальною чисельністю близько 39245 військових, в їх числі були: 1 мотострілкова дивізія, 2 бригади хімічного захисту, 23 полки (в т.ч. оперативно механізовані Цивільної оборони), 28 батальйонів, 8

рот та 49 окремих підрозділів [7, с. 77]. А за весь період участі Збройних Сил у ліквідації наслідків катастрофи крізь Чорнобиль пройшло понад 600 тисяч військовослужбовців.

Основу сил і заходів складали хімічні та інженерні війська, Цивільна оборона, а також медичні батальйони і частини мотострілкової дивізії. Проведення заходів з дезактивації організував Генеральний штаб Збройних сил. Характер державного рівня та унікальність завдань вимагали особливої організації структури управління військами і силами. Були створені оперативні управління при Генеральному штабі, головному штабі ВПС, управліннях начальників хімічних та інженерних військ, головних та центральних управліннях Міноборони. В районі катастрофи було розгорнуто робочий орган Міністерства оборони – Оперативну групу МО, на чолі з керівним складом відомства.

Для розробки наукових рекомендацій тактики дій військ, також методів ведення прикладних та пошукових досліджень було створено науковий центр Міністерства оборони. З дванадцяти сформованих на різних рівнях оперативних угруповань дев'ять груп та один науковий центр функціонували безпосередньо в районі катастрофи.

Система управління військами на оперативному і тактичному рівнях під час вирішення багатомасштабних завдань в усьому районі АЕС базувалась на основі централізованого принципу управління з елементами локального децентралізованого управління. Створена структура органів управління в цілому забезпечила керівництво виконанням завдань Збройних сил, також раціональне використання виділених для цієї мети сил і засобів. Головні зусилля Оперативної групи Міністерства оборони в Чорнобилі були спрямовані на організацію робіт з ЛНК на ЧАЕС. Зокрема, ця діяльність зосереджувалася на:

- керівництві дезактивацією забруднених територій;
- узагальненні та аналізі радіаційного стану, доведенні її в Генеральний штаб і війська;
- нарощуванні зусиль шляхом залучення додаткового контингенту військ,

виходячи із з'ясування завдань, викликаних збільшенням обсягу робіт;

- визначенні засобів розв'язання терміново виникаючих додаткових завдань;

- організації взаємодії військових сил з формуваннями інших міністерств та відомств;

- проведенні оперативного й перспективного планування робіт;

- організації всебічного забезпечення, включаючи забезпечення місцевого населення продовольчими товарами тощо.

З метою упорядкування системи управління військами, підвищення відповідальності за контроль над територією, яка зазнала радіоактивного забруднення, задіянні військові частини поділялись на три сектори з виділенням так званої особливої зони, включаючи територію АЕС з усіма спорудами, ст. Янов і м. Прип'ять.

Роботи на ЧАЕС, які виконувались Збройними силами, були спрямовані на досягнення головної мети – зменшення впливу наслідків катастрофи на населення, яке знаходилося в районі радіоактивного забруднення. Розвідка організовувалася комплексно з залученням не тільки хімічних військ, а й медичних та інженерних. Медичне обстеження проводилося частинами і закладами медичної служби з метою виявлення випадків радіаційного ураження населення, інфекційних захворювань, оцінки стану водопостачання і епідеміологічного стану. З цією метою на 4 травня 1986 р. було мобілізовано 2 тис. військових-медиків, сформовано п'ять медичних батальйонів, визначені пункти їх розміщення в районах проживання евакуйованого населення. У ході ліквідації наслідків катастрофи медичне обстеження проводилось у рамках санітарного нагляду з радіаційної безпеки населення і особового складу, а також санітарно-гігієнічного контролю за розміщенням військ, харчуванням, водопостачанням і умовами виконання робіт з дезактивації території АЕС.

Міністерством оборони та спеціалістами промисловості були прийняті рішучі заходи з підготовки кадрів, засвоєнню більш ефективних заходів дезактивації. Це дозволило вийти на системний плановий режим виконання

робіт, що уможливило за п'ять місяців після катастрофи провести дезактиваційні роботи на загальній площі більше ніж 26100 тис. га. Усього на Чорнобильській АЕС тільки за перші півтора роки військами було оброблено і здано за актами понад 1600 приміщень, продезактивовано близько 4.2 млн. м² території станції, 83.5 тис. м² покрівлі, вивезено більше 418 тис. м³ забрудненого ґрунту, сміття та обладнання. В результаті форсування темпів вдалося принципово змінити радіаційний стан навколо АЕС і розпочати дезактивацію в середині приміщення, що дозволило ввести на АЕС експлуатаційно-технічний персонал [7, с. 176].

Важливим напрямом робіт по забезпеченню радіаційної безпеки стали заходи з регламентації опромінення особового складу. Спочатку зовні гама-опромінення обмежувалися значенням, рівним п'яти припустимим річним дозам за умов мирного часу, що складало 25 бер. Потім були встановлені більш диференційовані нормативи, а головне нижчі щодо зовнішнього опромінення – 5 бер для всіх категорій військовослужбовців.

Основні зусилля військово-повітряних сил (ВПС) були зосереджені на вирішенні завдань з проведення радіаційної і загальної розвідки, локалізації осередку катастрофи, дезактивації місцевості, забезпечення виконання науково-дослідних робіт, транспортування особового складу та вантажів. Цілий комплекс заходів спрямовувався на припинення викидів радіоактивних речовин у навколишнє середовище зі зруйнованого реактора. Цьому були підпорядковані спеціальні вертольоти вильоти до епіцентру катастрофи. Усього за період робіт по ЛНК авіацією виконано більше 28 тис. самольото- і вертольотовильотів.

На початковому етапі ліквідації наслідків аварії залучалися регулярні військові підрозділи, в яких були і солдати призовного віку. Але поступово вони були замінені чоловіками, призваними з запасу, старшими за тридцятирічний вік. Час їх участі в роботі у зоні аварії суворо обмежувався відповідно до норм припустимого радіаційного опромінення.

Значною мірою основний тягар робіт у подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи ліг на плечі військових. Як свідчать фонди Галузевого державного архіву МО України, вже 28 квітня 1986 р. вийшло розпорядження Генерального

штабу Збройних Сил СРСР про створення окремого батальйону спеціального захисту.

Створена оперативна група Генерального штабу, згідно директиви ГШ ЗС СРСР від 30 квітня 1986 р., здійснювала збір та аналізувала дані про наслідки катастрофи на АЕС, вела підрахунки радіоактивного опромінення залучених військ, брала участь у розробці вказівок МО СРСР та начальника ГШ. Дана група здійснювала також контроль за виконанням завдань покладених на Міністерство оборони, координувала зусилля головних штабів видів ЗС, управлінь центрального апарату і військових округів, які брали участь у ліквідації наслідків. Цілодобове чергування ОГ було запроваджено з 30 квітня 1986 р.

Загалом з 29 квітня по 5 червня 1986 р. через військові комісаріати до ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи було залучено понад 14 тис. осіб. У подальшому кількість військових підрозділів, задіяних у зоні ЧАЕС, неухильно зростала. А саме, тільки військовими комісаріатами Полтавської області на початку червня 1986 р. у зону відчуження було відправлено 6626 військовослужбовців запасу та 700 одиниць техніки.

Водночас були й упущення, серйозні недоліки. Так, формально здійснювався контроль за станом здоров'я військовослужбовців, не завжди проводився належний аналіз ситуації та узагальнення подій. Як засвідчують архівні дані, у липні 1986 р. вийшов наказ командира військової частини 33835 щодо порушення з питань обліку особового складу і організації робіт з дезактивації в одному із полків хімічного захисту. Його перевірка показала, що облік особового складу «є запущеним», а «командир, начальник штабу не могли підтвердити, де і скільки військовослужбовців працює у складі окремої команди, яка чисельність направлена на виконання робіт у зоні з підвищеним рівнем радіації. Лікарем частина не обстежувалася, інструктаж перед початком робіт не проводився. Командування, партійно-політичний апарат, штаб полку не забезпечили заходи зі збереження здоров'я особового складу і дотриманням засобів запобігання радіаційної безпеки» [2, с. 7].

Завдячуючи зусиллям залучених з перших годин аварії військових, а пізніше й науковців, стало відомо, що поблизу зруйнованого енергоблоку величина гамма поля досягла 2000 рентген на годину (Р/год). Визначалася в основному опроміненням зруйнованого реактора, в середині якого вона доходила до 50000 Р/год. У наступній фазі аварії, що почалася з другої половини травня, завдячуючи процесу природного охолодження палива, викиди з блоку знизилися в мільйон разів і, на думку фахівців, він перестав бути визначальним фактором стану глобального радіонуклідного забруднення навколишнього середовища [2, с. 8].

Головне навантаження при ліквідації наслідків було покладене на частини і підрозділи хімічних військ, які за своїм основним призначенням повинні захищати військові контингенти і мирне населення від радіоактивного ураження. Багато роботи випало й на долю частин і підрозділів інженерних військ. Тонку операцію виконували сапери [1, с. 223].

Керівництво військовими здійснювали начальник хімічних військ Міноборони СРСР генерал-полковник В.К. Пікалов, заступник командувача ВПС Київського військового округу генерал-майор Н.А. Антошкін, начальник інженерних військ маршал інженерних військ С.І. Аганов [3, с. 60].

Для дезактивації Чорнобильської атомної електростанції і населених пунктів широко використовувалися вертольоти. Першим з військових вертольотчиків до Прип'яті прибув генерал-майор Н.А. Антошкін. Зранку 27 квітня за допомогою переносної радіостанції він допоміг приземлитися на території міста вертольотам заступника командуючого військово-повітряними силами округу полковника Б. Нестерова і командира полку гвардії полковника А. Серебрякова. Було проведено детальну розвідку з повітря території АЕС та її прилеглої місцевості. Після цього була розроблена детальна схема заходів гелікоптерів на реактор для викиду вантажу. Керував польотами Б. Нестеров, який облаштував свій командний пункт на даху міського готелю.

26 квітня вертольотчики вкинули в жерло четвертого енергоблоку 65 т. вантажу, зробили 45 вертольото-випусків. На засіданні Урядової комісії було

визнано, що цього замало. Спочатку засипка реактора здійснювалась простим способом: вертоліт підлітав до реактора, екіпаж відчиняв двері і, цілячись прямо в точку, викидав вантаж вручну.

30 квітня завдяки використанню ковшів-грейдерів було скинуто в два рази більше вантажу – 151 т. Всього за цей день було зроблено 93 вильоти. Майже за три дні військові авіатори у кілька разів збільшили обсяг робіт. Наприклад, завдяки тому, що на найпотужніші з вертольотів військовики встановлювали по три великі ємкості, що дозволяло за 5 хв. розсіяти широкою смугою 12 тис. літрів рідини.

За допомогою військових вертольотів осередок аварії блокували тепловідвідними і фільтруючими матеріалами, що дозволило суттєво знизити, а потім і припинити викиди радіоактивних речовин в навколишнє середовище. Проводились також чимало спеціальних запобіжних заходів щодо запобігання потраплянню радіоактивних речовин із зруйнованого реактора у ґрунт під четвертим енергоблоком.

Слід наголосити, що засипка реактора не була єдиним видом діяльності вертольотчиків. Військові льотчики провели важливу роботу з фотографування аварійного блоку, яке здійснювалось постійно, починаючи з 27 квітня 1986 р. були зроблені фотознімки в різних ракурсах, на яких можливо було помітити важливі деталі зовні пошкодженого енергоблоку. Це надавало можливість приймати рішення подальших дій щодо ліквідації наслідків ЧАЕС [1, с. 224].

Застосовувалась спеціальна військова техніка та пожежні машини за допомогою яких обмивались стіни і дахи приміщень. Не відмовлялись і від самих звичайних засобів збору з території радіоактивного бруду. Його зчищали бульдозерами, скреперами і захоронювали. Брудні земельні майданчики покривали бетоном, засипали піском, асфальтували.

Найбільш забрудненими в радіаційному відношенні виявились кровельні покриття третього енергоблоку. На них потрапили частки реакторного палива, уламки конструкцій, радіоактивний пил.

Забезпечення радіаційної безпеки військ та населення, зведення до мінімуму

опромінення людей – це було головним завданням, яке покликані були розв’язувати військові підрозділи. І його виконання супроводжувалося великим обсягом безперервно здійснюваних заходів. Комплекс цієї роботи охоплював заходи зонування території за даними радіаційної розвідки, дозиметричний контроль та вибір засобів захисту, медичної профілактики і санітарно-гігієнічної обробки. Ці роботи проводилися згідно наказів Міністра оборони і розроблених на їх основі методичних рекомендацій військам з урахуванням обставин.

Багато роботи випало на долю частин і підрозділів інженерних військ, які взяли активну участь у ліквідації наслідків на ЧАЕС. Для керівництва частинами інженерних військ, створених спеціально для виконання специфічних завдань були задіяні кращі фахівці з військ, академій, училищ, військових кафедр ряду інститутів. В цілому угруповання інженерних військ складалося із 26 інженерних батальйонів кількістю більше 8000 чоловік і близько 900 одиниць спеціальної техніки.

Технічне керівництво виконанням інженерних завдань було покладене на спеціально створені групи інженерних військ (ІВ) МО. Важкі небезпечні роботи було виконано завдяки наполегливій праці особового складу ІВ. Варто навести найбільш масштабні роботи з ліквідації наслідків катастрофи, які виконували інженерні війська:

- збір та захоронення радіоактивних сполук на території станції на площі 1 км²;
- дезактивація місцевості зняттям поверхового шару ґрунту та його захоронення більш 350 тис.м³;
- вирубка та захоронення радіоактивного лісу на площі більше ніж 200 га із засипкою ґрунту;
- підривні та дезактиваційні роботи на території АЕС тощо.

Слід підкреслити, що хімічні війська також виконували низку важливих завдань по ліквідації наслідків на ЧАЕС. Саме ці підрозділи здійснювали:

- повітряну розвідку території АЕС і місцевості, взяття проб повітря, ґрунту, води;

- дозиметричний контроль опромінення і забруднення особового складу, техніки;
- дезактивацію території АЕС, місцевості, населених пунктів, доріг;
- забезпечення військ засобами захисту;
- організацію робіт з радіаційного контролю місцевості.

Загалом же всі міністерства і відомства тогочасного Союзу РСР докладали значних зусиль по проведенню визначених урядом держави заходів з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, надавали підтримку постраждалому населенню, всім тим, хто змушений був залишити так звану тридцятикілометрову зону відчуження й облаштовувати своє життя у нових місцях поселення.

Відомо, що і в Україні, хоча і з певним запізненням, також була створена система «ліквідаторських структур». Так, вже 3-го травня розпочала свою роботу Оперативна група політбюро ЦК Компартії України, дії якої узгоджувалися і координувалися з Москвою [8, с. 7]. Протоколи засідань і стенограми Оперативної групи зберігаються нині у трьох великих справах, що знаходяться у Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО) України. Згідно з рішеннями партійних та державних органів влади низка підрозділів та військовослужбовців України безпосередньо брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і внесли вагомий вклад у цю важливу справу. Особливе значення в оцінці масштабів катастрофи, розробці прогностичних оцінок, проведенні моніторингу радіоактивного забруднення річок, водойм, повітря, ґрунтів та виробленні конкретних рекомендацій, що не завжди впроваджувалися, мали матеріали установ Академії наук УРСР. До дослідження чорнобильських проблем з виїздом на місце залучалося чимало інститутів Академії наук.

Слід відзначити, що у ніч вибуху на ЧАЕС офіційний Київ одразу ж став організатором проведення відповідних заходів. За розпорядженням тодішнього голови Київського облвиконкому І. Плюща у штабі Цивільної Оборони області відразу ж була створена Оперативна група, яка негайно прибула на станцію, щоб детально з'ясувати, що там сталося, і про все доповісти обласному та республіканському керівництву. До її складу увійшли підполковники

В. Нездойминога та І. Мантур – начальники відділів медичного і радіохімічного захисту населення. Очолив групу полковник В. Зінкін [4, с. 43-45]. На станції на випадок кризової ситуації було створено стаціонарний пункт управління діями персоналу.

Треба відзначити, що далеко не всі дії посадових осіб, які опинилися тієї квітневої ночі на АЕС, були до кінця чіткими й виваженими, декому з них бракувало професіоналізму. Але і в ту ніч, і в наступні дні та ночі була виконана титанічна робота щодо зменшення радіаційного впливу на людей техногенної катастрофи. За офіційними даними, з четвертого енергоблоку в атмосферу було викинуто близько 6 тон продуктів розпаду, які містили в собі понад 60 кг радіоактивних речовин.

Слід наголосити, що саме військові займалися дезактивацією найбільш радіоактивно забруднених населених пунктів і внесок їх був неоціненним. Генерали О. Корольов, О. Петрохалко, полковники Ю. Колісниченко, Д. Стеблін, майор О. Томленов разом із солдатами свідомо йшли в саме пекло, аби унеможливити розростання катастрофи до зростаючих і невідконтрольних масштабів. Японські роботи зупинялись, не витримавши колосальних радіаційних навантажень, а люди працювали в таких умовах [4, с. 45].

Під керівництвом союзних структур, зокрема Міністерства енергетики та електрифікації СРСР для виконання комплексу робіт з ліквідації наслідків аварії були задіяні шість військово-будівельних загонів загальною чисельністю 3231 осіб. Вони направлялися до району безпосередньої роботи з таких військових округів: Уральського округу – 645 чол., Ленінградського – 508 чол., Прибалтійського – 510 чол., Прикарпатського – 527 чол., Одеського – 517 чол., Московського – 524 чол. Показово, що всі вони із далеких та власне українських територій прибули до місця дислокації в період з 28 червня до 4 липня 1986 р. і виконували невідкладні завдання [5, с. 133].

З перших годин Чорнобильської катастрофи безпосередню участь у з'ясуванні причин аварії та заходах по контррозвідувальному забезпеченню ліквідації її наслідків узяли понад 1500 співробітників органів держбезпеки

УРСР. Тим самим вони здійснили заходи, рівні фронтовим [5, с. 372]. Така увага до ЧАЕС була не випадкова, Чорнобильська АЕС – це друга за потужністю станція з ядерної енергетики у Союзі РСР. Вона завжди була об'єктом контррозвідувального забезпечення органів держбезпеки. Ще у передаварійний період оперативними шляхами було здобуто попереджувальну інформацію щодо численних фактів неякісного виконання будівельно-монтажних робіт, постачання бракованого устаткування, порушення принципів технологічної дисципліни та правил радіаційної й пожежної безпеки. Лише у 1983-1985 рр. сталося 5 аварій і 63 відмови (пробуксовки) основного обладнання, що супроводжувалося значними матеріальними збитками.

Тривожна інформація негайно доповідалася у вищі республіканські партійно-урядові інстанції. Однак, належне реагування на неї мало місце далеко не завжди. Коли за матеріалами Прип'ятського міськвідділу КДБ була представлена інформація до ЦК Компартії України, яка свідчила про виток радіаційних речовин з ЧАЕС, вона була кваліфікована як дезінформація, а низка співробітників КДБ отримала стягнення по службі [5, с. 373].

Тож у ніч вибуху – 26 квітня, вже о 2.30 на місце аварії вирушили оперативно-слідчі групи (ОСГ) КДБ УРСР на чолі з генерал-майором Ю. Петровим та заступником начальника 6-го Управління підполковником В. Слободенюком, Управління КДБ по м. Києву та Київській області під керівництвом полковників Г. Свиця та М. Турка. На атомній електростанції працював оперативний склад Прип'ятського міськвідділу УКДБ, який очолив підполковник В. Клочко. У жовтні 1986 р. у Чорнобильській зоні було створено відділ УКДБ, укомплектований офіцерами-добровольцями з числа тих, хто мав відповідну інженерну підготовку. Підрозділ, яким керував полковник О. Миргородський, у стислий термін налагодив оперативну роботу зі штабом у селищі Зелений Мис [5, с. 375].

Головним завданням співробітників спецслужби, як і науковців країни, було знайти відповідь на запитання: «Вибух реактора – це технологічна катастрофа чи диверсія?» Одразу ж оперативно-слідчою групою було допитано 48 осіб

персоналу АЕС, вилучено й вивчено записи переговорів працівників станції, технічну документацію. Ретельне вивчення різноманітних джерел дозволило згодом категорично відхилити версію про диверсійний акт. Періодом, найскладнішим за радіаційним станом і найвідповідальнішим щодо робіт, які проводилися з ліквідації наслідків аварії, були 1986-1987 рр. (час роботи Урядової комісії), тоді працювало більше 400 співробітників КДБ СРСР, у тому числі 355 чол. – із КДБ України [5, с. 376].

Неможливо не згадати, що у винятково складній обстановці в перші години після аварії співробітники Управління урядового зв'язку та восьмого відділу КДБ розгорнули рухомі й стаціонарні вузли спеціального та шифрованого зв'язку за паролем «Б» (Блискавка) [5, с. 378]. Вдень 26 квітня перший екіпаж зв'язку установив антену радіорухомої системи зв'язку «Роса» на даху міськкому. Під час монтажу йшов рудий дощ, суміш води та радіоактивного пилу із зруйнованого реактора. Антена була встановлена вчасно, що дало можливість організувати стійкий радіозв'язок з рухомими об'єктами в зоні. Незважаючи на відсутність засобів захисту, екіпаж виконав поставлене завдання.

Також необхідно відзначити, що в комплексі оперативно-службових заходів, пов'язаних з аварією на ЧАЕС, брали участь практично всі основні підрозділи КДБ України. В особливому режимі працювала «перша лінія» – зовнішня розвідка. Перед нею було поставлено конкретне завдання: оперативно здобути за кордоном усе, що сприятиме подоланню жахливих наслідків Чорнобильського лиха.

Співробітники Третього Управління (військова контррозвідка) КДБ УРСР забезпечували взаємодію оперативної слідчої групи (ОСГ) зі штабами МВС та Цивільної оборони, здійснювали спільні контррозвідувальні заходи з особливими відділами КДБ у військових частинах.

Вже з перших днів аварії необхідно було розробити рекомендації стосовно правил поведінки людини в умовах тривалого надходження в організм радіонуклідів, здійснити відбір співробітників для направлення в зону ЧАЕС, організувати їх систематичне обстеження і проведення профілактичних та

лікувальних заходів зі своєчасною відправкою хворих з гострими променевими ушкодженнями до спеціалізованих медичних установ країни. Крім того, необхідно було організувати дозиметричний контроль у зоні ЧАЕС і на об'єктах КДБ, підготувати персонал МВС КДБ УРСР з питань діагностики, лікування, профілактики променевих уражень. Основне завдання медиків було чітким і зрозумілим – зберегти життя і здоров'я співробітників, які з перших годин після аварії знаходилися в центрі подій. Проте говорити нині про суттєве поліпшення радіоекологічного стану ураженої території, про її повну безпеку для людей і навколишнього середовища завчасно. Тож нині головною метою діяльності в зоні відчуження залишається ліквідація наслідків Чорнобильської катастрофи та мінімізація екологічної небезпеки для населення України з наступним переведенням її в екологічно безпечний стан на всіх етапах утримання [6, с. 245]. Певно, що суверенна Україна спроможна справитися з цим викликами і вивести належні уроки із цієї вкрай небезпечної аварії.

Таким чином, до ліквідації аварії на ЧАЕС та її наслідків була залучена велика кількість людей різного фаху та соціального стану: військові, пожежники, шахтарі, науковці, водії, медики та багато інших. Але потрібно віддати належне військовослужбовцям, які незважаючи на небезпеку, що загрожувала їх життю, з честю виконували поставлені завдання. Унікальність і величезна складність та небезпека завдань вимагала особливої організаційної структури управління військами і всіма засобами. Тому були створені Оперативні групи управління в Генеральному штабі, в Головному штабі ВПС, управліннях начальників хімічних і інженерних військ, Цивільної оборони, в головних і центральних управліннях Міністерства оборони. Тисячі радянських людей безстрашно вступили у боротьбу з Чорнобильською бідою, проявивши мужність та героїзм, талановиті організатори непередбаченої роботи здійснили подвиг.

Своїм відлунням Чорнобильська катастрофа спонукає нас до пильності. Вона знову і знову примушує замислитися над тим, що науково-технічний прогрес не тільки дає сучасній людині засоби, щоб досягти намічених цілей на шляху цивілізованого поступу, а й вимагає і дозволяє знаходити запобіжники,

котрі дають гарантії безпеки. А це прямо пов'язано з формуванням і розвитком світоглядних, моральних засад, які об'єднують людей.

Водночас нині з'явилося значно більше інформації, яка надає можливість проаналізувати більш глибоко причини катастрофи, її екологічні, економічні, медико-санітарні, морально-психологічні та інші наслідки і зробити належні висновки. Ми і наступні покоління не повинні забувати про Чорнобильську трагедію, що сталася у мальовничому куточку України та спричинила стільки лиха для нашого народу. Ця катастрофа є пересторогою як для України, так і для всієї міжнародної спільноти.

Список використаних джерел і літератури:

1. Возняк В.Я., Коваленко А.П., Троицкий С.Н. Чернобыль: события и уроки. Вопросы и ответы. – М.: Политиздат, 1989. – 245 с.
2. Нецька Л. Зворотній бік Чорнобильської катастрофи // Військо України, – 2003. – № 3-4. – С. 5-7.
3. Бар'яхтар В.Г. Чорнобильська катастрофа. – К., 1996. – 672 с.
4. Зятєв С. Біля кратера атомного вулкана // Надзвичайна ситуація, – 2002. – № 4, – С. 43-45.
5. З архівів ВУЧК, КПУ, НКВД, КГБ. – 2001. – № 1. Спецвипуск. – 395 с.
6. Барановська Н.П. Спорудження укриття над зруйнованим 4-м енергоблоком ЧАЕС. // 36 науково-популярних статей. Українське суспільство. Друга половина ХХ століття. Історія та сучасність. – К.: Інститут історії, 2002. – 259 с.
7. Дьяченко А.А. Опыт ликвидации последствий Чернобыльской катастрофы. – М. 1998. – 385 с.
8. Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. – К.: Наукова думка. – 1996. – 784 с.

УДК 94 : 504.05 + 327 (477)

Яли М.Х.

кандидат политических наук,
старший научный сотрудник

ДУ «Институт всемирной истории НАН Украины»

ОСВЕЩЕНИЕ ЧЕРНОБЫЛЬСКОЙ КАТАСТРОФЫ В СОВЕТСКИХ И ЗАПАДНЫХ СМИ КАК ЭЛЕМЕНТ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ

В статті аналізується висвітлення в радянських та західних ЗМІ Чорнобильської катастрофи як елементу Холодної війни. Виокремлюються стратегічні помилки радянського керівництва в перші після катастрофи дні та їх роль для подальшої долі як СРСР, так і міжнародної системи в цілому.

Ключові слова: Чорнобильська катастрофа, СРСР, США, ЗМІ.

В статье анализируется освещение в советских и западных СМИ Чернобыльской катастрофы как элемента Холодной войны. Выделяются стратегические ошибки советского руководства в первые после катастрофы

дни и их роль для дальнейшей судьбы как СССР, так и международной системы в целом.

Ключевые слова: Чернобыльская катастрофа, СССР, СМИ, США.

In the article the coverage of Chornobil catastrophe in the Soviet and Western media has been analyzed. Strategic mistakes of the Soviet governance during the first days after the catastrophe and its role for the future destiny both of USSR and international system have been pointed out.

Key words: Chornobil catastrophe, USSR, media, USA.

Даже спустя тридцать лет после аварии на Чернобыльской АЭС среди ученых и специалистов разных стран не утихают дискуссии как о причинах, вызвавших катастрофу, так и ее последствий во всех сферах социальных отношений. В частности, о политических последствиях аварии как для Советского Союза, так и мирового сообщества в целом. Учитывая, что для более-менее объективной оценки исторических событий глобального масштаба, к которым, безусловно, относится и авария на ЧАЭС, необходимо чтобы прошло определенное время, сегодня возникает необходимость еще раз проанализировать и оценить масштабность тех политических изменений, вызванных Чернобыльской катастрофой.

Для автора статьи *актуальность* подобного анализа, в первую очередь, объясняется следующими факторами.

Во-первых – масштабы катастрофы, которая расценивается как крупнейшая в своём роде за всю историю атомной энергетики, как по предполагаемому количеству погибших и пострадавших от её последствий людей, так и по экономическому ущербу. Общий уровень радиации, выброшенной в результате аварии, по оценке составил 50 млн. кюри, что примерно равняется уровню, который был бы достигнут при одновременном взрыве 500 атомных бомб, равных по мощности сброшенной на Хиросиму. Помимо 31 человека, умерших вскоре после аварии, из 134 человек, пораженных острой лучевой болезнью, количество людей, здоровье которых было подорвано в результате катастрофы, превысило 3,2 млн. Из них 1,1 млн. составляли дети. Для ликвидации

последствий были мобилизованы значительные ресурсы всей страны, более 600 тыс. человек участвовали в ликвидации последствий аварии [1, 2].

Во-вторых, долгосрочными и серьёзными последствиями аварии для развития атомной энергетики не только в СССР, но и в мире в целом. И это при том, что на момент аварии она считалась самым безопасным и дешевым видом энергии. Только в СССР было законсервировано или прекращено строительство и проектирование 10 новых АЭС, заморожено строительство десятков новых энергоблоков на действующих АЭС в разных областях и республиках. Кроме того, в период с 1986 по 2002 гг. в странах Северной Америки и Западной Европы не было построено ни одной новой АЭС [3]. Это было связано как с давлением общественного мнения, так и с тем, что значительно возросли страховые взносы, а рентабельность ядерной энергетики уменьшилась.

В-третьих, взаимозависимостью последствий Чернобыльской катастрофы на всех уровнях социально-политической жизни как СССР и Украины, так и мирового сообщества в целом.

В-четвертых – влиянием последствий аварии на политические процессы в Украине, а также на ее отношения с международными партнерами. В частности, в вопросе завершения проекта «Укрытие» над 4-м энергоблоком ЧАЭС.

Что касается ключевых ошибок, которые имели серьезные политические последствия для руководства СССР как внутри страны, так и на международной арене, то, по мнению автора, главной из них стала его политика по замалчиванию в первые дни после аварии самого факта, произошедшего на ЧАЭС, а позже и о масштабах катастрофы. Этот подход, присущий руководству КПСС во все времена существования СССР, стал еще одним важным фактором, хотя далеко и не главным, который в значительной мере подорвал доверие населения Советского Союза к власти в целом. В первую очередь – в Украине и Беларуси, которые приняли на себя основной удар, как с точки зрения радиоактивного загрязнения территорий, так и с точки зрения количества пострадавших от аварии людей.

Как известно, информация о радиации пришла не из СССР, как должно было быть, а с Форсмаркской АЭС в Швеции, которая находится на расстоянии в 1100 км от места аварии, где на одежде сотрудников 27 апреля были найдены радиоактивные частицы. После неудачных поисков утечки радиации на самой АЭС, стало понятно, что в западной части СССР существует серьезная ядерная проблема. Повышение уровня радиации также было зафиксировано и в Финляндии, но забастовка государственной гражданской службы задержала ответ и публикацию в прессе [3].

И лишь на третий день после аварии на ЧАЭС благодаря давлению, оказанному правительствами европейских стран – Польши, Швеции, Дании и Финляндии, которые уже зафиксировали на тот момент повышение радиационного фона на своих территориях, руководство СССР было вынуждено признать факт произошедшей аварии на ЧАЭС, однако предпочло не разглашать ее истинные масштабы.

Так, 28 апреля 1986 года ТАСС передает краткое заявление Совета Министров СССР: «На Чернобыльской атомной электростанции произошла авария, поврежден один из атомных реакторов. Принимаются меры по ликвидации последствий аварии. Пострадавшим оказывается помощь. Создана правительственная комиссия». Как отмечает исследователь прессы Джон Мюррей, по московскому радио это сообщение стало четвертой темой, на киевском радио – одиннадцатой, а в программе «Время» – двадцать первой [4].

А уже 30 апреля газета «Правда» публикует короткое сообщение под заголовком «От Совета Министров СССР» в самом низу второй страницы прямо под письмом бригадира с БАМа, в котором сообщается о самом факте аварии на ЧАЭС и о созданной комиссии по расследованию произошедшего. В то же время о самой аварии лишь упоминалось, что произошла она в «одном из помещений 4-го энергоблока и привела к разрушению части строительных конструкций реактора, его повреждению» и «некоторой утечке радиоактивных веществ». Но при этом подчеркивалось, что «три остальных энергоблока остановлены,

исправлены, и находятся в эксплуатационном резерве. При аварии погибло два человека» [5, с. 2].

Главное же, что не соответствовало действительности, а точнее было откровенной ложью даже в этом кратком сообщении было то, что «радиационная обстановка на электростанции и прилегающей территории стабилизирована», а «работа предприятий, колхозов, совхозов и учреждений идет нормально» [5, с. 2].

Что касается стратегических ошибок органов, занимавшихся предотвращением катастрофы непосредственно в первый день после аварии, то тут необходимо отметить замедление процесса эвакуации населения города Припять. Так, согласно рассекреченным уже после распада СССР документам, первоначально эвакуация была запланирована на 26 апреля. Однако она была задержана по решению правительства СССР и ЦК КПСС и началась лишь 27 апреля 1986 года в 14:00 [6, с. 8]. Это было явной ошибкой, поскольку в этот день ветер дул в направлении Припяти, которая находилась в 4 километрах от ЧАЭС. Сосновый бор, который находился между городом и ЧАЭС под действием радиации превратился в «Рыжий лес». Чтобы уменьшить объем багажа, жителям сказали, что эвакуация временная (до трех дней). В результате чего в 30 километровой зоне и до сих пор остаются личные вещи местных жителей. По состоянию на 28 апреля эвакуация Припяти была почти полностью завершена. Было эвакуировано более 44 500 человек в Иванковский и Полесский районы, около 1 000 выехало к родственникам и знакомым в другие области. В Припяти осталось около 5 000 человек, для проведения неотложных работ. Уровень радиации колебался от 30 до 2600 мкР/сек [7].

Еще большими негативными последствиями, способствовавшими нарастанию недоверия к руководству Компартии УССР и СССР, обернулось проведение первомайской демонстрации в Киеве в то время, когда на территории города были зафиксированы многократные уровни превышения радиационного фона [8].

В то время, как многие иностранные средства массовой информации говорили об угрозе для жизни людей, а на экранах телевизоров демонстрировалась карта воздушных потоков в Центральной и Восточной Европе, в Киеве и других городах Украины и Белоруссии проводились праздничные демонстрации и гуляния, посвященные Первомаю. Лица, ответственные за утаивание информации, объясняли впоследствии своё решение необходимостью предотвратить панику среди населения.

Как пояснял эту ситуацию 20 лет спустя после аварии в одном из своих интервью русской службе ВВС бывший генеральный секретарь КПСС Михаил Горбачев, «манifestации не были отменены, так как к 1 мая еще не было полной картины случившегося. Действительно, мы боялись паники – вы сами можете представить себе возможные последствия массовой паники в многомиллионном городе! Теперь ясно, что это было ошибкой» [9].

Хотя, согласно воспоминаниям о тех событиях экс-мэра Киева Валентина Згурского, именно Горбачев заставил первого секретаря КПУ Владимира Щербицкого путем личных угроз провести первомайскую демонстрацию в Киеве. Обычно, по его словам, к праздничной трибуне Щербицкий прибывал в 9.30. «Проходит время, а его все нет. Но в 9.50 машина В. В. на огромной скорости влетает на улицу Карла Маркса (сейчас Городецкого). – И тут впервые за одиннадцать лет тесного общения с ним, – вспоминает Згурский, – я услышал, как Щербицкий выругался. «Он – сволочь! – и добавил несколько «японских» слов на русском. «Я ему, Горбачеву, говорю, что нельзя демонстрацию проводить». А он: «Я тебя из партии, из Украины выгоню! Я тебя сгною! Попробуй только проявить панику. Всему миру покажешь, что мы некомпетентны» [10].

Вечером 1 мая программа «Время» показала репортажи с традиционных праздничных демонстраций, которые, как ни в чем ни бывало, прошли в Киеве и Минске. Оказалось, что школьники не только не вывезены из зоны бедствия, но – выведены на улицы на пораженных территориях. Этот факт глубоко шокировал весь мир, однако интерпретация в СССР была обратной. «Уже

вечером 1 мая американские и западноевропейские телевизионные компании были вынуждены показать кадры, полученные из Киева и Минска, которые до этого изображались ими как города, якобы пострадавшие от последствий аварии в Чернобыле, – удовлетворенно пишет Юрий Жуков в «Правде». – Ошеломленные американцы увидели, что там прошли массовые праздничные демонстрации». Шумиха, пишет он, заставила американцев посмотреть, что у них творится дома, и это был «не предусмотренный Вашингтоном эффект» [4].

Стоит отметить, что замалчивание и неполное информирование руководства СССР населения страны о масштабах катастрофы с целью недопущения паники в первые дни имело лишь обратный эффект – порождение слухов и шквал недоверия к власти.

Первая пресс-конференция по аварии на ЧАЭС прошла в Министерстве иностранных дел лишь 6 мая, а телевизионное обращение в связи с Чернобыльской трагедией генеральный секретарь Михаил Горбачев записал спустя восемнадцать дней, 14 мая.

Как заявил в этом телевизионном обращении Горбачев, авария «больно затронула советских людей, взволновала международную общественность... «Мы впервые реально столкнулись с такой грозной силой, какой является ядерная энергия, вышедшая из-под контроля...Учитывая чрезвычайный и опасный характер того, что произошло в Чернобыле, Политбюро взяло в свои руки всю организацию работы по быстрой ликвидации аварии, ограничению ее последствий» [11].

В то же время Горбачев не хочет «оставить без внимания и политической оценки и то, как встретили событие в Чернобыле правительства, политические деятели, средства массовой информации некоторых стран НАТО, особенно США... Они развернули разнузданную антисоветскую кампанию, – говорит он. – О чем только не говорилось и не писалось в эти дни – о «тысячах жертв», «братских могилах погибших», «вымершем Киеве», о том, что «вся земля Украины отравлена» и т. д. и т. п. В общем, мы столкнулись с настоящим нагромождением лжи – самой бессовестной и злопыхательской, – отмечает

генеральный секретарь. – И, хотя неприятно упоминать обо всем этом, но надо. Надо, чтобы международная общественность знала, с чем нам пришлось столкнуться. ... Правящие круги США и их наиболее усердные союзники – среди них я бы особо отметил ФРГ – усмотрели в происшествии лишь очередную возможность поставить дополнительные преграды на пути развития и углубления и без того трудно идущего диалога между Востоком и Западом, оправдать гонку ядерных вооружений» [11].

Столь длительную паузу перед обращением к гражданам СССР сам Горбачев позже объяснял тем, что «для содержательного, осмысленного обращения к народу мне нужна была более точная и обстоятельная информация. Поэтому я и прождал почти три недели, прежде чем обратиться к народу» [9].

Что же касается столь значительного внимания в своем выступлении к недостоверной информации, которая публиковалась в первые дни и недели после аварии на ЧАЭС в западных СМИ в целом, и в США в частности, то здесь необходимо выделить несколько важных моментов.

Во-первых, подобная реакция имела как объективные, так субъективные причины. Руководство СССР, не проинформировав мировое сообщество об аварии и не предоставив достоверной информации о ее масштабах в первые дни после катастрофы сама дала почву для опасений и необоснованных предположений, подогреваемых паникой и незнанием реальной ситуации. Тем более, что масштабы радиоактивного загрязнения действительно были беспрецедентны. После аварии образовалась радиоактивное облако, которое накрыло не только территорию современной Украины, Беларуси и России, находившиеся вблизи ЧАЭС, но и Восточную Францию, Югославию, Болгарию, Грецию, Румынию, Литовскую ССР, Эстонская ССР, Латвийскую ССР, Финляндию, Данию, Норвегию, Швецию, Австрию, Венгрию, Чехословакию, Нидерланды, Бельгию, Польшу, Швейцарию, Германию, Италию, Ирландию, Францию, Великобританию и остров Мэн [12].

Во-вторых, освещение Чернобыльской аварии в СМИ стало очередным эпизодом Холодной войны — сначала СССР умалчивал о катастрофе, затем

западные СМИ стали обвинять Советы в пренебрежении безопасностью и гибели тысяч людей. После этого советские власти стали пенять Западу на распространение недостоверной информации о работе советских служб по ликвидации аварии.

Так, к примеру, 29 апреля Чернобыль на обложке американского издания «New York Daily News» в статье под заголовком «Ядерная катастрофа: советская атомная станция извергает атомные облака. Западные чиновники опасаются смертельной угрозы», сообщалось, что «Вчерашняя авария на Чернобыльской АЭС может стать худшей в истории, считают американские ученые... В отличие от американских атомных станций, два из четырех реакторов мощностью 1000 мегаватт на Чернобыльской АЭС не имеют герметичные резервуары – толстые бетонные конструкции, способные сдерживать радиацию в случае аварии» [13], – приводит издание слова Вэнса Сэйлора, старшего физика отдела Брукхейвенской национальной лаборатории ядерной энергетики. Сэйлор критикует советскую систему графито-углеводородных блоков, применяемую для контроля нейтронов, в то время как более прогрессивным считается использование воды вместо графита.

Как видим, в уважаемых изданиях, дороживших своей репутацией, даже в США информация подавалась с ссылкой на мнение ученых и на ту скудную официальную информацию, уже предоставленную руководством СССР.

Совсем иное освещение и акценты делались в так называемой «желтой прессе». Так, к примеру, издание «Today» выходит с заголовком «Ядерный кошмар. Русские бегут от облака смерти». На обложке английской «Daily Mail» другой кричащий заголовок: «2000 погибших в атомном кошмаре». В подзаголовке сказано: репортеры из зоны поражения докладывают, что местные госпитали переполнены из-за количества жертв аварии. «Загадка 2000 мертвых» – гласят крупные буквы на обложке британского таблоида «The Sun». Подзаголовок: «Люди похоронены не на кладбищах, а в радиационных боксах» [13]. Что, конечно же, не соответствовало действительности.

Другой британский таблоид «Daily Express» вышел с еще более пугающей обложкой: «Ядерный кошмар здесь. Более 2000 погибших. Тысячи обречены. «Спасите нас!» – мольбы к Западу» [13].

В этой связи важно отметить, что сегодня, по прошествии тридцати лет, когда таблоиды с их стремлением к завоеванию внимания публики любыми способами (зачастую при помощи откровенной подтасовки фактов и выдумывания несуществующих событий и точек зрения конкретных общественных деятелей) уже стали привычным явлением для постсоветского пространства, необходимо признать, что подобные «новости» были направлены, в первую очередь, на внутреннюю аудиторию с целью увеличения прибыли от продаж издания и привлечения внимания. При этом они конечно же служили инструментом информационного противостояния в «Холодной войне» с СССР.

Что касается контрпропаганды в СССР на подобные сообщения в иностранных СМИ, то исследователь Джон Мюррей посчитал, что не менее трети всех советских статей, написанных о Чернобыле в первый месяц, были посвящены злобной реакции Запада [14]. Так, к примеру, уже 5 мая ТАСС сообщает: «Советское правительство выражает искреннюю признательность всем, кто высказал свое сочувствие, достойное понимание происшедшего и предложил содействие и помощь». Отмечается роль «определенных кругов», которые предпринимают «попытки использовать случившееся в неблагоприятных целях», хотя «каждому нормальному человеку понятно, что злорадство на беде – занятие непристойное» [15].

Еще раз подчеркнем, что именно негативной реакции на публикации в западной прессе, а не масштабы катастрофы и ее последствий уделялось основное внимание в советских СМИ: «Государственный аппарат США и послушные ему средства массовой информации пустили в ход измышления по поводу последствий аварии на Чернобыльской АЭС, – возмущен политический обозреватель «Правды» Юрий Жуков. – Новая антисоветская кампания используется в целях дальнейшего разжигания недоверия и вражды к Советскому Союзу» [16].

Вечером 1 мая программа «Время» показала репортажи с традиционных праздничных демонстраций, которые, как ни в чем ни бывало, прошли в Киеве и Минске. Оказалось, что школьники не только не вывезены из зоны бедствия, но – выведены на улицы на пораженных территориях. Этот факт глубоко шокировал весь мир, однако интерпретация в СССР была обратной.

«Уже вечером 1 мая американские и западноевропейские телевизионные компании были вынуждены показать кадры, полученные из Киева и Минска, которые до этого изображались ими как города, якобы пострадавшие от последствий аварии в Чернобыле, – удовлетворенно пишет Юрий Жуков в «Правде». – Ошеломленные американцы увидели, что там прошли массовые праздничные демонстрации» [16].

Кроме того, помимо «происков Запада» большой акцент в публикациях поначалу делался на том, что произошедшая катастрофа отнюдь не уникальна, тем самым преуменьшая масштабы аварии с целью сместить акценты во внимание граждан СССР. «Статистика говорит о том, что только за период с 1971 по 1984 год в 14 странах мира имело место 151 происшествие такого рода, – писал в «Московских новостях» Спартак Беглов. – Среди них – 5 крупных аварий в Соединенных Штатах. Число более мелких, неоглашаемых технических инцидентов на атомных станциях США доходит до 4500 в год, как утверждается в только что опубликованном докладе американской организации «Паблик ситизен»» [17].

И только в августе 1986 года советское правительство признало, что последствия аварии будут ощутимы еще несколько лет.

Тем не менее, несмотря на все усилия советской пропаганды в этом противостоянии по причине несвоевременной и недостоверной подачи информации как внутри страны, так и за рубежом, можем констатировать, что коммунистический режим в этой борьбе потерпел поражение. Причем сугубо по своей вине, тем самым ускорив свой крах в 1991 году.

Это позже признавали даже те немногочисленные представители советских СМИ, которые имели возможность оценивать ситуацию извне. Так, к примеру,

оказавшийся 28 апреля в Нью-Йорке известный журналист-международник Александр Бовин позже напишет в мемуарах: «Пожалуй первый раз в жизни я с очень близкого расстояния, находясь по ту сторону «баррикад», наблюдал, как мы гробим свою репутацию, как проигрываем информационную войну. Поскольку мы цедили информацию по чайной ложке в день, американцы могли позволить себе все, что хотели. Передавались сообщения о тысячах погибших. А после первомайской демонстрации в Киеве нас вообще смешали с грязью» [18].

Кроме подрыва доверия как граждан СССР, так и ухудшения имиджа государства и ее лидера в первую очередь среди европейских партнеров, которые с надеждой на улучшение отношений восприняли появление молодого и энергичного нового генерального секретаря КПСС, заявлявшего о курсе на демократизацию общественных процессов внутри страны и о «разрядке» в отношениях с Западом (о доверии со стороны Соединенных Штатах как главного идеологического и военного противника коммунистического режима говорить не приходится), Чернобыльская авария нанесла и мощнейший экономический урон, который также в сумме с другими негативными экономическими факторами – прежде всего рекордным снижением цен на углеводородное сырье – основную статью пополнения советского бюджета на тот момент, имел и серьезные политические последствия, приблизив тем самым распад СССР.

Так, согласно справке советского Минфина от 16 июля 1991 года, затраты, связанные с ликвидацией последствий аварии на ЧАЭС за 1986-1990 годы, составляют 12,6 млрд руб. (в ценах 1986 г.) [19].

Однако это были оценки только прямых затрат на ликвидацию аварии и переселение людей. Перед самым распадом Союза вышло сразу несколько статей ученых тех времен, которые попытались дать комплексную оценку ущербу от катастрофы исходя из расчета, что через 25 лет чернобыльские земли можно будет заселить снова. В 1990 году, по разным оценкам, ущерб, связанный с выводом из эксплуатации земель и не произведенной на них продукцией, за этот период составит от 22 до 94 миллиардов рублей (в ценах 1990 г.). А в книге «Чернобыльская катастрофа», которую выпустили в Украине в 1995 году,

ученые Академии наук попытались подсчитать весь ущерб от аварии на ЧАЭС. У них получилась цифра в 200 млрд руб. (в ценах на 1 января 1990 г.) [19].

Похожие цифры были в заключении Государственной экспертной комиссии Госплана СССР 1991 года: экономические потери от катастрофы до 2000 года составят 180-250 млрд рублей [19]. При этом сюда не вошли затраты на медицинское обслуживание и лечение пострадавших.

Теперь давайте попробуем перевести 200 миллиардов тех советских рублей в сегодняшние величины. В январе 1990 года, на который ссылаются авторы, доллар официально стоил 61 копейку. Но реальная его цена была выше: коммерческий курс тогда составлял 1,8 рубля за доллар. Итого получается, что ущерб от катастрофы на ЧАЭС только в первую пятилетку составил более \$110 миллиардов [19].

Что касается политических последствий экономических потерь, связанных с аварией на ЧАЭС в мировом масштабе, то одним из главных позитивных следствий, хотя и в кратковременной перспективе, является урезание военных расходов СССР и выход из гонки вооружений с США.

Даже бывший генсек СССР М. Горбачев хотя и косвенно, но признает этот факт в одном из своих интервью: «Есть мнение, что мы пошли на сокращение вооружений именно потому, что ликвидация последствий Чернобыля стоила слишком дорого. Это неверно. Столь важное решение было продиктовано не экономическими факторами, а моральным неприятием дальнейшей гонки вооружений. Чернобыль действительно сыграл определенную роль, но лишь в том смысле, что он наглядно продемонстрировал, каковы социальные, экологические и экономические последствия ядерной катастрофы, связанной с мирным атомом» [9].

В целом же, подводя итоги анализа политических последствий аварии на ЧАЭС для дальнейшей судьбы СССР, автору сложно не согласиться с мнением по этому поводу американского советолога Джеффри Хоскинга. В своей книге «История Советского Союза. 1917-1991» он утверждает, что взрыв ЧАЭС стал «поворотным моментом» в истории перестройки и СССР, выявив «смертельно

опасные недостатки централизованной административно-экономической системы», которая обладала «устрашающими техническими возможностями», но была при этом «совершенно секретной, неряшливой и абсолютно безответственной». Чернобыль продемонстрировал и опасности, «которые принесла ограниченность гласности», породив «враждебность за границей и панику в самом СССР» [20, с. 444].

В то же время, как это не парадоксально звучит, но именно командно-административная система, недостатки которой, как было выявлено позже в ходе расследования и привели к аварии, как и к многим ошибкам в ходе преодоления ее последствий (особенно в первые дни), позволила в конечном итоге не допустить еще более необратимых последствий и жертв.

Предельно точно по этому поводу высказался директор института биохимии им. Палладина (Киев) профессор Сергей Комисаренко: «Хотя руководители советских органов власти и коммунистической партии сделали немало серьезных ошибок в связи с Чернобыльской катастрофой, само наличие централизованной авторитарной структуры управления и мощной промышленной инфраструктуры дало возможность быстро мобилизовать огромные людские, промышленные и финансовые ресурсы для борьбы с последствиями аварии. В частности, важнейшую роль сыграл человеческий фактор. В кратчайшие сроки была сформирована целая армия, в состав которой вошли военнослужащие, милиционеры и работники гражданских служб. Эти люди, которых стали называть «ликвидаторами» (в общей сложности около 600 тыс. человек по СССР в целом), занимались строительством укрытия, обеззараживанием территории вокруг реактора и другими опасными работами. Именно «ликвидаторы» приняли на себя самый тяжелый удар радиации и стресса, пожертвовав своим здоровьем» [2].

Использованные источники и литература:

1. Chernobyl's Legacy: cHealth, Environmental and Socio-economic Impacts and Recommendations to the Governments of Belarus, the Russian Federation and Ukraine // The Chernobyl Forum: 2003–2005 [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.iaea.org/sites/default/files/chernobyl.pdf>.

2. Комисаренко С. Последствия Чернобыльской катастрофы на Украине: 15 лет спустя [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://collections.infocollections.org/ukedu/ru/d/Js3219r/13.html>.
3. Авария на Чернобыльской АЭС // Википедия [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org>.
4. Ростова Н. «Работы по ликвидации проводятся организованно». Как о Чернобыле писали в СССР // Слон [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://slon.ru/posts/67168>.
5. От Совета Министров СССР // Правда – 27 апреля 1986 года.
6. 20 років Чорнобильської катастрофи. Погляд у майбутнє. Національна доповідь України. - К.: Атіка, 2006. - 224 с.
7. Інформаційне повідомлення КДБ УРСР до ЦК КПУ про вибух 4-го енергоблока Чорнобильської АЕС. 28 квітня 1986 року // сайт СБУ [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog%5Cdocument?id=41880>.
8. Графік Інституту ядерних досліджень АН УРСР з виміру радіації станом на 1 травня 1986 р. у м. Київ // Чорнобильська трагедія – злочин Радянської влади. Документи Архіву СБУ [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/24448/>.
9. Михаил Горбачев об аварии в Чернобыле // Русская служба BBC [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_4936000/4936186.stm.
10. Сикорский Г. Владимир Васильевич — это же глыба. За что Хрущев и Горбачев невзлюбили Щербицкого. // Ведомости [Электронный ресурс] – Режим доступа: - <http://www.kv.com.ua/archive/11693/kyiv/11728.html#sthash.juHJ7Ppr.dpuf>.
11. Чернобыль. Выступление М.С. Горбачёва [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=8Ro284RmXxE>.
12. Fairlie I., Sumner D. Dispersion and Deposition of Chernobyl Fallout // The other report on Chernobyl (TORCH) - P. 8-9 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.chernobylreport.org/torch.pdf>.
13. «Облако смерти». Как советские и мировые СМИ писали о Чернобыльской аварии // Аргументы и Факты. 26.04.2016 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.aif.ru/society/media/oblako_smerti_kak_sovetskie_i_mirovye_smi_pisali_o_chernobylskoy_avarii.
14. Murray, John. The Russian Press From Brezhnev to Yeltsin. Behind the Paper Curtain. – England, Edward Elgar Publishing Limited, - 1994.
15. Сообщение ТАСС // Правда, 5 мая 1986 года.
16. Жуков Ю. Невольное саморазоблачение. Кто и зачем раздувает антисоветскую шумиху // Правда. 6 мая 1986 года.
17. Беглов С. Отравленное облако антисоветизма // Московские новости. 11 мая 1986 года.
18. Бовин А.Е. XX век как жизнь. - Москва, «Захаров». - 2003.
19. Чернобыльская катастрофа обошлась в 200 миллиардов долларов [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://glavcom.ua/publications/114157-chernobylskaja-katastrofa-oboshlas-v-200-milliardov-dollarov.html>.
20. Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1917—1991. - Смоленск, 2000.

Метелёва Т.А.
кандидат философских наук, доцент
ведущий научный сотрудник,
заместитель директора по научной работе
ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины»

**ЧЕРНОБЫЛЬ: ИСТОРИЧЕСКАЯ ТРАВМА
И ИРРАЦИОНАЛЬНЫЙ СТРАХ
(УКРАИНСКАЯ СПЕЦИФИКА ПРЕОДОЛЕНИЯ)**

У статті проблематизується поширене уявлення про аварію на Чорнобильській АЕС як історичну та культурну травму через постановку питання про її об'єкт та націєгенерувальні наслідки. У контексті пошуку відповіді на нього з позицій меморіальних досліджень описано й проаналізовано соціальні, політичні й культурно-ментальні наслідки Чорнобильської трагедії та особливості її подолання в Україні у порівнянні з досвідом такого подолання в Білорусі та Росії. Зроблено висновок, що Чорнобиль сьогодні в Україні є фактом історичної пам'яті, широко комеморований, однак не має ознак національної культурно-історичної травми і не зіграв відчутною ролі в становленні національної ідентифікації.

Ключові слова: Чорнобильська аварія, культурна травма, ірраціональний страх, історична пам'ять.

В статье проблематизируется распространенное представление об аварии на Чернобыльской АЭС как исторической и культурной травме путем постановки вопроса о ее объекте и нациогенерирующих последствиях. В контексте поиска ответа на него с позиций мемориальных исследований описаны и проанализированы социальные, политические и культурно-ментальные последствия Чернобыльской трагедии и особенности ее преодоления в Украине по сравнению с опытом такого преодоления в Беларуси и России. Сделан вывод, что Чернобыль сегодня в Украине является фактом исторической памяти, широко коммеморирован, однако не имеет признаков национальной культурно-исторической травмы и не сыграл ощутимой роли в становлении национальной идентификации.

Ключевые слова: Чернобыльская авария, культурная травма, иррациональный страх, историческая память.

In the article the widespread view of the Chernobyl nuclear power plant accident as a historical and cultural trauma is posed by posing a question of its object and nationalizing consequences. In the context of the search for a response to it, the social, political and cultural-mental consequences of the Chernobyl tragedy and the peculiarities of its overcoming in Ukraine in comparison with the experience of such overcoming in Belarus and Russia are described and analyzed from the standpoint of memorial researches. It is concluded that Chernobyl today in Ukraine is a fact of

historical memory, widely commemorated, but has no signs of a national, cultural and historical trauma and has not played a tangible role in the formation of national identity.

Keywords: *Chernobyl accident, cultural trauma, irrational fear, historical memory.*

В каждой из трех постсоветских стран, наиболее пострадавших от Чернобыльской аварии, – Украине, Беларуси и России общественная, политическая и культурная реакция на ее последствия, способы преодоления этих последствий и вписывание самого травматического события в исторический контекст имеют существенные отличия. Соответственно различна и историко-культурная нагрузка на факт техногенной катастрофы и ее экзистенциальное значение. Различие определяется уже тем фактом, что Чернобыльская авария, с течением времени все более мемориализируемая и осуществляющая транзит из коллективной памяти в историческую во всех трех странах, в Украине имеет собственный «источник подпитки» – ЧАЭС как сердце зоны отчуждения.

Кроме того, только Украина в первые же дни аварии понесла прямые человеческие потери: до конца 1986 г. тут было зафиксировано 134 случая острой лучевой болезни, из которых в течение трех месяцев скончалось 28 человек, еще 19 человек умерли в 1987-2004 годах [32]. Наличие очевидно фиксируемых, в том числе специализированными международными организациями, жертв трагедии является вторым весомым источником подпитки национальной травматической памяти о ней.

За три десятка лет, прошедших с момента катастрофы, каждая из трех стран накопила свой особенный позитивный опыт преодоления последствий Чернобыля – экологический, социальный, культурный и т.д. С учетом этого наиболее продуктивным в практическом отношении и эвристически плодотворным представляется сравнительное исследование украинского, белорусского и российского опыта преодоления чернобыльской трагедии. Однако до сих пор подобные исследования не проводились, и данное издание призвано внести свою лепту в разрешение этой важной задачи. В таком

контексте задачи автора носят более узкий характер и ограничиваются рассмотрением украинского опыта. К компаративистике же мы будем прибегать лишь в некоторых общих случаях, где уже имеющиеся данные позволяют это сделать.

Районы, из которых в 1986 и 1987 годах проводилась обязательная эвакуация населения, во всех трех странах отнесены к так называемой зоне обязательного отселения или зоне отчуждения (ЧЗО – Чернобыльская зона отчуждения). Общая площадь российской зоны – 310 кв. км. (часть Брянской области с уровнем загрязнения более 40 Ки/кв.км.), где располагались четыре деревни с суммарным количеством населения в 186 человек. Площадь с низким уровнем загрязнения цезием – 137 (от 5 до 15 Ки/ кв.км.) составляет около 7,9 тыс. кв. км. и охватывает части Брянской, Тульской, Калужской и Орловской областей [17].

В Беларуси зона отчуждения площадью 2,154 тыс. км. включает территории, где в 92 населенных пунктах проживало 22 тыс. человек. С 1988 года загрязненные радиацией земли Беларуси размером в 216 га получили статус Полесского государственного радиационно-экологического заповедника.

Площадь украинской 30-ти километровой части ЧЗО, на которых прежде находились 94 населенных пункта со 116 тыс. жителей, – 2,6 тыс. км. Общий размер площади с юридическим статусом пострадавшей и загрязненной – около 50 тыс. кв. км, что сопоставимо с суммарной территорией Боснии и Герцеговины [12]. По приводимым ученым-биологом Института проблем безопасности АЭС НАН Украины С. Паскевичем, «до аварии 30% территории, входящей ныне в состав зоны, составляли сельскохозяйственные угодья, около 10% – населенные пункты, промышленные зоны, дороги и коммуникации» [9].

Длина внешнего периметра ЧЗО с проволочными ограждениями, контрольно-пропускными и контрольно-дозиметрическими пунктами – около 440 км (что равно расстоянию между Минском и Чернобылем или Москвой и Нижним Новгородом). Внутри зоны выделены районы с особыми режимами доступа – десятикилометровая зона и непосредственно площадка ЧАЭС.

В августе 2007 г. 30-километровая зона получила статус специального общезоологического заказника государственного значения. Более 10 лет существует и идея создания заповедника площадью 227 тыс. га. Указом Президента Украины от 14 декабря 2015 г. «О мероприятиях в связи с 30-й годовщиной Чернобыльской катастрофы», правительству поручено в шестимесячный срок внести предложения по созданию Чернобыльского биосферного заповедника, а также обеспечить до 1 июля 2016 г. пересмотр и уточнение границ территорий зон отчуждения и безусловного (обязательного) отселения, проведения инвентаризации земель, их оформления и регистрации прав на землю.

Хотя масштабы украинской и белорусской зон отчуждения и их правовой режим сопоставимы, отношение к ним населения и их общественное восприятие имеют существенные различия. Показателем таковых является наличие в Украине не только самосёлов: по данным общественных чернобыльских организаций за 2014 г. (более свежие данные отсутствуют) в 11 населенных пунктах зоны проживало, по меньшей мере, около 300 человек [13]. По другим данным, озвученным в разное время высшими государственными должностными лицами, таковых может насчитываться до 2 тыс. [6]). Заметим, что в Беларуси самосёлы как явление отсутствуют.

В самом городе Чернобыле сегодня проживают около 4 тыс. человек – и не только вахтовиков-специалистов и обслуживающего персонала (уже не работающую АЭС обслуживают около 3 тысяч), но и обычных жителей. Центральная часть города заселена работниками зоны. Там же находятся основные предприятия: администрация, предприятия по обслуживанию инфраструктуры города – пожарная охрана, райотдел полиции, СБУ, прокуратура, метеостанция, санстанция, а также магазины, спортзалы, гостиницы, библиотека, кафе-бар и даже дом культуры, где на праздники устраивают концерты. Работает обычная телефонная связь и Интернет. Есть даже кружок художников и зоозащитная общественная организация. По словам местного гида, «Чернобыль сегодня отличается от аналогичного украинского

городка тем, что здесь нет детсада, школы, больницы-стационара, кинотеатра, загса, роддома и суда. А все остальное есть» [24]. За последние 5 лет в Чернобыле наново заасфальтированы дороги, построен православный храм – Свято-Ильинская церковь и мемориальный музей. Всего же в ЧЗО по состоянию на 2015-й год проживали или работали на легальных основаниях около 13 тыс. человек.

Другое примечательное отличие-показатель украинской ситуации – существование так называемого чернобыльского туризма, официально легализованного в 2011 г., что повлекло за собой и возникновение соответствующей инфраструктуры по всей зоне (своеобразных импровизированных «гостиниц для сталкеров»). Кстати, экскурсия в Чернобыль – дело не из дешевых, с одного экскурсанта – от 400 долларов, с двоих – 450. За последние десять лет в ЧЗО побывали около 40 тыс. туристов [12]. В стоимость всех экскурсий входит осмотр ЧАЭС, безлюдного города Припяти и нескольких сел, а в случае многодневных экскурсий — и других «достопримечательностей» (лагеря 25-й бригады радиационно-химической защиты, вертолетодрома и пр.). Организаторы сообщают экскурсантам, что за день пребывания в зоне «посетители получают такую же дозу радиации, как при часовом полете на самолете, что в 160 раз меньше, чем при прохождении флюорографии» [10].

Словом, украинская зона отчуждения, вне зависимости от государственной политики и государственного контроля в этой сфере, чем далее, тем более обживается, социокультурно абсорбируется и становится экзотическим фактом обыденности. Именно поэтому при всей несомненной серьезности научно-технических, социально-политических и прочая последствий, при всей мифопоетизации и демонизации Чернобыля политическими и художественными средствами, обрастании его эмоциональными и научно-лингвистическими клише вроде коллективной/культурной/исторической травмы правомерен вопрос: действительно ли Чернобыльская трагедия является исторической (или коллективной) травмой? И, если да, то чьей? Кто, какая общность является субъектом или, точнее, объектом этой травмы? Человечество в целом?

Население стран, ощутивших на себе ее последствия? Население трех наиболее пострадавших государств? Украинская нация?

То, что Чернобыльская атомная катастрофа стала крупнейшей за всю историю ядерной энергетики – и по количеству погибших и пострадавших от последствий «мирного атома» людей, и по интенсивности и масштабности ядерного загрязнения, и по экономическому ущербу и является исторической драмой всемирного значения – несомненно и общепризнанно в силу ее количественных характеристик. Приведем еще некоторые из них.

Максимальное излучение в Чернобыле составило 380 млн. кюри (в Фукусиме в 2011 г. – 18 млн. кюри), а суммарный выброс радиации сопоставим с 400 бомбами, сброшенных на Хиросиму [26]. По словам И. Хеля, такого рода и масштаба катастрофы «приносят изменение картины мира для человека, страх, который продолжает с ним жить уже после того, как самое страшное закончилось...» [22].

Однако драматический и травматический характер Чернобыльской катастрофы обусловлен не только и не столько ее количественными параметрами, сколько, прежде всего, факторами культурного (рационального) и экзистенциального (иррационального) страхов и мифологизацией события и его последствий. Культурный страх возникает в случае техногенных катастроф как реакция на опасность, связанную именно с конкретной культурно-исторически обусловленной формой технологии. В данном случае это страх перед атомной энергетикой как таковой. Объективные эмпирические свойства события, замечает в этой связи А. Нил, «направляют внимание всех основных подгрупп населения» и провоцируют эмоциональную реакцию и внимание со стороны общественности, потому что рациональные люди просто не могут реагировать иначе» [25, р. 9–10]. Именно в силу того, «что акторы разумны, сам факт того, что разрушительное событие произошло», означает, что «появляются новые возможности для нововведений и перемен» [25, р. 18].

Возникший после Чернобыля (и обновленный Фукусимой 2011 г.) культурный страх нашел выражение в колоссальной волне антиядерных

демонстраций и протестов, включая появление целого движения под названием NIMBY (not in my back yard — «не в моем дворе») [15]. Постчернобыльские катастрофы также сопровождались подъемом аналогичных движений и выступлений. Однако культурный страх, рациональный по своей природе, не вызывает мифологизации события. Последняя порождается страхом иррациональным, экзистенциальным, обусловленным тремя «не» с временной шкалой: необратимостью происшедшего, непреодолимостью настоящего и непредсказуемостью будущего.

Иррациональный страх – живительная среда для мифологизации, закрытой для рациональных аргументов и фактов, особенно отчетливо проявился в ситуации с аварией на Фукусиме. Землетрясение 11 марта 2011 г. силой в 9 баллов и последующее цунами, унесли жизни 20 тыс. человек, больше 500 кв. км. земли было затоплено водой. Однако ни одна из десятков тысяч смертей не была следствием радиации. Но когда появилась информация, что от удара цунами пострадала АЭС Фукусима, катастрофа мгновенно перестала восприниматься как природное явление и превратилась в техногенное – ядерную катастрофу.

В докладе Научного комитета по эффектам атомной радиации ООН за 2012 г. в разделе о последствиях для здоровья трагедии на Фукусиме отмечается, что «по состоянию на 10 марта 2012 года ни один из шести случаев смерти людей, имевших место с 11 марта 2011 года, не был отнесен на счет воздействия ионизирующего излучения» [16]. Документ констатировал: «дополнительные дозы облучения, полученные большинством жителей Японии в первый год и последующие годы из-за радиоактивных выбросов с места аварии, меньше доз, получаемых от естественного фоновое излучения, величина которого в Японии составляет ежегодно около 2,1 мЗв.»

В Приложении X Технического Тома 4 Итогового доклада МАГАТЭ по аварии на Фукусиме за 2015 г. содержится подкрепленный солидными научными выкладками и расчетами вывод о том, что «среди работников и населения вредных для здоровья эффектов, которые могут быть диагностированы врачом,

подтверждаются патологиями и связаны с воздействием излучения вследствие аварии на Фукусиме, не выявлено. ... (и) не ожидается сколько-нибудь заметного роста числа осложнений со здоровьем, вызванных воздействием радиации» [33]. Однако в то время как жуткое природное явление убило тысячи людей, внимание всего мира сосредоточилось на одном из компонентов трагедии, который никого не убил, и в общественном представлении авария на АЭС доминирует над истинными причинами и последствиями трагедии.

В ситуации с Чернобылем все было, безусловно, масштабнее и трагичнее. В задачи данной публикации не входит анализ экологического и экономического урона, понесенного Украиной и другими странами вследствие Чернобыльской аварии. Что касается антропологического, то, прежде всего, следует заметить, что количество косвенных жертв Чернобыльской аварии до сих пор неопределенно и по различным экспертным оценкам чрезвычайно варьируется. Так, по данным ВОЗ и МАГАТЭ оно оценивается в пределах от 50 (прямых жертв) до 4000 человек (причем последняя цифра – прогнозная). По оценкам же украинских ученых по состоянию на 2006 г. эта цифра уже составляла «более 50 тыс. человек из 100 тыс., принимавших участие в ликвидации последствий аварии в первый год» [6, с. 126]. Однако альтернативные исследования британских ученых The Other Report on Chernobyl (TORCH) в том же 2006 г., международной организации «Врачи мира против опасности ядерной войны» (IPPNW) критически оценивают даже официальные данные МАГАТЭ и ВОЗ. Ученые пришли к выводу, что оценки рисков радиоактивного облучения имеют много неопределенностей, из которых главнейшая заключается в том, что последствия воздействия малых доз на организм биологического существа не определены. Кроме того, зависимость между дозой и ее вредным влиянием – линейная, беспороговая, откуда следует, что безопасного уровня радиационного облучения не существует, источником же неопределенности является оценка доз внутреннего радиации – действия на организм радионуклидов, попадающих в организм с пищей и воздухом [11]. И потому последствия Чернобыльской аварии, как и других аварий, связанных с «мирным атомом», в принципе на

сегодня не поддаются количественной оценке. Вместе с тем, по выводу руководителя радиологической программы ВОЗ Майкла Репачоли, представленному в историческом обзорном докладе «Наследие Чернобыля: медицинские, экологические и социально-экономические последствия» Чернобыльским форумом в 2005 г., «последствия аварии для здоровья представлялись ужасающими по своим масштабам, но если проанализировать их, используя обоснованные выводы добросовестной научной практики, то эти последствия для здоровья людей оказались не столь значительными, как сначала считали» [27].

Резюмируем. Сухой количественный итог чернобыльской катастрофы – менее 50 подтвержденных погибших, другие же показатели носят гипотетический и вероятностный характер. Может ли на таких основаниях чернобыльская катастрофа считаться и являться культурно-исторической травмой? Для сравнения приведем другие цифры. Во время Голодомора в Украине умерло по разным оценкам от 3,5 до 5 миллионов человек – около 15 % населения Украины. Последствия исторической коллективной травмы Голодомора будут живы еще не в одном поколении. В 1988 г. землетрясение в Армении унесло 25 тысяч человек, свыше 31 тыс. получили ранения и 514 тысяч остались без крова. Более 3 тысяч погибло 11 сентября 2001 г. в Нью-Йорке. В декабре 2004 г. 300 тысяч (!) человек в Азии погибли вследствие землетрясения и цунами в Индийском океане. Около 150 тысяч погибших в Чечне. На сегодня более 10 тыс. погибших во время идущей сегодня войны на востоке Украины. Вопрос о том, как выглядит на фоне этих цифр Чернобыльская трагедия, является, полагаем, риторическим. Но дело даже не в количественном сравнении.

С момента появления в 1972 г. концепта «коллективной культурной травмы», авторство которого принадлежит американскому социологу Каю Эриксону [29], он получил значительное развитие в философской, культурологической и социологической литературе, в частности, в работах Джеффри Александера и Петера Штомпки. Культурную травму определяют как

«коллективное явление, условие, испытанное группой, сообществом или обществом в результате разрушительных событий, «культурно» интерпретируемых как травмирование» [4, с. 45]; как «социальное напряжение, связанное с социальными изменениями, пережитыми группой или же целым обществом травматическими событиями» (определение П. Штомпки) [23, с. 8]; как «когнитивное построение, выражающее кризис идентичности, в центре которого стоит некий мифообразный дискурс, акцентирующий «свое» и «чужое» и обостряющий их противостояние» [1, с. 64]. Культурная травма, – отмечает Дж. Александер, – «имеет место тогда, когда члены социальной общности чувствуют, что они подверглись воздействию страшного события, которое оставило неизгладимый след в их коллективном сознании, навсегда оставаясь в их памяти и изменяя их будущую идентичность фундаментальным и необратимым образом» [28, р. 10], «...травмы суть естественным образом происходящие события, которые сокрушают ощущение благополучия у индивидуального или коллективного актора» [2, с. 9].

Выделяют несколько факторов, определяющих наличие и тяжесть последствий коллективной травмы: 1. сила травматизации: количество погибших, масштаб события; 2. переживания несправедливости (или поспранной справедливости), степени невиновности погибших; 3. невозможность (или неспособность) противостоять травмирующей силе, вынужденная пассивность жертвы; 4. невозможность эмоциональной реакции, замалчивание трагедии, невозможность оплакать погибших – то есть невозможность преодоления травмы [8]. По всем четырем параметрам лишь экологическая масштабность позволяет говорить о Чернобыле как о факторе коллективной травмы, где объектом травмирования являются жители Украины и Беларуси и в некоторой степени России. Однако все представляется не столь очевидным, если рассматривать факт Чернобыля с точки зрения концептуализированных идей о связи травматической памяти и процессов формирования национальной идентификации.

Рассматривая коллективную память, основоположник мемориальных исследований М. Хальбвакс обосновывает наличие ее двух линий – национальной и групповой, противопоставляя им память историческую, отстраненную и формализованную (в противовес живой коллективной). Коллективная память жива, пока живы ее носители – 2-3 поколения. «Пока воспоминание продолжает существовать, нет необходимости фиксировать его письменно, да и вообще как-либо фиксировать. Поэтому потребность написать историю того или иного периода, общества и даже человека возникает только тогда, когда они уже ушли так далеко в прошлое, что у нас мало шансов найти вокруг себя многих свидетелей, сохраняющих о них какое-либо воспоминание» [20, с. 40-41]. Различие между коллективной и исторической памятью не исключает, однако, коммеморации (организации мест памяти) не только исторической, но и живой коллективной памяти.

Оба вида памяти в формах коммеморации коллективных травм в соответствии с концептами того же М. Хальбвакса, а также П. Нора, А. Васильева, как, впрочем, и Э. Ренана, являются мощными факторами коллективной, в частности национальной идентификации и нациосозидания. Поколение переживших события апреля 1986 г., для которых Чернобыльская трагедия, безусловно, является значимой, а память о ней – действующей групповой и травматической, живо и ныне. Одновременно государственная культурная политика включает в себя составным элементом, особенно в последнее десятилетие, систематическую коммеморацию Чернобыльской трагедии на национальном уровне: в настоящее время едва ли не в каждом более-менее крупном городе Украины существует связанный с ней памятник. Сформирована и соответствующая, пусть и не ярко выраженная, но общегосударственная ритуалистика: ежегодно 26 апреля траурно отмечается на государственном уровне. Означает ли все это, что по силе травматизации и степени символизации и ритуализации Чернобыльская трагедия, как любая культурно-историческая травма, обладает нациоформирующим потенциалом?

Ответ на этот вопрос, на наш взгляд, позволит, в свою очередь, сделать обоснованный вывод и о субъекте/объекте коллективной травмы.

Давая определение нации как специфического образования, формирующегося в эпоху Модерна, Э. Ренан в своей знаменитой речи «Что такое нация?» утверждал, что ни язык, ни географическая территория, ни религия не являются определяющими факторами ее формирования. Для ее существования необходимы совместные воспоминания о победах и страданиях, совместное воспроизведения ценностной картины мира в сакрализованных действиях (ритуалах) и коллективное забвение определенных моментов прошлого. «Нация, как и индивидуумы, это результат длительных усилий, жертв и самоотречения. ... Общие страдания соединяют больше, чем общие радости. В деле национальных воспоминаний траур имеет большее значение, чем триумф: траур накладывает обязанности, траур вызывает общие усилия. Итак, нация – это большая солидарность, устанавливаемая чувством жертв, которые уже были сделаны и которые намерены сделать в будущем» [18]. Развивая идеи Э. Ренана, Б. Гизен показывает на конкретных исторических примерах, что травма не менее, а возможно в гораздо большей степени, чем позитивно переживаемые исторические события, запускает «мифомотор» идентичности и важна для консолидации и самоопределения сообщества в том же смысле, что и предельные экзистенциальные факты (рождение, смерть, тяжелая болезнь, потеря и т.п.) – для пробуждения внутреннего самопереживания и осознание уникального единства личности [30, 31].

Раскрывая механизмы утверждения национального единства, А. Васильев показывает, каким образом конституируется чувство общей идентичности – «с помощью периодически повторяющихся специальных ритуалов, воспроизводящих общее сакральное прошлое. В центре того, что данное сообщество считает сакральным, располагается коллективное воображаемое прошлое. Среди событий этого сакрально переживаемого прошлого особенно выделяются события, связанные с мифом о происхождении. Именно регулярное ритуальное воспроизведение событий, конституирующих общее происхождение

группы, является наиболее важным способом поддержания ее единства» [7, с. 56-57]. Места, события, герои, в соответствии с общей концепцией М. Хальбвакса, концентрируют сущность и специфику сообщества. Важный для жизни сообщества опыт должен получить пространственно-временную фиксацию в «местах памяти», каковы календарь памятных дат, топография значимых мест, связанных с важными лицами и событиями и т.п. [21].

Каково же место Чернобыля в процессах коммеморации коллективных травм, имеющих национальное значение в Украине, и связан ли он с сакральным «происхождением» нации? Обилие созданных и далее создаваемых мест памяти – мемориальных музеев, памятников, произведений литературы и искусства, посвященных Чернобылю – это не столько естественная дань памяти погибшим, сколько результат политической воли руководства страны. Для социума, даже для тех, в чьей памяти Чернобыль – не факт истории, а живой момент их прошлого и делящийся момент переживаемой памяти, на сегодня он в значительной степени превратился в мемориальный, отстраненно-исторический. Коммеморация Чернобыля на фоне символического и бытового «обживания» табуированного пространства работниками, сталкерами и самоселами выглядит формальной данью ...кому?

И в этой связи нельзя не вспомнить о другом векторе той же политической воли: так называемых «просчетах» и «недостатках» выстроенной в первые же годы после Чернобыля системы социальной защиты и «реабилитации» пострадавших. Ее основой стала система льгот.

По состоянию на 01.01.2016 г. по официальным данным Министерства чрезвычайных ситуаций, пострадавших от Чернобыльской аварии насчитывается 1 961 904, в том числе участников ликвидации – 210 247 [14]. Все они пользуются определенными льготами. Кроме них право на льготы имеют еще 35 672 их родственников.

Следует отметить также, что значительное количество «чернобыльцев» (льготников) отношение к Чернобыльской катастрофе имеют весьма и весьма опосредованное. В среде так называемых чернобыльцев необходимо различать

группу ликвидаторов и переселенцев и остальных. Для «остальных» Чернобыль – не более чем небольшая статья дохода. Другое дело – для ликвидаторов и переселенцев. И можно согласиться со Светланой Алексиевич, которая приходит к выводу, что «система «компенсация – за болезнь» привела к тому, что успешное лечение и вследствие него снятие или пересмотр группы инвалидности приводили к резкому ухудшению социальной защищенности ветерана Чернобыля. Это одна из ключевых причин неэффективности лечения действительно пострадавших чернобыльцев: вместо того чтобы бороться за кардинальное изменение ситуации, и медики, и их пациенты-чернобыльцы часто предпочитают скрывать информацию о реальном положении дел, так как это могло повредить их материальным интересам» [3]. Сформированный за десятилетия негативный миф вокруг Чернобыля вкупе с системой материальных льгот лишь способствует закреплению и усугублению у многих чернобыльцев психологической травмы, замыкая их в своем несчастье. Виктимизация этой группы, превращение в жертв, и, как следствие, наделение признаком социальной и психологической ущербности, т.е. социальная стигматизация, проводимая, казалось бы, из наилучших соображений, не является следствием иррациональных страхов по отношению к ним, но результатом политики «откупа» от пострадавших. Вместо того, чтобы проводить их психологическую реабилитацию посредством включения в активную социальную и физическую жизнь, политика льгот привела к автокаталитической самостигматизации, закреплению травмы и паразитированию на ней. Именно эта группа, геттоизированная системой формальных льгот, и сегодня замыкается на Чернобыльской трагедии, сегодня живет ею и проводит свою групповую идентификацию по этому признаку.

Отсюда вывод: тем коллективным целым, для которого Чернобыль стал основой самоидентификации и культурной травмой, прежде всего, являются виктимизируемые, реальные пострадавшие – ликвидаторы и переселенцы, чья стигматизированность инспирируется и поддерживается политически, со стороны государства, и самоинспирируется.

То, что Чернобыль остается коллективной травмой этой группы, точнее, ее подгруппы, репрезентируемой переселенцами, имеет еще одно объективное основание. И это – далеко не иррациональный страх перед возможными последствиями причастности к Чернобылю (болезнями, мутациями потомства и пр.). Таким основанием является сам факт переселения с загрязненных территорий. В этой связи нельзя не вспомнить о такой черте национального менталитета украинцев, как особом сакральном отношении к родной земле, получившей в научной литературе соответствующий термин – антеизм. Разрыв с землей на глубинном экзистенциальном уровне действительно переживается украинцем как фундаментальная, онтологическая трагедия, как крушение мира и утрата связи с его живительными силами. Такой разрыв с пространством становится тем более травматичным, что усугублен и «разрывом со временем» – утратой прошлого. Люди, вывозимые из родных домов, были предупреждены о том, что эвакуация носит временный характер, они уезжали, бросая личные вещи – маяки памяти: дорогие мелочи, фотографии, книги, дневники, живых друзей – домашних животных. Бросая навсегда те «узловые точки памяти», которые структурируют личностное бытие, обеспечивают связь с собственным прошлым и культурную преемственность поколений. Разрушение личного пространственно-временного континуума выбросило переселенцев за пределы экзистенциальной ойкумены, превратило их в изгоев собственного мира.

Для тех же, чей мир не был разрушен в пространстве и времени, Чернобыль едва ли не изначально воспринимался как ... квест – телеологическое приключение, исходные координаты которого не в нем самом, но в глубокой истории. Другими словами, Чернобыль не воспринимался как начало чего бы то ни было, как, скажем, один из истоков украинской общности и идентификации, но лишь одна из незначительных, рядовых вех на пути. Одновременно изживание Чернобыльской катастрофы как травмы началось буквально в первые же дни, что вообще характерно для украинцев в любые значимые моменты их истории. Можно вспомнить наиболее показательные историко-литературные и политические аллюзии на тему Чернобыля, передававшие из уст в уста в первые

же «постапокалиптические» дни: «Отсель грозить мы будем шведу. АЭС Пушкин», «Да здравствует КПСС на Чернобыльской АЭС», «Если в мужа щось не те – обращайтесь в МАГАТЭ» и т.п. Как и в дальнейшем, во время первого и второго Майданов, символическая и смехотерапевтическая отработка коллективной травмы возникла вместе с ней – в виде лавины сатирического и юмористического обыгрывания травматической ситуации, карнавальности переживания и его окосмичивания и одновременного вписывания в телеологический «путь».

Кроме того, украинцами безусловно позитивно переживался тот факт, что, благодаря Чернобылю, Украина получила внешнюю идентификацию в мире, четкое отличие от России. Даже угрожающая «шведу» и иже с ним, Украина в восприятии не только самих украинцев обретала космические и эсхатологические черты, что также вполне созвучно национальному мироощущению. Иррациональный страх обреченности, типичный для мироощущения рядового украинца в первые месяцы после катастрофы, парадоксальным образом также не воспринимался как травматический, но как повод для его бытового игнорирования с позиций апеллирования к историческому прошлому: было и пострашнее, мы можем пройти через все.

Для Украины в целом (кроме группы переселенцев) Чернобыль не стал коллективной и, тем более, нациеобразующей травмой. Иррациональный страх, мгновенно осмеянный и субъективированный в качестве извечного элемента украинского бытия-в-истории, уютно встроенный в общую экзистенциальную, гранично-трагическую картину этого бытия, перестал быть таковым очень скоро и ныне эксплуатируется для квеста сталкерства – не без финансовой выгоды для бизнеса и государства. Поколению, родившемуся после Чернобыля, тот, карнавально-трагичный Чернобыль не известен, известна лишь его сегодняшняя демонизированная сторона, превращенная в декоративный элемент обыденности.

Однако был и другой коллектив, другая группа, для которой Чернобыль стал сверхтравматическим групповым фактором. Речь идет о политической

элите страны постсоветского периода, чей иррациональный страх был, как можно полагать, немаловажным источником решения об отказе от ядерного оружия и обмене его на Будапештский Меморандум 1994 г. Решения, приведшего к гораздо более страшной украинской исторической коллективной травме, нежели Чернобыль. Травме, которую мы переживаем сегодня. И именно эта группа, обладая властными возможностями, генерировала иррациональный страх и ретранслировала его для общества, создавая плодотворную почву для мифологизации Чернобыля.

А страха перед атомом в украинском обществе сегодня нет. По результатам соцопроса, проведенного фондом «Демократические инициативы им. Илька Кучерива» совместно с центром им. Разумкова, 43% украинцев хотят восстановления ядерного статуса Украины; 37% респондентов высказались против. 20% не определились [19]. И это – еще один аргумент в пользу того, что Чернобыль на сегодня в Украине является фактом исторической мемориальной памяти, но не национальной культурно-исторической травмой и не сыграл ощутимой роли в становлении национальной идентификации.

Использованные источники и литература:

1. Аарелайд-Тарт А. Теория культурной травмы: Опыт Эстонии // Социс. – 2001. - № 10. – С. 63–71.
2. Александер Дж. Культурная травма и идентичность // Социологический журнал. – 2012. № 3. – С. 6 – 40.
3. Алексиевич С. В эпицентре тревог. Что сделала с людьми Чернобыльская трагедия / Mig.news. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mignews.com.ua/society/2230803.html>.
4. Асташов А.Б. Историческая травма в социально-политических проектах // Будущее нашего прошлого: мат. науч. конф. Москва, 15–16 июня 2011 г. / отв. ред. А.П. Логунов; Рос. гос. гуманитар. ун-т, Фак-т истории, политологии и права, каф. истории и теории ист. науки. М., 2011. С. 44–55.
5. Білявський Г.О. Основи загальної екології. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2006. – 408 с.
6. В Чернобыльской зоне живут до двух тысяч самоселов, – Королевская / Подробности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/901666-v-chernobylskoj-zone-zhuvut-do-dvuh-tysjach-samoselov-korolevskaia.html>.
7. Васильев А. Мемориализация и забвение как механизмы производства культурного единства и разнообразия / А. Васильев // Фундаментальные проблемы культурологии : Сб. ст. по материалам конгресса / отв. ред. Д. Л. Спивак. — М. : Новый хронограф: Эйдос. Т.6 : Культурное наследие: От прошлого к будущему. — 2009. — С. 56—68.
8. Горностай П. П. Коллективная травма и групповая идентичность. / Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та

- великих груп. – Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. – К., 2012. – С. 89-95.
9. Жуков Б. Озверевшее пространство / Вокруг света. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/7389/>.
 10. Журавлев А., Шелковников Д. Что происходит в зоне отчуждения после аварии на Чернобыльской АЭС / Коммерсант.ru, май 2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc/2973127>.
 11. Журавльова Ж. Екологічні, медико-соціальні та гуманітарні наслідки аварії на чорнобильській АЕС в оцінках міжнародної спільноти: висновки для України. Аналітична записка. Відділ зовнішньополітичних стратегій, 2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/2.htm>.
 12. Земля отчуждения. Чернобыль и его окрестности после аварии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kommersant.ru/projects/chernobyl>.
 13. Земля отчуждения. Чернобыль и его окрестности. 28 лет после аварии / Чернобылец Харьковщины. Харьковская областная организация Всеукраинской общественной организации инвалидов «Союз Чернобыль Украины» . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.chernobyl.kh.ua>.
 14. Інформаційно-аналітичні матеріали Кабінету Міністрів України до парламентських слухань на тему: «30 років Чорнобиля: уроки та перспективи» (лист Кабінету Міністрів України від 09.03.16 № 3613/0/2-16) / Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article?art_id=58813&cat_id=45228.
 15. Киселёв М. Коллективная травма и катастрофы / п . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://postnauka.ru/video/43214>
 16. НКДАР ООН: Авария на Фукусимской АЭС. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.unscear.org/docs/revV1407899_Factsheet_R_ENG.pdf.
 17. Радиоактивное загрязнение России и Чернобыльская экологическая катастрофа / География. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://geographyofrussia.com/radioaktivnoe-zagryaznenie-rossii-i-chernobylskaya-ekologicheskaya-katastrofa/>.
 18. Ренан Э. Что такое нация? Доклад, прочитанный в Сорбонне 11 марта 1882 г. [Электронный ресурс] / Э. Ренан / Режим доступа : http://www.hrono.info/statii/2006/renan_naci.php.
 19. 3% українців хочуть відновлення ядерного статусу України – опрос / УНІАН. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unian.net/society/935108-43-ukraintsev-hotyat-vosstanovleniya-yadernogo-statusa-ukrainyi-opros.html>.
 20. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. 2005, №2-3(40-41) //Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа: сборник. 2-е, испр. и расшир. изд.]. - М.: Новое лит. обозрение, 2005. – 780 с.
 21. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина. М.: Новое издательство, 2007. – 264 с.
 22. Хель И. Насколько иррационален наш страх перед радиацией? / Hi-news.ru. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hi-news.ru/science/naskolko-irrationalen-nash-strax-pered-radiaciej.html>.
 23. Штомпка П. Социальное изменение как травма / Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6-10.
 24. Экскурсия в Чернобыль?! Запросто!!! / Экскурсии Эдуарда Докса. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.tours.ho.ua/index.php?view=articles&t=ekskursiya_v_chernobilj_zaprosto.

25. Arthur G. Neal. *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1998. xi + 224 pp.
26. Battaglia, Franco. *Le centrali nucleari fanno il boom* / *Il Giornale.it* . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ilgiornale.it/news/esteri/centrali-nucleari-fanno-boom.html>.
27. *Chernobyl: the true scale of the accident* / WHO. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2005/pr38/en/>.
28. *Cultural Trauma and Collective Identity* / Alexander J. C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N. J., Sztompka P. L. — Berkeley, University of California Press, 2004. — 304 p.
29. Erikson, Kai T. *Everything in Its Path*. – NY: Simon and Schuster, 1976. – 284 p.
30. Giesen B. *National Identity as Trauma: The German Case* / B. Giesen // *Myth and Memory in the Construction of Community* / Ed. by B. Strath. — Bruxelles : Peter Lang, 2000. — P. 157—168.
31. Giesen B. *Triumph and Trauma* / B. Giesen // *The Yale Cultural Sociology Series*. — Boulder : Paradigm Publishers, 2004. — 208 p.
32. *The Chernobyl accident. UNSCEAR's assessments of the radiation effects* / United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unscear.org/unscear/en/chernobyl.html>.
33. *The Fukushima Daiichi Accident*. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/SupplementaryMaterials/P1710/TV4/AnnexX.pdf>.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Бобро Дмитро Геннадійович, кандидат фізико-математичних наук, провідний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень.

Васильєв Олександр Аркадійович – доктор технічних наук, головний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Васильців Олександра Олександрівна – молодший науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ветринський Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Вовк Віра Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Вонсович Олександр Сергійович – кандидат політичних наук, доцент ПрАТ «Українсько-Польський вищий навчальний заклад «Центрально-Європейський університет».

Голопатюк Леонід Станіславович – генерал-лейтенант, начальник Головного управління військового співробітництва та миротворчих операцій Генерального штабу Збройних сил України.

Ільїн Володимир Володимирович – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології свісвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Лакішик Дмитро Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Метельова Тетяна Олександрівна – кандидат філософських наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України», провідний науковий співробітник відділу

теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Мудрієвська Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Новицька Ольга Вікторівна – аспірантка Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України.

Перга Тетяна Юріївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Поліщук Олександр Миколайович – генерал-майор, керівник служби з питань оборони Апарату Ради національної безпеки і оборони України.

Пострибайло Володимир Іванович – полковник, начальник відділу двостороннього військового співробітництва Головного управління військового співробітництва та миротворчих операцій Генерального штабу Збройних сил України.

Потехін Олександр Володимирович – доктор історичних наук, головний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Скаленко Олексій Карпович – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Солошенко Вікторія Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент, Учений секретар Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України», провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Солошенко Наталія Віталіївна – старший науковий співробітник Науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, професор, професор Ужгородського національного університету.

Толстов Сергій Валеріанович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Шморгун Олександр Олександрович – кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ціватий Вячеслав Григорович – кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України, ректор Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України.

Ялі Максим Харлампійович – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».